POLIROM

A.J.P. Taylor

ORIGINILE celui de-al doilea război mondial

HISTORIA

A.J.P. TAYLOR

Originile celui de-al doilea război mondial

Traducere şi note de Lucian Leuştean

Postfață de I. Ciupercă

POLIROM
1999

Titlul original (engl.):
The Origins of the Second World War, 1961

ISBN: 973–683–189–2

Colecția HISTORIA este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

CUPRINS

Cuvânt înainte
CAPITOLUL 1. **Problema uitată**
CAPITOLUL 2. **Moştenirea primului război mondial**
CAPITOLUL 3. **Primul deceniu interbelic**
CAPITOLUL 4. **Sfârşitul Versailles-ului**
CAPITOLUL 5. **Afacerea abisiniană şi sfârşitul sistemului de la Locarno**
CAPITOLUL 6. **Pacea semiarmată, 1936–1938**
CAPITOLUL 7. ***Anschluss*-ul: Sfârşitul Austriei**
CAPITOLUL 8. **Criza cehoslovacă**
CAPITOLUL 9. **Şase luni de pace**
CAPITOLUL 10. **Războiul nervilor**
CAPITOLUL 11. **Război pentru Danzig**
Bibliografie
POSTFAȚĂ

A.J.P. Taylor (1906–1990), unul dintre cei mai remarcabili istoriografi britanici, a absolvit Universitatea din Oxford (Oriel College) cu cele mai înalte distincții. A studiat istoria diplomatică cu profesorul A.F. Pribram. Întâlnirea, la Manchester, cu Lewis Namier îi va marca viața şi gândirea. Între 1938 şi 1963 a fost profesor la Magdalen College, apoi cercetător până în 1976 şi cercetător/profesor asociat după aceea. Din 1950 devine membru al echipei din Departamentul Actualități şi Analiză din BBC-TV.

În 1956 este ales membru al Academiei Britanice. Timp de aproape o jumătate de secol, între 1934 şi 1983, scrie aproape 30 de cărți de istorie, numeroase studii şi articole.

De acelaşi autor: *The Italian Problem in European Diplomacy (1847–1849)* (1934); *Germany's First Bid for Colonies. 1884–1885: A Move in Bismarck's Policy* (1938); *The Struggle for Maztery in Europe (1848–1918)* (1954); *English History (1914–1945)* (1965); *The Course of German History* (1968); *The Habsburg Monarchy* (1970); *Lord Beaverbrook. A Biography* (1972); *A Personal History* (1983).

Cuvânt înainte[1]

„Criticilor mei”[2]

Am scris această carte pentru a-mi satisface curiozitatea istorică sau, folosind cuvintele unui istoric cu mai mult succes, pentru „a înțelege ce s-a întâmplat şi de ce s-a întâmplat”. Adesea istoricilor nu le place ce s-a întâmplat sau doresc să se fi întâmplat altfel. Dar nu se poate face nimic în legătură cu asta. Ei trebuie să afirme adevărul aşa cum îl văd, fără a-şi pune problema dacă şochează sau confirmă prejudecățile existente. Poate că am fost prea inocent când am presupus acest fapt. Ar fi trebuit poate să-l fi atenționat pe cititor că eu nu m-am apropiat de istorie ca un judecător şi că, atunci când vorbesc de moralitate, mă refer doar la sentimentele morale ale timpului despre care scriu. Nu-mi permit să fac nicio judecată morală proprie. Astfel, când scriu că „păcii de la Versailles i-a lipsit de la început validitatea morală”, eu înțeleg doar faptul că germanii n-au considerat-o ca un aranjament „corect” şi că mulți oameni din țările Aliate, ba chiar cei mai mulți erau de acord cu ei. Cine sunt eu ca să hotărăsc ce este „moral” sau „imoral” în sens abstract? Şi din care punct de vedere al germanilor, al Aliaților, al neutrilor, al bolşevicilor? Unii dintre realizatorii păcii au considerat că ea era morală, unii au văzut-o necesară, iar alții au privit-o ca imorală şi inutilă. Această ultimă categorie i-a inclus pe Smuts[3], Lloyd George[4], Partidul Laburist britanic şi mulți americani. Asemenea îndoieli morale au contribuit mai târziu la subminarea sistemului de pace. Am scris despre înțelegerea de la München: „A fost un

triumf pentru tot ce era mai bun şi mai înțelept în societatea britanică, un triumf pentru adepții unei justiții echitabile între popoare, un triumf pentru cei care denunțaseră curajos duritatea şi lipsa de perspectivă a Versailles-ului". Ar fi trebuit probabil să adaug „hohote de râs aici", în maniera lui Artemus Ward[5]. Dar n-a fost deloc o poantă. În anii dinainte, cei mai bine informați şi mai conştienți analişti ai chestiunilor internaționale argumentaseră că nu va exista pace în Europa până când germanii nu vor primi autodeterminarea care li se acordase altora. München-ul a fost, în parte, şi rezultatul scrierilor lor, chiar dacă a luat o formă nefericită; iar punerea sa în practică ar fi fost mult mai dificilă dacă nu s-ar fi simțit că exista ceva dreptate în cererea lui Hitler. Chiar în timpul celui de-al doilea război mondial, un profesor de la Colegiul All Souls[6] (din Oxford) l-a întrebat pe preşedintele Benes[7] dacă nu s-a gândit că Cehoslovacia ar fi fost mai puternică dacă ar fi avut, să spunem, cu un milion şi jumătate de germani mai puțin. Atât de mult timp s-a menținut spiritul conciliatorismului. De fapt, nu exista cale de mijloc: sau trei milioane şi jumătate de germani în Cehoslovacia, sau niciunul. Cehii înşişi au înțeles asta expulzându-i pe germani după al doilea război mondial. Nu-i treaba mea să susțin sau să condamn cererea lui Hitler, ci doar să explic de ce ea a fost atât de larg sprijinită.

Îmi pare rău dacă îi dezamăgesc pe germanii care s-au autosugestionat şi şi-au imaginat că această carte a mea l-a „justificat" cumva pe Hitler. În orice caz, n-am niciun pic de simpatie pentru germanii care s-au plâns că lucrarea mea a fost bine primită, în mod greşit sau nu, de foştii simpatizanți ai lui Hitler. Mi se pare un argument prea lipsit de eleganță pentru a fi folosit împotriva unei opere de istorie. Un istoric nu trebuie să aibă ezitări, chiar şi în cazul în care cartea sa furnizează ajutor şi susținere inamicilor Reginei (deşi a mea nu face

asta) sau chiar duşmanilor comuni ai umanităţii. Din partea mea, eu aş înregistra chiar fapte care vorbesc în favoarea guvernului britanic, dacă aş găsi aşa ceva (din nou râsete). Nu-i vina mea dacă, potrivit evidenţelor, criza austriacă a fost lansată de Schuschnigg, şi nu de Hitler; nu-i vina mea că guvernul britanic, potrivit documentelor, a luat iniţiativa în privinţa dezmembrării Cehoslovaciei; nu-i vina mea că, în 1939, guvernul britanic i-a dat lui Hitler impresia că era mai interesat să impună concesii polonezilor decât să reziste Germaniei. Dacă aceste lucruri vorbesc în favoarea lui Hitler, vina aparţine legendelor anterioare, care au fost repetate fără niciun fel de examinare de către istorici. Asemenea legende au o viaţă lungă. Bănuiesc că eu însumi am repetat unele dintre ele. Spre exemplu, am crezut până în ultima clipă că Hitler l-a convocat pe Hácha{8} la Berlin; abia când cartea era finalizată, m-am uitat din nou pe documente şi am descoperit că Hácha ceruse să vină la Berlin, şi nu invers. Fără îndoială că alte legende au reuşit să se strecoare neobservate.

Distrugerea legendelor nu înseamnă justificarea lui Hitler. Este un serviciu adus adevărului istoric, iar cartea mea trebuie să fie provocatoare numai pe aceste baze, şi nu pe cele ale moralei politice de la care unii oameni se revendică. Lucrarea de faţă nu este o contribuţie la „revizionism”, cu excepţia acelei nuanţe care sugerează că Hitler a folosit metode diferite de cele care i se atribuie în mod obişnuit. Eu n-am sesizat niciodată sensul chestiunii vinovăţiei sau a inocenţei în privinţa declanşării războiului. Într-o lume a statelor suverane, fiecare îşi are în vedere propriile interese şi poate fi criticat în cel mai rău caz pentru greşeli, nu pentru crime. Bismarck{9}, ca de obicei, avea dreptate când spunea despre războiul austro-prusac din 1866: „Austria nu greşea atunci când se opunea pretenţiilor noastre în momentul prezentării lor”.

Ca simplu cetăţean, eu cred că toată această zbatere

enormă pentru măreție şi dominație este lipsită de sens, şi mi-ar plăcea ca țara mea să nu ia parte la ea. Ca istoric, trebuie să recunosc că Puterile vor fi Puteri. Cartea mea are puțin de-a face, în realitate, cu Hitler. Problema esențială, mi se pare mie, vizează Marea Britanie şi Franța. Ele erau țările învingătoare în primul război mondial. Ele aveau decizia în propriile mâini. Era de domeniul evidenței că Germania va căuta să devină din nou o Mare Putere; de asemenea, că, după 1933, dominația ei va fi, într-un anume fel, barbară. De ce învingătorii nu i-au rezistat? Există diferite răspunsuri: timiditate, orbire, îndoieli morale, poate dorința de a îndrepta puterea germană împotriva Rusiei sovietice. Dar oricare ar fi răspunsul, aceasta este chestiunea cu adevărat importantă, iar cartea mea o abordează, după cum abordează şi cealaltă problemă: de ce până la urmă ele au rezistat?

Totuşi, unii critici au fost foarte vindicativi la adresa lui Hitler, atribuindu-i întreaga responsabilitate sau aproape pentru declanşarea războiului. Din acest motiv, voi discuta partea lui Hitler ceva mai mult, deşi nu într-un spirit polemic. Nu doresc să înving, ci numai să stabilesc lucrurile în mod corect. Versiunile curente despre Hitler sunt, cred eu, două. Într-una dintre perspective, el a dorit un mare război de dragul războiului. Indubitabil, el s-a gândit vag şi la rezultate: Germania cea mai Mare Putere din lume, iar el însuşi un cuceritor mondial de felul lui Alexandru cel Mare sau Napoleon. Dar, în principal, el a dorit un război pentru distrugerea generală a oamenilor şi a societăților implicate. El a fost un maniac, un nihilist, un al doilea Attila. Cea de-a doua perspectivă îl face pe Hitler mai rațional şi, într-un anume sens, mai constructiv, punct de vedere potrivit căruia Hitler a avut un plan coerent, pe termen lung, într-o manieră originală, pe care l-a urmat cu o consecvență nezdruncinată. De dragul planului său, el a dorit puterea, iar acest plan a

determinat întreaga politică externă a celui de-al Treilea Reich. Hitler a intenționat să ofere Germaniei un mare imperiu colonial în Europa răsăriteană, prin înfrângerea Rusiei sovietice, exterminarea tuturor locuitorilor ei şi înlocuirea lor, apoi, cu germani. Acest imperiu de o sută sau două sute de milioane de germani urma să dureze 1000 de ani. Sunt surprins, în acest sens, că susținătorii acestei perspective nu mi-au aplaudat cartea. Pentru că, dacă Hitler plănuia un mare război împotriva Rusiei sovietice, războiul său împotriva Puterilor occidentale a fost o greşeală. Există aici, evident, un lucru pe care eu nu l-am înțeles.

Bineînțeles că Hitler a făcut o mulțime de speculații despre ce făcea, mană cerească pentru analiştii academici care încearcă să confere coerență actelor oamenilor de stat contemporani. Probabil că lumea ar fi fost scutită de multe necazuri dacă lui Hitler i s-ar fi putut oferi o slujbă într-un echivalent german al lui Chatman House, unde să-şi dea cu părerea fără folos până la sfârşitul vieții sale. Dar cum lucrurile n-au stat aşa, el a devenit implicat în lumea acțiunii; şi acolo, cred eu, mai mult a exploatat evenimentele decât a urmărit planuri coerente precise. Povestea despre cum a ajuns el la putere în Germania îmi pare relevantă pentru comportamentul său ulterior în relațiile internaționale. El a subliniat mereu că intenționează să cucerească puterea şi apoi va face lucruri deosebite. Mulți l-au crezut. Complotul, îndelung premeditat, prin care Hitler a cucerit puterea a fost prima legendă care l-a privit şi, de asemenea, prima care a fost, distrusă. N-a fost niciun complot pe termen lung, n-a fost nicio capturare a puterii. Hitler n-avea nicio idee despre cum va ajunge la putere, ci doar convingerea că va izbândi. Această „revizuire” nu-l „justifică” pe Hitler, deşi îi discreditează pe Papen{10} şi asociații săi. Este doar o revizuire de dragul revizuirii, sau mai degrabă de dragul adevărului istoric.

De asemenea, Hitler, la putere, nu avea deloc habar despre cum va scoate Germania din depresiunea economică, ci numai hotărârea de a o face. O mare parte din refacere a fost naturală, datorită îmbunătățirii generale a condițiilor în lume, schimbare care deja începuse când Hitler a ajuns la putere. Hitler însuşi a contribuit cu două lucruri. Unul a fost antisemitismul în opinia mea, singurul lucru în care el a crezut cu adevărat şi cu constanță de la începuturile sale în München şi până în ultimele zile din buncăr. Susținerea acestei idei l-ar fi privat de sprijin, ca să nu mai vorbim de putere, într-o țară civilizată. Din punct de vedere economic, ideea era nerelevantă, ba chiar păguboasă. Cealaltă contribuție a sa a fost încurajarea cheltuielilor publice pentru drumuri şi clădiri. Potrivit singurei cărți care s-a preocupat de cele întâmplate în loc să repete ceea ce Hitler şi alții spuneau că se întâmplă{11}, refacerea germană ce a dus la atingerea nivelurilor de prosperitate din 1928 şi 1929 s-a datorat reîntoarcerii la consumul privat şi la tipurile de investiții caracteristice pentru o perioadă de pace. Reînarmarea a avut puțin de-a face cu asta. Până în primăvara lui 1936, „reînarmarea a fost în mare măsură un mit”{12}. În fapt, Hitler n-a aplicat niciun fel de plan economic pregătit dinainte. El a făcut lucrul care îi era cel mai la îndemână.

Aceeaşi idee este ilustrată de povestea incendierii *Reichstag*-ului. Toată lumea ştie legenda. Naziştii au dorit o scuză pentru introducerea legilor excepționale ale dictaturii politice. Ei înşişi au dat foc *Reichstag*-ului, pentru a avea această scuză. Poate Göebbels{13} a pus la cale focul, poate Göring{14}; poate Hitler n-a ştiut nimic despre plan. În orice caz, naziştii l-au realizat într-un fel sau altul. Această legendă a fost acum spulberată de către Fritz Tobias, în opinia mea decisiv{15}. Naziştii n-au nimic de-a face cu arderea *Reichstag*-ului. Acel tânăr olandez, van der Lubbe, a făcut totul singur, exact aşa

cum a pretins. Hitler şi ceilalţi naziști au fost luați prin surprindere. Ei au crezut cu adevărat că incendiatorii fuseseră comuniştii şi au introdus starea excepțională pentru că au crezut într-adevăr că exista pericolul unei revolte comuniste. Cu certitudine, exista deja o listă a celor care trebuiau arestați. Dar nu fusese pregătită de către naziști. Fusese întocmită de predecesorul lui Göring, social-democratul Severing. Nici aceasta nu este o „justificare" a lui Hitler, ci doar o revizuire a metodelor sale. El a aşteptat un prilej de a acționa tranşant, iar acesta s-a ivit. E clar că nici comuniştii n-au avut nimic de-a face cu incendierea *Reichstag*-ului. Dar Hitler a crezut că da. El s-a dovedit capabil să exploateze atât de eficient pericolul comunist pentru că el însuşi credea în el. Şi acest fapt ne oferă o paralelă cu atitudinea de mai târziu a lui Hitler în relațiile internaționale. Când alte țări credeau că el pregătea un război de agresiune împotriva lor, Hitler era şi el convins că acestea intenționau să împiedice restaurarea Germaniei ca o Mare Putere independentă. Convingerea sa nu era în totalitate nefondată. În orice caz, guvernele britanic şi francez au fost adeseori condamnate pentru că n-au declanşat un război preventiv la timpul potrivit.

Aici, mi se pare mie, se află cheia problemei: dacă Hitler şi-a propus în mod deliberat să pornească un război. E mai puțin probabil că el şi-a propus războiul, decât că se aştepta ca acesta să se întâmple, asta în cazul când n-ar fi reuşit să-l evite printr-un truc ingenios, aşa cum evitase războiul civil în Germania. Cei care au intenții nocive le atribuie cu uşurință altora, iar Hitler s-a aşteptat ca alții să facă ceea ce ar fi făcut el în locul lor. Anglia şi Franța erau „duşmani răuvoitori"; Rusia sovietică plănuia răsturnarea civilizației europene, o vorbă goală pe care, într-adevăr, bolşevicii au rostit-o adeseori; Roosevelt{16} intenționa să ruineze Europa. Hitler a cerut cu siguranță generalilor săi să se pregătească de război. Dar aşa a făcut şi guvernul

britanic şi, din acelaşi motiv, toate celelalte guverne. Este treaba statelor-majore să pregătească războiul. Directivele pe care le primesc din partea guvernelor lor le indică pentru ce fel de război trebuie să se pregătească, mai precis țara vizată, dar asta nu înseamnă că guvernele respective au luat deja hotărârea. Toate directivele britanice de după 1935 au fost focalizate doar asupra Germaniei; Hitler era preocupat doar de a face Germania mai puternică. De aceea, dacă vrem (în mod greşit) să judecăm intențiile politice din planurile militare, guvernul britanic ar apărea ca inițiatorul războiului cu Germania, şi nu invers. Dar, bineînțeles, noi aplicăm comportamentului propriilor noastre guverne o generozitate a interpretării pe care nu o extindem la alții. Oamenii îl consideră pe Hitler vinovat, iar apoi găsesc dovezi ale vinovăției sale în documente, dovezi pe care nu le-ar folosi împotriva altora. De ce aplică ei această măsură dublă? Doar pentru că presupun vinovăția lui Hitler din start.

Este periculos a deduce intențiile politice din planurile militare. Spre exemplu, unii istorici au dedus din discuțiile militare anglo-franceze dinainte de 1914 că guvernul britanic a determinat declanşarea războiului cu Germania. Alți istorici, mai inteligenți, după părerea mea, au negat că o asemenea deducție poate fi făcută. Planurile, argumentează ei, erau măsuri de precauție, nu „un ordin de atac". Însă directivele lui Hitler sunt interpretate, de cele mai multe ori, în acest din urmă mod. Să vă dau un exemplu mai deosebit. La 30 noiembrie 1938, Keitel{17} i-a trimis lui Ribbentrop{18} o schiță, pregătită după instrucțiunile lui Hitler, pentru discuțiile militare italo-germane. Clauza a treia era următoarea: „Baza politico-militară pentru negocieri. Războiul Germaniei şi Italiei împotriva Franței şi Marii Britanii, cu obiectivul principal: doborârea Franței"{19}. Un critic responsabil a pretins că asta reprezintă dovada clară a intențiilor lui Hitler, şi astfel distruge întreaga

mea argumentație. Însă ce ar fi putut discuta generalii germani şi italieni atunci când s-au întâlnit, în afară de războiul împotriva Franței şi Marii Britanii? Era singurul război în care Italia avea probabil, să ne implicată. Generalii britanici şi francezi discutau războiul împotriva Germaniei şi Italiei chiar în acel moment. Însă asta nu li se reproşează lor, cu atât mai puțin guvernelor lor. Povestea ulterioară a schiței lui Keitel este instructivă. Italienii, şi nu germanii făcuseră presiuni pentru discuții militare. După ce proiectul a fost pregătit, nu s-a întâmplat nimic. Când Hitler a ocupat Praga, la 15 martie 1939, discuțiile încă nu avuseseră loc. Italienii au devenit nerăbdători. La 22 martie, Hitler a ordonat: „Bazele politico-militare… urmează să fie amânate pentru moment”{20}. Convorbirile au avut loc, în sfirşit, la 4 aprilie. Keitel a notat: „Discuțiile au debutat cumva brusc, datorită presiunii italiene”{21}. S-a dovedit că italienii, departe de a dori război, au insistat că ei nu vor putea fi gata de război decât cel mai devreme în 1942, iar reprezentanții germani s-au declarat de acord cu ei. Astfel, nemaipomenita directivă dovedeşte (în cazul când vrem neapărat să-i găsim un sens) doar că Hitler nu era interesat în acel moment de un război împotriva Franței şi Marii Britanii, iar Italia nu era interesată în niciun fel de război. Sau, mai degrabă, ea arată că istoricii nu trebuie să se rezume la o clauză izolată dintr-un document, fără a citi în continuare.

Bineînțeles, în ochii britanicilor, guvernul lor voia doar să mențină lucrurile liniştite, în timp ce Hitler dorea să le agite. Pentru germani, *statu quo*-ul nu însemna pace, ci doar un tratat înrobitor. Totul depinde de punctul de vedere. Puterile învingătoare doreau să conserve fructele victoriei cu anumite modificări, deşi au făcut lucrul acesta în mod ineficient. Puterile învinse doreau să înlăture înfrângerea. Această din urmă ambiție, „agresivă” sau nu, nu-i aparținea doar lui

Hitler. Ea era împărtăşită de toţi politicienii germani, de social-democraţii care au încheiat războiul în 1918, la fel de mult ca de Stresemann[22]. Nimeni nu a definit cu precizie ce însemna înlăturarea înfrângerii din primul război mondial; nici măcar Hitler n-a făcut asta. Ea implica recuperarea teritoriului pierdut atunci, restaurarea dominaţiei germane asupra Europei centrale (care, anterior, fusese obţinută prin alianţa cu Austro-Ungaria), eliminarea tuturor restricţiilor asupra armamentelor germane. Termenii concreţi nu contau. Toţi germanii, inclusiv Hitler, au presupus că Germania va deveni Putere dominantă în Europa de îndată ce vor elimina spectrul înfrângerii, indiferent dacă lucrul acesta se întâmpla prin intermediul unui război sau altfel, presupunere împărtăşită în general şi de celelalte ţări. Cele două idei „eliberarea” şi „dominaţia” se suprapuneau. Nu exista o linie clară de demarcaţie între ele. Erau doar două cuvinte diferite care desemnau acelaşi lucru, iar simpla utilizare a unuia dintre ele decide dacă Hitler era un campion al justiţiei naţionale sau un potenţial cuceritor al Europei.

Un autor german[23] l-a criticat recent pe Hitler pentru că a dorit să redea Germaniei un statut de Mare Putere. Primul război mondial, argumentează autorul, arătase că Germania nu poate fi o Putere independentă la scară mondială, iar Hitler acţionase prosteşte încercând să demonstreze contrariul. Ceea ce nu este altceva decât o platitudine. Primul război mondial zguduise toate Marile Puteri implicate, cu excepţia Statelor Unite, acestea din urmă, virtual, neparticipând la conflict. Poate că toate aceste ţări acţionau prosteşte încercând să mai fie Mari Puteri după aceea. Războiul total este, probabil, dincolo de putinţele oricărei Mari Puteri. Acum, chiar pregătirile pentru un asemenea război riscă să ruineze acea Mare Putere care le întreprinde. Nimic din toate acestea nu constituie o noutate. În secolul al XVIII-lea, Friedrich cel Mare a condus Prusia până în pragul colapsului în

efortul de a fi o Mare Putere. Războaiele napoleoniene au deposedat Franța de înaltul ei statut în Europa, iar ea nu şi-a mai recuperat niciodată vechea măreție – iată o dilemă ciudată, insolvabilă. Deşi rațiunea de a exista a unei Mari Puteri este aceea de a fi capabilă să lupte într-un mare război, singura cale de a rămâne o Mare Putere este de a nu lupta într-un asemenea război sau de a lupta la o scară limitată. Acesta a fost secretul măreției Marii Britanii atât timp cât ea s-a limitat la expansiunea navală şi nu a încercat să devină o putere militară după model continental. Hitler n-avea nevoie de pregătirea unui istoric pentru a aprecia acest fapt. Incapacitatea Germaniei de a lupta într-un război de lungă durată a fost o temă constantă a sa; la fel şi pericolul care amenința Germania în caz că celelalte Mari Puteri se aliau împotriva ei. Abordând asemenea teme, Hitler era mai sensibil decât generalii germani, care îşi închipuiau că totul va fi bine dacă Germania va reveni la poziția pe care o ocupase înainte de ofensiva lui Ludendorff din martie 1918. Oricum, Hitler nu şi-a însuşit morala că n-ar fi potrivit ca Germania să fie o Mare Putere. În schimb, şi-a propus să abordeze problema cu ingeniozitate, la fel cum făcuseră britanicii odată. În timp ce aceştia se bazaseră pe puterea navală, el s-a bazat pe aparențe înşelătoare. Nu numai că nu dorea război, dar un război general era ultimul lucru la care aspira. El dorea fructele unei victorii totale, dar fără război total iar mulțumită stupidității altora, aproape le-a obținut. Celelalte Puteri au crezut că trebuie sa facă față unei alegeri între războiul total şi capitulare. La început au ales capitularea, iar apoi au ales războiul total, spre distrugerea finală a lui Hitler.

Aceasta nu este o presupunere, fiind clar demonstrată de situația înarmării germane înainte de cel de-al doilea război mondial, sau chiar în timpul acestuia. Acest lucru ar fi trebuit să fie evident cu mult timp în urmă, dacă oamenii n-ar fi fost orbiți de două greşeli. Înainte

de război, ei au ascultat ce spunea Hitler în loc să se uite la ceea ce făcea el. După război, au dorit să-i atribuie lui vina pentru tot ceea ce s-a întâmplat, în ciuda oricărei evidențe fapt ilustrat, spre exemplu, de credința aproape generală că Hitler a declanşat bombardarea nediferențiată a civililor, pe când, de fapt, aceasta a fost începută de către strategii britanici, aşa cum unii dintre ei, cei mai oneşti, au şi recunoscut-o. Oricum, documentația, la dispoziția oricui ar dori s-o folosească, a fost analizată la rece de dl. Burton Klein. Am citat deja concluzia sa în privința primilor trei ani ai lui Hitler: până în primăvara lui 1936, reînarmarea germană a fost în mare măsură un mit. Asta nu înseamnă doar că primele etape ale reînarmării nu produceau creşterea puterii, aşa cum se întâmplă de obicei, dar ele nici măcar n-au fost abordate serios. Hitler a înşelat puterile străine şi poporul german exact în sensul opus celui care se presupune de obicei. El, sau mai degrabă Göring, a anunțat: „Tunurile înaintea untului". În realitate, el a pus untul înaintea tunurilor. Iau câteva cifre, la întâmplare, din cartea d-lui Klein. În 1936, potrivit lui Churchill{24}, două estimări independente plasau cheltuielile de reînarmare ale Germaniei la o rată anuală de 12 miliarde de mărci{25}. Cifra reală e sub 5 miliarde de mărci. Hitler însuşi a afirmat că guvernul nazist cheltuise 90 miliarde de mărci pe armament înainte de izbucnirea războiului. De fapt, toate cheltuielile guvernului german, militare şi nemilitare, n-au depăşit cu mult această sumă între 1933 şi 1938. Reînarmarea a costat aproximativ 40 miliarde de mărci în cei şase ani fiscali care s-au încheiat la 31 martie 1939, şi aproximativ 50 miliarde până la izbucnirea războiului{26}.

Dl. Klein discută de ce reînarmarea germană s-a situat la o asemenea scară redusă. În primul rând, Hitler era temător să nu-şi afecteze popularitatea prin reducerea nivelului de trai din Germania. Cea mai mare

parte a reînarmării înfăptuite a fost pentru a preveni o creştere prea rapidă a acestui standard de viaţă. Chiar şi aşa, germanii trăiau mai bine ca oricând. Însă sistemul nazist era ineficient, corupt şi confuz. Mai important, Hitler nu avea de gând să crească impozitele, şi era înspăimântat de inflaţie. Nici măcar înlăturarea lui Schacht n-a dislocat cu adevărat limitările financiare, chiar dacă adesea s-a presupus astfel. Cel mai important, Hitler nu a făcut pregătiri extinse pentru război pentru că, pur şi simplu, „concepţia sa despre război nu le presupunea". „Mai degrabă el a plănuit să rezolve problema spaţiului vital al Germaniei într-o manieră fragmentară, printr-o serie de mici războaie."{27} Aceasta este concluzia la care am ajuns, în mod independent, din studiul documentelor politice, deşi bănuiesc că Hitler dorea să obţină totul fără niciun fel de război. Sunt de acord că nu exista în mintea sa o linie clară de demarcaţie între ingeniozitatea politică şi micile războaie, cum ar fi atacul asupra Poloniei. Singurul lucru pe care nu l-a plănuit a fost marele război, care adeseori îi este atribuit.

Pretinzând că se pregăteşte pentru un mare război şi nefăcând aşa ceva în fapt, acest lucru era o parte esenţială a strategiei politice a lui Hitler, iar cei care au tras semnalul de alarmă în privinţa lui, cum ar fi Churchill, l-au ajutat neintenţionat. Schema era nouă şi i-a înşelat pe toţi. Anterior, guvernele cheltuiau pe armamente mai mult decât le plăcea să admită, aşa cum şi astăzi cele mai multe fac la fel. Această acţiune era făcută, cel mai adesea, pentru a păcăli propriile popoare, dar, uneori, şi un inamic potenţial. În 1909, spre exemplu, guvernul german a fost acuzat de către mulţi britanici de accelerarea secretă a construcţiei de nave fără aprobarea *Reichstag*-ului. Acuzaţia era probabil neadevărată. Dar ea a lăsat o permanentă undă de suspiciune că germanii o vor face din nou, suspiciune întărită de eludarea repetată a clauzelor

militare din tratatul de la Versailles, pe care multe guverne germane au practicat-o, deşi fără prea mult succes, după 1919. Hitler a încurajat suspiciunea şi a exploatat-o. Există o foarte bună ilustrare a acestui fapt. La 28 noiembrie 1934, Baldwin{28} a negat declarația lui Churchill că puterea aeriană germană era egală cu aceea a Marii Britanii. Cifrele lui Baldwin erau corecte; cele ale lui Churchill, furnizate de prof. Lindemann, erau greşite. La 24 martie 1935, Sir John Simon{29} şi Anthony Eden{30} l-au vizitat pe Hitler. El le-a spus că forța aeriană germană era deja egală cu a Marii Britanii, dacă nu cumva chiar superioară. El a fost crezut imediat, şi de atunci a fost crezut tot timpul. Baldwin a fost discreditat. S-a creat panică. Cum era posibil ca un om de stat să-şi exagereze armamentele în loc să le minimalizeze? însă Hitler chiar asta a făcut.

Reînarmarea germană a fost în mare măsură un mit până în primăvara lui 1936. Apoi Hitler a pus ceva substanță în acest mit. Motivul său principal a fost teama de Armata Roşie, iar Marea Britanie şi Franța începuseră să se reînarmeze şi ele. De fapt, Hitler a concurat alături de alții, şi nu i-a întrecut cu mult. În octombrie 1936, el i-a cerut lui Göring să pregătească economia şi armata germană pentru război în patru ani, însă fără a stabili cerințele în detaliu. În 1938–1939, ultimul an de pace, Germania a cheltuit pe armament aproximativ 15% din produsul național brut. Procentul britanic a fost aproape acelaşi. Plățile germane pentru armament au fost aproape anulate după München şi au rămas la acest nivel scăzut, astfel încât producția britanică de avioane, spre exemplu, era mult în fața celei germane până în 1940. Când războiul a izbucnit în 1939, Germania avea 1450 avioane de vânătoare şi 800 de bombardiere; Marea Britanie şi Franța aveau 950 avioane de luptă şi 1300 de bombardiere. Germania avea 3500 de tancuri; Marea Britanie şi Franța aveau 3850{31}. În fiecare caz, serviciile de informații Aliate au

estimat puterea germană la dublul cifrelor reale. Ca de obicei, s-a crezut că Hitler plănuise şi pregătise un mare război, în realitate, el nu făcuse aşa ceva.

Se poate obiecta că cifrele sunt irelevante. Oricare ar fi fost deficiențele înarmării germane pe hârtie, Hitler a câştigat un război împotriva a două Mari Puteri europene atunci când s-a pus problema testului. Asta înseamnă a merge împotriva sfatului lui Maitland{32} şi a judeca ce s-a întâmplat, şi nu ce se aştepta să se întâmple. Deşi Hitler a învins, el a învins dintr-o eroare o eroare pe care de altfel a împărtăşit-o. Cu siguranță că germanii erau încrezători că pot învinge Polonia dacă nu sunt deranjați în Apus. Aici, judecata politică a lui Hitler că francezii nu vor face nimic s-a dovedit mai aproape de adevăr decât aprehensiunile generalilor germani. Dar el nu era deloc convins, când a invadat Belgia şi Olanda, la 10 mai 1940, că va scoate Franța din război. Era doar o măsură defensivă: să asigure Ruhr-ul împotriva unei invazii Aliate. Cucerirea Franței a fost o bonificație neprevăzută. Chiar şi după asta Hitler nu s-a pregătit pentru un mare război. El şi-a imaginat că va înfrânge Rusia sovietică fără vreun efort serios, aşa cum învinsese Franța. Producția germană de armament nu a fost redusă doar în iarna 1940–1941 ea a fost redusă încă şi mai mult în toamna lui 1941, când războiul împotriva Rusiei începuse deja. N-a avut loc nicio schimbare semnificativă după primele probleme militare din Rusia, nici chiar după catastrofa de la Stalingrad. Germania a rămas cu „o economie de război ca în timp de pace” *(a peacelike war economy).* Doar bombardarea de către britanici a oraşelor germane i-a determinat pe Hitler şi pe germani să ia războiul în serios. Producția de război germană a atins apogeul doar atunci când şi bombardamentele Aliaților au ajuns la punctul lor culminant: în iulie 1944. Chiar în martie 1945, Germania producea în mod semnificativ mai mult material militar decât atunci când atacase Rusia, în

iunie 1941. De la început până la sfârşit, ingeniozitatea, şi nu forța militară a constituit secretul succesului lui Hitler. Victoriile germane s-au oprit brusc atunci când forța militară a devenit decisivă, ceea ce Hitler ştiuse dintotdeauna.

Astfel, mă simt justificat în a considera calculele politice mai importante decât simpla forță în perioada dinainte de război. A existat o anume schimbare de accent în vara lui 1936. Atunci toate Puterile, nu doar Hitler, au început să se gândească în mod serios la război şi la pregătirile în vederea acestuia. Eu am greşit pentru că n-am subliniat mai clar schimbarea din 1936, şi poate pentru că am notat o schimbare prea mare în toamna lui 1937. Ceea ce arată cât de dificil este să destrami legendele, chiar şi atunci când te străduieşti să faci astfel. Am fost indus în eroare de „Memorandumul Hossbach" Deşi mă îndoiam că este atât de important pe cât îl considerau cei mai mulți dintre specialişti, totuşi am crezut că are o anumită semnificație dacă toți autorii îi acordă o atât de mare atenție. Am greşit, iar criticii aveau dreptate când accentuau momentul 1936, deşi ei, aparent, n-au înțeles că, procedând astfel, discreditau „Memorandumul Hossbach". Eu am discreditat şi mai mult acest „document oficial", aşa cum l-a numit un istoric. Chestiunea este tehnică, şi ea poate părea nesemnificativă unui cititor obişnuit. Cu toate acestea, de obicei şi în mod corect, savanții acordă importanță unor asemenea probleme tehnice. În practica modernă, un document oficial presupune trei lucruri. În primul rând, la reuniunea respectivă trebuie să participe un secretar care să ia notițe pe care mai târziu le scrie într-o formă ordonată. Apoi schița sa trebuie trimisă participanților pentru corectare şi aprobare. În sfârşit, documentul trebuie plasat într-un dosar oficial. Niciuna dintre aceste condiții n-a fost îndeplinită în privința şedinței din 5 noiembrie 1937, cu excepția participării lui Hossbach. El nu a luat niciun fel de notițe, cinci zile

mai târziu scriind o prezentare a reuniunii bazându-se pe memorie. S-a oferit de două ori să-i arate manuscrisul lui Hitler, care a replicat că era prea ocupat ca să-l citească. Era un tratament curios pentru ceea ce se presupune a fi „testamentul său". Se poate ca Blomberg{33} să se fi uitat pe manuscris. Ceilalți n-au ştiut că el există. Singura dovadă a autenticității care i-a putut fi ataşată a fost semnătura lui Hossbach însuşi. Un singur alt om a văzut manuscrisul: Beck, şeful statului-major general, cel mai sceptic în privința ideilor lui Hitler dintre generalii germani. El a scris un răspuns la argumentele lui Hitler, la 12 noiembrie 1937, răspuns care mai târziu a fost prezentat ca începutul „rezistenței" germane. S-a sugerat că Hossbach a scris memoriul cu scopul de a provoca un răspuns.

Acestea sunt speculații. În acel moment, nimeni nu a acordat importanță acelei şedințe. Curând după aceea, Hossbach a părăsit statul-major. Manuscrisul său a fost pus într-un dosar alături de alte hârtii fără legătură între ele, şi uitat. În 1943, un ofițer german, contele Kirchbach, s-a uitat prin dosar şi a copiat manuscrisul pentru departamentul de istorie militară. După război, americanii au găsit copia lui Kirchbach şi au copiat-o, la rândul lor, pentru actul de acuzare de la Nürnberg. Hossbach şi Kirchbach au considerat că această copie era mai scurtă decât originalul. În special, potrivit lui Kirchbach, originalul cuprindea şi criticile la adresa argumentației lui Hitler, ale lui Neurath, Blomberg şi Fritsch critici care acum au dispărut. Poate că americanii au „editat" documentul; poate că Kirchbach, asemenea multor germani, încerca să arunce toată vina asupra lui Hitler. Nu există nicio cale de a afla adevărul. Originalul lui Hossbach şi copia lui Kirchbach au dispărut amândouă. Tot ce supraviețuieşte acum este o copie, poate scurtată, poate „editată", a unei copii după o schiță neautentificată. Ea conține teme pe care Hitler le-a folosit în discursurile sale publice: nevoia de

Lebensraum şi convingerea sa că alte țări se vor opune restaurării Germaniei ca o Mare Putere independentă. Copia nu conține niciun fel de directivă pentru acțiune în afară de o dorință de sporire a înarmării. Chiar la Nürnberg, „Memorandumul Hossbach" nu a fost înaintat pentru a dovedi vinovăția lui Hitler în izbucnirea războiului. Aceasta era de la sine înțeleasă. Ce a „dovedit", în forma sa finală pregătită, a fost că cei acuzați la Nürnberg Göring, Raeder şi Neurath stătuseră alături de Hitler şi-i aprobaseră planurile agresive. Trebuia presupus că planurile erau agresive, pentru a dovedi vinovăția celor acuzați. Cei care au încredere în dovezile aduse în procesele politice pot continua să citeze „Memorandumul Hossbach". Ei ar trebui însă să-şi avertizeze cititorii (aşa cum, spre exemplu, editorii volumelor din *Documents on German Foreign Policy* nu o fac) că memoriul, departe de a fi un „document oficial", e un cartof foarte fierbinte[34].

„Memorandumul Hossbach" nu este singurul pretins plan detaliat al intențiilor lui Hitler. Într-adevăr, dacă luăm în considerare ceea ce spun unii istorici, Hitler a produs în permanență asemenea planuri influențat, fără îndoială, de ambiția sa de a deveni un arhitect (încă un hohot de râs). Aceşti istorici subestimează chiar productivitatea lui Hitler. Ei sar direct de la *Mein Kampf* la „Memorandumul Hossbach", şi apoi la *Table Talk* din timpul războiului din Rusia[35]. De fapt, Hitler a produs un astfel de plan aproape de fiecare dată când a rostit un discurs. Aşa lucra mintea lui. Evident că nu era niciun secret în legătură cu aceste planuri nici în *Mein Kampf*, vândută în milioane de exemplare după ce Hitler a venit la putere, şi nici în discursurile rostite în fața unor largi audiențe. De aceea, nimeni nu-şi poate aroga perspicacitatea de a fi descoperit intențiile lui Hitler. Este la fel de evident că *Lebensraum*-ul apare întotdeauna ca un element constitutiv în aceste planuri. Nu este o idee originală a lui Hitler. Era una larg

răspândită în acea vreme. Spre exemplu, cartea lui Hans Grimm, *Volk ohne Raum*, s-a vândut mult mai bine decât *Mein Kampf* când a fost publicată, în 1928. Din acelaşi motiv, planurile pentru acapararea de noi teritorii au fost intens vehiculate în Germania în timpul primului război mondial. S-a crezut că erau planurile unor teoreticieni de doi bani sau ale unor organizații extremiste. Astăzi lucrurile sunt lămurite. În 1961, un profesor german şi-a publicat rezultatele investigațiilor privitoare la țelurile de război germane. Acestea erau într-adevăr „un plan de agresiune" sau, cum le-a numit profesorul, „o aspirație la puterea mondială": Belgia sub control german, minele de fier ale Franței anexate Germaniei, Ucraina să devină germană şi, mai mult decât atât, Polonia şi Ucraina urmau să fie curățate de locuitorii lor şi colonizate cu germani. Acestea nu erau doar opera statului-major al armatei germane. Ele erau sprijinite de către Ministerul de Externe german şi de către „bunul german", Bethmann-Holiweg{36}. Hitler, departe de a-i depăşi pe aceşti respectabili predecesori, era de fapt mai moderat decât ei atunci când căuta „spațiu vital" numai spre Est, repudiind, în *Mein Kampf*, aventurile înspre vestul Europei. Hitler doar a repetat pălăvrăgelile obişnuite din cercurile de dreapta. Asemenea altor demagogi, Hitler a făcut apel la mase. Spre deosebire de alți demagogi, care au căutat puterea pentru a pune în practică politici de stânga, Hitler a dominat masele prin metode stângiste, pentru a le livra apoi dreptei. Iată de ce dreapta l-a acceptat în rândurile sale.

Întrebarea este dacă „spațiul vital" a fost singura idee a lui Hitler, cea care i-a dominat gândirea. Judecând după *Mein Kampf*, el era obsedat de antisemitism, care ocupă o mare parte din carte. De *Lebensraum* se ocupă în numai şapte din cele 700 de pagini. Totuşi, atunci şi mai târziu, această idee a fost considerată concluzia esențială un fel de „vârf al piramidei" a gândirii

hitleriste, numai bună pentru a justifica tot ceea ce se presupunea că Hitler era pe punctul de a face. Probabil că diferența dintre mine şi cei care cred în planul consecvent al lui Hitler în vederea obținerii spațiului vital este în privința sensului unor cuvinte. Prin „plan" eu înțeleg ceva care este pregătit şi îndeplinit în detaliu. Ceilalți par să considere „planul" ca o dorință pioasă, sau mai puțin pioasă în cazul de față. În opinia mea, Hitler n-a avut niciodată un plan pentru obținerea spațiului vital. Nu a existat niciun studiu al resurselor din teritoriile care urmau să fie cucerite, nici măcar o definire a ceea ce urmau să fie aceste teritorii. Nu a existat o recrutare a personalului necesar pentru a aplica aceste „planuri", nicio estimare a germanilor care ar putea fi mutați, ca să nu mai vorbim de înrolări. Când s-au cucerit zone imense din Rusia sovietică, administratorii teritoriilor cucerite s-au găsit ei înşişi prinşi într-un cerc vicios, incapabili să primească vreo directivă dacă să extermine sau să exploateze populațiile existente, dacă să le trateze ca prieteni sau ca inamici.

Hitler a crezut că era foarte posibil ca Germania să obțină teritorii în Europa răsăriteană şi atunci va deveni din nou o Mare Putere. Aceasta se datora, parțial, credinței sale în *Lebensraum*. Existau şi alte considerații practice. Pentru o lungă perioadă de timp, el a considerat, greşit sau nu, că îi va fi mai uşor să înfrângă Rusia sovietică decât Puterile occidentale. Într-adevăr, el aproape a crezut că bolşevismul se poate prăbuşi fără război, o credință împărtăşită de mulți oameni de stat occidentali, în această eventualitate, el ar fi putut obține teritorii fără niciun fel de război. Mai mult decât atât, nevoia de spațiu vital putea fi uşor prezentată ca o cruciadă antibolşevică, şi astfel s-ar fi cucerit simpatia acelora din țările apusene care-l considerau pe Hitler ca un campion al civilizației occidentale. Oricum, Hitler nu era dogmatic în această privință. N-a refuzat alte teritorii, dacă puteau fi preluate cu uşurință. După

înfrângerea Franței, el a anexat Alsacia şi Lorena, în pofida declarațiilor anterioare cum că nu ar avea de gând să facă asta, a preluat regiunile industriale din Belgia şi nord-estul Franței, aşa cum Bethmann intenționase s-o facă mai devreme. Termenii mai degrabă vagi pe care el îi proiectase pentru pacea cu Marea Britanie în vara anului 1940 includeau o garanție pentru Imperiul Britanic, dar se pare că Hitler intenționa să revendice Irakul şi, poate, Egiptul, ca aparținând sferei germane. Astfel, oricare ar fi fost concepțiile sale, în practică el nu s-a conformat modelului logic al *stătu quo*-ului în Vest şi al obținerii de teritorii în Est. Cel care era un prestidigitator al abstracțiunilor s-a dovedit a fi şi un om de stat de acțiune, care nu-şi limita țelurile şi metodele doar la ce avusese în vedere la un moment dat.

El a ajuns atât de departe pentru că ceilalți n-au ştiut ce să facă. Şi aici, eu vreau să-i înțeleg pe „conciliatori", nu să-i justific sau să-i condamn. Eu nu cred că istoricii fac bine atunci când îi tratează pe „conciliatori" drept stupizi sau laşi. Acei oameni erau confruntați cu probleme reale şi au făcut tot ce-au putut în acele circumstanțe. Ei au recunoscut că o Germanie independentă şi puternică trebuia să existe cumva în Europa. Experiența ulterioară sugerează că ei aveau dreptate. În orice caz, chiar şi în momentul de față ne învârtim în jurul problemei germane. Ce om întreg la minte poate presupune, spre exemplu, că alte țări ar fi putut interveni în 1933, prin forța armelor, pentru a-l răsturna pe Hitler, deşi el ajunsese la putere prin mijloace constituționale şi aparent era sprijinit de o largă majoritate a poporului german? Exista oare ceva care să-l facă pe Hitler şi mai popular în Germania, dacă nu o intervenție care să-l alunge din zona renană în 1936? Germanii l-au adus pe Hitler la putere; ei erau singurii care puteau să-l dea jos. În plus, „conciliatorii" s-au temut că înfrângerea Germaniei ar fi fost urmată de

o dominație rusească asupra unei mari părți a Europei. Experiența ulterioară sugerează că ei aveau şi aici dreptate. Numai cei care doreau ca Rusia sovietică să ia locul Germaniei sunt îndreptățiți să-i condamne pe „conciliatori", iar eu nu pot înțelege cum mulți dintre cei care îi condamnă sunt acum indignați de rezultatul inevitabil al eşecului lor.

De asemenea, nu este adevărat că aceşti „conciliatori" reprezentau un cerc restrâns, care a avut de înfruntat o serioasă opoziție la momentul respectiv. Judecându-se după ce se spune acum, s-ar putea presupune că, practic, toți conservatorii erau pentru o rezistență nezdruncinată, în alianță cu Rusia sovietică, în fața Germaniei, şi întregul Partid Laburist cerea o înarmare majoră. Dimpotrivă, puține cauze erau mai populare decât aceea a concilierii. Toate ziarele din țară au aplaudat rezultatele Conferinței de la München, cu excepția publicației *Reynolds News*. Însă legendele sunt atât de puternice, încât chiar când scriu această propoziție îmi vine foarte greu s-o cred. Bineînțeles că aceşti „conciliatori" s-au gândit în primul rând la propriile lor țări, aşa cum cei mai mulți oameni de stat fac, şi de obicei sunt lăudați pentru asta. Dar ei s-au gândit şi la alții. Existau îndoieli dacă popoarele Europei răsăritene ar fi fost ajutate în cel mai bun mod printr-un război. Poziția britanică din septembrie 1939 a fost, fără îndoială, una eroică, dar a fost un eroism în principal pe seama altora. Poporul britanic a suferit puțin, comparativ cu altele, de-a lungul celor şase ani de război. Polonezii au suferit o catastrofă în timpul războiului, iar la sfârşit nu şi-au obținut independența. În 1938, Cehoslovacia a fost trădată. În 1939, Polonia a fost salvată. De-a lungul războiului au murit mai puțin de 100.000 de cehi, în timp ce au fost ucişi 6,5 milioane de polonezi. Cum a fost mai bine, să fii un ceh trădat sau un polonez salvat? Mă bucur că Germania a fost înfrântă şi Hitler distrus. De asemenea, apreciez faptul

că alții au plătit prețul şi accept onestitatea celor care l-au considerat prea mare.

Acestea sunt controverse care trebuie discutate acum în termeni istorici. Ar fi uşor de trasat o condamnare a „conciliatorilor". Poate că mi-am pierdut interesul pentru aşa ceva de pe vremea când am făcut prea des acest lucru şi, după cum îmi aduc aminte, ©ei care manifestă acum indignare împotriva mea nu erau activi în viața publică. Sunt mai interesat să descopăr de ce lucrurile n-au funcționat aşa cum am dorit, decât să repet vechile denunțări; şi dacă voi condamna vreo greşeală, atunci prefer să le condamn pe ale mele. Oricum, nu intră în datoria istoricului să spună ce ar fi trebuit să se facă. Singura sa obligație este să descopere ce s-a făcut şi de ce. Rămân puține de descoperit atât timp cât continuăm să-i atribuim lui Hitler tot ceea ce s-a întâmplat. El a reprezentat un puternic element dinamic, dar a fost combustibilul pentru un motor existent. El a fost, în parte, creația Versailles-ului, în parte creația ideilor comune ale Europei contemporane. Mai mult decât orice, el a fost creația istoriei germane şi a prezentului german. El nu ar fi reprezentat nimic fără sprijinul şi cooperarea poporului german. Se pare că astăzi se consideră că Hitler a făcut el însuşi totul, chiar a condus trenurile şi a deschis robinetele pentru a da drumul gazului mortal. Lucrurile nu au stat aşa. Hitler a fost placa de rezonanță pentru națiunea germană. Mii, multe sute de mii de germani i-au îndeplinit ordinele criminale fără a clipi sau a-şi pune întrebări. Ca stăpân suprem al Germaniei, Hitler poartă cea mai mare responsabilitate pentru acte de un rău incomensurabil: distrugerea democrației germane, lagărele de concentrare şi, cel mai rău dintre toate, exterminarea oamenilor în timpul celui de-al doilea război mondial. El a dat ordine pe care germanii le-au executat de o amoralitate fără precedent în istoria civilizată. Politica sa externă a fost o chestiune diferită. Ea îşi propunea să

facă din Germania puterea dominantă în Europa şi, poate, mai târziu, chiar în lume. Şi alte puteri au urmărit ţeluri similare, şi o fac şi acum. Şi alte puteri au tratat ţările mici ca sateliţi ai lor. Şi alte puteri au căutat să-şi apere interesele vitale prin forţa armelor. În afacerile internaţionale nu era nimic rău în privinţa lui Hitler, cu excepţia faptului că era german.

CAPITOLUL 1.
Problema uitată

Au trecut mai bine de douăzeci de ani de când a început al doilea război mondial şi cincisprezece de când s-a încheiat. Cei care l-au trăit încă îl simt ca o parte a experienței lor apropiate. Într-o zi, au înțeles brusc că al doilea război mondial, ca şi predecesorul său, a trecut în istorie. Acest moment vine, pentru un profesor universitar, atunci când trebuie să-şi reamintească faptul că studenții săi nu erau născuți când războiul a început şi nici nu-şi pot aduce aminte de finalul său. Al doilea război mondial este, pentru ei, la fel de îndepărtat cum fusese războiul burilor pentru el; poate că au auzit anecdote despre război de la părinții lor, dar, mai probabil, ei trebuie să învețe despre el din cărți, asta în cazul când mai învață ceva. Marile figuri au părăsit scena. Hitler, Mussolini, Stalin şi Roosevelt au murit, Churchill s-a retras de la conducere, numai de Gaulle are o a doua perioadă activă. Al doilea război mondial a încetat să fie „astăzi" şi a devenit „ieri", ceea ce determină noi cerințe pentru istorici. Istoria contemporană, în sens strict, înregistrează evenimente atunci când ele încă sunt calde, judecându-le din perspectiva momentului respectiv şi presupunând o disponibilitate corespunzătoare din partea cititorului. Nimeni nu va disprețui asemenea opere având în fața sa marele exemplu al lui Sir Winston Churchill. Însă vine un moment când istoricul se poate uita înapoi şi poate revedea evenimentele care au fost odată contemporane cu detaşarea pe care ar avea-o dacă ar scrie despre

conflictul învestiturii sau despre războiul civil englez. Sau cel puțin poate încerca.

Istoricii au încercat acest lucru după primul război mondial, dar cu un accent diferit. A existat un interes relativ mic în privința războiului propriu-zis. Disputa asupra marii strategii între occidentali şi răsăriteni a fost considerată ca un război privat între Lloyd George şi generali, peste care istoricii din mediul academic au trecut cu uşurință. Istoria militară britanică oficială ea însăşi o contribuție polemică la acest război privat a fost scrisă fără grabă, astfel încât a fost finalizată abia în 1948. Nu s-a făcut nicio încercare de realizare a unei istorii civile oficiale, cu excepția aceleia pentru Ministerul înzestrării Armatei (Munițiilor). Foarte puțini au examinat încercările de pace negociată. Nimeni n-a studiat evoluția țelurilor de război. A trebuit să aşteptăm aproape până în zilele noastre pentru un studiu detaliat asupra unui subiect atât de important ca politica lui Woodrow Wilson{37}. Marele subiect care le-a eclipsat pe toate celelalte şi a monopolizat interesul istoricilor a fost cel privitor la modul cum a început războiul. Fiecare guvern al unei Mari Puteri, cu excepția celui italian, a făcut dezvăluiri semnificative din arhivele sale diplomatice.

Istoricul interesat de problemă şi-a văzut rafturile umplându-se cu cărți în toate limbile de circulație internațională şi a regretat că nu poate citi şi în altele. Periodice în franceză, germană şi rusă au fost dedicate exclusiv acestui subiect. Unii istorici şi-au fundamentat reputația de autorități în privința originilor primului război mondial Gooch în Anglia, Fay şi Schmitt în Statele Unite, Renouvin şi Camille Bloch în Franța, Thimme, Brandenburg şi von Wegerer în Germania, Pribram în Austria, Pokrovsky în Rusia, pentru a numi doar pe câțiva.

Unii dintre aceşti autori s-au concentrat asupra evenimentelor din iulie 1914; alții şi-au reorientat

cercetările către criza marocană din 1905 sau către diplomația lui Bismarck. Dar toți s-au declarat de acord cu faptul că acela era domeniul de interes pentru istorici. Cursurile universitare se opreau brusc la august 1914, aşa cum unele încă mai fac. Studenții au aprobat. Ei doreau să audă despre Wilhelm al II-lea şi Poincaré, despre Grey şi Izvolski. Telegrama Kruger le părea mai importantă decât Passchendale, tratatul de la Bjorko mai important decât înțelegerea de la St. Jean de Maurienne. Marele eveniment care dăduse formă prezentului era izbucnirea războiului. Ce s-a întâmplat după aceea era doar un rezultat confuz al unor consecințe inevitabile, fără învățăminte sau semnificație pentru prezent. Dacă înțelegeam de ce a început războiul, atunci trebuia să ştim cum am ajuns unde suntem şi, bineînțeles, cum să nu ajungem din nou acolo.

Cu cel de-al doilea război mondial s-a întâmplat aproape exact contrariul. Cel mai mare subiect de interes, pentru cititor şi scriitor în egală măsură, a fost războiul însuşi. Nu doar campaniile, deşi acestea au fost descrise de nenumărate ori. Politicile de război au fost de asemenea examinate, în special relațiile dintre marii Aliați. Ar fi dificil să numeri cărțile despre armistițiul semnat de Franța în 1940 sau despre reuniunile celor „Trei Mari" de la Teheran sau Ialta. „Chestiunea poloneză", în privința celui de-al doilea război mondial, înseamnă disputele dintre Rusia sovietică şi Puterile occidentale de la sfârşitul războiului, şi nu pretențiile germane față de Polonia de la începutul confruntării. Originile războiului au fost privite, comparativ, cu puțin interes. În general vorbind, a existat sentimentul că, oricâte detalii ar mai putea apărea, nimic semnificativ n-ar putea fi descoperit. Noi ştim deja răspunsurile, şi nu este nevoie să ne mai punem alte întrebări. Principalii autori spre care ne întoarcem pentru a consulta prezentări ale cauzelor celui de-al doilea război mondial

Namier, Wheeler-Bennett, Wiskemann, în engleză, Baumont, în franceză şi-au publicat cărțile curând după ce războiul s-a încheiat şi toți şi-au exprimat părerile pe care şi le-au format în timpul războiului, sau chiar înainte ca acesta să înceapă. La douăzeci de ani după izbucnirea primei conflagrații mondiale, puțini oameni ar fi acceptat fără vreo modificare explicațiile date în august 1914. După mai bine de douăzeci de ani de la declanşarea celui de-al doilea război mondial, aproape toată lumea acceptă explicațiile care au fost oferite în septembrie 1939.

Bineînțeles că este posibil ca, într-adevăr, să nu existe nimic de descoperit. Poate că al doilea război mondial, ca aproape orice mare eveniment istoric, a avut o explicație simplă şi definitivă, care a fost evidentă pentru oricine la momentul respectiv şi care nu va fi niciodată schimbată prin informații ulterioare sau cercetare. Dar pare improbabil că istoricii de peste o sută de ani vor privi aceste evenimente exact aşa cum au făcut-o oamenii în 1939, iar istoricul de astăzi ar trebui să anticipeze judecățile viitorului, şi nu să le repete pe cele ale trecutului. Există cu adevărat rațiuni practice pentru care istoricii au neglijat această temă. Orice istoric încearcă să fie un cercetător imparțial şi detaşat, alegându-şi subiectul şi făcându-şi cunoscute opiniile fără a se gândi prea mult la prezent. Însă, ca ființă umană ce trăieşte într-o comunitate, el răspunde, chiar şi inconştient, la necesitățile timpului său. Spre exemplu, marele profesor Tout a cărui operă a transformat studiul istoriei medievale în această țară a schimbat, fără îndoială, accentul de pe politică pe administrație pur şi simplu din rațiuni academice abstracte. În acelaşi timp, nu este deloc irelevantă următoarea modificare: istoricul veacului XX educă potențiali membri ai societății civile, în timp ce istoricul secolului al XIX-lea educa oameni de stat. Astfel, şi autorii care au scris despre cele două războaie mondiale

erau convinşi că iau în considerare lucruri care încă ridicau probleme sau ofereau răspunsuri pentru prezent. Nimeni nu va scrie o carte care nu va interesa şi pe alții, iar foarte puțini vor scrie o carte care nu i-ar interesa nici pe ei înşişi.

Primul război mondial pare să ridice câteva probleme din punct de vedere militar. Mulți oameni, în special din țările Aliate, au considerat războiul ca o confruntare dură şi sălbatică, asemănătoare unui meci de box profesionist din secolul al XIX-lea, care a continuat până când un combatant s-a prăbuşit extenuat. Abia când minţile oamenilor au început să fie luminate de experiența celui de-al doilea război mondial, a început o dezbatere serioasă pe tema dacă primul război nu s-ar fi putut încheia mai devreme, printr-o strategie sau o politică superioară. În plus, s-a considerat de către mulți, după primul război mondial, că nu va mai fi vreodată un altul; de aceea, studierea războiului nu părea să ofere învățăminte pentru prezent. Pe de altă parte, marea problemă care determinase războiul se afla încă în centrul relațiilor internaționale atunci când lupta s-a încheiat. Această mare problemă era Germania. Aliații puteau pretinde că războiul fusese declanşat de agresiunea germană; germanii puteau răspunde că el fusese cauzat de refuzul lor de a acorda Germaniei locul ce i se cuvenea ca Mare Putere. În orice caz, locul Germaniei era în dispută. Rămăseseră şi alte probleme decât aceea a Germaniei, de la problema Rusiei sovietice până la cele ale Extremului Orient. Dar era rezonabil de presupus că acestea erau rezolvabile şi că urma să fie pace în lume numai dacă poporul german se reconcilia cu foştii săi inamici. Din acest motiv, studiul originilor războiului avea o importanță practică şi imperativă. Dacă popoarele țărilor Aliate ar fi putut fi convinse de falsitatea „vinovăției de război" a Germaniei, ele ar fi „îmblânzit" clauzele punitive din tratatul de la Versailles şi ar fi acceptat că poporul german era o victimă, ca şi

ele, a unui cataclism natural. În mod alternativ, dacă germanii ar fi fost convinşi de vinovăția lor de război, atunci, era de presupus, ar fi acceptat tratatul ca fiind just. În practică, „revizionismul" a urmat doar prima cale din cele două prezentate mai sus. Istoricii britanici şi cei americani într-o anumită măsură chiar şi cei francezi au lucrat pentru a demonstra că guvernele Aliate erau mai vinovate şi cel german mai inocent decât au presupus artizanii păcii din 1919. Puțini istorici germani au încercat o demonstrație contrară. Era destul de natural să fie astfel. Chiar şi cel mai echilibrat istoric simte o emoție patriotică atunci când țara sa este înfrântă în război şi apoi umilită. Pe de altă parte, politica externă a fost subiect de controversă în orice țară Aliată înainte de izbucnirea războiului. Criticii lui Grey în Anglia, cei ai lui Poincaré în Franța, cei ai lui Woodrow Wilson în Statele Unite pentru a nu mai aminti de bolşevicii din Rusia, care atacaseră guvernul țarului acum au devenit campionii academici ai perspectivei „revizioniste". Cine avea dreptate în aceste controverse, pe plan internațional şi pe cel intern, nu mai contează. Este destul că ele au catalizat interesul oamenilor pentru studierea originilor primului război mondial.

Acest catalizator lipsea pentru originile celui de-al doilea război mondial. Pe plan internațional, Germania, ca Mare Putere, încetase să mai fie problema centrală în lume chiar înainte ca războiul să se fi încheiat. Rusia sovietică a fost aceea care i-a luat locul. Oamenii doreau să cunoască greşelile făcute în relația cu Rusia sovietică în timpul războiului, şi nu cele făcute în relația cu Germania dinainte de începerea confruntării. Mai mult, deoarece Puterile occidentale şi Rusia îşi propuneau să înregimenteze diferite părți ale Germaniei ca aliate ale lor, cu cât se vorbea mai puțin despre război, cu atât mai bine. Germanii s-au alăturat acestei neglijări conştiente. După primul război mondial, ei au insistat că trebuie să fie în continuare tratați ca o Mare Putere.

După cel de-al doilea, au sugerat la început că Europa încetase să mai determine evenimentele mondiale, cu implicația subînțeleasă că Germania nu va mai putea provoca niciodată un mare război şi, în consecință, poate fi lăsată să-şi urmeze calea fără intervenții din afară sau control. Aproape acelaşi lucru s-a întâmplat şi pe plan intern. Existase o controversă violentă în țările Aliate înainte de război cu adevărat mult mai violentă decât orice asemănător înainte de 1914. Dar adversarii şi-au atenuat cearta în timpul războiului, dorind chiar, în cea mai mare parte a lor, s-o uite după aceea. Foştii susținători ai „concilierii" îşi puteau reînnoi vechea politică cu şi mai mare justificare; foştii susținători ai rezistenței au renunțat la vechile lor semnale de alarmă în privința Germaniei, consolându-se cu sublinierea nevoii de a rezista Rusiei sovietice.

Originile celui de-al doilea război mondial au suscitat puțin interes atât timp cât oamenii studiau deja originile celui de-al treilea. Poate că ar mai fi fost ceva atracție pentru subiect dacă ar fi existat zone de îndoială sau problematice. Dar era o explicație care îi mulțumea pe toți şi părea să rezolve toate chestiunile controversate: Hitler. El a plănuit cel de-al doilea război mondial. Voința sa, singură, l-a cauzat. Explicația i-a satisfăcut în mod evident pe „rezistenți", de la Churchill la Namier. Ei o dăduseră tot timpul, o dădeau deja înainte ca războiul să fi izbucnit. Puteau zice: „V-am spus! Nu exista alternativă la rezistența în fața lui Hitler, din prima clipă". Explicația i-a mulțumit, în acelaşi timp, şi pe „conciliatori". Ei au putut pretinde că *appeasement*-ul a fost o politică înțeleaptă şi ar fi putut fi şi una de succes dacă nu ar fi existat faptul neprevăzut că Germania se afla în mâinile unui nebun. Mai mult decât orice, explicația i-a satisfăcut pe germani, cu excepția câtorva naziști nepocăiți. După primul război mondial, germanii au încercat să transfere vinovăția de la ei spre Aliați sau să obțină acceptul cum că nimeni n-ar fi

vinovat. Era o operațiune şi mai simplă să transferi vinovăția de la germani la Hitler. El era mort în pace. Probabil că Hitler a adus mari daune Germaniei cât timp a fost în viață. Dar el şi-a răscumpărat aceste greşeli prin sacrificiul său final din buncăr. Oricât de mare ar fi vinovăția sa postumă, ea nu-l poate afecta. Oprobriul pentru orice al doilea război mondial, lagărele de concentrare, camerele de gazare... a putut fi plasat pe umerii săi impasibili. Cu vinovăția lui Hitler, orice alt german putea să-şi revendice inocența; iar germanii, anterior cei mai viguroşi oponenți ai vinovăției de război, acum au devenit principalii ei avocați. Unii germani au reuşit să prezinte amoralitatea lui Hitler într-o manieră ce se remarcă prin eficiență. Pentru că el era indubitabil un monstru amoral, ar fi trebuit să fie blocat cu fermitate. Astfel, orice urmă de responsabilitate rămasă după condamnarea lui Hitler ar trebui atribuită francezilor, pentru că au eşuat în a-l înlătura din zona renană în 1936, sau lui Chamberlain, pentru cedările din septembrie 1938.

Toți au fost de acord, cu bucurie, în privința cauzei celui de-al doilea război mondial. Atunci ce nevoie era de „revizionism"? Câțiva dintre neutrii în război, în special din Irlanda, au ridicat o umbră de îndoială. Dar, cel mai adesea, participarea în războiul rece împotriva Uniunii Sovietice i-a redus la tăcere chiar şi pe cei care fuseseră neutri în războiul împotriva Germaniei; o considerație similară a funcționat, dar în sens invers, şi în privința istoricilor sovietici. O şcoală de revizionişti insistenți se menține în Statele Unite, supraviețuitorii iconoclaştilor de după primul război mondial, cei care consideră încă propriul guvern ca fiind mai imoral decât oricare altul. Operele lor nu sunt semnificative din punct de vedere ştiințific. În plus, acest revizionism este în principal concentrat asupra războiului cu Japonia, şi nu fără a exista motive serioase în acest sens. Hitler a declarat război Statelor Unite, şi nu invers; este dificil de văzut

cum ar fi putut Roosevelt să-şi implice țara în războiul european dacă Hitler n-ar fi făcut acest lucru, gratuit, pentru el. Nu prea este posibilă o controversă nici măcar în privința Japoniei. Lupta a şters totul de pe afiş. Odată existase o problemă practică: Statele Unite ar trebui să coopereze cu Japonia sau cu China? Problema a fost acum rezolvată de evenimente, în bună măsură provocând dezordine în politica americană. E universal convenit că Japonia este singurul prieten pe care Statele Unite se pot baza în Extremul Orient, iar războiul împotriva ei apare, de aceea, ca o greşeală din partea cuiva deşi, probabil, vina o poartă japonezii.

Aceste considerații de politică actuală ne ajută să explicăm de ce originile celui de-al doilea război mondial nu constituie un subiect de controversă serioasă. În acelaşi timp, ele nu sunt suficiente pentru a explica acordul aproape universal dintre istorici. Chiar şi cel mai „angajat" cercetător este afectat de standardele academice, iar mulți dintre cercetători nu sunt angajați mai deloc. Dacă documentația ar fi fost suficient de contradictorie, cercetătorii ar fi ajuns curând să pună în discuție verdictul popular, oricum general acceptat. Acest fapt nu s-a întâmplat din două motive aparent contradictorii: există, în acelaşi timp, prea multe documente şi prea puține. Documentația prea numeroasă este cea adunată pentru procesele de la Nürnberg ale criminalilor de război. Deşi aceste documente arată impunător în volumele lor fără de sfârşit, ele reprezintă un material periculos de utilizat pentru un istoric. Ele au fost colectate, în pripă şi aproape la întâmplare, ca o bază pentru expunerile avocaților. Nu acesta este modul în care un istoric ar trebui să procedeze. Avocatul îşi propune să demonstreze ceva; istoricul doreşte să înțeleagă o situație. Dovezile care îi conving pe avocați, de obicei nu ne mulțumesc pe noi; metodele noastre par evident imprecise pentru ei. Dar chiar avocații trebuie să aibă

acum semne de întrebare în legătură cu documentația de la Nürnberg. Documentele au fost alese nu numai pentru a demonstra vinovăția de război a celor aflați în proces, dar şi pentru a o eluda pe aceea a Puterilor acuzatoare. Dacă oricare din cele patru Puteri care au alcătuit Tribunalul de la Nürnberg ar fi fost pusă în postura de a decide singură, noroiul ar fi murdărit pe mai mulți. Puterile occidentale ar fi adus în discuție Pactul Ribbentrop-Molotov; Uniunea Sovietică ar fi răspuns făcând apel la Conferința de la München şi la alte tranzacții mai obscure. Dar, datorită alcătuirii cvadripartite a tribunalului, singurul curs posibil al acțiunii a fost acela de a arunca anticipat întreaga vină asupra Germaniei. Verdictul a precedat judecata, iar documentele au fost aduse pentru a susține o concluzie deja stabilită. Bineînțeles că documentele sunt adevărate. Dar ele au fost „încărcate", astfel că oricine se bazează pe ele descoperă că este aproape imposibil să scape de încărcătura care le-a fost atribuită.

Dacă, în schimb, căutăm documente adunate într-o manieră ştiințifică şi detaşată, descoperim că suntem într-o situație mult mai neplăcută decât erau predecesorii noştri care au studiat originile primului război mondial. În mai puțin de o generație după primul război, fiecare Mare Putere, cu excepția Italiei, şi-a publicat documentele din arhivele diplomatice pentru perioada de dinaintea confruntării. Suplimentar, existau serii vaste de documente publicate, acoperind, cu mai mare sau mai mică intensitate, perioada anterioară documentele austro-ungare mergând până la 1908, cele britanice până la 1898, cele franceze şi germane până la 1871; volumele ruseşti, deşi mai fragmentare, erau şi ele numeroase. Existau unele lipsuri evidente. Ne puteam plânge de inexistența documentelor edite italiene, fapt care este în curs de remediere; ne puteam plânge, şi încă o mai facem, de lipsa documentelor sârbeşti. În colecțiile de documente publicate poate că au fost unele

omisiuni deliberate, şi niciun istoric responsabil nu se poate declara mulțumit până când nu vede el însuşi arhivele. Însă, în general vorbind, era posibil să urmăreşti diplomația a cinci din cele şase Mari Puteri cu o minuțiozitate fără precedent. Documentația nici n-a fost încă folosită în întregime. Deoarece avem prilejul să o parcurgem, găsim noi subiecte de explorat şi noi interpretări de făcut.

Contrastul cu materialul disponibil pentru studierea anilor dinainte de 1939 este într-adevăr descurajant. Austro-Ungaria dispăruse din rândul Marilor Puteri europene. Din cele cinci rămase, trei nu publicaseră, până nu de mult, niciun rând sau o propoziție din documentele aflate în arhivele lor. Italienii au început să-şi repare omisiunea: şi-au publicat documentele dintre 22 mai şi 1 septembrie 1939 şi şi-au propus să-şi tipărească actele diplomatice din perioada anterioară, începând cu 1861. Politicile franceză şi rusească rămân în continuare complet obscure din perspectiva propriilor arhive. Francezii au o anumită scuză. Cea mai mare parte a documentelor referitoare la anii dintre 1933 şi 1939 au ars la 16 mai 1940, când a venit ştirea că germanii rupseseră frontul la Sedan. În momentul de față se desfăşoară o acțiune laborioasă de realizare a copiilor după actele trimise în exterior. Motivele tăcerii sovietice sunt, ca orice altceva în politica sovietică, o chestiune de conjunctură. Are guvernul sovietic de ascuns ceva în mod special neplăcut? Se fereşte el să ofere opiniei publice mondiale informații despre comportamentul său, chiar îndepărtat? Sau poate nu există niciun fel de arhive, comisariatul poporului pentru afaceri străine fiind prea incompetent pentru a realiza aşa ceva? Sau a învățat guvernul sovietic lecția nenumăratelor dispute trecute pe teme istorice, aceea că singurul mod eficient de a avea câştig de cauză este nefurnizarea cu niciun chip a dovezilor proprii? Oricare au fost rațiunile diverse pentru această tăcere din partea

celor trei Mari Puteri, rezultatul este că ne putem baza doar pe documente britanice şi germane pentru o consemnare continuă a tranzacțiilor diplomatice dintre cele două războaie mondiale. De aici derivă impresia, probabil falsă, că relațiile internaționale din perioada interbelică au fost de fapt o afacere anglo-germană.

Chiar şi în această privință, materialul este mai puțin adecvat decât cel existent pentru perioada dinainte de 1914. Aliații au capturat arhivele germane în 1945 şi, inițial, au intenționat să publice serii complete, din 1918 până în 1945. Mai târziu s-a renunțat la idee, pentru a se da prioritate anilor de după accederea lui Hitler la putere în 1933. Dar nici acest plan nu este complet: există o ruptură între 1935 şi 1937. Arhivele au fost acum redate guvernului german de la Bonn, fapt ce poate conduce foarte bine la întârzieri suplimentare. În plus, editorii Aliați, oricât de responsabili au fost, au împărtăşit punctul de vedere de la Nürnberg asupra vinovăției de război ca fiind clar stabilită. Ca o complicație suplimentară, Ministerul german de Externe, emitentul acestor documente, a pretins adeseori că lucrează împotriva lui Hitler, nu în numele său, astfel că nu vom putea fi niciodată siguri că un anume document reprezintă un fapt real sau a fost fabricat pentru a oferi dovada inocenței autorului său. Documentele britanice vor acoperi în final întreaga perioadă dintre semnarea păcii de la Versailles şi izbucnirea războiului în 1939. Dar publicarea lor reprezintă un proces lent. Pentru moment, n-avem nimic referitor la anii ’20 şi există încă o lipsă între mijlocul lui 1934 şi martie 1938. Volumele sunt limitate la politica britanică în acțiune. Ele nu prezintă motivele acestei politici, aşa cum au încercat volumele referitoare la perioada dinaintea primului război mondial. Există câteva sinteze care arată dezbaterea din cadrul *Foreign Office*-ului, dar niciun document despre deliberarea din cadrul guvernului, ştiut fiind faptul că primul-ministru

şi Cabinetul au contat mai mult decât Ministerul de Externe în luarea deciziilor, cel puțin în comparație cu perioada anterioară.

Suntem într-o situație neplăcută şi în privința documentelor mai puțin oficiale. Mulți dintre cei care au făcut primul război mondial au supraviețuit şi au scris pe larg după aceea, lăudându-se sau justificându-se. În al doilea război mondial, unii lideri au murit în timp ce conflagrația era în desfăşurare, alții au fost omorâți la sfârşit, cu sau fără proces, iar alții erau prea mândri sau prea precauți pentru a scrie. Apare un contrast semnificativ dacă punem alături volumele propriu-zise scrise după fiecare război de către cei care, la începutul lor, se aflaseră în posturi-cheie. Iată lista pentru primul război mondial:

MAREA BRITANIE: primul-ministru, ministrul de externe.

FRANȚA: preşedintele, primul-ministru, care era şi ministru de externe.

RUSIA: ministrul de externe.

ITALIA: primul-ministru.

GERMANIA: cancelarul, ministrul de externe.

Lista pentru al doilea război mondial arată astfel:

FRANȚA: ministrul de externe.

Ministrul italian de externe, care a fost împuşcat, a lăsat un jurnal. Ministrul german de externe a scris o apărare fragmentară în timp ce aştepta să fie spânzurat. Există câteva pagini din corespondența primului-ministru britanic şi câteva file din autobiografia ministrului britanic de externe. De la cei trei dictatori Hitler, Mussolini şi Stalin şi de la ministrul rus de externe n-avem niciun rând, niciun cuvânt. Suntem obligați să ne folosim de bârfa personajelor secundare: interpreți, diplomați, jurnalişti, oameni care în general ştiu ceva mai mult decât marele public.

Oricum, istoricii n-au niciodată la dispoziție destulă

documentație care să-i mulțumească. Am îndoieli că se va obține mai mult aşteptând încă zece sau cincisprezece ani. Puținii supraviețuitori ai civilizației s-ar putea să nu mai citească lucrări de istorie până atunci, cu atât mai puțin să le scrie. De aceea, am încercat să spun povestea aşa cum aceasta ar putea să-i apară unui istoric din viitor, ce va avea la dispoziție documentele. Rezultatul ar putea demonstra că mulți istorici nu cunosc sau nu înțeleg problemele. Noi trebuie să continuăm să scriem istoria în acelaşi fel. Aidoma succesorului meu imaginar, eu trebuie adeseori să-mi declar ignoranța. De asemenea, am descoperit că documentele, privite cu detaşare, mă împing de multe ori la interpretări diferite de cele pe care oamenii (inclusiv eu) le-au dat la momentul respectiv. Acest fapt nu îmi oferă consistență în niciun fel. Sunt interesat să înțeleg ce s-a întâmplat, nu să justific sau să condamn. Am fost un anticonciliatorist din ziua când Hitler a venit la putere, şi nu există nicio îndoială că voi fi la fel în circumstanțe similare. Dar chestiunea n-are nicio relevanță pentru scrierea istoriei. Privind retrospectiv, deşi mulți au fost vinovați, nimeni n-a fost inocent. Țelul activității politice este pacea şi prosperitatea; în acest domeniu, toți oamenii de stat au eşuat, indiferent de motive. Este o poveste fără eroi şi, probabil, chiar fără ticăloşi.

CAPITOLUL 2.
Moştenirea primului război mondial

Cel de-al doilea război mondial a fost, în mare parte, o repetare a primului. Au existat şi diferenţe evidente. Italia a luptat de partea adversă, deşi a inversat din nou taberele înainte de finalul confruntării. Războiul care a început în septembrie 1939 s-a desfăşurat în Europa şi nordul Africii; el a coincis în timp, deşi nu şi în spaţiu, cu războiul din Extremul Orient care a debutat în decembrie 1941. Cele două războaie au rămas distincte, deşi cel din Orientul îndepărtat a creat mari probleme pentru Marea Britanie şi Statele Unite. Germania şi Japonia nu şi-au unit niciodată forţele, singura suprapunere reală fiind atunci când atacul japonez de la Pearl Harbour l-a determinat pe Hitler să facă o imensă greşeală: declaraţia de război adresată Statelor Unite. Însă războiul european şi originile sale pot fi tratate ca o poveste de sine stătătoare, Extremul Orient furnizând doar perturbări ocazionale din culise. În al doilea război mondial, aproximativ aceiaşi aliaţi europeni au luptat cu aproximativ aceiaşi adversari din timpul primului război. Deşi iniţiativa în cadrul confruntării a pendulat între cele două tabere, războiul s-a încheiat aproape la fel: cu înfrângerea Germaniei. Legătura dintre cele două războaie a fost mai adâncă. Germania a luptat în cel de-al doilea război mondial special pentru a anula verdictul primului şi a distruge pacea care i-a urmat. Oponenţii ei au luptat, deşi într-un mod mai puţin conştient, pentru a o apăra – chiar au reuşit spre propria lor surpriză. Au existat multe proiectele pot fi plasate în zona utopiei în

timp ce războiul era în desfăşurare, dar la final aproape toate frontierele din Europa şi din Orientul Apropiat s-au refăcut neschimbate cu excupția să admitem, una semnificativă a Poloniei şi a zonei Balticii. Lăsând deoparte această regiune din nord-vestul Europei, singura schimbare serioasă a hărții teritoriului dintre Canalul Mânecii şi Oceanul Indian a fost transferarea Istriei de la Italia la Iugoslavia{38}. Primul război mondial a distrus vechi imperii şi dus la apariția a noi state. Cel de-al doilea război mondial n-a creat niciun stat nou şi a distrus doar Estonia, Letonia şi Lituania. Dacă ne-am pune întrebarea mai degrabă rudimentară: „Care a fost motivul?", în cazul primului război mondial răspunsul este: „Pentru a decide cum trebuie refăcută Europa", iar în cazul celui de-al doilea: „Pentru a decide dacă refacerea Europei trebuie să continue". Primul război îl explică pe al doilea şi, în fapt, îl determină în măsura în care un eveniment poate cauza un altul.

Deşi urmarea primului război mondial a fost refacerea Europei, acest proces a fost departe de a constitui cauza sa inițială sau chiar țelul conştient. Războiul a avut unele cauze imediate asupra cărora, acum, s-a căzut mai mult sau mai puțin de acord.

Asasinarea Arhiducelui Franz Ferdinand{39} a determinat Austro-Ungaria să declare război Serbiei; mobilizarea rusească în sprijinul Serbiei a determinat Germania să declare război Rusiei şi aliatei sale, Franța; refuzul german de a respecta neutralitatea Belgiei a determinat Marea Britanie să declare război Germaniei. În spatele acestor cauze se afla altele, mai profunde, în privința cărora istoricii se pronunță încă diferit. Unii accentuează conflictul dintre rasa germanică şi cea slavă în Europa răsăriteană, alții îl numesc „războiul pentru succesiunea turcească". Unii aruncă vina pe rivalitatea imperialistă din afara Europei, alții pe prăbuşirea balanței de putere pe continentul european. Au existat şi subiecte de dispută mai precise:

amenințarea germană a supremației navale britanice, dorința Franței de a recuceri Alsacia şi Lorena, ambiția Rusiei de a controla Constantinopolul şi strâmtorile. Chiar această multitudine de explicații sugerează că niciuna nu poate fi singura corectă. Primul război s-a declanşat pentru toate aceste motive şi pentru niciunul dintre ele. În orice caz, este ceea ce au înțeles toate Puterile în momentul în care s-au trezit în conflict. Oricare ar fi fost planurile, proiectele şi ambițiile lor înainte de război, acum luptau pur şi simplu pentru victorie, pentru a rezolva dilema lui Humpty-Dumpty: „Cine va fi stăpânul? Combatanții au căutat „sa-şi impună voința asupra inamicului" pentru a folosi lozinca militară a momentului –, fără a avea vreo idee clară în privința a ceea ce va urma. Ambele părți au găsit dificil să-şi definească țelurile de război. Când germanii au înaintat propuneri de pace în 1917, Rusiei şi, mai puțin evident, Puterilor occidentale, singura lor preocupare a fost să-şi îmbunătățească poziția strategică pentru următorul război; deşi, în realitate, un al doilea război n-ar fi fost necesar dacă germanii l-ar fi câştigat pe primul. Într-un anume fel, Aliații aveau o misiune mai uşoară: ei puteau pretinde, pur şi simplu ca germanii să renunțe la fructele victoriilor lor inițiale. Dincolo de asta, Aliații au formulat treptat o serie de țeluri de război idealiste, cu asistență americană sau sub imbold american. Cu certitudine, nu acestea erau, obiectivele cu care Aliații începuseră războiul – ele nici măcar nu reprezentau obiective pentru care, într-o bună măsură, ei luptau la momentul respectiv. Programul idealist a derivat mai degrabă din convingerea că un război, desfăşurat la o asemenea scară şi cu asemenea sacrificii, trebuia să aibă un final măreț, înnobilant. Idealurile au fost un produs secundar, o glosă la lupta fundamentală, deşi n-au fost fără urmări pentru evenimentele ulterioare. În mod esențial, victoria a rămas obiectivul războiului. Victoria urma să determine

politica ulterioară! Chiar dacă nu s-ar fi întâmplat aşa, în orice caz, victoria urma să furnizeze rezultatul. Şi aşa a fost. Al doilea război mondial s-a dezvoltat din victoriile obținute în primul şi din modul în care aceste victorii au fost folosite.

Au existat două victorii decisive în primul război mondial, deşi la momentul respectiv una a fost umbrită de cealaltă. În noiembrie 1918, Germania a fost înfrântă decisiv de Puterile occidentale pe frontul apusean, dar înainte de asta Germania învinsese definitiv Rusia în Răsărit, iar acest fapt a avut un efect profund asupra situației internaționale în anii interbelici. Înainte de 1914 existase o balanță de putere în cadrul căreia alianța franco-rusă a fost inițiată împotriva Puterilor Centrale. Deşi Marea Britanie a fost asociată cu Franța şi Rusia în cadrul Triplei Antante, puțini considerau că forța ei era esențială pentru a dezechilibra balanța. Războiul, când a început, a fost un război continental, desfăşurat pe două fronturi: fiecare Putere continentală a trimis în luptă milioane de oameni, iar britanicii doar o sută de mii. În special pentru francezi, cooperarea cu ruşii părea o necesitate vitală, iar sprijinul britanic un supliment agreabil. Totul s-a schimbat pe măsură ce războiul s-a prelungit. Britanicii şi-au construit şi ei o armată de masă, trimițându-şi milioanele de oameni pe frontul occidental. Exista perspectiva unor alte milioane, atunci când americanii au intrat în război în 1917. Această întărire a frontului apusean a venit prea târziu pentru a salva Rusia. Cele două revoluții din 1917, combinate cu catastrofa militară, au scos-o din luptă. În martie 1918, noii conducători bolşevici au semnat o pace umilitoare la Brest-Litovsk. Înfrângerea ulterioară din Apus a obligat Germania să abandoneze câştigurile pe care le realizase atunci. Rusia a ieşit din Europa şi a încetat să existe, pentru moment, ca Mare Putere. Situația europeană era profund schimbată, şi, paradoxal, spre avantajul Germaniei. Acolo unde

anterior fusese o Mare Putere la granița sa răsăriteană, acum era un „*No Man's land*" de state mici, iar dincolo de ei neantul. Nimeni nu putea spune, mult timp după 1918, dacă Rusia avea vreo putere şi, dacă avea, cum o va folosi.

La sfârşitul lui 1918, asta nu părea să conteze prea mult. Faptul semnificativ atunci era acela că Germania fusese înfrântă fără ajutorul Rusiei, iar înfrângerea fusese predominant – chiar dacă nu exclusiv – pe frontul occidental. Victoria în această zonă strâmtă şi aglomerată a determinat soarta întregii Europe, dacă nu chiar a întregii lumi. Acest final neaşteptat a dat Europei un caracter diferit de acela pe care ea îl avusese înainte de 1914. Atunci Marile Puteri erau Franța, Germania, Italia, Austro-Ungaria şi Rusia, cu Marea Britanie doar pe jumătate implicată. Centrul Europei era la Berlin. Acum Marile Puteri erau Franța, Germania şi Marea Britanie, Italia fiind inclusă doar din curtoazie, iar Statele Unite ocupând fosta poliție britanică de la periferie. Centrul acestei noi Europe se afla pe Rin, sau chiar la Geneva, ar putea spune cineva. Rusia încetase să conteze ca Mare Putere; Monarhia Habsburgică încetase să existe. În sens politic, Europa se mutase înspre Vest. În 1918, şi mulți ani după aceea până în primăvara lui 1939 s-a crezut că soarta lumii stătea în mâinile acelora care fuseseră anterior „Puterile occidentale".

Deşi Rusia şi Germania au fost înfrânte în 1918, rezultatele celor două înfrângeri au fost diferite. Rusia a dispărut din vedere, guvernul ei revoluționar şi chiar existența sa fiind ignorate de Puterile victorioase. Germania oricum a rămas unită, recunoscută de către învingătorii Decizia care în ultimă instanță a condus către al doilea război mondial a fost luată, din cele mai înalte şi mai judicioase motive, cu câteva zile înainte de sfârşitul războiului. A fost decizia de a acorda un armistițiu poporului german. Hotărârea a fost adoptată

în principal din motive militare. Armata germană fusese bătută pe câmpul de luptă. Era în retragere, dar nu era dispersată sau distrusă. Armatele franceză şi britanică, deşi victorioase, erau şi ele aproape de epuizare. Era dificil de intuit, din exterior, extinderea colapsului german. Numai Pershing{40}, comandantul american, nu se temea de o nouă campanie. Forțele sale erau proaspete, aproape intacte. Lui i-ar fi plăcut să preseze înspre Berlin. Mai exista şi un alt motiv atractiv pentru el: până în 1919, americanii ar fi ajuns să ducă greul războiului şi astfel ar fi putut dicta Aliaților, aproape la fel de mult ca şi germanilor, într-un mod în care nu puteau s-o facă în 1918. Oricum, pentru Puterile europene acesta era un motiv de a încheia cât mai repede războiul, în orice mod posibil.

Americanii n-aveau obiective concrete de război, nici pretenții teritoriale precise. Şi acest fapt, paradoxal, i-a făcut mai puțin dispuşi să semneze un armistițiu. Ei doreau doar „capitularea necondiționată" a Germaniei şi erau gata să continue lupta până la atingerea acestui țel. Şi Aliații doreau înfrângerea Germaniei, dar mai aveau şi scopuri practice urgente. Marea Britanie şi Franța doreau eliberarea Belgiei, francezii doreau eliberarea nord-estului Franței, britanicii doreau eliminarea flotei germane. Toate acestea puteau fi asigurate prin intermediul unui armistițiu. Cum ar fi putut atunci, cele două guverne, să justifice popoarelor lor greu încercate de război o vărsare de sânge suplimentară? Chiar în afară de asta, un armistițiu în genul celui dorit de guvernul german urma să satisfacă obiectivele şi mai generale ale Aliaților. Ei insistaseră întotdeauna că nu doreau distrugerea Germaniei, ci luptau pentru a dovedi nemților că un război de agresiune nu poate avea sorți de izbândă. Această dovadă urma să fie făcută acum. Era evident, pentru Aliați şi pentru comandanții militari germani, că cel de-al II-lea *Reich* fusese înfrânt; doar mai târziu s-a dovedit

că această stare de fapt era mai puțin evidentă pentru poporul german. În noiembrie 1918, părea că şi acesta îşi adusese contribuția la finalizarea războiului. Aliații prelinseseră, în general vorbind, deşi nu în unanimitate, că ei luptau cu împăratul german şi consilierii săi militari, nu cu poporul german. Acum Germania devenise o monarhie constituțională care s-a transformat în republică înainte de semnarea armistițiului. Guvernul german era unul democratic; el a recunoscut înfrângerea, era gata să renunțe la toate cuceririle Germaniei şi a acceptat, ca bază pentru pacea care urma să vină, principiile idealiste enunțate de preşedintele Wilson în „Cele 14 puncte", principii pe care le acceptaseră, nu din toată inima, şi Aliații, cu două rezerve. Astfel, aproape totul era în favoarea semnării unui armistițiu, şi foarte puține împotrivă.

Armistițiul era mai mult decât o încetare a luptei. Termenii săi au fost atent concepuți, pentru a se obține asigurarea că Germania nu va mai putea să reînceapă războiul. Trebuia ca nemții să predea o bună parte din stocurile de materiale de război, să-şi retragă forțele în dreapta Rinului şi să-şi ofere în întregime flota Aliaților, care ocupaseră malul stâng al Rinului şi capetele de pod de peste fluviu. Aceşti termeni şi-au atins scopul: când, în iunie 1919, germanii discutau dacă să semneze tratatul de pace, înaltul Comandament a trebuit să declare, în ciuda resentimentelor, că reînceperea războiului era imposibilă. Dar armistițiul a avut şi un alt aspect: i-a imobilizat pe germani la momentul respectiv, dar i-a legat de mâini şi pe Aliați, în viitor. Aceştia din urmă erau dornici să se asigure că națiunea germană şi-a recunoscut înfrângerea şi de aceea armistițiul a fost încheiat cu reprezentanții guvernului german, nu cu o delegație militară. Germanii şi-au recunoscut cu corectitudine înfrângerea; în schimb şi aproape fără a înțelege Aliații au recunoscut guvernul german. Unii francezi întreprinzători au încercat mai târziu să pună

în discuție, în al treisprezecelea ceas, problema „separatismului”; unii istorici de anvergură s-au lamentat mai apoi că opera lui Bismarck fusese încheiată. Era inutil. Armistițiul a rezolvat chestiunea unității germane, cel puțin din perspectiva primului război mondial. Monarhia Habsburgică şi Imperiul Otoman dispăruseră. *Reich*-ul german şi-a continuat existența. Mai mult decât atât, Aliații nu numai că au recunoscut *Reich-ul* german, dar chiar existența sa în continuare a devenit esențială pentru menținerea armistițiului. Aliații s-au transformat, fără a avea conştiința faptului respectiv, în garanții *Reich*-ului împotriva a orice putea amenința cu distrugerea: revolte populare, separatism, bolşevism…

Acest fapt a fost continuat prin intermediul tratatului de pace, din nou fără o conştientizare a problemei. Tratatul conținea multe prevederi dure, sau cel puțin aşa răreau ele celor mai mulți dintre germani. Acceptul german pentru semnarea tratatului a fost dat cu mare greutate şi resentimente, după o lungă discuție, dacă n-ar fi mai potrivit un refuz. Acceptul s-a datorat slăbiciunii armatei germane, epuizării poporului german, presiunii blocadei Aliate, şi nu din convingerea că termenii erau corecți sau chiar tolerabili. Cu toate acestea, guvernul german a acceptat tratatul şi, făcând astfel, a obținut un avantaj semnificativ. Tratatul a fost conceput pentru a oferi securitate împotriva unei noi agresiuni germane, însă el putea fi pus în aplicare doar prin cooperare cu guvernul german. Germania urma să fie dezarmată, dar guvernul german trebuia să se ocupe de această problemă, Aliații punând la dispoziție doar o comisie de control care să supervizeze acțiunea. Germania urma să plătească reparații, însă din nou, guvernul german urma să adune banii şi să-i livreze, Aliații doar primindu-i. Chiar şi ocupația militară în zona renană depindea de bunăvoința germană. Administrația civilă a rămas în mâinile nemților, iar un

refuz german de a coopera putea produce o stare de confuzie la care tratatul de pace n-a făcut nicio referire, în situația din perioada imediat următoare lui 1919, tratatul de pace părea vindicativ doborâtor, un *Diktat* sau un tratat înrobitor, aşa cum l-au numit germanii. Într-o perspectivă mai îndepărtată, cel mai important lucru în acest tratat a fost acela că el a fost încheiat cu o Germanie unită. Germania trebuia doar să obțină o modificare a tratatului sau să-l înlăture în întregime pentru ca să apară la fel de puternică, sau aproape la fel de puternică cum fusese în 1914.

Aceasta a fost o urmare decisivă, predestinată a armistițiului şi a tratatului de pace. Primul război mondial a lăsat „problema germană" nerezolvată, ba chiar, în ultimă instanță, a acutizat-o. Problema nu era agresivitatea germană, sau militarismul, sau slăbiciunea conducătorilor ei. Acestea, chiar dacă au existat, n-au făcut decât să agraveze problema; sau poate, de fapt, au făcut-o mai puțin amenințătoare, pentru că au determinat rezistența pe principii morale în alte țări. Problema esențială era politică, nu morală. Oricât de democratică şi de paşnică ar fi devenit Germania, ea rămânea de departe cea mai Mare Putere de pe continentul european, iar prin dispariția Rusiei era mai mult decât fusese vreodată. Ea avea populația cea mai numeroasă: 65 de milioane, față de cele 40 ale Franței, singura altă putere semnificativă. Preponderența ei era chiar mai mare în privința resurselor economice de cărbune şi oțel, care în epoca modernă au stat la baza puterii. În momentul 1919, Germania era „la pământ". Problema presantă era slăbiciunea germană, dar după câțiva ani de viață „normală" urma să apară din nou problema forței germane. Mai mult decât atât, vechea balanță de putere – care, anterior, contribuise întru câtva la blocarea Germaniei – se prăbuşise. Rusia se retrăsese, Austro-Ungaria dispăruse. Doar Franța şi Italia au rămas, dar amândouă inferioare ca putere

umană şi, mai mult chiar, ca resurse economice, amândouă epuizate de război. Dacă evenimentele şi-ar fi urmat cursul în vechiul mod „liber”, nimic nu-i putea opri pe germani să copleşească Europa, chiar dacă n-ar fi plănuit acest lucru.

Lumea n-a ignorat în niciun caz problema germană în 1919. Câțiva, e adevărat, i-au negat existența. Erau cei care se opuseseră războiului considerându-l inutil o minusculă minoritate în fiecare țară oameni care apreciaseră întotdeauna pericolul german ca fiind imaginar. Chiar unii dintre cei care sprijiniseră războiul şi îl. conduseseră cu vigoare erau acum înclinați să creadă că Germania era slăbită pentru o lungă perioadă de timp. Un om de stat britanic poate fi iertat pentru faptul de a fi considerat necazurile sale încheiate câtă vreme flota germană se scufundase. Germania a fost amenințată cu o revoluție, torturată de nemulțumiri sociale, şi s-a considerat în general excepție făcând revoluționarii că aceste experiențe au subminat forța țării. În plus, oamenii crescuți în lumea economică stabilă a sfârşitului de secol XIX au presupus că o țară nu poate înflori fără un buget echilibrat şi un etalon-aur. Până la o asemenea situație, Germania mai avea un drum lung de parcurs, şi părea mai important, spre binele tuturor, ca ea să se ridice, decât să se prăbuşească. Nici cei mai alarmişti francezi n-au pretins atunci că erau amenințați cu o nouă invazie germană. Pericolul se afla într-un viitor ipotetic, şi cine putea spune ce va aduce viitorul? Orice mare război a fost urmat de zvonul că era doar un armistițiu şi că Puterea înfrântă va lovi din nou. Însă ea rareori a făcut astfel, sau a făcut-o cu un efect modest. Franța, spre exemplu, a aşteptat peste 40 de ani înainte de a acționa împotriva celor stabilite în 1815, şi fără vreun rezultat spectaculos. Oamenii care au crezut astfel, au gândit greşit, dar aveau istoria de partea lor. Refacerea Germaniei, deşi întârziată, a fost fără precedent ca

viteză şi forță.

Exista o modalitate alternativă de a nega problema germană. Puterea germană putea fi recunoscută, dar se putea adăuga că ea nu conta. Germania urma să devină din nou puternică şi să-şi reia locul printre Marile Puteri, însă învățase să nu-şi mai promoveze țelurile prin război. Dacă ajungea să domine statele mai puțin importante din Europa prin putere economică şi prestigiu politic, acest fapt departe de a fi periculos – urma să fie privit favorabil. Marele Război produsese state naționale independente în întreaga Europă; destul de ciudat, acest lucru era acum deplâns de mulți idealişti care, altădată, fuseseră campioni ai naționalismului. Statele naționale erau considerate ca reacționare, militariste, înapoiate din punct de vedere economic. Cu cât Germania le reunea mai repede, cu atât mai bine pentru toți cei interesați. Această perspectivă a fost propusă de timpuriu de luminatul economist de la Cambridge, J.M. Keynes, iar Lloyd George însuşi nu-i era complet ostil. Lucrul cel mai important nu era să se blocheze refacerea Germaniei, ci să se asigure că ea va avea loc într-o formă paşnică. Urmau a se lua precauții împotriva nemulțumirilor germane, nu împotriva agresiunii germane.

În 1919, această perspectivă părea încă una viabilă. Tratatul de pace era în bună parte conceput din dorința de obținere a securității împotriva Germaniei. Acest fapt era adevărat cel puțin în privința prevederilor teritoriale, determinate de principiile justiției naturale, aşa cum erau ele interpretate atunci. Germania a pierdut doar acele teritorii pe care nu era îndreptățită să le dețină din motive naționale. Înşişi germanii nu s-au plâns de pierderea Alsaciei şi Lorenei sau a Schleswig-ului de Nord, sau cel puțin nu în mod deschis. Ei şi-au exprimat nemulțumirea în privința cedării de teritorii către Polonia, dar această pierdere era inevitabilă odată ce existența statului polonez a fost recunoscută şi, deşi

Polonia a fost tratată generos, acest fapt a derivat dintr-o exagerare a cererilor sale naționale, nu din considerente strategice. La un moment dat, Lloyd George a fost de partea Germaniei împotriva propriilor Aliați. Francezii şi americanii au propus ca Danzig-ul, oraş locuit de germani, deşi economic esențial pentru Polonia, să fie inclus în statul polonez. Lloyd George a insistat ca el să devină un Oraş Liber, sub conducerea unui înalt Comisar numit de Liga Națiunilor, în acest mod ciudat, acea nemulțumire a Germaniei care, aparent, a produs-cel de-al doilea război mondial a fost de fapt gândită spre beneficiul Germaniei. O prevedere teritorială de natură negativă a fost contrară principiului național din rațiuni de securitate. Austriei de limbă germană, baza Monarhiei Habsburgice, i s-a interzis să se unească cu Germania fără permisiunea Ligii Națiunilor. Aceasta a fost o nemulțumire pentru cei mai mulți dintre austrieci, inclusiv pentru caporalul german Hitler, care, în acel moment, era încă cetățean austriac. N-a fost însă o nemulțumire pentru cei mai mulți dintre germanii *Reich*-ului. Ei crescuseră în Germania lui Bismarck şi considerau Austria ca un stat străin. Nu doreau să alăture problemele acesteia propriilor lor probleme. Acest fapt era cel puțin la fel de adevărat şi în cazul vorbitorilor de limbă germană de pretutindeni din Cehoslovacia, Ungaria şi România. Ei puteau fi nemulțumiți devenind cetățeni ai unor state naționale străine. Germanii din *Reich* ştiau puțin despre ei şi le păsa şi mai puțin.

O altă prevedere teritorială a fost, la originea sa, de natură strict strategică. E vorba de ocuparea zonei renane de către forțele Aliate. Britanicii şi americanii au propus-o ca măsură temporară de securitate şi au precizat că va dura doar cincisprezece ani. Francezii doreau permanentizarea ei şi, pentru că n-au reuşit să obțină acest lucru prin tratatul de pace, au sperat să realizeze acelaşi rezultat legând evacuarea de plata

satisfăcătoare a reparațiilor de către germani. Reparațiile au constituit problema dominantă a următorilor câțiva ani, cea mai dificilă din cele două probleme existente, care au devenit apoi trei. Aparent, reparațiile au decurs din cererea justificată ca germanii să plătească pentru distrugerile pe care le-au cauzat. Oricum, francezii au întârziat orice înțelegere, în speranța de a rămâne pe Rin. Datoriile de război dintre Aliați au adăugat un nou motiv de confuzie. Când li s-a cerut britanicilor să returneze creditele luate de la americani, ei au declarat în 1922 că vor cere de la Aliații lor doar atât cât era necesar pentru a rezolva datoria față de americani. Aliații, la rândul lor, şi-au propus să plătească britanicilor cu ceea ce primeau de la Germania ca reparații. Decizia finală a fost astfel pasată, imperceptibil, germanilor. Aceştia semnaseră tratatul, îşi asumaseră o obligație şi singuri puteau s-o înlăture. Ei puteau fi de acord să plătească reparațiile şi în acest mod se realiza o lume paşnică, zona renană urma să fie evacuată, iar chestiunea debitelor de război să-şi piardă caracterul acut. În mod alternativ, ei puteau refuza să plătească sau să-şi demonstreze incapacitatea de a o face. Atunci Aliații s-ar fi aflat în fața următoarei întrebări: ce garanție de securitate mai posedă, în afara semnăturii guvernului german?

Aceeaşi întrebare era ridicată şi de chestiunea dezarmării germane. Aceasta fusese stabilită ca o măsură de securitate şi nimic altceva, în ciuda remarcii că a fost instituită pentru a face posibilă dezarmarea celorlalți. Dezarmarea germană se putea realiza numai dacă aceştia nu-i puneau bețe în roate. Dar dacă ar fi vrut să-i pună piedici? încă o dată, Aliații erau puşi în fața problemei folosirii forței. Germanii aveau avantajul imens că puteau submina sistemul de securitate conceput împotriva lor doar nefăcând nimic: neplătind reparațiile şi nedezarmând. Ei se puteau comporta aşa cum se comportă în mod normal o țară independentă.

Aliații trebuiau să facă un efort conştient, să folosească expediente „artificiale” pentru ca sistemul de securitate să fie menținut. Era împotriva bunului-simț. Se luptase în război pentru clarificarea unor lucruri. La ce bun toate astea, dacă acum trebuiau să fie alianțe noi, armament mai mult şi dificultăți internaționale mai complexe decât înainte de război? Întrebarea n-avea un răspuns facil, iar lipsa răspunsului a deschis calea pentru cel de-al doilea război mondial.

Păcii de la Versailles îi lipsea deja început validitatea morală. Ea trebuia impusă pentru că nu putea, aşa cum ar fi trebuit, să se impună singură. Acest fapt era evident în privința germanilor. Niciun german n-a considerat tratatul ca o înțelegere corectă între egali, „fără învingători şi învinşi”. Toți germanii se gândeau la eludarea măcar a unei părți din tratatul de pace, imediat ce ar fi fost convenabil acest lucru. Ei aveau păreri diferite doar în privința momentului unii doreau să repudieze tratatul imediat, alții (probabil majoritatea) voiau să lase această acțiune pentru o generație viitoare, însă semnătura germană nu avea în sine nicio greutate şi nicio obligație. Exista puțin respect pentru tratat, chiar şi în alte țări. Oamenii din 1919 aspirau constant să lucreze mai bine decât realizatorii păcii de la Viena, cu un secol înainte, iar cea mai gravă acuzație împotriva Congresului de la Viena era încercarea sa de a fixa viitorul într-un „sistem”. Marile victorii liberale ale secolului al XIX-lea fuseseră obținute împotriva acestui „sistem de tratate”; cum puteau, acum, oameni cu gândire liberală să apere un nou sistem de tratate, o nouă rigiditate? Unii liberali au susținut acum un „sistem”, dar unul foarte diferit de securitatea din tratatul de pace. Pentru că anterior sprijiniseră independența națională pentru toți, ei au ajuns, prin compensație, la credința într-o ordine mondială prioritară la orice altceva, ordinea Ligii Națiunilor. Nu era loc, în această ordine, pentru discriminarea între

foştii inamici şi foştii Aliaţi toţi urmau să se alăture în sistemul conceput pentru asigurarea şi impunerea păcii, însuşi preşedintele Wilson, care a contribuit la fel de mult ca oricare altul la schiţarea tratatului de pace, a fost de acord cu clauzele direcţionate împotriva Germaniei doar din convingerea că Liga Naţiunilor urma să le înlăture sau să le facă inutile de îndată ce îşi începea activitatea.

Impunerea tratatului de pace comporta dificultăţi practice în afara acestor obiecţii morale. Aliaţii puteau ameninţa, dar fiecare ameninţare era mai puţin eficientă şi avea mai puţină greutate decât precedenta. Fusese mai uşor să ameninţi cu prelungirea războiului în noiembrie 1918, decât cu reluarea lui în iunie 1919, mai uşor atunci decât în 1923, iar în cele din urmă practic imposibil să ameninţi cu războiul în vreun fel. Oamenii deveniseră din ce în ce mai reticenţi în a-şi părăsi căminele pentru a lupta într-un război despre care li se spusese deja că l-au câştigat; contribuabilii erau din ce în ce mai reticenţi în a plăti pentru un nou război, când ei deja oftau din pricina costului confruntării precedente. În plus, fiecare ameninţare aducea cu sine întrebarea: dacă nu meritase să se continue războiul pentru asigurarea „capitulării necondiţionate", ce raţiune putea avea acum reluarea lui, pentru un obiectiv mai modest? Puteau fi luate „măsuri pozitive": ocuparea Ruhr-ului sau a altor regiuni industriale ale Germaniei. Dar ce s-ar fi realizat cu asta? Doar o nouă semnătură din partea guvernului german, care putea fi onorată sau nu, la fel ca mai înainte. Mai devreme sau mai târziu, forţele de ocupaţie trebuiau să plece. Atunci s-ar fi revenit la vechea situaţie: decizia ar fi stat în mâinile germanilor.

Existau şi alte măsuri coercitive în afară de reînceperea războiului sau ocuparea teritoriului german. Aceste măsuri erau economice o anume formă de blocadă, despre care se credea că ar fi contribuit în mod

decisiv la înfrângerea Germaniei. Blocada a ajutat la impulsionarea guvernului german pentru a semna tratatul de pace în iunie 1919. Însă odată înlăturată, ea nu mai putea fi pusă în funcțiune cu rigoarea din timpul războiului, fie şi numai din teama de a fi prea eficientă. Pentru că, dacă Germania urma să fie aruncată într-un haos economic şi guvernul ei doborât, atunci cine va îndeplini termenii tratatului? Negocierile dintre Germania şi Aliați au devenit o competiție de şantaje reciproce, episoade senzaționale dintr-un film cu gangsteri. Aliații, sau unii dintre ei, au amenințat Germania cu sufocarea; germanii au amenințat că mor. Niciuna dintre părți n-a îndrăznit să-şi ducă amenințarea până la capăt. Treptat, amenințările s-au mai potolit, iar locul lor a fost luat de încercări de apropiere. Aliații s-au oferit să repună Germania la locul ei cuvenit în lume, dacă cererile lor erau îndeplinite; germanii au răspuns că nu va fi pace în lume până când aceste cereri nu erau reduse. Exista o credință aproape universală cu excepția cercurilor bolşevice că unicul viitor sigur al umanității era reîntoarcerea la sistemul economic liberal al pieții mondiale libere, care fusese abandonat temporar, s-a presupus în timpul războiului. Aliații aveau o armă viabilă de tocmeală: oferta de a readmite Germania în această piață mondială. Dar şi germanii aveau una: fără ei nu se putea restaura o lume stabilă. Aliații au fost astfel conduşi, de propria lor politică, la tratarea Germaniei de pe poziții de egalitate, întorcându-se astfel la vechea problemă insolubilă. Dacă Germania era pusă pe picior de egalitate cu ceilalți, ea urma să fie cea mai importantă Putere din Europa; dacă erau luate măsuri speciale împotriva ei, nu ar fi primit un tratament egal.

Ceea ce doreau cu adevărat Aliații era un sistem de tratate direcționat împotriva Germaniei pe care germanii să-l accepte voluntar. Este ciudat că cineva, vreodată, a crezut că este posibil aşa ceva; dar acesta a fost un

moment al istoriei când abstracțiile şi-au făcut loc în relațiile internaționale. Vechile monarhii valorizaseră tratatele în măsura în care confereau drepturi; ele nu şi-au bătut prea mult capul cu tratatele care implicau obligații. Noua atitudine corespundea cu „sanctitatea contractului", care este elementul fundamental al civilizației burgheze. Regii şi aristocrații nu-şi plătesc datoriile şi rareori îşi țin cuvântul. Sistemul capitalist s-ar nărui dacă oamenii care-l alcătuiesc n-ar onora, fără discuție, înțelegerile convenite; lumea se aştepta ca germanii să urmeze acum aceeaşi etică. Existau şi rațiuni mai practice pentru această încredere în tratate, cel mai practic motiv fiind acela că nu exista nimic altceva care se putea constitui într-o alternativă. Aici descoperim marele contrast între perioada de după primul război mondial şi epocile anterioare de o natură similară. Problema unei Mari Puteri europene care devine semnificativ mai redutabilă decât celelalte nu era în niciun caz una nouă. Dimpotrivă, ea a apărut în repetate rânduri de-a lungul ultimelor patru veacuri. Oamenii nu s-au bazat pe prevederile tratatelor sau pe promisiunile celor puternici de a nu-şi folosi forța. Puterile mai slabe, inevitabil mai paşnice, s-au apropiat unele de altele aproape inconştient. Ele au format alianțe sau asociații care au învins sau au blocat agresorul. Aşa fusese împotriva Spaniei în secolul al XVI-lea, împotriva Bourbonilor din Franța în secolul al XVII-lea şi împotriva lui Napoleon în secolul al XIX-lea. Tot aşa fusese, din acelaşi motiv, şi în primul război mondial.

Acest vechi şi încercat sistem n-a mai funcționat după 1919. Marea coaliție s-a dizolvat. A existat o motivație, iar ea ținea de un principiu nobil. Deşi învingătorii acționaseră potrivit doctrinei echilibrului de putere, le era ruşine de aceasta. Mulți au crezut că echilibrul de putere determinase războiul şi că a-l aplica în continuare însemna a cauza un altul. La un nivel mai

practic, echilibrul de putere nu părea necesar. Aliații avuseseră o spaimă enormă, dar obținuseră, de asemenea, o mare victorie. S-au autoconvins cu uşurință că aceasta urma să fie definitivă. Cei care câştigă un război au mari dificultăți în a concepe că îl pot pierde pe următorul. Fiecare dintre Puterile învingătoare s-a simțit liberă să-şi urmeze propria politică, să-şi urmărească propriile înclinații, şi nu s-a întâmplat ca acestea să coincidă. Nu a existat o respingere deliberată a parteneriatului din timpul războiului. Evenimentele i-au împins pe Aliați în direcții diferite şi niciunul dintre ei n-a depus un efort prea mare pentru evitarea acestui proces.

Frontul unit al Aliaților n-a supraviețuit prea mult Conferinței de pace, nici măcar n-a continuat fără probleme de-a lungul Conferinței înseşi. Francezii au cerut securitate; americanii şi, într-o anumită măsură, britanicii erau înclinați să considere că ei îşi încheiaseră misiunea. Învingătorii au reuşit să convină asupra unui tratat de pace, dar preşedintele Wilson n-a izbutit să-i asigure confirmarea în Senatul american. Deşi aceasta a fost o lovitură dată noii ordini, ea n-a fost una atât de decisivă pe cât s-a susținut mai târziu. Relațiile Americii cu Europa erau determinate mai mult de geografie decât de politică. Oricare ar fi fost aranjamentele stabilite prin tratate, Statele Unite erau despărțite de Europa de imensul Ocean Atlantic. Trupele americane ar fi fost retrase din Europa chiar dacă Senatul ar fi acceptat tratatul de la Versailles. (Chiar şi aşa cum s-au desfăşurat lucrurile, câțiva soldați au rămas pe Rin.) Fără îndoială că prestigiul Ligii Națiunilor ar fi crescut dacă statul american ar fi fost membru al respectivei organizații, dar politica britanică la Geneva sugerează că o nouă Putere anglo-saxonă în cadrul Ligii n-ar fi transformat-o pe aceasta în mod necesar într-un instrument eficient de securitate, aşa cum îl doreau francezii. Foarte mult a contat eşecul american, în 1919

şi mai târziu, de a pune în practică tratatul de garanții prin care Wilson şi Lloyd George l-au convins pe Clemenceau{41} să renunțe la ocuparea zonei renane. În acelaşi timp, acest tratat inutil oferea doar o securitate pe hârtie. Niciun fel de trupe americane nu urmau să rămână în Franța, nici măcar trupe britanice; şi, având în vedere că ambele forțe, americană şi britanică, urmau să fie reduse la nivelul necesar pe timp de pace, n-ar fi existat niciun fel de trupe de trimis în caz de pericol. Briand{42} a subliniat asta în 1922, când Lloyd George a înaintat din nou propunerea, deşi fără participarea americană. Germanii, a spus el, vor avea destul timp să ajungă la Paris şi Bordeaux înainte ca trupele britanice să ajungă pentru a le putea opri, ceea ce s-a şi întâmplat, în ciuda alianței cu britanicii, în 1940. Garanția anglo-americană, chiar dacă s-ar fi materializat, nu era decât o promisiune de a elibera Franța în cazul cuceririi sale de către germani o promisiune îndeplinită în 1944, chiar fără un tratat. Statele Unite erau îndepărtate, prin poziția geografică şi perspectiva politică, de la apartenența la un sistem european de securitate; în cel mai bun caz, se putea spera din partea lor că vor interveni ulterior, dacă sistemul de securitate eşua.

Retragerea americană nu era totală. Deşi Statele Unite n-au confirmat tratatul de la Versailles, americanii doreau o Europă paşnică şi o ordine economică stabilă. Diplomația americană a fost în permanență activă în chestiuni europene. Cele două scheme pentru plata reparațiilor germane, planul Dawes şi planul Young, au fost concepute sub supervizare americană, fiecare dintre ele purtând numele unui bancher american. Creditele americane au refăcut economia germană, indiferent dacă a fost bine sau rău, tot aşa cum insistența americană în privința plății datoriilor interaliate din timpul războiului a complicat problema reparațiilor. Reprezentanți americani au participat la discuțiile

îndelungate asupra chestiunii dezarmării. Americanii au constituit, într-adevăr, „opinia mondială” de dragul căreia aceste discuții, economice şi politice, au fost în mare măsură purtate, iar istoricii americani au făcut campania împotriva „vinovăției de război” a Germaniei chiar mai eficientă decât dacă ar fi fost lăsată doar în seama nemților. Statele Unite nu se puteau disocia de Europa doar respingând tratatul de la Versailles. Participarea americană la război determinase în mare parte înfrângerea Germaniei; în acelaşi timp, politica americană de după război a determinat în mare măsură refacerea ei. Americanii au fost prost ghidați de propria lor forță. Ei au plecat de la presupunerea (corectă) că Germania, după înfrângere, nu mai era o amenințare pentru ei, dar au tras concluzia greşită că ea nu va fi un pericol nici pentru țările din Europa.

Politica americană ar fi contat mai puțin dacă Marile Puteri europene ar fi fost unite. Franța, Italia şi Marea Britanie reprezentau o coaliție formidabilă, în ciuda remarcilor depreciative făcute mai târziu la adresa lor. Ele rezistaseră singure împotriva Germaniei, deşi nu reuşiseră s-o înfrângă. Italia era cea mai slabă din cele trei, şi în privința resurselor economice, şi a coerenței politice. De asemenea, ea era înstrăinată de aliații ei datorită resentimentului determinat de faptul că nu-şi primise partea cuvenită din prada de război. „Felia” din Imperiul Otoman la care aspira nu i-a mai fost oferită; în schimb, după multe plângeri, i s-a închis gura cu nişte teritorii coloniale fără valoare. Pe de altă parte, ea se bucura de o securitate iluzorie, de o detaşare de Europa care aproape a transformat-o într-o insulă. Inamicul ei fusese Austro-Ungaria, nu Germania, iar când Monarhia Habsburgică s-a dezmembrat, Italia s-a trezit cu o mulțime de mici vecini. „Problema germană” îi părea îndepărtată. Oamenii de stat italieni chiar au privit cu satisfacție complicațiile pe care această problemă le-a cauzat în Franța. Uneori au exploatat aceste complicații,

alteori au pozat ca arbitri imparțiali între Franța şi Germania. În orice caz, Italia avea prea puțin de contribuit la un sistem de securitate, şi nici acea mică contribuție nu şi-a oferit-o.

Chiar şi absența Italiei ar fi contat mai puțin dacă Marea Britanie şi Franța ar fi stat alături. Aceasta a fost chestiunea decisivă care a contribuit la surparea coaliției din timpul războiului. Cele două țări au rămas strâns asociate. Discuțiile ocazionale din Marea Britanie despre faptul că Franța dorea o dominație napoleoniană a Europei, sau chiar că ar fi realizat-o, n-au fost altceva decât o aberație temporară. În general vorbind, cele două țări au continuat să acționeze împreună ca „democrațiile occidentale", garanți ai Europei şi învingători comuni în Marele Război. Asocierea a fost, dacă se poate spune aşa, prea strânsă, pentru că au reuşit să-şi încurce reciproc politicile. Britanicii denunțaseră destul de violent acțiunile germane cât timp războiul era în desfăşurare, subliniind cu insistență că era o luptă pentru existență. Li se părea acum că lupta fusese câştigată. Flota germană dispăruse, amenințarea colonială germană se încheiase şi, în chestiuni economice, britanicii erau mai interesați să contribuie la refacerea Germaniei decât la menținerea ei într-o stare de colaps. Conducătorilor armatei li s-a comunicat de timpuriu că nu trebuie să se gândească la un război important pentru următorii zece ani, iar această indicație a fost reînnoită anual până în 1932. S-a vorbit mult mai târziu despre „exemplul britanic de dezarmare". Dacă prin aceasta se înțelege dezarmarea până dincolo de limita securității naționale, aşa cum era ea concepută la momentul respectiv, atunci se poate spune că nu a existat aşa ceva. A existat o dezarmare britanică din spirit de economie, a existat o dezarmare din neglijență şi judecată greşită, dar n-a existat niciun fel de dezarmare din principiu. Dimpotrivă, britanicii au considerat că erau mai în siguranță ca oricând. Ei şi-au

demobilizat armata de masă după Marele Război cu credința că nu vor mai fi vreodată obligați să lupte în altul, iar când mai târziu vor eşua în realizarea unor forțe blindate, aceasta s-a datorat sfatului celor mai respectate autorități militare, care au susținut că tancurile erau mai puțin utile decât caii. Dominația navală britanică în apele europene era mai mare decât fusese vreodată, oricum, mult mai mare decât înainte de 1914. Toate celelalte flote dispăruseră, cu excepția celei franceze, şi era de neconceput că Marea Britanie şi Franța se vor înfrunta vreodată, în ciuda unor ocazionale discuții mai aprinse.

Dacă „securitatea" însemna pur şi simplu siguranța propriului teritoriu, atunci Insulele Britanice păreau mai sigure decât în oricare alt moment al istoriei lor. Britanicii şi-au îndreptat sentimentele spre izolare, aşa cum făcuseră adesea după un mare război. Şi-au exprimat îndoiala în legătură cu faptul că războiul îşi meritase prețul, şi-au manifestat resentimentul față de foştii aliați şi s-au arătat prietenoşi față de foştii inamici. Oamenii de stat britanici nu au mers atât de departe. Ei încă doreau să coopereze cu Franța şi au recunoscut că o Europă paşnică şi stabilă era, în sine, un interes britanic. Dar asta nu i-a făcut să subscrie la orice pretenție franceză împotriva Germaniei, având tendința să considere discuția despre pericolul german drept romantism istoric, ceea ce şi era, în viitorul foarte apropiat. Obsesia franceză în privința securității nu părea exagerată, ci greşită, astfel încât chiar şi acei lideri britanici care au încercat să se alăture verbal acestei obsesii n-au presupus că va trebui vreodată să-şi pună în practică vorbele. Mai mult decât atât, promisiunile britanice de a sprijini Franța nu erau oferite drept ceva suplimentar altor măsuri de securitate, ci erau concepute ca o alternativă, cu intenția ca francezii să aleagă cealaltă variantă. Englezii au reflectat temeinic asupra erorilor politicii lor din perioada antebelică. Unii,

bineînțeles, au considerat că Marea Britanie n-ar fi trebuit cu niciun chip să fie implicată în problemele continentale. Dar mulți dintre cei care au considerat că participarea britanică la război era o necesitate în 1914 au susținut şi ideea că lupta ar fi putut să fie evitată dacă Marea Britanie ar fi avut o alianță defensivă formală cu Franța. Acest act i-ar fi atenționat pe germani că Marea Britanie va lupta şi, de asemenea, i-ar fi atenționat pe francezi, şi cu atât mai mult pe ruşi, că ea nu va lupta datorită reminiscențelor „chestiunii orientale". Acum, după război, alianța cu Franța era expresia unei forme modificate de izolare. Marea Britanie, asumându-şi responsabilitatea de a apăra frontierele Franței, arăta în acelaşi timp că nu mai avea niciun alt angajament.

Din acest motiv, politica britanică – chiar şi în forma sa cea mai cooperantă – n-a acționat împotriva refacerii germane, oferind doar un anume tip de securitate împotriva consecințelor refacerii. Prețul ajutorului britanic era acela ca Franța să renunțe la toate interesele ei de la răsărit de Rin, la toate atributele ei de Mare Putere europeană. Aceleaşi cerințe veniseră din partea Londrei şi înainte de 1914, dar atunci Franța mai avea şi altă opțiune la dispoziție. Asocierea cu Marea Britanie i-ar fi oferit un anumit ajutor limitat, dacă Franța ar fi fost de fapt invadată, dar, în ultimă instanță, i-a oferit un sprijin mult peste aşteptări, după ce s-a produs invazia. Însă această asociere era secundară în politica franceză, ea fiind legată de izbucnirea războiului. Dar ceea ce i-a oferit Franței independența ca Mare Putere era alianța cu Rusia, care, automat, înjumătățea forța germană. Chiar în 1914, liderii militari francezi acordau (în mod corect) o mai mare importanță forțelor ruseşti care acționau în Prusia orientală decât minusculei Forțe Expediționare Britanice de pe flancul stâng francez. Alianța cu Rusia a continuat să ofere Franței independența şi o măreție iluzorie până

în 1917. Atunci Rusia a fost înfrântă şi a ieşit din război. Politica europeană a Franței s-a prăbuşit. Războiul a fost câştigat doar în Vest – Răsăritul fiind eliberat ca o consecință a acestui fapt, şi nu în asociere cu el – iar Franța s-a găsit ea însăşi în postura de rudă săracă a democrațiilor occidentale.

Unii lideri francezi s-au bucurat de această evoluție a evenimentelor. În special Clemenceau nu agrease niciodată alianța cu Rusia, ca străină democrației franceze şi ca modalitate de implicare a Franței în certuri balcanice îndepărtate. El încercase să prevină realizarea alianței, s-a bucurat când ea a dispărut, iar ostilitatea sa violentă față de bolşevism a derivat nu doar din resentimentul față de „defecțiunea" rusească, ci a fost şi o asigurare că alianța nu va fi reînnoită. Clemenceau cunoştea Anglia şi Statele Unite mai bine decât cei mai mulți dintre francezi şi credea cu pasiune că viitorul Franței şi al umanității se baza pe Puterile occidentale. El a vorbit în Cameră la 29 decembrie 1918: „Pentru această alianță voi face orice sacrificiu". Şi aşa a şi făcut. Faptul că tratatul de la Versailles a fost realizat până la urmă a fost posibil pentru că, dintre toți oamenii de stat francezi, Clemenceau era cel mai favorabil Marii Britanii şi Statelor Unite. Ceilalți lideri francezi erau mai puțin convinşi. Doar câțiva demagogi de extremă dreaptă îşi menținеau vechea ură față de Anglia şi nimeni, în fond, nu displăcea America. Însă mulți n-aveau încredere în consecvența celor două Puteri anglo-saxone; unii, induşi în eroare de victorie, visau la revenirea Franței pe poziția de predominanță europeană de care se bucurase sub Ludovic al XIV-lea sau chiar înainte de perioada lui Bismarck, iar cei mai modeşti au recunoscut că aliații răsăriteni vor contrabalansa superioritatea demografică germană şi vor contribui la refacerea fostei poziții de Mare Putere a Franței.

Acest aliat oriental nu putea fi Rusia. Cel mai vizibil

motiv era bolşevismul. Puterile occidentale se implicaseră în războaie de intervenție împotriva conducerii bolşevice chiar dacă războiul cu Germania încă nu se încheiase, apoi au încurajat „cordonul sanitar" format din statele de la frontiera apuseană a Rusiei, iar în cele din urmă s-au resemnat la o politică de nerecunoaştere, susținută moral chiar şi atunci când s-a permis cu mare greutate un anume comerț cu Rusia. Liderii sovietici, pe de altă parte, au rupt ostentativ relațiile cu lumea coruptă a capitalismului când au pus mâna pe putere în noiembrie 1917 şi au început să se agite pe tema revoluției internaționale. Internaționala a III-a a continuat să fie, în ochii lor, mai importantă decât Ministerul sovietic de Externe, chiar şi atunci când această revoluție nu s-a concretizat. Teoretic, relațiile dintre Rusia sovietică şi Puterile europene au rămas cele ale unui război temporar oprit. Unii istorici chiar consideră că acest război secret ar reprezenta cheia perioadei interbelice. Istoricii sovietici pretind că Marea Britanie şi Franța doreau să convingă Germania să participe la o cruciadă europeană, un nou război de intervenție împotriva Rusiei sovietice, iar unii istorici occidentali susțin că liderii sovietici au stârnit constant probleme în relațiile internaționale, în speranța declanşării revoluției. Este ceea ce fiecare parte ar fi trebuit să facă dacă şi-ar fi luat principiile şi credințele în serios. Dar nimeni n-a făcut aşa. Bolşevicii şi-au declarat implicit opinia despre securitate şi indiferența față de restul lumii când au proclamat teoria „socialismului într-o singură țară". Oamenii de stat occidentali n-au mai luat niciodată destul de în serios pericolul bolşevic, pentru a plănui noi războaie de intervenție împotriva lui. Comunismul a continuat să amenințe Europa ca o fantomă – un nume pe care oamenii l-au dat propriilor temeri şi gafe. Însă cruciada împotriva comunismului a fost chiar mai imaginară decât fantoma comunismului.

Existau alte motive, mai prozaice, pentru faptul că nu s-a mai făcut nicio încercare de a atrage Rusia în chestiunile europene. Înfrângerea în război i-a distrus. reputația de Mare Putere, iar revoluția care i-a urmat, s-a presupus şi nu complet greşit –, a condamnat-o la slăbiciune timp de o generație. În fond, Germania fusese doborâtă de o revoluție politică cu caracter moderat; mult mai devastatoare trebuie să fi fost, în Rusia, rezultatele unei răsturnări sociale fundamentale. În acelaşi timp, mulți lideri occidentali erau într-un fel bucuroşi de dispariția Rusiei. Deşi fusese o contragreutate utilă împotriva Germaniei, ea fusese şi un aliat dificil şi greu de mulțumit. De-a lungul celor douăzeci de ani de alianță franco-rusească, francezii rezistaseră la cererile ruseşti în privința Constantinopolului. Ei cedaseră, cu multă părere de rău, în 1915 şi erau încântați să-şi poată anula promisiunea făcută în timpul războiului. Britanicilor le păsa mai puțin de Constantinopol, dar avuseseră şi ei probleme cu Rusia în Orientul Apropiat şi Mijlociu. Propaganda comunistă postbelică din India, spre exemplu, nu era cu nimic mai amenințătoare decât vechea activitate rusească din Persia. Chiar în afara unor asemenea probleme specifice, relațiile internaționale se desfăşoară întotdeauna cu mai mare uşurință fără participarea rusească, aşa cum toată lumea ştie în zilele noastre. Motivul cel mai practic pentru excluderea Rusiei a fost, oricum, o simplă chestiune de geografie. „Cordonul sanitar" şi-a îndeplinit misiunea. El fusese prevăzut de către Balfour{43}, aparent numai de el. În şedința Cabinetului Imperial de Război din 21 martie 1917, el a declarat: „Dacă faceți o Polonie complet independentă... rupeți cu totul Rusia de Occident. Rusia încetează să mai fie un factor în politica apuseană, sau aproape încetează". Iar afirmația s-a dovedit adevărată. Rusia nu a putut juca un rol în problemele europene, chiar dacă ar fi vrut. Dar de ce să

fi vrut? „Cordonul sanitar” a funcționat şi în sens invers, deşi acest lucru a fost mai puțin perceput timp de câțiva ani. El a exclus Rusia din Europa, dar a exclus şi Europa din Rusia. Într-un mod pervers, bariera concepută împotriva Rusiei a devenit protecția ei.

Noile state naționale care au alcătuit „cordonul sanitar” aveau, în ochii francezilor, şi o altă funcție, mai importantă. Ele erau nişte substitute providențiale pentru aliatul rus dispărut: mai puțin schimbătoare şi independente, mai de încredere şi respectabile. Clemenceau a spus Consiliului celor Patru: „Cea mai fermă garanție împotriva agresiunii germane este că în spatele Germaniei, într-o poziție strategică excelentă, se află Cehoslovacia şi Polonia”. Dacă însuşi Clemenceau credea asta, nu este surprinzător că alți francezi au făcut din alianța cu statele succesoare tema dominantă a politicii externe franceze. Puțini dintre ei au înțeles caracterul ei paradoxal. Noile state erau sateliți şi clienți, inspirate de entuziasm național, dar cu o independență obținută prin victoria Aliaților şi ajutate apoi de banii şi consultanții militari francezi. Tratatele de alianță pe care Franța le-a semnat cu aceste state aveau sens ca tratate de protecție, precum cele pe care Marea Britanie le-a realizat cu noile state din Orientul Mijlociu. Francezii au văzut lucrurile invers. Ei au considerat aliațele lor răsăritene ca avantaje, nu ca obligații, ca aducătoare de protecție pentru Franța, nu de angajamente. Ei au recunoscut că noile state aveau nevoie de bani francezi. Tot aşa avusese nevoie şi Rusia, iar suma fusese mult mai mare. Această nevoie urma a fi temporară. În oricare altă privință, noile state reprezentau o îmbunătățire semnificativă a situației. Spre deosebire de Rusia, ele nu vor fi distrase de ambiții irelevante în Persia sau în Extremul Orient. Spre deosebire de Rusia, ele nu puteau fi vreodată în relații strânse cu Germania. Democratice şi naționale după model francez, ele trebuiau să fie mai stabile pe timp de

pace şi mai utile pe timp de război. În plus, nu-şi puteau permite să-şi pună sub semnul întrebării rolul lor istoric: a distrage şi divide forțele germane, spre avantajul Franței.

A fost o exagerare surprinzătoare a puterii cehoslovace şi poloneze. Francezii au fost induşi în eroare de experiența războiului recent încheiat. În ciuda faptului că şi-au utilizat până la urmă tancurile, ei au continuat să considere infanteria – după spusele lui Petain – „regina câmpului de luptă", iar numărul de puşti ca factor decisiv. Franța, cu o populație de 40 de milioane, era evident inferioară Germaniei, cu 65 de milioane. Dar dacă se adăugau cele 30 de milioane din Polonia, Franța devenea egala Germaniei, sau, cu cele 12 milioane de cehoslovaci, chiar superioară. Mai mult decât atât, oamenii se uită spre trecut atunci când scrutează viitorul, iar francezii au considerat imposibil de imaginat un război viitor care să nu înceapă culm atac german asupra lor. În consecință, s-au întrebat întotdeauna: cum ne pot ajuta aliații noştri răsăriteni? şi niciodată: cum îi putem noi ajuta pe ei? Propriile lor pregătiri militare după 1919 au fost din ce în ce mai defensive. Armata era echipată pentru o confruntare de poziții, frontiera a fost întărită cu fortificații. Diplomația şi strategia franceze se aflau în evidentă contradicție. Era o contradicție chiar în interiorul sistemului diplomatic. Alianța anglo-franceză şi alianțele răsăritene nu erau complementare, ci se anulau reciproc. Franța putea acționa ofensiv, pentru a ajuta Polonia şi Cehoslovacia, doar cu sprijin britanic, însă acest sprijin era acordat doar dacă acționa defensiv, pentru a se proteja pe sine, şi nu țările îndepărtate din Europa răsăriteană. Acest blocaj nu a fost creat de condițiile schimbate din anii '30. El a existat implicit chiar din primul moment, şi nimeni, fie el francez sau britanic, n-a găsit calea de a-l evita.

Aceste dificultăți ne sunt foarte clare. Ele erau însă

mai puțin evidente oamenilor de. atunci. În ciuda dispariției Rusiei şi a retragerii Statelor Unite, Marea Britanie şi Franța încă alcătuiau Consiliul Suprem, organism care stabilea legea pentru toată Europa. Tot aşa, alianțele şi războaiele viitoare, în egală măsură, erau minimalizate de către noua instituție înființată de Conferința de pace: Liga Națiunilor. Este adevărat că exista o divergență profundă între Anglia şi Franța în privința naturii Ligii. Francezii doreau ca Liga să evolueze spre un sistem de securitate direcționat împotriva Germaniei, iar britanicii o considerau ca un sistem de conciliere care urma să includă Germania. Francezii credeau că ultimul război fusese cauzat de agresiunea germană, iar britanicii au început să considere, din ce în ce mai des, că el fusese declanşat dintr-o greşeală. Cele două țări nu au ajuns niciodată la o concluzie comună în această privință. În schimb, fiecare a pretins că era gata să realizeze un compromis, deşi cu rezerva tacită că nu era convinsă. Fiecare a aşteptat ca evenimentele să dovedească faptul că cealaltă greşea şi fiecare a fost la un anumit moment dat complet satisfăcută, deşi fără niciun rost. În practică s-a impus varianta britanică. Din acest motiv, pactul Ligii Națiunilor a fost conceput în termeni generali. El era direcționat împotriva agresiunii, nu împotriva Germaniei; şi era cu adevărat dificil să utilizezi Liga împotriva Germaniei, câtă vreme ea nu era membră cu drepturi egale. Încă o dată se dovedea că o politică negativă este întotdeauna mai puternică decât una pozitivă: abținerea este mai uşoară decât acțiunea. Şi, mai presus de orice, perspectiva britanică a derivat inevitabil din decizia din noiembrie 1918: decizia de a încheia un armistițiu, şi apoi pacea, cu guvernul german. Odată ce se hotărâse să nu se distrugă Germania, mai devreme sau mai târziu ea trebuia să se reîntoarcă în comunitatea națiunilor. Guvernele britanice şi franceze erau prea adesea distrase de

dificultățile interne şi externe pentru a putea avea o politică clară şi coerentă. Însă în măsura în care se poate vorbi de o logică a evenimentelor din perioada interbelică, aceasta este povestea eforturilor de a concilia Germania şi a eşecului lor.

CAPITOLUL 3.
Primul deceniu interbelic

Între cele două războaie mondiale, istoria Europei a evoluat în jurul „problemei germane". Dacă aceasta ar fi fost rezolvată, orice altceva ar fi putut fi rezolvat; dacă rămânea nerezolvată, Europa nu ar fi cunoscut pacea. Toate celelalte probleme şi-au pierdut caracterul acut sau păreau nesemnificative în comparaţie cu problema germană. Pericolul bolşevic, spre exemplu, niciodată atât de mare pe cât s-a crezut, s-a sfârşit brusc atunci când Armata Roşie a fost respinsă din faţa Varşoviei în august 1920; din acel moment, de-a lungul următorilor douăzeci de ani, n-a mai existat nici cea mai vagă posibilitate ca bolşevismul să triumfe în vreun loc din Europa, dincolo de frontierele Rusiei. La fel au stat lucrurile şi cu „revizionismul" maghiar, care a făcut mult zgomot în anii '20, mai mult chiar decât cel german din punct de vedere teritorial. El n-a ridicat decât umbra a cel mult unui război local, nicidecum a unuia general. De asemenea, au existat tensiuni între Italia şi Iugoslavia în privinţa chestiunilor Adriaticii, iar peninsularii s-au pretins mai târziu a fi o naţiune nesatisfăcută. Însă, în cel mai rău caz, Italia reprezenta o bombă în mass-media, nu un pericol real. Singura care rămânea era problema germană. Situaţia era nouă. Problema puterii germane existase şi înainte de 1914, deşi nerecunoscută complet; însă atunci existau şi alte probleme: pretenţia Rusiei asupra Constantinopolului, pretenţia Franţei asupra Alsaciei şi Lorenei, iredentismul italian, problema slavilor de sud din cadrul

Austro-Ungariei, tensiunile nesfârşite din Balcani. Acum nu mai exista nimic altceva decât situaţia Germaniei.

Mai exista o diferenţă de mare importanţă. Înainte de 1914, relaţiile dintre Marile Puteri europene au fost adesea determinate de chestiuni din afara Europei:"Persia, Egipt, Maroc, Africa tropicală, Turcia asiatică şi Extremul Orient. Anumiţi observatori, altminteri de bună condiţie, au crezut (în mod greşit) că problemele europene îşi pierduseră vitalitatea. H.N. Brailsford, un analist inteligent şi bine informat, a scris la începutul lui 1914: „Pericolele care i-au forţat pe strămoşii noştri să realizeze coaliţii europene şi să lupte în războaie continentale au dispărut, pentru a nu mai reveni vreodată... Este sigur (cât de sigur poate fi ceva în politică) faptul că frontierele statelor noastre naţionale moderne sunt în sfârşit trasate"{44}. Situaţia s-a dovedit a fi exact opusă. Europa a fost complet răscolită, iar oamenii de stat s-au aflat apoi sub o continuă presiune. Niciuna dintre problemele din afara Europei care determinaseră atâtea dificultăţi înainte de 1914 n-a mai cauzat vreo criză serioasă între Puterile europene în perioada interbelică. Nimeni nu putea cu adevărat să presupună, spre exemplu, că Marea Britanie şi Franţa ar putea ajunge la război din cauza Siriei, aşa cum s-ar fi putut întâmpla mai demult din cauza Egiptului. Singura excepţie a fost afacerea abisiniană din 1935, dar aceasta era legată de politica europeană din cadrul instituţional ai Ligii Naţiunilor; ea n-a fost un conflict din pricina Africii. A existat şi o altă excepţie aparentă: Extremul Orient. Această problemă a cauzat dificultăţi majore în relaţiile internaţionale, însă Marea Britanie a fost singura Putere europeană asupra căreia ea a avut un impact practic.

Şi în acest caz. situaţia era inedită. Marea Britanie era acum singura Putere mondială din Europa. Şi înainte de 1914 ea fusese o Putere mondială de prim rang. Însă Rusia, Germania şi Franţa contaseră şi ele

mult în „epoca imperialismului”. Acum Rusia se afla în afara Europei şi în alianță cu revolta antieuropeană a popoarelor coloniale. Germania îşi pierduse coloniile şi renunțase, cel puțin pentru moment, la ambițiile sale în acest domeniu. Franța, deşi încă o Putere colonială, era obsedată de dificultățile europene şi şi-a lăsat imperiul într-o poziție defavorabilă în disputele cu alții, inclusiv cu britanicii. Extremul Orient a arătat cum se schimbaseră lucrurile, înainte de 1914 şi acolo existase o balanță a puterii, la fel de complicată ca şi cea din Europa. Japonia fusese nevoită să se confrunte cu Rusia, Germania, Franța, precum şi cu Marea Britanie, iar britanicii puteau uneori să meargă fără probleme alături de Japonia, alteori împotriva ei. Statele Unite au avut o politică activă în Extremul Orient câțiva ani după război, dar a fost într-adevăr de scurtă durată. În momentul crizei manciuriene din 1931, Marea Britanie trebuia să facă față Japoniei în Orientul îndepărtat realmente singură. E uşor de înțeles de ce Anglia s-a simțit distinctă de Puterile Europei şi de ce a dorit adesea să se retragă din politica europeană.

De asemenea, este uşor de înțeles de ce problema germană părea exclusiv o afacere europeană. Statele Unite şi Japonia nu se simțeau amenințate de o putere care n-avea flotă şi, aparent, nici interese coloniale. Marea Britanie şi Franța erau perfect conştiente de faptul că trebuiau să rezolve singure problema germană. Imediat după 1919, ele au presupus că o vor rezolva cu uşurință şi rapiditate, în orice caz, în sensul aplicării tratatului de pace în litera şi spiritul său. Nici nu greşeau prea tare. Frontierele Germaniei erau toate clarificate până în 1921, când un plebiscit, interpretat cumva artificial, a împărțit Silezia Superioară între Germania şi Polonia. Dezarmarea germană se desfăşură mai lent decât se stabilise în tratat, erau unele încercări de eludare, dar se desfăşură. Armata germană a încetat să existe ca forță de luptă majoră şi nimeni nu trebuia

să-şi facă griji în privința unui război real cu Germania pentru mulți ani înainte. Abia mai târziu s-a exagerat mult în privința încercărilor germane de eludare a termenilor tratatului, într-un moment în care oamenii discutau despre clauzele de dezarmare din tratat ca despre ceva care sau n-a fost respectat vreodată, sau n-avea nicio valoare practică. În fapt, ele şi-au atins scopul atât timp cât au rămas în vigoare. Spre exemplu, până în 1934, Germania nu se putea gândi la un război împotriva Poloniei, pentru a nu mai pomeni de unul cu Franța. În privința altor prevederi ale tratatului, la procesele criminalilor de război s-a renunțat după câteva încercări nereuşite. Era o cedare parțială în fața protestelor şi obstrucției germane. Deriva în fond din sentimentul că era absurd să continui acțiunea împotriva unor vinovați secundari, cât timp principalul acuzat, Wilhelm al II-lea, se afla în siguranță în Olanda.

Până în 1921, o bună parte din tratatul de pace fusese pusă în practică. Era firesc să se presupună că el îşi va pierde treptat caracterul conflictual. Oamenii nu se pot certa la nesfârşit pe o chestiune hotărâtă, oricât de furioşi s-au simțit la început. Francezii au uitat de Waterloo, ei chiar au avut tendința să uite Alsacia şi Lorena, în ciuda angajamentelor repetate că nu vor face astfel. Şi germanii poate că s-au aşteptat să uite, sau cel puțin să accepte, după o perioadă de timp. Problema puterii germane rămânea, dar ea nu ar fi fost agravată de hotărârea fermă de a distruge înțelegerea din 1919 cu prima ocazie. S-a întâmplat exact invers: resentimentul față de tratat a crescut cu fiecare an. Şi asta pentru că o parte a tratatului nu a fost aplicată, iar disputele în privința ei au pus constant sub semnul întrebării întreg ansamblul. Chestiunea nerezolvată era plata reparațiilor, un exemplu spectaculos de bune intenții sau, pentru a fi corecți, de reală ingenuitate care nu au dus la nimic bun. În 1919, francezii au dorit să se stabilească principiul ferm potrivit căruia Germania

trebuia să achite toată nota de plată pentru distrugerile de război, un instrument cu posibilități nelimitate care le-ar fi permis în viitor să controleze fiecare pas al refacerii economice germane. Americanii, mai sensibili, au propus să se stabilească o sumă fixă. Lloyd George a apreciat că, în atmosfera încordată din 1919, această sumă ar fi peste posibilitățile Germaniei. El spera că, în timp, oamenii se includea şi pe sine se vor linişti: Aliații ar fi făcut o cerere rațională, germanii ar fi făcut o ofertă rațională, iar cele două sume ar fi coincis mai mult sau mai puțin. De aceea, liderul britanic s-a alăturat francezilor, deşi pentru motivul exact opus: ei voiau să încarce nota de plată la maximum, iar el dorea să o diminueze cât mai mult. Americanii au concedat. Tratatul de pace a stabilit doar principiul reparațiilor, totalul lor urmând a fi precizat cândva în viitor.

Lloyd George îşi propusese să facă reconcilierea cu Germania mai uşoară. De fapt, el a făcut-o aproape imposibilă. Şi asta deoarece divergența dintre punctele de vedere britanic şi francez care fusese ascunsă în 1919 a ieşit la suprafață de îndată ce s-a încercat stabilirea sumei: francezii nu au renunțat la ideea de a o mări, iar britanicii erau nerăbdători să o micşoreze. Iar germanii n-au manifestat nici cea mai vagă dorință de cooperare. Nu numai că nu au făcut nici cea mai mică încercare de a-şi estima capacitatea de plată, dar şi-au ținut deliberat economia într-o stare de confuzie, ştiind foarte bine că, odată ce lucrurile în acest domeniu se vor clarifica, va urma nota de plată a reparațiilor. În 1920 s-au desfăşurat reuniuni furtunoase între Aliați, iar apoi conferințe cu germanii; mai multe conferințe în 1921; şi mai multe în 1922. În 1923, francezii au încercat să forțeze plata prin ocuparea Ruhr-ului. Germanii au răspuns la început printr-o rezistență pasivă, apoi au capitulat cu discreție, sub povara unei inflații catastrofale. Francezii, aproape la fel de epuizați ca şi germanii, au fost de acord cu un compromis: planul

Dawes, conceput în mare măsură sub impuls britanic de o comisie condusă de un bancher american. Deşi această înțelegere temporară îi nemulțumea şi pe francezi, şi pe germani, în fapt, în următorii cinci ani s-au plătit reparații. Apoi a avut loc o altă conferință noi tensiuni, noi acuzații, noi pretenții şi noi eschivări. A apărut planul Young, din nou conceput de o comisie cu un şef american. Abia a început să funcționeze noul sistem financiar, că a izbucnit marea criză economică în Europa. Germanii au pretins că ei nu mai pot plăti. În 1931, Moratoriul Hoover{45} a suspendat plata reparațiilor pentru douăsprezece luni. În 1932, o ultimă conferință la Lausanne a încheiat conturile. În cele din urmă s-a ajuns la o înțelegere, dar trecuseră treisprezece ani, ani de enorme suspiciuni şi nemulțumiri din partea tuturor. La sfârşit, francezii s-au simțit păcăliți, iar germanii jefuiți. Reparațiile ținuseră treze pasiunile războiului.

Reparațiile ar fi constituit, fără îndoială, o mare problemă în orice situație. Însă incertitudinea şi controversa asupra lor au fost elementele care au cronicizat nemulțumirea. În 1919, mulți credeau că plata reparațiilor va aduce în Germania o stare de sărăcie de tip asiatic. J.M. Keynes a susținut acest punct de vedere, identic cu al tuturor germanilor; probabil că şi mulți francezi gândeau la fel, deşi fără a regreta consecințele. În timpul celui de-al doilea război mondial, un tânăr francez ingenios, Etienne Mantoux, a demonstrat că germanii ar fi putut plăti reparații, fără dificultăți, dacă ar fi vrut, iar Hitler a oferit o demonstrație practică a acestui fapt când a preluat sume enorme din partea guvernului de la Vichy. Chestiunea are doar un interes academic. Fără îndoială că aprehensiunile lui Keynes şi ale germanilor erau exagerate în mod grotesc. Fără îndoială că împovărarea Germaniei s-a datorat războiului, şi nu reparațiilor. Fără îndoială că germanii ar fi putut plăti reparațiile, dacă ar

fi considerat asta o obligație de onoare, asumată onest. În realitate, aşa cum ştie toată lumea astăzi, Germania a ieşit în avantaj din tranzacțiile financiare ale anilor ’20: ea a împrumutat mult mai mult de la investitori americani particulari (şi n-a mai returnat banii), decât a plătit în contul reparațiilor. Aceasta a fost, bineînțeles, o consolare infimă pentru contribuabilul german, care nu era deloc aceeaşi persoană cu cel care a împrumutat bani americani. Din acelaşi motiv, reparațiile au oferit o consolare minimă şi pentru contribuabilul din țările aliate, care a văzut cum sumele primite de țara sa erau transferate imediat în Statele Unite, pentru achitarea datoriilor de război. Combinând cele două lucruri, se observă că singurul efect economic al reparațiilor a fost acela de a da de lucru unui mare număr de contabili. Însă aspectele economice ale problemei reparațiilor au fost de mică importanță. Reparațiile au contat ca simbol. Ele au creat resentimente, suspiciune şi tensiune internațională. Mai mult decât orice altceva, ele au deschis drumul către cel de-al doilea război mondial.

Reparațiile au determinat din partea francezilor o atitudine de rezistență morocănoasă, dar mai degrabă fără speranță. Ei aveau o cerință în fond justificată. Nord-estul Franței fusese devastat în timpul războiului şi, indiferent de rezolvarea chestiunii responsabilității pentru declanşarea războiului, era rezonabil ca germanii să contribuie la plata daunelor provocate. Însă, curând, francezii au început să trişeze în problema reparațiilor, ca toți ceilalți. Unii francezi au dorit să ruineze Germania pentru totdeauna. Alții au sperat că reparațiile nu vor fi plătite, astfel încât armatele de ocupație să rămână în zona renană. Contribuabililor francezi li se spusese că Germania va plăti pentru război şi s-au arătat indignați împotriva germanilor atunci când propriile lor impozite au crescut. În final, francezii au fost cei păcăliți: ei nu au obținut cu adevărat nimic, cu excepția vinovăției morale de a fi cerut totuşi

reparații. Aşa cum vedeau lucrurile francezii, ei făcuseră o serie de concesii în privința reparațiilor, pentru a-i mulțumi pe germani. În cele din urmă şi-au abandonat toate cerințele, iar germanii erau mai nemulțumiți ca oricând. Francezii au tras concluzia, din această experiență, că indiferent de concesii în domeniul dezarmării sau al frontierelor ele vor fi la fel de inutile. De asemenea, au concluzionat (deşi mai puțin conştient) că aceste concesii vor fi făcute. În anii dinaintea celui de-al doilea război mondial, francezii s-au distins prin lipsa de încredere în liderii lor şi în ei înşişi. Acest cinism disperat a avut o evoluție îndelungată şi complicată, adeseori analizată de către istorici. Însă povestea reparațiilor a fost cauza sa practică, imediată. În această privință pierduseră cu certitudine francezii, iar liderii lor demonstraseră, la fel de sigur, o incapacitate unică sau cel puțin un eşec unic în a-şi respecta promisiunile. Reparațiile au afectat democrația în Franța aproape la fel de mult ca în Germania.

Reparațiile au avut o influență nefericită şi asupra relațiilor dintre Franța şi Marea Britanie. În ultimele zile ale războiului, britanicii politicienii şi oamenii obişnuiți au împărtăşit entuziasmul francez în privința reparațiilor. Un om de stat britanic de înaltă competență, şi nu un francez a fost acela care a propus să se stoarcă portocala germană până plesneşte, iar Lloyd George însuşi fusese mai vehement în chestiunea reparațiilor decât i-a plăcut să recunoască ulterior. Oricum, în scurt timp, britanicii şi-au inversat poziția. Au început să denunțe nebunia reparațiilor de îndată ce ei înşişi preluaseră flota comercială germană. Poate că au fost influențați de scrierile lui Keynes. Însă un motiv mai practic era acela de a restaura viața economică a Europei astfel încât să poată promova refacerea propriilor lor industrii exportatoare. Ei au ascultat receptivi poveştile germane despre calamitățile fără sfârşit care vor urma plății reparațiilor şi, de îndată ce

au condamnat reparațiile, au început să condamne şi alte clauze ale tratatului de pace. Reparațiile erau imorale. De aceea, dezarmarea Germaniei era imorală, frontiera cu Polonia era imorală, noile state naționale erau imorale. Şi nu numai imorale: ele erau o nemulțumire germană justificată, iar germanii nu se vor liniști şi nici nu vor prospera până când această problemă nu va fi rezolvată. Britanicii au devenit din ce în ce mai indignați de argumentația franceză, de temerea franceză în privința refacerii germane şi în special de insistența franceză ca tratatele de pace să fie onorate pentru că fuseseră semnate. Pretențiile franceze la reparații erau o prostie periculoasă şi distructivă; de aceea, pretenția lor la securitate era şi ea periculoasă şi distructivă. Britanicii aveau unele motive plauzibile de a fi nemulțumiți. În 1931, ei au fost forțați să renunțe la etalonul-aur. Francezii, care pretinseseră că erau ruinați de pe urma războiului, aveau o monedă stabilă şi cea mai mare rezervă de aur din Europa. A fost un început nefavorabil al anilor de pericol. Neînțelegerile în privința reparațiilor din anii de după primul război mondial au eliminat aproape complet perspectiva ca britanicii şi francezii să se înțeleagă în chestiunea securității în anii dinaintea celui de-al doilea război mondial.

Cel mai catastrofal efect al reparațiilor a fost cel produs chiar asupra germanilor. Bineînțeles că ei ar fi fost afectați în orice situație: pierduseră nu numai războiul, pierduseră teritorii, fuseseră obligați să dezarmeze şi li se pusese pe umeri povara responsabilității pentru declanşarea războiului, responsabilitate pe care n-au acceptat-o nicio clipă. Dar toate acestea erau nemulțumiri intelectuale: lucruri potrivite pentru lamentări la ceas de seară, nu cauză a suferințelor din viața de zi cu zi. În schimb, reparațiile au lovit în fiecare german sau aşa părea în fiecare moment al existenței sale. Ar fi inutil să discutăm dacă reparațiile au împovărat cu adevărat Germania şi la fel

de inutil a fost de discutat chestiunea în 1919. Niciun german nu era pregătit să accepte afirmația pe care Norman Angell a făcut-o în lucrarea *The Great Illusion (Marea Iluzie):* că plata unei indemnizații de către francezi în 1871 a fost în beneficiul Franței şi în detrimentul Germaniei. Bunul-simț al omenirii spune că un om e mai sărac dacă are de dat bani, iar ceea ce este adevărat pentru un individ pare adevărat şi pentru o națiune. Germania plătea reparații şi de aceea era mai săracă. Printr-o simplificare facilă, reparațiile au devenit cauza unică a sărăciei germane. Oamenii de afaceri în dificultate, profesorul prost plătit, muncitorul şomer, toți au aruncat vina pentru necazurile lor pe reparații. Strigătul unui copil flămând era un strigăt împotriva reparațiilor. Bătrânii alunecau spre morminte din cauza reparațiilor. Marea inflație din 1923 a fost atribuită reparațiilor, la fel şi marea criză din 1929. Aceste idei nu erau susținute doar de germanul obişnuit. Ele erau susținute la fel de puternic de cei mai distinşi experți financiari şi politici. Campania împotriva tratatului înrobitor nici n-avea prea mare nevoie de agitatori extremişti. Orice umbră de dificultate economică îi făcea pe germani să agite „cătuşele Versailles-ului".

Odată ce oamenii resping un tratat, ei nu-şi mai amintesc, în fond, ce clauză resping. Germanii au început cu convingerea mai mult sau mai puțin rațională că erau ruinați de reparații. Imediat au continuat cu credința mai puțin rațională că erau ruinați de tratatul de pace în ansamblul său. În sfârşit, refăcând traseul, au tras concluzia că erau ruinați de acele clauze ale tratatului care n-aveau nimic de-a face cu reparațiile. Dezarmarea germană, spre exemplu, putea fi umilitoare, ea putea expune Germania la o invazie din partea Poloniei sau Franței, dar din punct de vedere economic era bună atât timp cât n-avea niciun efect{46}. Însă germanul obişnuit n-a simțit lucrul acesta. El a presupus că, de vreme ce reparațiile l-au făcut mai

sărac, dezarmarea a avut o urmare identică. Lucrul era valabil şi în privința clauzelor teritoriale ale tratatului. Bineînțeles că reglementarea teritorială nu era perfectă. Frontiera răsăriteană a lăsat prea mulți germani în Polonia, deşi a lăsat şi prea mulți polonezi în Germania. Aranjamentul ar fi putut fi îmbunătățit printr-o trasare diferită a graniței sau printr-un schimb de populații, un expedient care n-a fost avut în vedere în acea atmosferă încărcată de principii nobile. Însă un judecător imparțial dacă exista aşa ceva ar fi găsit puține greşeli în reglementarea teritorială, dacă se considera acceptat principiul statelor naționale. Aşa-numitul „Coridor" polonez era locuit predominant de către polonezi, iar aranjamentele pentru o circulație liberă pe calea ferată spre Prusia orientală erau corespunzătoare. Danzig-ul ar fi avut de câştigat din punct de vedere economic, dacă ar fi fost inclus în Polonia. În privința fostelor colonii germane de asemenea o cauză majoră de nemulțumire ele fuseseră întotdeauna costisitoare, nu o sursă de profit.

Toate acestea au fost pierdute din vedere datorită legăturii dintre reparații şi restul tratatului. Germanul credea că el era prost îmbrăcat, flămând şi şomer pentru că Danzig-ul era Oraş Liber, „Coridorul" despărțise Prusia orientală de *Reich,* sau pentru că Germania n-avea colonii. Chiar un bancher extrem de inteligent ca Schacht atribuia dificultățile financiare ale Germaniei faptului că ea îşi pierduse coloniile, punct de vedere pe care el a continuat să-l susțină, fără îndoială cu sinceritate, şi după al doilea război mondial. Susținând asemenea idei, germanii nu erau egocentrici sau stupizi. Perspectiva aceasta era împărtăşită de englezi liberali, progresişti, precum Keynes, de aproape toți liderii Partidului Laburist britanic şi de toți americanii care s-au gândit la chestiunile europene. Însă este dificil de demonstrat de ce pierderea coloniilor şi a unor teritorii în Europa ar fi subminat Germania din punct de vedere

economic. După al doilea război mondial, Germania a avut pierderi teritoriale mult mai serioase, însă a devenit mai prosperă ca oricând în istoria sa. Nu a putut exista nicio demonstrație clară cum că dificultățile economice ale Germaniei în perioada interbelică s-au datorat în primul rând disfuncționalităților din politica internă, şi nu frontierelor injuste. Demonstrația a fost fără folos: orice manual continuă să atribuie dificultățile Germaniei tratatului de la Versailles. Mitul s-a perpetuat, chiar şi în zilele noastre. La început, vina pentru problemele economice ale Germaniei s-a aruncat asupra tratatului. Apoi s-a observat că problemele au continuat, şi astfel s-a tras concluzia că nu s-a făcut nimic pentru a concilia Germania sau pentru a modifica sistemul stabilit în 1919. S-a presupus că s-a încercat „concilierea" abia în 1938, iar atunci era prea târziu.

Aceste lucruri sunt departe de adevăr. Chiar reparațiile au fost revizuite constant, întotdeauna fiind micşorate, deşi, fără îndoială, revizuirea le-a întins pe o perioadă deranjant de lungă. În alte privințe, concilierea a fost încercată mai devreme şi cu succes. Lloyd George a făcut prima încercare. Datorită dificultății de a rezolva încâlcita chestiune a reparațiilor, el a cerut reunirea unei noi conferințe de pace, mai adecvată, la care ar fi trebuit să participe toată lumea: Statele Unite, Germania, Rusia sovietică, precum şi Aliații. Era nevoie de un nou start pentru crearea unei lumi mai bune. Inițiativa lui Lloyd George a fost secondată de Briand, pe atunci premier al Franței (alt vrăjitor politic care putea determina dispariția problemelor). Parteneriatul a avut un sfârşit abrupt. În ianuarie 1922, Briand a fost înfrânt în Camera franceză aparent, pentru că a luat lecții de golf de la Lloyd George, dar, în realitate, pentru că „slăbea" presiunea în chestiunea tratatului de pace. Poincaré{47}, succesorul său, n-a fost impresionat de oferta britanică de a garanta frontiera răsăriteană a Franței, iar un reprezentant francez a participat la

conferință reunită la Genova în aprilie 1922 doar pentru a insista să se plătească reparațiile. Americanii au refuzat să participe.

Ruşii şi germanii au participat, dar cu suspiciunea nu în totalitate nejustificată că vor fi stârniți unii împotriva celorlalți. Germanii erau invitați să se alăture la exploatarea Rusiei, ruşilor li se cerea să pretindă reparații de la Germania. În locul acestui curs al evenimentelor, reprezentanții celor două țări s-au întâlnit în secret la Rapallo şi au convenit să nu acționeze una împotriva celeilalte. Tratatul de la Rapallo a subminat conferința de la Genova şi a obținut o mare notorietate în lume. În acel moment, bolşevicii erau considerați proscrişi şi de aceea s-a opinat că Germania a făcut dovada unei mari imoralități încheind un tratat cu ei. Mai târziu, când germanii au devenit factorul ofensator, moralitatea îndoielnică a actului de la Rapallo a fost pusă pe seama ruşilor.

În fapt, tratatul de la Rapallo a fost o afacere modestă, fără prea multe rezultate concrete. Este adevărat că el a prevenit o coaliție europeană în favoarea unui nou război de intervenție împotriva Rusiei; de asemenea, a prevenit orice refacere a vechii Triple Antante. Niciuna dintre acestea nu a fost, în orice caz, o chestiune practică, iar tratatul nu a făcut altceva decât să înregistreze faptul. Însă exista o la fel de mică şansă de cooperare activă între cei doi semnatari. Niciunul nu era în poziția de a amenința sistemul tratatelor de pace, ambii necerând altceva decât să fie lăsați în legea lor. De aceea, germanii au furnizat Rusiei sovietice o oarecare asistență economică, deşi destul de absurd americanii, care nu recunoscuseră deloc Rusia sovietică, au oferit mai mult. Ruşii le-au permis germanilor să eludeze restricțiile tratatului de la Versailles (la care, în fond, ruşii nu erau parte semnatară) prin fondarea unor tabere de antrenament pentru utilizarea armelor chimice şi a unor şcoli pentru piloți pe teritoriul sovietic. Acestea

erau chestiuni minore. Nu a existat sinceritate în prietenia germano-sovietică, şi ambele părți ştiau asta. Generalii şi conservatorii germani, care au promovat prietenia, îi disprețuiau pe bolşevici, iar aceştia, la rândul lor, erau prietenoşi cu Germania numai din perspectiva maximei leniniste conform căreia îl iei pe un om de mână pentru a-l lua cu cealaltă de gât. Rapallo a tras un semnal de alarmă în privința faptului că era uşor pentru Rusia şi Germania să fie prietene în termeni negativi, în timp ce Aliații ar fi trebuit să plătească un preț enorm pentru prietenia oricăreia dintre ele. Însă a fost o atenționare care s-a verificat într-un viitor relativ îndepărtat.

Conferința de la Genova a fost ultimul efort creativ al lui Lloyd George. Poziția sa ca lider uneori progresist al unei coaliții obscurantiste i-a făcut imposibilă misiunea de a realiza vreun rezultat remarcabil. În toamna lui 1922, el a pierdut puterea. Guvernul conservator condus de Bonar Law (care l-a succedat) era extrem de sceptic în chestiunile europene. Drumul era liber pentru Poincaré, pe atunci premier al Franței, pentru a încerca obținerea prin forță a reparațiilor, prin ocuparea Ruhr-ului. A fost singura pauză în evoluția conciliatorismului, însă o pauză de tip limitat. Oricare ar fi fost speranțele secrete ale unor francezi că Germania s-ar putea dezintegra, unicul țel al ocupației era obținerea unei oferte pentru plata reparațiilor din partea germanilor, iar ea a trebuit încheiată de îndată ce oferta a fost făcută. Ocupația a avut un efect teribil asupra francului francez. La început, Poincaré poate s-a gândit că Franța putea acționa independent. La sfârşitul lui 1923, era la fel de convins ca şi Clemenceau că prima necesitate a Franței era să fie în relații foarte apropiate cu Anglia şi America. Alegătorul francez a dat propriul său verdict în această chestiune, în 1924, prin aducerea la putere a unei coaliții de stânga, ostilă lui Poincaré. Ocuparea Ruhr-ului s-a dovedit, pe termen lung, cel mai puternic

argument în favoarea conciliatorismului. Cum s-a încheiat ocupația? Prin noi negocieri cu Germania. S-a demonstrat încă o dată, cu mai multă consistență, că tratatul de la Versailles putea fi pus în practică doar prin cooperarea cu guvernul german, iar în acel caz se obțineau mai multe prin conciliere decât prin amenințări. Argumentul era eficient nu numai în acel moment, el a continuat să fie eficient şi în viitor. Când Germania a început să nesocotească pe scară largă condițiile din tratat, oamenii în special francezii s-au uitat înapoi la ocuparea Ruhr-ului şi s-au întrebat: ce s-ar putea obține prin utilizarea forței? Doar noi promisiuni germane de a îndeplini promisiunile care erau atunci încălcate. Costul ar fi fost ruinător, iar rezultatul neglijabil. Securitatea putea fi recâştigată doar prin înfrângerea germanilor, nu prin amenințarea lor.

Ar fi greşit să se sugereze că ocuparea Ruhr-ului n-a avut niciun efect asupra Germaniei. Deşi ea le-a demonstrat francezilor inutilitatea folosirii forței, în acelaşi timp le-a demonstrat germanilor inutilitatea rezistentei. Cea care s-a predat a fost Germania, şi nu Franța. Stresemann a venit la putere cu politica declarată de a îndeplini condițiile tratatului. Bineînțeles că asta nu însemna că el accepta interpretarea franceză a tratatului sau că se identifica cu cererile franceze. Însemna doar că el urma să apere interesele germane prin negocieri, nu prin rezistență. Stresemann era la fel de hotărât ca şi cel mai extremist dintre naționalişti să curețe întregul tratat de o mulțime de lucruri: reparații, dezarmarea germană, ocuparea zonei renane şi frontiera cu Polonia. Însă el intenționa să facă asta printr-o presiune persistentă asupra evenimentelor, nu prin amenințări, şi cu atât mai puțin prin război. Dacă alți germani susțineau că revizuirea tratatului era necesară pentru renaşterea puterii germane, Stresemann credea că renaşterea puterii germane va conduce inevitabil la

revizuirea tratatului. A fost o mare indignare în țările Aliate împotriva lui Stresemann, după moartea sa, când publicarea documentelor sale a relevat cu claritate intenția lui de a distruge tratatul existent. Indignarea era grotesc de nejustificată. Pentru că exista o Germanie Mare iar Aliații contribuiseră consistent la asta, prin acțiunile lor de la sfârşitul războiului era de neconceput ca vreun german să poată accepta tratatul de la Versailles ca pe o înțelegere permanentă. Singura nelămurire era dacă înțelegerea va fi revizuită şi Germania va deveni din nou cea mai Mare Putere din Europa în mod paşnic sau printr-un război. Stresemann a dorit abordarea căii paşnice. El a considerat-o mai sigură, mai eficientă şi mai durabilă pentru țelul propus: predominanța germană. Fusese un naționalist belicos în timpul războiului, iar acum nu era mai înclinat spre pace, din punct de vedere moral, decât fusese Bismarck. Însă, ca şi Bismarck, el credea că pacea era în interesul Germaniei, iar această convingere a sa îi dă dreptul de a fi considerat, alături de Bismarck, un mare om de stat german, sau chiar european. Sau poate chiar mai mare decât Bismarck. Sarcina sa era cu certitudine mai dificilă. Bismarck a trebuit doar să mențină înțelegerea existenta, în timp ce Stresemann a trebuit să acționeze pentru a o schimba. Măsura succesului său este aceea că, atât cât a trăit el, Europa s-a îndreptat spre pace şi spre revizuirea tratatului în acelaşi timp.

Această realizare nu i se datorează doar lui Stresemann. Şi oamenii de stat Aliați şi-au adus propria contribuție, iar dintre ei trebuie remarcat Ramsay MacDonald{48}, venit la putere în 1924, după care, indiferent dacă era sau nu în funcție, a influențat politica externă britanică în următorii cincisprezece ani. Politica lui MacDonald a părut a se încheia cu un eşec catastrofal odată cu izbucnirea celui de-al doilea război mondial în 1939. Numele său este acum disprețuit, iar

existența sa ignorată. Însă MacDonald ar trebui să fie sfântul-patron al fiecărui politician occidental contemporan care sprijină cooperarea cu Germania. Mai mult decât oricare om de stat britanic, MacDonald s-a confruntat cu „problema germană", şi a încercat să o rezolve. Coerciția era inutilă, aşa cum tocmai dovedise ocupația Ruhr-ului. Alternativa de a aduce Rusia înapoi în Europa ca Mare Putere era respinsă de ambele părți în anii '20, chiar dacă motivele erau diferite. Rămânea doar concilierea Germaniei iar dacă această linie urma să fie pusă în practică în vreun fel, ar fi trebuit acționat din toată inima. MacDonald nu ignora anxietățile franceze. El le-a avut în vedere cu mai multă generozitate decât oricare alt om de stat britanic dinaintea sa şi de după el. El l-a asigurat pe Herriot[49], în iulie 1924, că violarea tratatului „va duce la prăbuşirea fundamentelor permanente pe care este aşezată pacea atât de dureros obținută" şi a promovat la Liga Națiunilor acel Protocol ratat de la Geneva, prin care Marea Britanie, alături de ceilalți membri ai Ligii, ar fi garantat toate frontierele Europei, însă el era atât de generos cu francezii pentru că era de părere că anxietățile lor nu aveau o bază reală. Chiar în august 1914, el nu crezuse că Germania era o Putere periculoasă şi agresivă, hotărâtă să domine Europa. Cu siguranță, nu a crezut asta nici în 1924. De aceea, promisiunile din Protocol, care arătau „Mari... şi negre pe hârtie", erau în realitate „un drog benign pentru calmarea nervilor". Orice problemă putea fi rezolvată printr-o „energică acțiune binevoitoare". Lucrul cel mai important era demararea negocierilor. Dacă francezii puteau fi ademeniți la masa tratativelor doar promițându-le securitate, atunci promisiunile trebuiau făcute, la fel cum un copil este ademenit să intre în mare dându-i-se asigurări că apa este caldă. Copilul descoperă că asigurările sunt false, dar s-a obişnuit cu frigul, şi curând învață să înoate. Aşa ar trebui să fie şi

în relațiile internaționale. Odată ce francezii vor fi început reconcilierile cu Germania, ei vor găsi procesul mai puțin alarmant decât şi-au închipuit. Politica britanică trebuia să solicite francezilor să renunțe la mult, iar germanilor să ceară puțin. Aşa cum a spus MacDonald câțiva ani mai târziu: „Să-i lăsăm, în special, să-şi enunțe pretențiile în aşa fel încât Marea Britanie să poată spune că a sprijinit ambele tabere”.{50}

MacDonald a apărut exact la momentul potrivit. Francezii erau gata să se elibereze de încurcătura din Ruhr prin moderarea cererii lor de reparații, iar germanii, pe de altă parte, erau gata să facă o ofertă serioasă. Stabilirea temporară a plății reparațiilor prin planul Dawes, ca şi relaxarea mai cuprinzătoare a atmosferei dintre Franța şi Germania care a însoțit-o, a fost în principal meritul lui MacDonald. Alegerile generale din noiembrie 1924 au pus capăt guvernului laburist, însă, deşi MacDonald a încetat să conducă politica externă britanică, el a continuat să o influențeze indirect. Calea spre conciliere era, din punct de vedere britanic, prea atractivă pentru a fi abandonată de orice guvern britanic. Austen Chamberlain{51}, succesorul conservator al lui MacDonald, s-a specializat în loialitate (fie şi numai pentru a ispăşi activitățile tatălui său{52} în direcția opusă) şi, în felul său confuz, i-ar fi plăcut să reînnoiască oferta pentru o alianță directă cu Franța. Opinia publică britanică nu numai cea laburistă, dar şi cea conservatoare se opunea atunci cu hotărâre unui asemenea act. Stresemann a sugerat o cale de ieşire: un tratat de pace între Franța şi Germania, garantat de Marea Britanie şi Italia. Oferta era extrem de atractivă pentru britanici. O garanție împotriva unui „agresor” nenumit oferea exact acea justiție imparțială la care aspirase Grey înainte de război şi pe care o predica acum MacDonald; iar prietenii Franței, ca Austen Chamberlain, se puteau consola cu ideea că singurul agresor posibil ar fi putut fi Germania, astfel încât

alianța anglo-franceză ar fi fost subînțeleasă. Propunerea era, de asemenea, extrem de atractivă pentru italieni, care nu prea avuseseră acces la relațiile internaționale de prim rang după război, şi acum erau ridicați la acelaşi nivel cu britanicii, ca arbitri între Franța şi Germania. Ideea era mai puțin atractivă pentru francezi. Chiar dacă zona renană urma să rămână demilitarizată, ea nu ar mai fi putut oferi Franței acea poartă deschisă prin care să amenințe Germania, datorită faptului că era plasată sub o garanție anglo-italiană.

Însă şi francezii îşi găsiseră omul potrivit pentru acel moment. În 1925, Briand s-a întors ca ministru de externe. El era egalul lui Stresemann ca abilitate diplomatică, egalul lui MacDonald în privința aspirațiilor progresiste şi deasupra tuturor în domeniul exprimării romantice. Alți oameni de stat francezi vorbeau „dur", însă această duritate era doar o aparență. Briand vorbea „blând", dar asta nu înseamnă că şi gândea astfel. Finalul ocupării Ruhr-ului dovedise inutilitatea căii dure. Briand avea acum o nouă şansă să obțină securitate pentru Franța într-un nor de cuvinte. El a spart balonul moralității lui Stresemann propunând ca Germania să promită respectarea tuturor frontierelor sale, în Est, ca şi în Vest. Era o condiție imposibilă pentru guvernul german. Cei mai mulți dintre germani se resemnaseră cu pierderea Alsaciei şi Lorenei; foarte puțini dintre ei au ridicat această problemă până după înfrângerea Franței în 1940. Frontiera cu Polonia era, în schimb, o nemulțumire acută a tuturor germanilor. Ea putea fi tolerată, dar nu confirmată. Stresemann a conceput perioada de înțelegere pe termen lung în opinia germanilor atunci când a acceptat să încheie tratate de arbitraj cu Polonia şi Cehoslovacia. Chiar şi aşa, el a adăugat că Germania intenționa să-şi „revizuiască" frontierele cu aceste două țări cândva, în viitor, deşi, bineînțeles, o va face pe cale paşnică o frază favorită a

oamenilor de stat care nu sunt încă pregătiți să pornească războiul, deşi, poate, în cazul lui Stresemann, ea era sinceră.

Aici era marele punct slab al sistemului de securitate repudierea deschisă din partea lui Stresemann a frontierelor răsăritene ale Germaniei. Dar nu britanicii erau cei care să înlăture acest punct slab. Austen Chamberlain s-a exprimat gomos în privința „Coridorului" Polonez, „pentru care niciun guvern britanic, vreodată, nu va risca sau chiar nu va putea risca pierderea unui soldat britanic". Briand a oferit o soluție alternativă. Franța şi-a reafirmat aliațele existente cu Cehoslovacia şi Polonia, iar semnatarii acordurilor de la Locarno au fost de acord că acțiunea franceză nu constituia o agresiune împotriva Germaniei. Teoretic, Franța rămânea astfel liberă să ofere asistență aliaților ei răsăriteni, peste zona demilitarizată renană, fără a pune în pericol prietenia cu britanicii. Cele două sisteme contradictorii de diplomație ale Franței erau reconciliate, cel puțin pe hârtie. Locarno a întărit alianța occidentală cu Marea Britanie, însă a conservat, în acelaşi timp, şi alianța răsăriteană cu cele două state-satelit.

Acesta a fost tratatul de la Locarno, semnat la 1 decembrie 1925. El a fost un punct de cotitură al anilor dintre cele două războaie. Semnarea sa a încheiat primul război mondial; repudierea sa, unsprezece ani mai târziu, a marcat preludiul celui de-al doilea. Dacă obiectul unei înțelegeri internaționale trebuie să satisfacă pe toată lumea, Locarno a fost într-adevăr un tratat bun. El a satisfăcut pe cele două Puteri garante. Ele au reconciliat Franța şi Germania şi au adus pacea în Europa fără a-şi asuma aşa au presupus ele altceva în afara unei obligații morale, altfel spus, doar vorbe. Nici Marea Britanie, nici Italia nu s-a pregătit vreodată pentru a pune în practică garanția. Cum ar fi putut să facă ceva, când „agresorul" nu va fi cunoscut până la

momentul respectiv? Rezultatul practic al tratatului, neaşteptat şi neprevăzut, a fost prevenirea oricărei cooperări militare între Marea Britanie şi Franța atât timp cât el rămânea în vigoare. Însă Locarno i-a mulțumit şi pe francezi. Germania a acceptat pierderea Alsaciei şi Lorenei; a fost de acord să mențină zona renană demilitarizată; Marea Britanie şi Italia au subscris promisiunii germane. Orice om de stat francez din 1914 ar fi fost mai mult decât încântat în fața unei asemenea realizări. În acelaşi timp, francezii erau în continuare liberi să-şi pună în funcțiune alianțele răsăritene şi să joace un mare rol în Europa, dacă doreau asta. Germanii puteau şi ei să se declare mulțumiți. Ei erau protejați ferm împotriva unei noi ocupări a Ruhr-ului, erau tratați ca egali, nu ca inamici înfrânți, şi li se lăsase o portiță deschisă pentru revizuirea frontierei lor răsăritene. Un om de stat german din 1919, sau chiar din 1923, n-ar fi putut găsi niciun motiv de nemulțumire. Locarno a reprezentat cel mai mare triumf al „conciliatorismului". Lordul Balfour l-a numit în mod corect „simbolul şi cauza celei mai semnificative ameliorări a sentimentelor publice din Europa".

Locarno a oferit Europei o perioadă de pace şi speranță. Germania a fost admisă în Liga Națiunilor, deşi cu o mai mare întârziere decât era de aşteptat. Stresemann, Chamberlain şi Briand au apărut cu regularitate în Consiliul Ligii Națiunilor. Geneva părea să fie centrul unei Europe renăscute: „Concertul" era în sfârşit cu adevărat „în ton", iar chestiunile internaționale erau reglementate prin discuții şi nu prin zăngănitul armelor. Nimeni nu s-a mai lamentat în acei ani de absența Rusiei şi a Statelor Unite – lucrurile se desfăşurau mai lejer fără ele. Pe de altă parte, nimeni nu a propus în mod serios transformarea Europei geneveze într-un bloc antiamerican sau antisovietic. Departe de a-şi dori independența în relația cu Statele Unite, toate

țările europene doreau să împrumute bani americani. Câțiva vizionari sălbatici au discutat despre o cruciadă europeană împotriva comunismului, dar erau doar vorbe goale. Europenii nu doreau să mai facă vreo cruciadă împotriva nimănui. În plus, germanii doreau să mențină prietenia cu Rusia ca o rezervă, o formă de tratat de reasigurare care ar fi putut fi folosit cândva împotriva alianțelor răsăritene ale Franței. Imediat după semnarea tratatului de la Locarno, Stresemann a reînnoit cu ruşii înțelegerea convenită la Rapallo în 1922, iar când Germania a intrat în Ligă, Stresemann a declarat că ea nu poate participa, datorită dezarmării sale, la sancțiuni o afirmare transparentă a neutralității față de Rusia sovietică.

Un defect al sistemului Locarno-Geneva, mai grav chiar decât absența Statelor Unite şi a Rusiei sovietice, era prezența Italiei. Ea fusese adusă în aranjamentul de la Locarno doar pentru a întări aparența britanică de imparțialitate. Nimeni nu credea în acel moment că Italia va putea menține cu adevărat echilibrul între Germania şi Franța. Acest fapt n-a contat câtă vreme Locarno, ca şi Liga, se baza pe rațiune şi bunăvoință, nu pe forța brută. Mai târziu, când circumstanțele s-au înăsprit, memoria Locarno-ului a contribuit la încurajarea fantasmei că Italia avea forța necesară pentru a intra „în cărți", iar liderii italieni înşişi au fost victimele acestei fantasme. În era Locarno, Italia avea un defect chiar mai rău decât lipsa forței: nu avea nivelul moral corespunzător. Puterile sistemului de la Locarno au pretins că reprezintă marile principii în numele cărora se purtase războiul, iar Liga s-a pretins a fi o asociație de popoare libere. Fără îndoială că era ceva fraudulos în aceste pretenții. Nicio țară nu este atât de liberă sau nu acționează în raport cu principiile moralității în stare pură, pe cât ar dori să pară. Însă exista şi ceva adevărat în aceste pretenții. Marea Britanie a lui Baldwin şi MacDonald, Germania

Republicii de la Weimar şi Franța celei de-a treia Republici erau țări cu adevărat democratice, cu libertate de expresie, domnia legii şi bune intenții față de alții. Ele, grupate în cadrul Ligii, erau îndreptățite să pretindă că puteau oferi cea mai bună speranță pentru umanitate şi că, în general vorbind, ofereau o ordine socială şi politică superioară celei oferite de Rusia sovietică.

Toate acestea deveneau doar o falsă pretenție când erau extinse şi asupra Italiei. Fascismul n-a posedat niciodată conducerea nemiloasă, ca să nu mai vorbim de forța materială a național-socialismului. Din punct de vedere moral, era la fel de corupt, sau poate chiar mai corupt dacă luăm în calcul şi laşitatea sa. Tot ce era legat de fascism era o impostură. Pericolul social de care el salvase Italia era o impostură, revoluția prin care cucerise puterea era o impostură, abilitatea şi politica lui Mussolini erau frauduloase. Conducerea fascistă era coruptă, incompetentă şi goală; Mussolini însuşi era un infatuat gafeur şi ridicol, fără idei sau țeluri. Italia fascistă se afla într-o stare de ilegalitate, iar politica externă fascistă a repudiat de la început principiile geneveze. Însă Ramsey MacDonald i-a trimis scrisori cordiale lui Mussolini chiar în momentul uciderii lui Matteotti{53} –, Austen Chamberlain şi Mussolini au făcut schimb de fotografii, Winston Churchill l-a gratulat pe Mussolini ca salvator al țării sale şi mare om de stat european. Cum putea cineva să creadă în sinceritatea liderilor occidentali, când ei l-au flatat pe Mussolini în acest fel şi l-au acceptat ca unul de-al lor? Nu este surprinzător că bolşevicii ruşi considerau Liga şi toate acțiunile ei drept o conspirație capitalistă, cum de altfel nu surprinde nici faptul că Rusia sovietică şi Italia fascistă au stabilit de timpuriu şi au menținut în permanență relații cordiale. Bineînțeles că există întotdeauna o anumită ruptură între teorie şi practică. Însă este dezastruos pentru guvernanți şi guvernați

atunci când ruptura devine prea mare. Prezența Italiei fasciste la Geneva şi prezența lui Mussolini la Locarno erau indicii clare ale lipsei de realism în Europa democratică a Ligii Națiunilor. Oamenii de stat nu-şi mai puteau crede propriile vorbe, iar oamenii simpli le-au urmat exemplul.

Deşi Stresemann şi Briand erau – fiecare în felul său – sinceri, ei nu aveau alături propriile popoare şi fiecare a justificat aranjamentul de la Locarno, în propria țară, cu argumente contradictorii, sortite să ducă la mari deziluzii. Briand le-a spus francezilor că Locarno era înțelegerea finală, o barieră împotriva concesiilor suplimentare. Stresemann i-a asigurat pe germani că obiectivul sistemului de la Locarno era să aducă noi concesii, într-un ritm chiar mai susținut. Briand, marele orator, a sperat că un nor de fraze binevoitoare îi va face pe germani să-şi uite nemulțumirile. Stresemann, cu felul său calm de a fi, a crezut că obişnuința francezilor de a face concesii va spori în practică. Amândoi au fost dezamăgiți, ambii erau pe punctul de a eşua în momentul când au murit. S-au făcut concesii suplimentare, dar întotdeauna cu încrâncenare. Comisia de control al dezarmării germane a fost retrasă în 1927. Suma reparațiilor a fost micşorată prin planul Young în 1929, iar controlul extern asupra finanțelor germane a fost abandonat; forțele de ocupație au părăsit zona renană în 1930, cu cinci ani înainte de data stabilită prin tratat. Concilierea nu s-a realizat. Dimpotrivă, resentimentele germane erau mai mari la sfârşit decât la început, în 1924, naționaliştii germani participau la guvernare şi au contribuit la îndeplinirea planului Dawes; în 1929, planul Young a fost pus în practică doar împotriva unei opoziții naționaliste violente. Stresemann, care readusese Germania printre Marile Puteri, a fost înmormântat.

Resentimentul german era, în parte, o chestiune de calcul: cel mai clar mod de a obține mai multe concesii

era de a condamna fiecare reuşită ca fiind insuficientă. Germanii aveau o argumentație plauzibilă. Locarno îi tratase ca pe nişte egali ce negociază liber un tratat. Care era atunci justificarea pentru menținerea reparațiilor sau pentru dezarmarea germană unilaterală? Francezii nu puteau concepe niciun răspuns logic la această întrebare, însă ştiau că, dacă ar ceda, ar urma o preponderență germană în Europa. Mulți dintre contemporani i-au condamnat pe francezi. În special englezii erau de acord din ce în ce mai mult cu MacDonald în privința faptului că procesul de conciliere, o dată început, trebuia continuat rapid şi din toată inima. Mai târziu au fost condamnați germanii, pentru că nu au acceptat înfrângerea din 1918 ca definitivă. Este complet inutil de presupus că mai multe concesii, sau mai puține, ar fi determinat o schimbare substanțială. Conflictul dintre Franța şi Germania era sortit să continue atât timp cât persista iluzia că Europa era încă centrul lumii. Franța încerca să mențină elementele artificiale de securitate pe care le obținuse în 1919, iar Germania lupta pentru revenirea la ordinea naturală a lucrurilor. Statele rivale pot fi constrânse să devină prietene doar de către apariția unui pericol şi mai mare, însă nici Rusia sovietică, nici Statele Unite nu puteau juca acest rol în Europa lui Stresemann şi Briand.

Aceasta nu înseamnă că războiul amenința Europa în 1929. Nici chiar liderii sovietici nu mai agitau fantasma unui nou război de intervenție al capitaliştilor. Întorcând spatele lumii exterioare cu mai multă hotărâre ca oricând, ei au tradus lozinca „socialismului într-o singură țară" în termenii practici ai planului cincinal, într-adevăr, singurul război pe care profeții violenței îl puteau prevedea era cel mai stupid posibil: un război între Marea Britanie şi Statele Unite. În realitate, cele două Puteri căzuseră deja de acord, în 1921, în privința egalității flotelor militare, prelungind înțelegerea şi la

Conferința navală de la Londra, din 1930. Exista încă o agitație naționalistă în Germania, însă cei mai mulți au tras concluzia că procesul de conciliere fusese prea lent. În orice caz, naționaliștii germani reprezentau o minoritate. Majoritatea, deşi se opunea şi ea Versaillesului, accepta încă punctul de vedere al lui Stresemann în privința metodelor paşnice de dezmembrare a sistemului. Hindenburg, preşedinte din 1925, era simbolul acestei linii politice: feldmareşal şi naționalist, însă lider responsabil al unei republici democratice, el se plia loial spiritului de la Locarno în politica externă şi conducea o armată pe care tratatul de pace o condamnase la impotență. Cea mai populară lozincă în Germania era „Nu mai vrem război!", şi nu „Jos tratatul înrobitor!", iar naționaliştii au fost grav înfrânți când au organizat un referendum împotriva planului Young. În 1929 s-a publicat în Germania cea mai celebră carte pacifistă, *Nimic nou pe frontul de vest,* a lui Remarque, iar cărți cu caracter similar au umplut rafturile în Anglia şi Franța. Se părea că, deşi revizuirea tratatelor va continua gradual, aproape imperceptibil, totuşi va apărea un nou sistem european, fără posibilitatea sesizării momentului exact când pericolul va dispărea.

Singura amenințare posibilă părea a fi reluarea acțiunilor agresive de către Franța „militaristă", singura țară cu o mare armată şi, în ciuda afirmațiilor italiene, singura Mare Putere de pe continentul european. Însă şi aceasta era o temere fără substanță. Existau motive mai temeinice decât oratoria lui Briand pentru a se presupune că Franța deja se resemnase cu eşecul. Teoretic, Franța încă mai putea realiza o acțiune împotriva Germaniei. Zona renană era încă demilitarizată, alianțele cu Polonia şi Cehoslovacia erau încă în funcțiune. În realitate, Franța deja făcuse pasul decisiv datorită căruia o acțiune împotriva Germaniei devenise imposibilă. Germania era mult mai puternică în oameni şi resurse industriale. De aceea, singura

speranță pentru Franța era să dea o lovitură copleşitoare înainte ca Germania să-şi poată începe mobilizarea. Franța avea nevoie de „o armată activă, independentă şi mobilă, gata în orice moment de a penetra teritoriul inamic". Franța nu a posedat niciodată o asemenea armată. Cea care învinsese în 1918 fusese pregătită doar pentru un război de poziții şi nu avusese timp să-şi schimbe caracterul de-a lungul scurtei perioade de înaintare rapidă de la finalul confruntării. Iar după 1918 nu s-au introdus reforme în acest sens. Armata franceză a avut dificultăți cu ocuparea Ruhr-ului, chiar dacă nu i s-a opus nicio forță germană. Politica internă franceză a contribuit la această stare de lucruri. A existat o cerere permanentă pentru serviciul militar de un an de zile, care s-a şi instituit în 1928. Din acel moment, armatele franceze, chiar complet mobilizate, puteau în cel mai bun caz să fie capabile să apere „teritoriul național". Soldații au primit echipament şi pregătire pur defensive. Linia Maginot a dotat frontiera răsăriteană cu cel mai gigantic sistem de fortificații cunoscut vreodată. Separația dintre politica franceză şi strategia franceză a fost totală. Politicienii francezi încă discutau despre o acțiune împotriva Germaniei, însă mijloacele necesare pentru o asemenea acțiune nu existau. Lenin a spus în 1917 că soldații ruşi votaseră pentru pace atunci când dezertaseră în masă. Tot aşa, francezii, fără a înțelege, votaseră, prin pregătirile lor militare, împotriva sistemului de la Versailles. Ei renunțaseră la fructele victoriei înainte ca disputa asupra acestora să înceapă.

CAPITOLUL 4.
Sfârşitul Versailles-ului

În 1929, sistemul de securitate împotriva Germaniei stabilit prin tratatul de la Versailles încă era complet. Germania era dezarmată, zona renană era demilitarizată, învingătorii erau aparent uniți, iar sistemul era întărit prin autoritatea Ligii Națiunilor. Şapte ani mai târziu, toate acestea dispăruseră fără a se trage un foc de armă. Stabilitatea internațională a fost la început zguduită de colapsul stabilității economice din timpul marii crize care a început în octombrie 1929. Depresiunea economică a fost prea puțin legată de războiul precedent, deşi oamenii n-au crezut asta în acel moment. Ea n-avea nicio legătură cu ce mai supraviețuise din prevederile tratatului de pace. Criza a fost declanşată de prăbuşirea boom-ului speculativ din Statele Unite, iar şomajul care a urmat a fost amplificat de incapacitatea puterii de cumpărare de a ține ritmul cu resursele crescute de producție. Oricine înțelege asta acum, tot aşa cum înțelege că ieşirea dintr-o criză se face prin sporirea investițiilor guvernamentale, în 1929, foarte puțini ştiau asta, iar ei erau dintre cei care nu aveau nicio influență în politică. În general, se credea că deflația era singurul remediu. Trebuie să existe o monedă sănătoasă, bugete echilibrate, reduceri ale cheltuielilor guvernamentale şi micşorarea dobânzilor. Apoi, probabil, prețurile vor deveni cumva îndeajuns de scăzute pentru ca oamenii să poată începe din nou să cumpere.

Această politică a cauzat greutăți şi nemulțumiri în

fiecare țară unde a fost aplicată. Nu exista niciun motiv pentru care ea ar fi trebuit să determine tensiuni internaționale. În cele mai multe dintre țări, criza a condus la izolare internațională, în Marea Britanie, cele mai scăzute cheltuieli pentru înarmare dintre cele două războaie mondiale au fost cele promovate de către Neville Chamberlain{54}, cancelar al eşichierului{55} în guvernul național, în 1932. Francezii au devenit chiar mai puțin inflexibili decât fuseseră până atunci. Politica americană sub F.D. Roosevelt a devenit, în 1933, sensibil mai izolaționistă decât fusese sub predecesorul său republican. Germania era un caz special. Germanii experimentaseră greutățile teribile ale inflației în 1923, iar acum s-au îndreptat la fel de mult în direcția opusă. Toți au aplaudat măsurile când s-au aplicat la alții, însă le-au respins când trebuiau aplicate la ei. *Reichstag*-ul n-a izbutit să alcătuiască o majoritate pentru a forma un guvern deflaționist, deşi un asemenea guvern era ceea ce se dorea. În consecință, Brüning{56} a guvernat Germania mai mult de doi ani fără o majoritate, impunând deflația prin decret prezidențial. Progresist şi sincer, el nu putea câştiga în popularitate prin micşorarea rigorilor deflației, însă guvernul său a căutat să-şi construiască o reputație prin succesul în relațiile externe. Curtius, ministrul său de externe, a încercat să realizeze uniunea economică cu Austria în 1931 un proiect care nu oferea niciun avantaj economic iar Treviranus, un alt membru al guvernului său, a pornit o campanie împotriva frontierei poloneze. În 1932, Papen, succesorul lui Brüning, a cerut pentru Germania egalitate în privința armamentului. Toate aceste lucruri erau irelevante pentru dificultățile economice, însă nu era de aşteptat ca omul de rând să înțeleagă asta. Lui i se spusese ani de zile că toate necazurile sale se datorau tratatului de la Versailles, iar acum, când avea necazuri, el credea în ceea ce i se spusese. Mai mult decât atât, criza a înlăturat cel mai puternic argument pentru a nu

face nimic: prosperitatea. Oamenii care o duc bine îşi uită nemulţumirile; în situaţia contrară, ei nu se gândesc la nimic altceva decât la acestea.

Existau şi alte motive pentru sporirea dificultăţilor internaţionale. În 1931, Liga Naţiunilor a trebuit să facă faţă primei provocări serioase. La 18 septembrie, forţele japoneze au ocupat Manciuria, care, teoretic, era o parte a Chinei. China a făcut apel la Ligă. Nu era o problemă uşoară. Japonezii aveau argumente consistente. Autoritatea guvernului central chinez nicăieri prea puternică nu se exercita în Manciuria, care fusese ani de zile într-o stare de confuzie anarhică. Interesele comerciale japoneze fuseseră afectate într-o mare măsură. Existau multe precedente în China pentru o acţiune unilaterală, ultimul fiind o debarcare britanică la Shanghai, în 1927. În plus, Liga n-avea la dispoziţie niciun fel de mijloc de acţiune. Nicio ţară, în punctul culminant al crizei economice, nu privea cu ochi buni ideea de a bloca şi ultimul rest de comerţ internaţional cu Japonia. Singura Putere implicată în Extremul Orient era Marea Britanie, însă din partea britanicilor acţiunea era ultimul lucru care se putea aştepta în acel moment în care ei erau obligaţi să renunţe la etalonul-aur şi se aflau în preajma alegerilor generale. În orice caz, Marea Britanie, deşi o Putere a Extremului Orient, n-avea la dispoziţie niciun fel de mijloace de acţiune. Tratatul naval de la Washington îi oferise Japoniei supremaţia locală în Orientul îndepărtat, iar guvernele britanice au confirmat această supremaţie atunci când au amânat deliberat construirea unei baze militare la Singapore. Ce s-ar fi putut obţine, dacă Liga ar fi condamnat Japonia? Doar o ilustrare a rectitudinii morale care, atât timp cât nu ar fi avut niciun efect, i-ar fi determinat pe japonezi să acţioneze împotriva intereselor comerciale britanice. Exista un argument în favoarea unei asemenea condamnări morale. Statele Unite, deşi nu făceau parte din Ligă, reprezentau în mod cert o Putere în Extremul

Orient şi au propus „nerecunoaşterea” oricărei modificări teritoriale realizate prin forță. Era un fel de consolare pentru doctrinarii de la Geneva. Însă, câtă vreme americanii nu şi-au propus să stopeze comerțul lor cu Japonia, acest fapt era mai puțin consolator pentru China şi, în termeni practici, pentru britanici.

Greşit sau nu, guvernul britanic a acordat mai multă importanță restaurării păcii, decât unei ilustrări a rectitudinii morale. Acest punct de vedere nu era susținut doar de cinicii înrăiți care alcătuiau Ministerul de Externe sau de politicienii presupuşi reacționari conduşi de MacDonald care compuneau guvernul național. El a fost împărtăşit de Partidul Laburist, care, în momentul respectiv, condamna nu „agresiunea”, ci „războiul”. Orice acțiune britanică împotriva Japoniei în 1932, dacă aşa ceva ar fi fost posibil, ar fi întâlnit opoziția unanimă a stângii, care ar fi etichetat-o drept o apărare imorală a intereselor imperialiste. Ceea ce dorea Partidul Laburist şi în acest sens el reprezenta un sentiment general britanic era ca Marea Britanie să nu profite de pe urma războiului. Laburiştii au propus o interdicție de a se furniza arme ambelor părți, China şi Japonia, iar această propunere a fost acceptată de către guvernul național. Cabinetul a mers chiar mai departe. Britanicii consideraseră întotdeauna Liga un instrument de conciliere, nu un mecanism de securitate. Acum s-au decis să folosească acest instrument. Liga a stabilit comisia Lytton, de fapt o inițiativă japoneză, care să stabilească faptele în legătură cu Manciuria şi să propună o soluție. Comisia nu a emis un verdict simplu. Ea a descoperit că multe din nemulțumirile japoneze erau justificate. Japonia nu a fost condamnată ca agresor, deşi a fost condamnată pentru recurgerea la forță înainte ca toate mijloacele paşnice de rezolvare a problemei să fi fost epuizate. Japonezii s-au retras din Liga Națiunilor în semn de protest. Dar, în realitate, politica britanică a reuşit. Chinezii s-au resemnat cu

pierderea unei provincii pe care nu o mai controlau de câțiva ani, iar în 1933 s-a restabilit pacea între China şi Japonia. În anii care au urmat, afacerea manciuriană a căpătat o importanță mitică. A fost considerată punct de cotitură pe drumul către război, prima „trădare" decisivă a Ligii, în special a guvernului britanic. În realitate, Liga, sub conducere britanică, făcuse ceea ce britanicii crezuseră că era desemnată să facă: limitase un conflict şi îl condusese, oricât de nesatisfăcătoare ar fi fost această acțiune, spre un final. Mai mult decât atât, afacerea manciuriană, departe de a slăbi puterile coercitive ale Ligii, de fapt le-a pus în practică. Mulțumită acestei chestiuni, Liga din nou datorită impulsului britanic a stabilit mecanismul, ce lipsea până atunci, de organizare a sancțiunilor economice. Acest mecanism, spre nefericirea tuturor, a făcut posibilă acțiunea Ligii în chestiunea Abisiniei, în 1935.

Afacerea manciuriană a avut o importanță contemporană, deşi nu aceea care i-a fost atribuită ulterior. Ea a distras atenția de la Europa exact în momentul când problemele europene deveneau acute, iar în particular a făcut ca guvernul britanic să fie extrem de nerăbdător în privința necazurilor europene. Ea a întărit, cu argumente irefutabile, preferința britanică pentru conciliere în locul aceleia pentru securitate. A stabilit modelul pentru argumentele puse acum în discuție de către reuniunea Conferinței pentru dezarmare de la începutul lui 1932. Momentul ales pentru această reuniune era în mod clar nepotrivit. Puterile învingătoare îşi asumaseră înfăptuirea unei asemenea acțiuni în permanență după 1919, când tratatul de pace impusese Germaniei dezarmarea ca un prim pas către „o limitare generală a armamentelor tuturor națiunilor". Asta nu însemna că învingătorii vor dezarma până la nivelul german, însă era o promisiune că vor face ceva. Această promisiune a fost în permanență eludată în anii '20. Eludarea a devenit

element al argumentației germanilor, care au insistat tot mai mult ca învingătorii să-şi îndeplinească promisiunea sau să înlăture obligația germană de a dezarma. Guvernul laburist britanic, care a venit la putere în 1929, a sprijinit această cerință germană. Cei mai mulți dintre englezi susțineau că înarmarea masivă era ea însăşi o cauză de război sau, altfel spus, înarmarea masivă permitea ca neclaritățile sau neînțelegerile să se transforme în război (cum s-a întâmplat în 1914), înainte ca perioada de „calmare a spiritelor" să survină. Ramsay MacDonald, primul-ministru, era dornic să reia inițiativa pe care o declanşase în 1924 şi să finalizeze opera de conciliere. El este responsabil, în principal, pentru reuşita Conferinței navale de la Londra din 1930, care a extins limitarea reciprocă a navelor militare şi la alte categorii de vase decât cele convenite de Marea Britanie, Statele Unite şi Japonia în 1921. Însă această conferință a adus cu sine şi o atenționare sinistră, care a fost desconsiderată la momentul respectiv. Discuțiile de acolo au determinat Italia să ceară egalitate navală cu Franța, o pretenție la care francezii erau hotărâți să nu consimtă. Astfel a început înstrăinarea dintre cele două țări, care în cele din urmă a dus Italia în tabăra germană.

În cel de-al doilea guvern laburist, MacDonald a cedat cu multă reticență Ministerul de Externe lui Arthur Henderson. Cei doi nu se aflau, cu certitudine, în relații prea bune. Henderson, spre deosebire de MacDonald, fusese ministru în timpul conflagrației mondiale şi cu multă greutate ar fi putut să consimtă că războiul era o nebunie inutilă. În timp ce MacDonald denunța anxietățile franceze ca fiind fantezii, Henderson dorea să reconcilieze dezarmarea şi securitatea. El a propus folosirea dezarmării ca mijloc de sporire a angajamentelor britanice față de Franța, în felul în care Austen Chamberlain, înaintea sa, sperase să facă cu Locarno deşi, bineînțeles, angajamentele ar fi trebuit

retrase când s-ar fi redus peste tot armamentele. Henderson le-a încurajat francezilor speranța că, dacă ar coopera în privința dezarmării, ar obține în schimb un sprijin sporit din partea Marii Britanii. Era un târg bun din punctul de vedere al francezilor. Deşi puțini francezi sau poate niciunul au înțeles exact ineficiența armatei lor ca armă ofensivă, chiar mai puțini erau de acord cu perspectiva de a ține Germania sub control pentru totdeauna, doar prin puterea Franței. Problema securității ar fi luat o turnură diferită dacă britanicii, în loc să se bazeze pe Locarno, ar fi trebuit să gândească în termeni militari precişi. Poate că ar fi recunoscut în cele din urmă necesitatea unei mari armate franceze sau, alternativ, şi-ar fi sporit-o pe-a lor. De aceea şi francezii au făcut presiuni pentru o Conferință a dezarmării, cu Henderson ca preşedinte. Acesta nu era doar un tribut pentru calitățile sale de mediator, oricât de mari erau acestea. Era şi o chestiune de calcul: Marea Britanie n-ar fi putut evita să-şi sporească obligațiile care ar fi urmat unei dezarmări generale stabilite de o Conferință pentru dezarmare condusă practic de un ministru de externe britanic.

Circumstanțele s-au schimbat în mod grav până când s-a reunit Conferința pentru dezarmare în primele zile ale lui 1932. Guvernul laburist nu mai era la putere. Henderson nu mai era ministru de externe şi, ca preşedinte al Conferinței, nu mai putea să angajeze Marea Britanie, ci doar să sugereze inutil unui guvern față de care el era ostil din punct de vedere politic. MacDonald nu mai era încurajat de către Henderson, fiind de parcă ar fi fost nevoie îndemnat la reținere de noul ministru de externe, Sir John Simon, un liberal care aproape şi-a dat demisia când a izbucnit războiul în 1914 şi chiar a demisionat în semn de protest când s-a decretat mobilizarea generală, optsprezece luni mai târziu. Simon, ca şi MacDonald, considera temerile franceze ca imaginare. În plus, guvernul național

trebuia să facă față problemelor economice: nu numai că nu dorea să sporească angajamentele britanice, dar era extrem de dornic să le reducă pe cele existente. Francezii şi-au dat seama, spre disperarea lor, că erau presați să dezarmeze fără să primească vreo compensație. MacDonald le spusese în repetate rânduri: „Pretențiile franceze au prezentat întotdeauna dificultatea că presupuneau ca Marea Britanie să-şi asume obligații suplimentare într-un moment când aşa ceva nu era posibil”{57}. Singura notă falsă din această declarație este sugestia că atitudinea britanică s-ar fi putut schimba.

Britanicii aveau propriul plan pentru amânarea dezarmării în favoarea securității, în timp ce francezii sperau să-i implice pe britanici, aceştia, la rândul lor, sperau să atragă Statele Unite participante la Conferința pentru dezarmare, deşi nu făceau parte din Liga Națiunilor. Acest plan avea un anume temei cât timp au fost la putere republicanii. El a devenit iluzoriu în noiembrie 1932, când a fost ales ca preşedinte un democrat, F.D. Roosevelt. Şi asta pentru că, deşi democrații susținuseră prin Wilson Liga Națiunilor în 1919 şi Roosevelt va fi cel care va implica mai târziu Statele Unite în politica mondială, votul din noiembrie 1932 a fost o victorie a izolaționismului. Democrații erau acum wilsonieni deziluzionați. Unii credeau că Wilson trădase poporul american, iar alții că oamenii de stat europeni îl trădaseră pe Wilson. Aproape toți credeau că Puterile europene, în special foştii Aliați, erau definitiv imorale şi că America trebuia să aibă cât mai puțin de-a face cu Europa. Idealismul care altădată îi făcuse pe americani dornici să salveze lumea îi determina acum să-i întoarcă spatele. Majoritatea democrată din Congres a luat o serie de măsuri care au făcut ca Statele Unite să fie în imposibilitatea de a juca vreun rol în relațiile internaționale, iar preşedintele Roosevelt a acceptat aceste măsuri fără vreun semn de dezaprobare. Efectul

lor a fost întărit de naționalismul economic intens care a însoțit politica de *New Deal.* A existat un semn minor al tendinței contrare când regimul lui Roosevelt a „recunoscut" în cele din urmă Rusia sovietică şi l-a primit cu bunăvoință pe Litvinov[58], comisarul pentru afacerile externe, în vizită la Washington. Excluderea Rusiei din Europa a contat în luarea acestei decizii. Nicio implicare europeană nu putea fi aşteptată din partea Americii, iar britanicii înşişi erau împinşi în afara Europei de către influența americană, în măsura în care aceasta conta.

O altă neşansă în contul Conferinței pentru dezarmare a fost faptul că înțelegerea finală în privința reparațiilor s-a realizat în vara anului 1932. Înfăptuită oricând înainte, această înțelegere ar fi fost admirabilă, însă acum momentul era cel mai nefericit posibil. Guvernul german condus de Papen, înlocuitorul lui Brüning era mai slab şi mai nepopular ca niciodată, în consecință mai dornic ca oricând să obțină popularitate prin acțiuni de politică externă. Reparațiile nu mai puteau constitui o nemulțumire, şi astfel, dezarmarea unilaterală a Germaniei trebuia să-i ia locul. Orice negocieri reale erau imposibile: guvernul german avea nevoie de un succes senzațional. Germanii au părăsit Conferința pentru dezarmare protestând în mod dramatic, fiind atraşi înapoi prin promisiunea „unei egalități de statut în cadrul unui sistem de securitate". Promisiunea era lipsită de sens. Dacă francezii obțineau securitate, atunci nu putea fi egalitate de statut, iar dacă ei nu obțineau securitate, atunci nu putea fi egalitate. Promisiunea nu i-a impresionat pe alegătorii germani. Probabil n-ar fi fost impresionați nici de vreo concesie reală. Ceea ce conta pentru ei erau sărăcia şi şomajul de masă, şi au considerat pertractările în privința dezarmării „un uriaş hering roşu", ceea ce şi era. Liderii Aliați, jucându-se cu vorbele, au venit în fond în ajutorul lui Papen. Nu le-a trecut prin minte că

ar putea exista vreun pericol german serios. În 1932, oamenii se temeau în mod corect, de altfel de prăbuşirea Germaniei, nu de puterea germană. Cum ar fi putut vreun observator atent să presupună că o țară cu şapte milioane de şomeri, fără rezerve de aur şi cu un comerț exterior nul ar putea deveni brusc o Mare Putere militară? întreaga experiență modernă îi învăța pe oameni că forța era însoțită de bogăție, iar Germania anului 1932 părea într-adevăr foarte săracă.

Aceste calcule au fost răsturnate la 30 ianuarie 1933, când Hitler a devenit cancelar, un eveniment transformat acum în legendă, precum ajungerea lui Hengist şi Horsa[59] în Kent. Nu a fost o „cucerire a puterii", în ciuda lăudăroşeniei național-socialiste. Hitler a fost numit cancelar de către preşedintele Hindenburg, într-un mod strict constituțional şi din rațiuni democratice solide. Oricâte speculații ingenioase, liberale sau marxiste, s-ar putea face, Hitler n-a fost făcut cancelar pentru a-i ajuta pe capitaliştii germani să distrugă sindicatele, nici pentru a oferi generalilor germani o mare armată sau, cu atât mai puțin, un mare război. A fost numit pentru că el şi aliații săi naționalişti puteau realiza o majoritate în *Reichstag*, punând astfel capăt celor patru ani anormali de guvernare prin decrete prezidențiale. Nimeni nu s-a aşteptat ca el să facă modificări revoluționare pe plan intern sau în relațiile externe. Dimpotrivă, politicienii conservatori conduşi de Papen, care l-au recomandat pe Hitler lui Hindenburg, au păstrat pentru ei posturile-cheie şi au aşteptat ca noul cancelar să fie un personaj docil. Aceste aşteptări s-au dovedit a fi greşite. Hitler a rupt legăturile convenționale menite a-l încorseta şi a devenit treptat un dictator atotputernic, deşi într-un ritm mai lent decât spune legenda. El a schimbat mult din starea de lucruri din Germania. El a distrus libertatea politică şi domnia legii, a transformat economia şi finanțele germane, s-a certat cu Bisericile, a abolit statele

separate şi a realizat pentru prima dată o Germanie unitară. Într-un singur domeniu n-a schimbat nimic. Politica sa externă era aceea a predecesorilor săi, a diplomaților profesionişti din Ministerul de Externe, în fond a tuturor germanilor. Şi Hitler dorea să elibereze Germania de restricțiile impuse de tratatul de pace, să reinstituie o mare armată germană şi apoi să redea Germaniei calitatea naturală de cea mai Mare Putere din Europa. Existau diferențe ocazionale de nuanță. Poate că Hitler s-ar fi concentrat mai puțin asupra Austriei şi Cehoslovaciei, dacă nu s-ar fi născut cetățean al Monarhiei Habsburgice; poate că originea sa austriacă l-a făcut ca, în prima fază, să fie mai puțin ostil față de polonezi. Însă cadrul general era neschimbat.

Nu acesta este punctul de vedere acceptat. Autori de mare autoritate au văzut în Hitler un întemeietor de sistem, pregătind de la început un mare război care urma să distrugă civilizația existentă şi să-l facă pe el stăpânul lumii. În opinia mea, oamenii de stat sunt prea absorbiți de evenimente pentru a urma un plan preconceput. Sistemele sunt create de istorici, aşa cum s-a întâmplat cu Napoleon, iar sistemele atribuite lui Hitler sunt, în realitate, cele ale lui Hugh Trevor-Roper, Elizabeth Wiskemann şi Alan Bullock. Există un anumit temei pentru aceste speculații. Hitler însuşi era un istoric amator, plăcându-i mult generalizările. El chiar a creat sisteme în timpul său liber erau vise cu ochii deschişi. Chaplin a surprins acest lucru, cu geniul unui artist, când l-a prezentat pe Marele Dictator transformând lumea într-un balon-jucărie şi trimițând-o spre tavan cu vârful cizmei. Însă lumea pe care el a visat s-o stăpânească şi modalitatea prin care ar fi făcut asta s-au schimbat odată cu circumstanțele oscilante. *Mein Kampf* a fost scrisă în 1925, sub impresia ocupației franceze a Ruhr-ului. Hitler a visat atunci să distrugă supremația franceză din Europa, iar metoda urma să fie alianța cu Italia şi Marea Britanie. Acest *Table Talk* s-a

desfăşurat în teritoriul ocupat, în timpul campaniei împotriva Rusiei sovietice: atunci Hitler visa la un Imperiu fantastic ce ar fi introdus o ordine în lista sa de cuceriri. Ultimul său cuvânt l-a adresat din *Bunker*, când era pe punctul de a se sinucide. Nu este surprinzător că şi-a transformat testamentul într-o doctrină a distrugerii universale. Ingenuitatea academică a descoperit în aceste declaraţii pe discipolul lui Nietzsche, pe geopolitician sau pe emulul lui Attila. Eu le văd doar ca generalizări ale unui intelect puternic, dar neinstruit, dogme ce reprezentau ecoul conversaţiilor din orice cafenea austriacă sau berărie germană.

Exista un element de remarcat în politica externă a lui Hitler, deşi el nu era nou. Perspectiva sa era „continentală", aşa cum fusese şi cea a lui Stresemann înaintea lui. Hitler nu a încercat să reînvie „politica mondială" pe care Germania o urmase înainte de 1914, nu a făcut planuri pentru o mare flotă de război, nu şi-a exhibat nemulţumirea în privinţa coloniilor pierdute, decât ca un instrument pentru a-i deranja pe britanici; n-a fost interesat nici măcar de Orientul Mijlociu de unde orbirea sa faţă de marea ocazie din 1940, după înfrângerea Franţei. Se poate atribui această perspectivă originii austriece a lui Hitler, îndepărtată de ocean, sau se poate crede că a preluat-o de la vreun geopolitician din München. Însă, în mod esenţial, ea a reflectat circumstanţele momentului. Germania fusese învinsă de Puterile occidentale în noiembrie 1918 şi ea însăşi învinsese Rusia în anul precedent. Hitler, ca şi Stresemann, nu a atacat acea parte din aranjamentul teritorial realizat în 1919 care se referea la Occident. El nu a dorit să distrugă Imperiul Britanic, nici măcar să ia de la francezi Alsacia şi Lorena. În schimb, dorea ca Aliaţii să accepte verdictul din martie 1918, să abandoneze recuzarea artificială a acestui verdict după noiembrie 1918 şi să recunoască faptul că Germania

fusese victorioasă în Răsărit. Nu era un program absurd. Mulți englezi, fără a-i menționa pe Milner şi Smuts, erau de acord cu el chiar în 1918; şi mai mulți au făcut-o mai târziu, iar destui francezi ajungeau treptat la acelaşi punct de vedere. Statele naționale din Europa răsăriteană se bucurau de puțină popularitate, iar Rusia sovietică de şi mai puțină. Când Hitler aspira să reinstituie înțelegerea de la Brest-Litovsk, el putea poza şi în campion al luptei civilizației europene împotriva bolşevismului şi a pericolului roşu. Poate că ambițiile sale erau cu adevărat limitate la Răsărit, poate că reuşitele din Est urmau a fi doar începutul cuceririi Europei vestice sau a întregii lumi. Nimeni nu poate spune. Doar evenimentele ar fi putut oferi un răspuns; însă, printr-o stranie întorsătură a circumstanțelor, ele nu au făcut-o niciodată. În ciuda tuturor aşteptărilor, Hitler a ajuns să lupte cu Puterile occidentale înainte de a cuceri Răsăritul. Cu toate acestea, expansiunea estică a fost țelul principal al politicii sale, dacă nu chiar singurul.

Nu era nimic original în această politică. Calitatea unică a lui Hitler era darul său de a transforma gândurile obişnuite în acțiune. El a tratat serios ceea ce alții doar discutau. Forța care-l conducea era aceea că se lua întotdeauna teribil de în serios. Democrația era atacată din toate părțile de o jumătate de secol. A trebuit să vină Hitler pentru a se crea o dictatură totalitară. Aproape toată lumea în Germania considera că trebuie făcut „ceva" în legătură cu şomajul. Hitler a fost primul care a pus accentul pe „acțiune". El desconsidera regulile convenționale, dând astfel marea lovitură economică a eradicării şomajului, exact cum a făcut F.D. Roosevelt în Statele Unite. Nici în privința antisemitismului nu era nimic nou. Fusese de mulți ani «socialismul proştilor". Lăsase în urmă prea puțin. Seipel, cancelarul austriac din anii '20, a spus despre antisemitismul pe care îl predica, dar nu îl practica

partidul său: *„Das ist fur die Gasse”*{60}. Hitler era *„die Gasse”*. Germanii au început să aibă îndoieli când actele de persecuție s-au succedat, culminând cu indiscutabila imoralitate a camerelor de gazare. Dar puțini ştiau cum să protesteze. Tot ceea ce Hitler a făcut împotriva evreilor a derivat, în mod logic, din doctrinele rasiale în care credeau vag cei mai mulți dintre germani. La fel stăteau lucrurile şi în legătură cu politica externă. Nu pe mulți germani îi interesa cu pasiune şi perseverență dacă Germania domina din nou Europa. Dar discutau ca şi cum i-ar fi interesat. Hitler a luat drept bun cuvântul lor. El i-a ridicat pe germani la nivelul profesiunilor lor de credință sau poate i-a coborât acolo în mare măsură spre regretul lor.

În principiu şi doctrină, Hitler nu era mai imoral şi mai lipsit de scrupule decât mulți alți oameni de stat contemporani. În schimb, în privința acțiunilor imorale, el i-a depăşit pe toți. Politica oamenilor de stat occidentali se baza şi ea, în ultimă instanță, tot pe forță politica franceză pe armata terestră, politica britanică pe puterea navală. Însă aceşti lideri sperau că nu va fi necesară utilizarea acestei forțe. Hitler intenționa să-şi folosească forța sau cel puțin să amenințe cu folosirea ei. Dacă moralitatea occidentală părea superioară, asta se datora în mare măsură faptului că era moralitatea *stătu quo*-ului; cea a lui Hitler era imoralitatea revizuirii. Exista la Hitler o contradicție curioasă, deşi doar aparentă, între țeluri şi metode. Țelul său era schimbarea, răsturnarea ordinii europene existente, iar metoda era răbdarea. În ciuda mesajului său violent şi pompos, el era un maestru al jocului de aşteptare. El nu a efectuat niciodată un atac frontal pe o poziție pregătită cel puțin până când judecata nu i-a fost afectată de victorii facile. Precum Joshua în fața zidurilor Ierihonului, el a preferat să aştepte până când forțele care i se opuneau au fost subminate de propriile lor confuzii şi au fost obligate să-i ofere victoria. Aplicase

deja această metodă pentru a obține puterea în Germania. El nu a „cucerit" puterea. A aşteptat să-i fie oferită de către cei care anterior încercaseră să-l înlăture. În ianuarie 1933, Papen şi Hindenburg îl implorau să devină cancelar, iar el a consimțit cu grație. Aşa a fost şi în relațiile externe. Hitler nu avea cereri precise: a anunțat că este nemulțumit şi apoi a aşteptat concesiile, stând doar cu mâna întinsă. Hitler nu avea informații de primă mână despre vreo țară străină: rareori şi-a ascultat ministrul de externe şi n-a citit niciodată rapoartele ambasadorilor săi. Judeca oamenii de stat străini prin intuiție. Era convins că ştia modul de acțiune şi gândire al tuturor politicienilor burghezi, deopotrivă germani şi străini, şi că nervii lor vor ceda înaintea alor săi. Această convingere a fost destul de aproape de adevăr încât să aducă Europa în miezul unei catastrofe.

Poate că, la început, această aşteptare nu a fost conştientă sau deliberată. Cei mai mari oameni de stat sunt cei care nu ştiu ceea ce fac. În primii săi ani de când s-a aflat la putere, Hitler nu era prea interesat de afacerile externe. El a petrecut mult timp la Berchtesgaden, departe de evenimente, visând în vechiul său stil iluzoriu. Când s-a întors la viața practică, preocuparea sa principală a fost să mențină un control total asupra Partidului Național-Socialist. A privit şi a promovat el însuşi rivalitatea dintre principalii lideri naziști. Apoi a venit la rând instituirea controlului nazist asupra statului şi poporului german; abia după aceea, reînarmarea şi expansiunea economică. Hitler iubea piesele mecanismelor tancuri, avioane, tunuri... Era fascinat de construcția de şosele, iar de arhitectură chiar mai mult. Afacerile externe nu erau nici pe departe pe primul plan. În orice caz, erau puține lucruri de făcut până la reînarmarea Germaniei. Evenimentele i-au impus aşteptarea pe care el o prefera. Putea lăsa în siguranță politica externă pe seama vechilor

profesionişti din ministerul de resort. În fond, obiectivele lor erau identice cu ale sale: şi ei erau interesați să submineze tratatul de la Versailles. Aveau nevoie doar de un imbold ocazional înspre acțiune, acea inițiativă unică şi riscantă care a declanşat aventura.

Acest model a apărut imediat în discuțiile privitoare la dezarmare. Liderii Aliați nu-şi făceau nicio iluzie în privința intențiilor lui Hitler. Reprezentanții lor la Berlin le oferiseră informații reale şi precise, informații pe care Sir John Simon le-a găsit „înspăimântătoare”{61}. Aceleaşi lucruri puteau fi aflate din orice ziar, în ciuda expulzării brutale din Germania a corespondenților britanici şi americani. Nu există greşeală mai mare decât a se presupune că Hitler nu i-a atenționat de nenumărate ori pe oamenii de stat străini. Dimpotrivă, el a făcut-o de prea multe ori. Liderii occidentali au înțeles problema mult prea clar. Germania avea acum un guvern puternic, care o va transforma din nou într-o Mare Putere militară. Însă ce urmau să facă oamenii de stat Aliați? Ei înşişi şi-au pus această întrebare, precum şi unii altora, în repetate rânduri. Un răspuns evident era intervenția şi prevenirea prin forță a reînarmării germane. Acest lucru a fost sugerat de către reprezentantul militar britanic la Conferința pentru dezarmare{62}, iar francezii l-au afirmat constant. Sugestia a fost luată în discuție în repetate rânduri şi întotdeauna respinsă. Era inoperantă din toate punctele de vedere. Statele Unite n-ar fi participat la intervenție. Din contră, opinia publică americană s-ar fi opus cu violență, iar ea avea o mare influență în Marea Britanie. Părerile britanicilor înclinau tot spre respingerea unei asemenea inițiative, nu numai cele din tabăra stângii, dar chiar şi cele din interiorul guvernului, în afara obiecțiilor de principiu, guvernul nu se putea gândi la creşterea cheltuielilor militare, chiar dacă ar fi avut vreo forță militară terestră la dispoziție. De asemenea, Mussolini s-a ținut deoparte, sperând deja să întoarcă

„revizionismul” în favoarea Italiei. Rămăsese doar Franța, însă francezii erau cu toții hotărâți să nu mai acționeze singuri. Dacă ar fi fost cinstiți cu ei înşişi, ar fi adăugat că nici ei n-aveau forțe capabile de intervenție. În plus, ce s-ar fi obținut printr-o asemenea intervenție? Dacă Hitler cădea, haosul care ar fi urmat în Germania ar fi fost mai rău decât cel ulterior ocupării Ruhr-ului. Dacă n-ar fi căzut, reînarmarea ar fi foarte probabil reluată de îndată ce forțele de ocupație s-ar fi retras.

Pe de altă parte, alternativa era de a nu se face nimic: să se abandoneze Conferința pentru dezarmare şi să se lase ca evenimentele să-şi urmeze cursul. Şi britanicii, şi francezii au înlăturat această variantă ca „de neconceput”, „de negândit”, „un gest de disperare”. Ce rămânea de făcut? Unde era pendularea ingenioasă, găsită până atunci de fiecare dată, care i-ar fi satisfăcut pe germani fără să-i pună în pericol pe francezi? Aceştia din urmă au continuat să insiste că vor fi de acord cu egalitatea de înarmare cu Germania numai dacă primeau o garanție britanică serioasă, susținută de o armată britanică lărgită şi de convorbiri între statele-majore. Britanicii au respins ferm această propunere şi au argumentat că, de vreme ce egalitatea i-ar mulțumi pe germani, n-ar mai fi fost necesară nicio garanție. Dacă Hitler a semnat o înțelegere, „el chiar s-ar putea simți tentat s-o onoreze… Semnătura sa, ca a nimănui în întreg trecutul Germaniei, i-ar obliga pe toți germanii”{63}. Dacă Germania nu-şi va ține cuvântul, „forța opoziției mondiale față de ea nu poate fi exagerată”{64}, iar „lumea va şti care sunt adevăratele ei intenții”{65}. Este imposibil de spus dacă britanicii şi-au luat în serios propriile argumente. Probabil că ei credeau în continuare că intransigența franceză era obstacolul principal către o Europă pașnică şi că trebuiau făcute toate eforturile pentru ca această obstinație să fie înlăturată. Precedentul din 1871 a contat mult în mintea lor. Atunci Rusia repudiase clauzele tratatului de

la Paris, care îi impusese dezarmarea în Marea Neagră, iar celelalte Mari Puteri consimțiseră cu condiția ca Rusia să obțină aprobarea unei conferințe internaționale. Legalitatea europeană era menținută. Din moment ce o conferință realizase un tratat, numai o alta îl putea înlocui. Astfel, cel mai important lucru acum era nu prevenirea reînarmării germane, ci garanția că ea urma să aibă loc în cadrul unei înțelegeri internaționale. De asemenea, britanicii au presupus că Germania va fi doritoare să plătească un preț „pentru a-şi legaliza ilegalitățile”{66}. Britanicilor le-a plăcut întotdeauna să fie ei înşişi de partea corectă a legii şi, în mod natural, credeau că şi germanii simțeau la fel. Era de neconceput pentru ei că vreo Putere ar putea prefera întoarcerea la „anarhie internațională”. Şi bineînțeles că Hitler nu intenționa să revină la anarhie internațională. Şi el dorea o ordine internațională, însă urma să fie „o nouă ordine”, nu o versiune modificată a sistemului din 1919.

Mai exista un considerent care a contribuit mult la atmosfera acelor ani. Toți, în special britanicii şi francezii, au presupus că timpul nu era o problemă. Germania era încă dezarmată aproape complet când Hitler a venit la putere. Ea nu avea tancuri, avioane, tunuri grele sau rezervişti antrenați. I-ar fi trebuit zece ani, potrivit experienței clasice, să devină o Putere militară formidabilă. Calculul nu era complet greşit. Hitler şi Mussolini îl împărtăşeau. În discuțiile lor, au presupus întotdeauna că 1943 ar fi anul destinului. Multe din alarmele timpurii în legătură cu reînarmarea germană au fost alarme false. Astfel, când Churchill a pretins în 1934 că forțele aeriene germane erau mult mai mari decât pretindea guvernul britanic, iar Baldwin l-a contrazis, Baldwin aşa cum ştim acum chiar din documente germane avea dreptate, iar Churchill greşea. Chiar în 1939, armata germană nu era pregătită pentru un război prelungit, iar în 1940, forțele terestre germane

erau inferioare celor franceze în toate privințele, cu excepția conducerii. Puterile occidentale au făcut două greşeli: n-au fost capabile să admită faptul că Hitler era un jucător care putea ajunge la mize mari fără a avea resursele necesare; de asemenea, n-au fost capabile să înțeleagă realizarea economică a lui Schacht, care a demonstrat că resursele germane erau mai puțin inadecvate decât fuseseră cândva. Țări cu o economie mai mult sau mai puțin liberă operau în acel moment cu mai puțin de 75% din capacitatea lor. În prima fază, Schacht a pus în funcțiune sistemul utilizării complete a forței de muncă, iar apoi a utilizat forța economică germană aproape la întreaga sa capacitate. Acest lucru este acum acceptat de toată lumea. Pe atunci părea o magie ce depăşea puterea de imaginație.

Însăşi Conferința pentru dezarmare nu a supraviețuit prea mult venirii lui Hitler. De-a lungul verii anului 1933, britanicii şi italienii i-au presat pe francezi să acorde Germaniei o „egalitate" formală în privința armamentelor. În fond, mai avea să treacă mult timp înainte ca această egalitate să devină reală. Francezii erau cât pe ce să facă pasul decisiv. La 22 septembrie, miniştrii de externe britanic şi francez s-au întâlnit la Paris. Francezii se pregăteau să accepte egalitatea sau ceva pe-aproape. Însă Daladier{67}, premierul francez, a întrebat: „Ce garanție ar exista pentru respectarea convenției?". Vechea dificultate reapăruse. Simon a replicat: „Guvernul Majestății Sale nu poate accepta noi responsabilități de natură punitivă. Opinia publică din Anglia n-ar sprijini aşa ceva". S-a făcut auzită şi o voce de mai mare autoritate decât a lui Simon. Baldwin, liderul Partidului Conservator şi şeful „din umbră" al guvernului britanic, venise de la Aix pentru a participa la reuniune. El meditase asupra situației europene în timpul vacanței sale, şi l-a susținut pe Simon: nu puteau fi noi angajamente britanice. A adăugat: „Dacă se poate dovedi că Germania se reînarmează, atunci ar

apărea imediat o nouă situație, căreia Europa va trebui să-i facă față... Dacă ar apărea această situație, guvernul Majestății Sale ar trebui s-o ia în considerare foarte serios, însă această situație încă nu s-a ivit"{68}. Vocea era a lui Baldwin, iar spiritul era al lui MacDonald. Li se cerea francezilor să renunțe la o superioritate pe care ei şi-o imaginau că o dețin, oferindu-li-se doar perspectiva că ceva nedefinit ar putea fi făcut în caz că germanii nu se comportau corespunzător. Acest lucru nu-i satisfăcea pe francezi. Ei şi-au retras oferta lor tentantă. Când a reînceput conferința, francezii au anunțat că ar fi de acord în privința egalității cu Germania numai dacă germanii rămâneau dezarmați de-a lungul unei „perioade de probă" de patru ani.

A fost ocazia lui Hitler. El ştia că Franța era singură, că Marea Britanie şi Italia simpatizau cu poziția germană. La 14 octombrie, Germania s-a retras de la Conferința pentru dezarmare, iar o săptămână mai târziu a părăsit Liga Națiunilor. Nu s-a întâmplat nimic. Miniştrii germani erau înspăimântați de inițiativa lui Hitler. El le-a spus: „Situația a evoluat aşa cum ne aşteptam. Acțiuni periculoase împotriva Germaniei nici nu s-au concretizat şi nici nu sunt de aşteptat... Momentul critic probabil a trecut"{69}. Ceea ce s-a dovedit a fi adevărat. Hitler îşi experimentase metoda în relațiile externe, iar aceasta a funcționat. A aşteptat până când opoziția față de Germania s-a demoralizat şi s-a fărâmițat. În fond, francezilor nu le venea bine să invadeze Germania doar pentru că nemții părăsiseră Conferința pentru dezarmare. Ei puteau acționa numai când Germania era cu adevărat reînarmată, iar atunci ar fi fost prea târziu. Britanicii au privit în continuare cu bunăvoință pretențiile germane. În iulie 1934, The *Times scria*: „În anii care vin este mai probabil să ne temem pentru Germania decât să ne temem de Germania". Partidul Laburist a continuat să ceară dezarmare

generală ca fundament pentru securitate. MacDonald încă stabilea cursul acțiunii şi pentru guvern, şi pentru opoziție. Atât de încrezător era Hitler, încât i-a incitat pe francezi oferindu-se să accepte inegalitatea: o armată germană limitată la 300.000 de oameni şi o forță aeriană pe jumătate cât cea franceză. Încrederea lui Hitler era justificată: francezii erau acum exasperați peste măsură. La 17 aprilie 1934, Barthou{70} ministru de externe de dreapta în guvernul național care a urmat revoltei din 6 februarie a refuzat să legalizeze orice reînarmare germană şi a declarat: „De acum încolo, Franța îşi va asigura securitatea prin mijloace proprii". Conferința pentru dezarmare era distrusă, în ciuda unor încercări postume de a o readuce la viață. Francezii declanşaseră startul pentru cursa înarmărilor. Caracteristic de altfel, ei n-au izbutit s-o parcurgă. Investițiile pentru înarmare fuseseră eliminate în timpul pregătirilor în vederea Conferinței pentru dezarmare, iar până în 1936 ele n-au mai atins nici măcar nivelul din 1932.

Încheierea Conferinței pentru dezarmare nu presupunea în mod necesar război. Exista un al treilea curs al acțiunii, în ciuda lamentării contrare a britanicilor: o reîntoarcere la instrumentele tradiționale ale diplomației. Toată lumea a început, cu timiditate, să se apropie de acest tip de abordare a relațiilor internaționale încă din momentul apariției lui Hitler. Mussolini a fost primul. Lui nu i-a plăcut niciodată Geneva şi tot ceea ce era în spatele acesteia. Ca deținător al primordialității fasciste în Europa, el era flatat că Hitler îl imita şi a presupus că Germania va fi întotdeauna la remorca Italiei, şi niciodată invers. Fără îndoială că el vedea amenințările şi pretențiile lui Hitler ca fiind vorbe în vânt, ca şi ale sale. În orice caz, departe de a se teme de renaşterea Germaniei, el a privit-o cu bunăvoință, ca un instrument de obținere a unor concesii pentru sine din partea Franței, iar mai târziu poate chiar şi din partea Marii Britanii un lucru pe care

britanicii s-au prefăcut a nu-l observa. Mussolini a propus un Pact al celor patru Puteri. Cele patru Mari Puteri Germania, Marea Britanie, Franța şi Italia urmau să se constituie într-un fel de directorat european ce trebuia să stabilească „regulile jocului" pentru statele mici şi să realizeze „revizuirea paşnică". Britanicii erau încântați. Şi ei doreau să obțină concesii de la francezi, în principal spre beneficiul Germaniei. Ideea ca Marea Britanie şi Italia să medieze benign între Franța şi Germania era una veche. Ea fusese ilustrată la Locarno, deşi atunci Mussolini jucase un rol secundar; fusese susținută de John Morley în 1914, când el încercase să mențină Marea Britanie în afara războiului; fusese sprijinită de Simon şi MacDonald în 1914, şi acum era din nou bine primită de aceştia, astfel că foştii radicali se găseau în postura ciudată de a-l considera pe Mussolini drept unul dintre stâlpii de susținere a păcii europene. Şi Hitler era pregătit să-l lase pe Mussolini să-i fie hăitaş. Francezii erau indignați, înconjurați fiind de vigilenții paznici britanici şi italieni. La început au acceptat, deşi insistând că revizuirea poate fi făcută doar în urma unui consimțământ unanim, inclusiv al părților interesate. Apoi au folosit scuza retragerii Germaniei din Liga Națiunilor pentru a submina şi Pactul. Acesta n-a fost niciodată ratificat. Totuşi, el a rămas fundamentul politicii externe italiene încă vreo câțiva ani şi al politicii britanice până aproape de izbucnirea războiului. Chiar mai ciudat, înşişi francezii au revenit la el înainte de finalul poveştii.

Principala importanță a Pactului, la momentul respectiv, viza Europa răsăriteană. Rusia sovietică şi Polonia s-au alarmat, deşi cu rezultate diferite. Rusia a părăsit tabăra germană şi s-a alăturat francezilor, iar Polonia, într-un anume sens, a înlocuit tabăra franceză cu cea germană. O asociere a celor patru Mari Puteri europene fusese întotdeauna coşmarul liderilor sovietici: ar fi fost preludiul, credeau ei, unui nou război de

intervenție. Ei acționaseră împotriva unui asemenea front până la venirea lui Hitler la putere, prin încurajarea resentimentelor germane față de Franța şi prin promovarea cooperării militare şi economice cu Germania, care fusese inițiată la Rapallo. Acum lucrurile se schimbaseră. Spre deosebire de oamenii de stat din Europa vestică, sovieticii l-au luat pe Hitler în serios. Ei au crezut că dorea să distrugă comunismul nu numai în Germania, dar şi în Rusia, şi s-au temut că ceilalți lideri europeni l-ar fi aplaudat dacă ar fi făcut-o. Erau convinşi că Hitler intenționa să cucerească Ucraina. Propriul lor interes era pur defensiv. Visele lor în privința revoluției mondiale dispăruseră de mult. Cea mai mare teamă a lor venea din Extremul Orient, unde cu Japonia în Manciuria şi în relații paşnice cu chinezii părea a exista pericolul iminent al unui atac japonez. Cele mai bune trupe sovietice se aflau în Extremul Orient, iar liderii sovietici cereau de la Europa doar să fie lăsați în pace. În timp ce altădată denunțaseră „tratatul înrobitor" de la Versailles, acum susțineau respectarea dreptului internațional, au participat loial la Conferința pentru dezarmare anterior o „ruşine burgheză" –, iar în 1934 chiar s-au alăturat unei alte „ruşini burgheze", Liga Națiunilor. Aici s-au comportat ca un asociat „de gata" pentru francezi: o Mare Putere hotărâtă împotriva „revizuirii", care i-ar fi putut salva de presiunea Marii Britanii şi Italiei. Asocierea s-a materializat, deşi nerecunoscută oficial, de-a lungul lui 1933. Era o asociere de tip limitat. Sovieticii se apropiaseră de sistemul francez doar pentru că ei credeau că acesta le va oferi o securitate sporită. Nu au prevăzut că ar putea implica şi obligații sporite. Au supraestimat puterea franceză, materială şi morală, şi, asemenea tuturor cu excepția lui Hitler –, au supraestimat forța angajamentelor de pe hârtie, în ciuda distanțării lor vizibile față de moralitatea burgheză. Şi ei au văzut un avantaj în faptul că dreptul internațional

era de partea lor. Pe de altă parte, francezii nu intenționau să refacă alianța cu Rusia la o scară semnificativă. Aveau prea puțină încredere în forța rusească şi chiar mai puțină în sinceritatea sovietică. Ştiau că prietenia cu Rusia sovietică era intens dezaprobată la Londra şi, deşi oarecum iritați de impulsurile britanice spre conciliere, erau mai înspăimântați de pierderea chiar şi a acelui modest sprijin britanic. Apropierea franco-sovietică avea doar un rol asigurator, nu mai mult.

Chiar şi aşa, era suficient pentru a-i alarma pe conducătorii politicii externe germane. În ochii acestora, amiciția de la Rapallo fusese un element esențial al refacerii germane. Oferise securitate față de Polonia, contribuise la obținerea de concesii din partea Puterilor occidentale, iar la nivel practic, ajutase într-o oarecare măsură la reînarmarea ilegală. Neurath, ministrul de externe, spunea: „Nu putem face nimic fără ca Rusia să ne acopere spatele”{71}. Biilow, adjunctul său, scria: „Bunele relații sovieto-germane sunt de o importanță esențială pentru Germania”{72}. Hitler era singurul de altă părere. Fără îndoială că anticomunismul său era real; ca austriac, fără îndoială că nu împărtăşea acel ataşament față de Rusia obişnuit printre conservatorii prusaci; fără îndoială că el şi-a dat seama că o ruptură între Germania şi Rusia sovietică i-ar creşte popularitatea ca apărător al civilizației europene împotriva revoluției comuniste. Oricum, motivul său imediat ținea de un calcul practic: Rusia nu putea face nimic împotriva Germaniei. Şi asta nu doar pentru că era separată de Germania prin intermediul Poloniei, ci şi pentru că liderii sovietici nu doreau să facă nimic. Dimpotrivă, ei se alăturaseră părții franceze deoarece credeau că aceasta le cerea mai puțin şi aveau de suportat mai puține riscuri decât dacă ar fi rămas prieteni cu Germania. Sovieticii vor vota împotriva Germaniei la Geneva, însă nu vor acționa în niciun fel.

Hitler a patronat, fără nicio remuşcare, distrugerea înțelegerii de la Rapallo.

Pe de altă parte, Polonia putea acționa împotriva Germaniei, şi chiar spunea că o va face: de la Varşovia au venit nenumărate apeluri, deşi fără conținut, pentru un război preventiv. Niciun guvern german de după 1918 nu se gândise măcar la o prietenie cu Polonia, chiar şi una temporară. Problema Danzig-ului şi a „Coridorului" era prea acută. Hitler nu era încorsetat de această prejudecată, ca de altfel de niciuna. Era o măsură a superiorității pe care Hitler o deținea deja asupra „clasei de guvernământ" germane faptul că el putea desconsidera cele mai adânci nemulțumiri ale acesteia şi, de asemenea, o măsură a indiferenței poporului german față de aşa-numitele nemulțumiri faptul că această desconsiderare nu a declanşat niciun protest popular. Unii germani s-au consolat cu ideea că această renunțare era temporară, iar Hitler i-a lăsat să creadă acest lucru. Intenția sa reală nu era încă stabilită, într-un fel sau altul. În mod esențial, el nu era interesat doar de „revizuirea" frontierelor germane. El dorea să facă Germania dominantă în Europa, iar pentru asta era mai interesat de transformarea vecinilor în sateliți decât să le ciupească bucăți din teritoriu. El a urmat această politică şi față de Italia, atunci când a renunțat la ceea ce, pentru el, era o nemulțumire mult mai mare decât Danzig-ul sau „Coridorul" Tirolul de Sud pentru a-şi asigura prietenia italiană. Hitler şi-a dat seama că Polonia, asemenea Italiei, era o Putere „revizionistă", chiar dacă îşi datora independența victoriei Aliaților în 1918: de aceea, el credea că Polonia, ca şi Italia şi Ungaria, putea fi câştigată de partea lui. Pentru un asemenea succes, Danzig-ul şi „Coridorul" erau un preț care merita plătit. Hitler n-a anexat niciodată teritorii de dragul teritoriilor. Aşa cum a demonstrat politica sa ulterioară, nu era împotriva menținerii altor țări atât timp cât ele acționau ca sateliți

ai Germaniei.

Însă în această afacere poloneză, ca în multe altele, Hitler nu a luat inițiativa, lăsându-i pe alții să-i facă treaba. Pilsudski{73} şi asociații săi care conduceau Polonia visau să joace rolul unei Mari Puteri. Erau indignați de Pactul celor Patru Puteri, care le părea îndreptat în principal împotriva Poloniei, şi, de asemenea, erau alarmați de apropierea dintre Franța şi Rusia sovietică. Polonezii n-au putut uita niciodată că, în timp ce Danzig-ul şi „Coridorul" declanşaseră resentimentul german față de frontiera lor vestică, ei dețineau de zece ori mai mult teritoriu nepolonez în Răsărit. Deşi se temeau mult de Germania, coloneii polonezi din sistemul lui Piâsudski se temeau şi mai mult de Rusia sovietică. În afară de asta, Polonia fusese flatată ca fiind principalul prieten al Franței în Europa răsăriteană, iar acum era deranjant să acționezi doar ca avangardă a unei alianțe franco-sovietice. Beck{74}, ministrul de externe, a beneficiat întotdeauna de o totală încredere în sine, deşi nu şi de prea mult altceva. El era sigur că poate trata de la egal la egal cu Hitler, sau chiar că-l poate îmblânzi pe tigru. A oferit relații mai bune cu Germania, iar Hitler i-a răspuns. Rezultatul a fost pactul de neagresiune din ianuarie 1934 dintre Germania şi Polonia, un alt pilon înlăturat din sistemul de securitate care se prăbuşea. Hitler scăpase de orice amenințare a unui ajutor polonez pentru Franța; în schimb, fără a uita nemulțumirile Germaniei, a promis că nu le va rezolva prin forță o formulă care suna foarte bine, ea fiind des utilizată şi după al doilea război mondial de către guvernul vest-german. Pactul cu Polonia a fost prima mare realizare a lui Hitler în politica externă şi a determinat mult din succesul ulterior. În acelaşi timp, pactul prezenta şi un adânc echivoc, în măsura în care era o înțelegere între doi oameni ca Hitler şi Beck. Hitler a presupus că Polonia se detaşase de sistemul francez, ceea ce era adevărat. El a presupus, în continuare, că

liderii polonezi „coloneii” vor accepta consecința logică a acestui fapt. Polonia urma să devină un satelit loial, acomodându-se la planurile şi dorințele germane. Beck propusese înțelegerea nu pentru a deveni satelitul cuiva, ci pentru a face Polonia mai independentă decât până atunci. Cât timp avusese doar alianța cu Franța, Polonia trebuia să urmeze politica franceză şi, în noile circumstanțe, se putea trezi pusă chiar sub ordinele sovietice. Înțelegerea cu Germania permitea Poloniei să desconsidere presiunile franceze, însă în acelaşi timp era menținută alianța cu Franța pentru eventualitatea că nemții deveneau agresivi. Înțelegerea nu era o alegere în favoarea Germaniei, nici măcar pusă alături de varianta rusească, ci doar un instrument prin care Polonia să poată evolua mai sigur între cele două țări.

Aceste divergențe aparțineau viitorului. În 1934, înțelegerea a îmbunătățit mult libertatea de manevră a lui Hitler, care nu era încă pregătit să valorifice acest avantaj. Reînarmarea germană abia începuse, iar el avea probleme interne care-i ocupau timpul: opoziția foştilor sprijinitori conservatori şi a propriilor camarazi revoluționari. Criza internă nu a putut fi depăşită până la 30 iunie, când cei care provocaseră probleme au fost asasinați din ordinul lui Hitler. Hindenburg a murit o lună mai târziu. Hitler a fost succesorul său ca preşedinte, încă un pas pe drumul către puterea supremă. Nu era momentul pentru o politică externă aventuroasă, ba chiar pentru niciun fel de politică externă. Dintr-odată, evoluția evenimentelor pe care conta Hitler s-a întors împotriva lui. Austria, țara sa natală, a fost cea care a provocat necazurile. Această rămăşiță de stat, ultimul fragment din Imperiul Habsburgic, beneficiase de o independență impusă artificial de artizanii păcii din 1919. Austria independentă era prima garanție a securității Italiei, un tampon inutil între ea şi Europa. Italia şi-ar fi pierdut întreaga detaşare față de Europa dacă Austria ar fi fost

absorbită de Germania sau ar fi căzut sub control german. În plus, existau 300.000 de vorbitori de limbă germană în ceea ce fusese Tirolul de Sud şi era acum Alto Adige: foşti austrieci, actuali italieni, întotdeauna germani în simțămintele lor naționale. Acesta ar fi fost un alt mare pericol pentru Italia, dacă naționalismul german ar fi triumfat în Austria.

Hitler ştia bine că relațiile cordiale cu Italia i-ar fi adus un mai mare avantaj decât relațiile bune cu Polonia. El deja sublimase în *Mein Kampf* că Italia era un aliat predestinat împotriva Franței. Acum, în 1934, oricine putea observa că prietenia dintre cei doi dictatori ar fi avut o valoare imensă pentru Germania de-a lungul „perioadei periculoase". Însă era mai greu pentru Hitler să renunțe la Austria de dragul Italiei, decât fusese să amâne controversa în privința Danzig-ului şi a „Coridorului" de dragul Poloniei. Nu era mai greu pentru el ca lider al poporului german, căruia îi păsa prea puțin de această presupusă cauză germană, în timp ce Danzig-ul şi „Coridorul" năşteau pasiuni intense. Era mai greu pentru el ca individ, ca unul care fusese un naționalist german în Austria înainte de a deveni liderul naționalismului din Germania. În plus, chestiunea austriacă ajunsese pe agenda Europei chiar fără contribuția lui Hitler. Austria independentă se afla într-o stare lamentabilă. Ea nu-şi găsise încă acea încredere în sine atât de necesară unei existențe statale, deşi nu se descurcase rău din punct de vedere economic. Clericalii şi socialiştii austrieci au rămas, în mod incurabil, ostili unii față de ceilalți; nici măcar amenințarea Germaniei naziste nu i-a putut uni. În schimb Dollfuss{75}, cancelarul clerical, s-a plasat singur sub supervizarea Italiei şi, impulsionat de Mussolini, a distrus mişcarea socialistă austriacă şi regimul republican democratic în februarie 1934.

Acest război civil i-a stârnit în schimb pe naziştii austrieci. Dictatura clericalistă era impopulară, iar

naziştii au sperat să-i atragă pe mulți dintre foştii simpatizanți socialişti. Ei au primit bani şi echipament din Germania şi erau încurajați prin Radio München. Însă nu erau, aşa cum s-a crezut adeseori în alte țări, simpli agenți germani, complet obedienți față de ordinele Berlinului. A fost uşor pentru Hitler să-i incite, însă destul de dificil să-i calmeze, în special când se gândea că şi el însuşi ar fi fost un agitator austriac nazist dacă n-ar fi devenit liderul Germaniei. Singurul lucru care putea fi aşteptat din partea sa era să nu promoveze activ, în acel moment, chestiunea austriacă. El a spus într-o şedință a Consiliului de miniştri: „Sunt pregătit să distrug Austria în anii următori, însă nu-i pot spune asta lui Mussolini”{76}. Diplomații germani ei înşişi incapabili să-l influențeze pe Hitler au sperat că el ar deveni mai conciliant dacă s-ar întâlni cu Mussolini față în față şi, de aceea, au aranjat o reuniune a celor doi dictatori, la Veneția, la 14 iunie. Pentru prima dată, deşi în niciun caz şi ultima, Mussolini avea de îndeplinit o sarcină care era prea dificilă pentru oricine altcineva: trebuia să-l „liniştească” pe Hitler.

Reuniunea nu s-a ridicat la nivelul aşteptărilor. Cei doi au căzut de acord în privința aversiunii lor față de Franța şi Rusia sovietică, însă, gustând această plăcere, au uitat să se înțeleagă cu privire la Austria. „Un personaj de formație independentă” trebuia să devină cancelar austriac, apoi trebuiau desfăşurate alegeri libere, iar după aceea naziştii urmau să se alăture guvernului. Era o soluție simplă: Hitler ar fi obținut ceea ce dorea fără să lupte pentru asta. Mussolini a replicat că naziştii trebuie să-şi înceteze campania teroristă, iar apoi Dollfuss îi va trata cu mai multă simpatie ceea ce el chiar ar fi putut face, de îndată ce ei ar fi devenit inofensivi{77}. Bineînțeles că Hitler nu a făcut nimic pentru a îndeplini cererea lui Mussolini. El nu a încercat să-i calmeze pe naziştii austrieci, iar aceştia, incitați de evenimentele de la 30 iunie din Germania, erau dornici

să pună în scenă propria lor baie de sânge. La 25 iulie, naziştii din Viena au ocupat Cancelaria Republicii, l-au asasinat pe Dollfuss şi au încercat să cucerească puterea. Hitler, deşi încântat de moartea lui Dollfuss, nu putea face nimic pentru a-i ajuta pe aderenții săi austrieci. Trupele italiene au fost masate demonstrativ la frontiera austriacă, iar Hitler a trebuit să asiste neputincios la acțiunea lui Schuschnigg, succesorul lui Dollfuss, de a restaura ordinea sub protecția lui Mussolini.

Revolta austriacă i-a oferit lui Hitler o umilință gratuită. De asemenea, ea a răsturnat frumoasa balanță de pe urma căreia Mussolini sperase să obțină un profit serios. El presupusese că politica germană va evolua pe vechile direcții, cerând concesii de la Franța şi apoi de la Polonia, dar lăsând Austria în pace; s-ar fi plasat bucuros între Franța şi Germania, primind recompense de la amândouă, neangajându-se personal la nimic. Brusc, a descoperit că poziția se inversase: Austria fiind amenințată, el avea nevoie de sprijin francez, şi nu invers. Mussolini a trebuit să devină susținătorul tratatelor şi campionul securității colective, el, care anterior fusese avocatul revizuirii pe seama altora. Această convertire a sa a fost bine primită de britanici. Ei au exagerat considerabil forța italiană e imposibil de explicat de ce. Niciodată nu s-au uitat la realitatea brută a slăbiciunii economice a Italiei: la lipsa ei de cărbune şi, în consecință, la lipsa unei industrii grele. Pentru ei, Italia era pur şi simplu o „Mare Putere”; iar milioanele de oameni, chiar semi-înarmați, păreau, bineînțeles, formidabili când erau comparați cu propriile lor forțe limitate. De asemenea, britanicii s-au lăsat păcăliți de demagogia lui Mussolini. El se numea pe sine un om puternic, şef al războinicilor, un mare om de stat, iar ei l-au crezut.

Francezii au fost la început destul de reținuți. Barthou, ministrul de externe, a sperat că va bloca

Germania fără a-i plăti lui Mussolini prețul cerut. Soluția sa era un Locarno răsăritean: Franța şi Rusia garantând în comun situația existentă în estul Germaniei, aşa cum Marea Britanie şi Italia o garantaseră în Vest. Această schemă nu era pe placul Germaniei şi Poloniei, țările cele mai interesate. Germania nu dorea extinderea influenței franceze în Europa răsăriteană, iar polonezii erau convinşi de faptul că Rusiei nu trebuia să i se permită reintrarea în afacerile europene. Hitler, cu înclinația sa obişnuită spre aşteptare, s-a dat la o parte şi i-a lăsat pe polonezi să submineze în locul său acel Locarno oriental. Barthou a rămas doar cu vaga impresie că Franța şi Rusia sovietică ar putea acționa împreună în eventualitatea improbabilă că li s-ar cere aşa ceva. În orice caz, zilele îi erau numărate. În octombrie 1934, regele Alexandru al Iugoslaviei a vizitat Franța, în vederea consolidării alianței cu această țară. La Marsilia, el a fost ucis de un terorist croat care fusese antrenat în Italia. Barthou, rănit şi el de glonțul asasinului, a fost lăsat pe trotuar să sângereze până a murit. Pierre Laval{78}, succesorul său, era un om de o formație mult mai modernă, cel mai deştept şi, probabil, cel mai lipsit de scrupule dintre oamenii de stat francezi. Îşi începuse cariera politică în postura de socialist de extremă stângă, iar în timpul primului război mondial fusese de partea taberei pacifiste. Asemenea multor socialişti convertiți Ramsey MacDonald, spre exemplu avea o părere proastă despre Rusia sovietică şi una bună despre Italia fascistă. Deşi a permis politicii lui Barthou să-şi continue cursul până la pactul franco-sovietic din mai 1935, pactul era gol: nu a fost niciodată consolidat precum vechea alianță, a cărei componentă esențială era de natură militară, acum neluată în calcul de niciun guvern francez, poate că nici de către cel sovietic. Singurul lucru pe care l-au obținut francezii a fost ordinul lui Stalin către Partidul Comunist francez de a nu mai împiedica activitatea de

apărare națională un ordin aproape el însuşi suficient pentru a-i transforma pe patrioții francezi în defetişti.

Laval şi-a plasat toate speranțele sale asupra Italiei. A vizitat Roma şi a devenit convins că Mussolini era acum, datorită afacerii austriece, îndepărtat de orice aspirații revizioniste. Hitler, la rândul său, părea că acceptă în mod deliberat consolidarea frontului unit împotriva Germaniei. El a înlăturat profund disprețuitor ultimele restricții privitoare la armamentele germane, iar în cele din urmă, în martie 1935, a anunțat reintroducerea serviciului militar obligatoriu. Dintr-odată, foştii învingători au dat semne de rezistență. În aprilie 1935, s-a desfăşurat o mare reuniune internațională la Stresa: MacDonald şi Simon, Flandin primul-ministru francez şi Laval, Mussolini gazda în persoană. Nu mai fusese nimic asemănător de la şedințele Consiliului suprem de pe vremea lui Lloyd George. A fost ultima manifestare a solidarității Aliaților, un palid ecou al zilelor victoriei; iar cel mai ciudat aspect era că cele trei Puteri care „pregătiseră lumea pentru democrația liberală" erau acum reprezentate de socialişti renegați, dintre care doi MacDonald şi Laval se opuseseră războiului, în timp ce al treilea, Mussolini, distrusese democrația în propria sa țară. Italia, Franța şi Marea Britanie au promis solemn să mențină sistemul de tratate existent în Europa şi să reziste oricăror încercări de a-l schimba prin intermediul forței. A fost o impresionantă etalare de vorbe, deşi mai curând tardivă, într-un moment când lucrurile deja se schimbaseră substanțial. A făcut, vreunul dintre cei trei, ceva din câte s-au spus? Italienii au promis să trimită trupe în apărarea oraşului Belfort, iar francezii au promis să trimită trupe pentru Tirol. În realitate, însă, fiecare din cele trei Puteri spera să primească ajutor din partea celorlalte fără a oferi nimic în schimb şi fiecare se bucura să le vadă pe celelalte în dificultate.

Hitler, la rândul său, tocmai primise o confirmare serioasă a convingerii sale. În ianuarie 1935, în regiunea

Saar detaşată de Germania în 1919 se desfăşurase un plebiscit cu privire la destinul ei viitor. Locuitorii erau în principal muncitori în industrie, social-democraţi sau romano-catolici. Ei ştiau ce-i aşteaptă în Germania: dictatură, desfiinţarea sindicatelor, persecutarea Bisericilor creştine. Însă, în cadrul unui vot indiscutabil liber, 90% dintre ei au ales revenirea la Germania. A fost dovada că apelul naționalismului german va fi irezistibil în Austria, în Cehoslovacia, în Polonia. Beneficiind de această forță, Hitler nu-şi făcea probleme în privința demonstrațiilor diplomatice de modă veche. În mai puțin de o lună de la reuniunea de la Stresa, el a repudiat ultimele clauze referitoare la dezarmare rămase din tratatul de la Versailles, „datorită faptului că celelalte Puteri nu-şi îndepliniseră obligația de a dezarma, care le revenea". În acelaşi timp, el a promis să respecte aranjamentul teritorial de la Versailles şi prevederile de la Locarno. Sistemul „artificial" de securitate era mort, o dovadă relevantă că un sistem nu poate fi un substitut pentru acțiune, putând doar oferi ocazii pentru aceasta. Hitler eliminase restricțiile asupra armamentelor germane în ceva mai mult de doi ani şi nu existase până atunci vreun moment în care să fie obligat să facă față unui pericol real. Experiența acestor doi ani îi confirmase ceea ce el deja învățase din politica germană. Credea că cei cu nervii tari învinge întotdeauna; iar „bluff"-ul său, dacă a existat aşa ceva, nu va fi niciodată scos în evidență. Din acest moment, el va înainta cu „siguranța unui somnambul". Evenimentele din următoarele douăsprezece luni îi vor întări doar această certitudine.

CAPITOLUL 5.
Afacerea abisiniană şi sfârşitul sistemului de la Locarno

Versailles-ul era mort. Toată lumea, cu excepția francezilor, s-a bucurat. Ceea ce i-a luat locul a fost sistemul de la Locarno, un sistem pe care germanii îl acceptaseră voluntar şi pe care Hitler tocmai îl reconfirmase, tot voluntar. Britanicii au arătat ceea ce credeau ei despre „Frontul de la Stresa" prin încheierea imediată a unei înțelegeri private cu Hitler, prin care au limitat flota germană (încă aproape inexistentă) la o treime din cea engleză. Acțiunea a putut fi justificată ca o încercare demnă de toată lauda de a salva sistemul de restricții navale, după eşecul Conferinței pentru dezarmare. Oricum, ceea ce făcuseră britanicii era prea puțin compatibil cu respectarea tratatelor, principiu pe care Puterile de la Stresa tocmai îl proclamaseră. Francezii au fost foarte nemulțumiți de înțelegerea navală anglo-germană şi au pretins că Hitler fusese pe punctul de a capitula când moralul său i-a fost restaurat prin părăsirea de către britanici a frontului comun. Acest punct de vedere, susținut şi astăzi de către istoricii francezi, nu se bazează pe documente din surse germane. Pare mai probabil că Hitler aştepta liniştit spargerea Frontului de la Stresa.

El gândea din nou corect. Reuniunea de la Stresa fusese concepută pentru a stabili o alianță fermă împotriva agresiunii. În realitate, ea a deschis calea unor evenimente care nu numai că au distrus această alianță, dar au distrus şi Liga Națiunilor, şi, împreună

cu ea, întregul sistem de securitate colectivă. Aceste evenimente s-au centrat pe chestiunea abisiniană. Evoluția lor este clară, în schimb cauzele şi semnificația rămân cumva misterioase. Abisinia era un vechi obiectiv al ambiției italiene şi scena înfrângerii ei catastrofale de la Adowa, în 1896. Revanşa pentru Adowa era o temă implicită a discursului fascist, însă ea nu era mai urgentă în 1935 decât în orice alt moment de când Mussolini venise la putere, în 1922. Condițiile din Italia nu necesitau un război. Fascismul nu era amenințat din punct de vedere politic, iar circumstanțele economice din Italia erau în favoarea păcii, nu a inflației de război. Nici poziția diplomatică a Italiei în privința Abisiniei nu părea pusă în pericol. Deşi Abisinia fusese admisă în Liga Națiunilor în 1925, aceasta se realizase datorită inițiativei italiene, pentru a bloca presupusele intruziuni britanice în acea zonă. Chiar britanicii fuseseră cei care protestaseră, susținând că Abisinia era prea barbară pentru a se alătura comunității civilizate de la Geneva. Marea Britanie şi Franța recunoscuseră Abisinia ca „sfera de interes" a Italiei, iar unitatea de la Stresa a făcut această recunoaştere chiar mai fermă. Poate că italienii erau alarmați de prezența speculatorilor americani în Abisinia şi de tratamentul favorabil pe care aceştia îl primiseră din partea împăratului Haile Selassie{79}. Însă aceasta era o conjunctură. Însuşi Mussolini a pretins că dorea să materializeze avantajul unor circumstanțe favorabile, în sensul că Italia era puternic înarmată cel puțin teoretic în timp ce reînarmarea celorlalte Puteri abia începuse. El a subliniat în special amenințarea Germaniei asupra Austriei, care urma, evident, a fi reînnoită. Armata italiană, a explicat el, trebuia să cucerească Abisinia dintr-odată, pentru a se putea înapoia la pasul Brenner, pentru a apăra Austria atunci când Germania s-ar fi reînarmat. Pare o explicație fără sens. Dacă Austria era amenințată, Mussolini ar fi trebuit, cu siguranță, să se

concentreze în apărarea ei, fără a se lăsa distras de Abisinia. Poate şi-a dat seama că oricum va pierde Austria, mai devreme sau mai târziu, şi, de aceea, a cucerit Abisinia ca o consolare. Mai probabil, el s-a autointoxicat cu propria bravadă militaristică pe care o declanşase şi în privința căreia Hitler acum îl depăşea.

În orice caz, din motive încă dificil de stabilit, Mussolini a decis în 1934 să cucerească Abisinia. El a primit încurajări din partea lui Laval, care a vizitat Roma în ianuarie 1935. Laval era dornic să-l atragă pe Mussolini în frontul antigerman şi era, fără îndoială, generos cu vorbe goale. Potrivit unei relatări, el a vorbit favorabil despre ambițiile italiene, cu condiția ca dominația asupra Abisiniei să fie stabilită prin mijloace paşnice, aşa cum, pretindea el, se realizase dominația Franței asupra Marocului. Potrivit unei alte versiuni, Laval a promis să garanteze că Liga Națiunilor, dacă ar deveni implicată, nu va deranja Italia şi, în particular, că nu va fi nicio interferență în aprovizionarea Italiei cu petrol. Sună a poveste concepută mai târziu, când sancțiunile au fost de fapt impuse. În ianuarie 1935, Laval nu putea prevedea că se va întâmpla acest lucru. Probabil că Laval doar l-a încurajat pe Mussolini la modul general, astfel încât să mențină relațiile cordiale. Reuniunea de la Stresa i-a oferit lui Mussolini o şansă de a-i sonda pe britanici. E imposibil de spus dacă a folosit această şansă sau care a fost răspunsul primit. Se spune că Mussolini a abordat diferite subiecte de politică europeană cu MacDonald şi Simon, iar apoi i-a întrebat dacă mai există ceva ce britanicii ar dori să discute. MacDonald şi Simon au clătinat din cap, iar Mussolini a tras concluzia că n-aveau nicio obiecție la aventura sa abisiniană. Pe de altă parte, expertul în probleme africane al *Foreign Office*-ului i-a însoțit pe miniştrii britanici la Stresa şi e greu de crezut că n-a găsit nimic de spus colegilor săi italieni. Oricum au stat lucrurile, britanicii nu puteau ignora creşterea înarmării

italiene în Marea Roşie. Ministerul de Externe a stabilit un comitet care să analizeze implicațiile, iar acesta a raportat că o cucerire italiană a Abisiniei nu ar afecta interesele imperiale ale Marii Britanii.

Exista un aspect jenant: Abisinia era membră a Ligii Națiunilor, iar guvernul britanic nu dorea să vadă o repetare a dificultăților cauzate de acțiunea japoneză în Manciuria. Un motiv era că englezii doreau cu adevărat să mențină Liga ca un instrument de coerciție şi de conciliere împotriva Germaniei. Un alt motiv era acela că opinia publică britanică era din ce în ce mai atentă la acțiunile guvernului. Propaganda pentru Liga Națiunilor şi pentru securitatea colectivă ajunsese la apogeu. Cele două sintagme au soluționat multe dileme morale. Sprijinirea Ligii Națiunilor oferea o acoperire altruistă pentru toți cei care părăsiseră cu oroare apărarea sistemului de la Versailles. Securitatea colectivă, care se presupunea că reunea forțele a 52 de națiuni, reprezenta o cale de a rezista agresiunii fără o sporire a cheltuielilor militare britanice. În toamna lui 1934, greşit-numitul „Plebiscit pentru Pace" a arătat că 10 milioane de oameni din Marea Britanie erau de acord cu sancțiunile economice iar 6 milioane chiar cu cele militare împotriva unui agresor condamnat de Liga Națiunilor, expresie a unei opinii departe de a fi pacifistă. Ar fi incorect a se sugera că guvernul britanic doar a exploatat acest sentiment. Miniştrii britanici de obicei împărtăşeau principiile şi prejudecățile contemporanilor lor şi, într-o anumită măsură, aşa au făcut şi acum. Însă nu era irelevant, pentru calculele lor, faptul că se apropiau alegerile generale. Securitatea colectivă a oferit o excelentă ocazie de a fracționa opoziția laburistă, în cadrul căreia o secțiune, într-adevăr majoritară, simpatiza cu Liga Națiunilor, în timp ce alta, mai gălăgioasă, încă se opunea oricărui sprijin acordat acestei instituții „capitaliste" sau oricărei colaborări cu guvernul „imperialist" britanic.

Toate acestea sunt elemente de conjunctură. Nimeni nu ştie de ce guvernul britanic a ales o cale sau alta; probabil că nici măcar membrii săi nu ştiau. Ei se angajaseră să călărească doi cai în acelaşi timp: doreau să-l concilieze pe Mussolini şi totuşi să mențină autoritatea Ligii Națiunilor. În iunie 1935, Eden, la momentul respectiv ministru însărcinat cu afacerile Ligii Națiunilor, s-a dus la Roma în speranța că va limpezi apele. Avea o ofertă serioasă: Marea Britanie oferea Abisiniei o ieşire la mare prin Somalia britanică, iar Abisinia, în schimb, trebuia să cedeze o parte din teritoriul ei nelocuit Italiei. Dar ducea şi un avertisment: nu trebuia să existe nicio încălcare flagrantă a Pactului Ligii Națiunilor. Profesioniştii din Ministerul italian de Externe doreau să accepte oferta britanică. Mussolini nu era impresionat. El dorea gloria unui război victorios, nu doar o ajustare de teritoriu. A fost o întâlnire furtunoasă între Mussolini şi Eden, Mussolini denunțând ipocrizia britanică ilustrată prin tratatul naval anglo-german, Eden reiterându-şi principiile sale nobile. Eden s-a întors acasă într-o dispoziție antiitaliană fermă, rămânând astfel tot timpul. Ministerul de Externe britanic era mai puțin dezamăgit. El încă spera să rezolve conflictul dintre Italia şi Abisinia printr-un compromis şi era încrezător că abisinienii vor opune o rezistență substanțială. Mussolini ar fi devenit mai moderat dacă ar fi întâmpinat dificultăți, urmând ca guvernul britanic să aranjeze o înțelegere care ar fi refăcut Frontul de la Stresa şi prestigiul Ligii Națiunilor.

Chiar în acel moment, politica externă britanică a primit o conducere mai viguroasă. În iunie 1935, Baldwin l-a succedat pe MacDonald ca prim-ministru. S-a folosit ocazia pentru o remaniere generală. Sir John Simon fusese discreditat indiferent dacă meritat sau nu de aportul său la afacerea manciuriană, fiind considerat de către opinia publică prea conciliator, prea ingenios în găsirea scuzelor pentru agresor. El a părăsit Ministerul

de Externe şi a fost înlocuit de Sir Samuel Hoare. Hoare era la fel de capabil din punct de vedere intelectual ca orice ministru de externe britanic din secolul XX, un standard poate nu foarte înalt. Slăbiciunea lui era impetuozitatea. El s-a luptat cu dificultățile în loc să le evite, aşa cum a arătat la sfârşitul vieții, când a scris o apărare a „conciliatorismului", în timp ce alți participanți, mai înțelepți, au păstrat tăcerea. Hoare a înțeles pericolele securității colective un sistem în care britanicii trebuiau să facă față greutăților, iar alții se ocupau cu discuțiile. Însă a crezut că aceste pericole pot fi depăşite dacă politica britanică era îndeajuns de fermă. Exista o anumită probabilitate ca şi ceilalți s-o urmeze. În septembrie 1935, Hoare a rostit la Geneva cea mai vibrantă declarație în favoarea securității colective făcută vreodată de un lider britanic. Când Abisinia a fost de fapt atacată, în octombrie, el a preluat conducerea celor care cereau sancțiuni împotriva Italiei. Membrii Ligii au răspuns. Mecanismul pentru sancțiunile economice fusese stabilit după afacerea manciuriană, iar acum funcționa prin intermediul aproape al tuturor țărilor membre, cu excepția a trei state aflate în relații clientelare cu Italia: Albania, Austria şi Ungaria. Acțiunile acestora nu reprezentau o fisură în sistemul sancțiunilor. Mult mai nemulțumitoare erau acțiunile Germaniei şi ale Statelor Unite, cele două Mari Puteri care nu făceau parte din Ligă. Dar nici acestea nu reprezentau un pericol prea mare. Hitler aspira în continuare la prietenia britanică după tratatul naval anglo-german şi era încântat de izbucnirea unei dispute între Italia şi Franța. Din acest motiv, merita pentru o perioadă să pară cooperant, neoficial, cu Liga Națiunilor. La un nivel mai pragmatic, din motive economice serioase, germanii nu doreau să se încurce cu lirele fără valoare şi şi-au oprit comerțul cu Italia. Statele Unite, în apogeul neutralității lor, nu-şi puteau manifesta preferința pentru niciuna dintre

părțile aflate în conflict, însă au interzis comerțul american cu ambii combatanți. În măsura în care nu exista niciun fel de comerț american cu Abisinia, aceasta a fost de fapt o sancțiune împotriva Italiei.

Slăbiciunea reală era în interiorul Ligii. Deşi francezii nu-şi puteau permite să se certe cu Marea Britanie, Laval era profund dezamăgit de sucombarea Frontului de la Stresa. Vechile argumente britanice în favoarea concilierii şi împotriva funcționării automate a securității colective au reapărut pe buzele francezilor. Franța a aplicat sancțiunile, însă Laval l-a asigurat pe Mussolini acum, dacă nu mai devreme, că aprovizionarea Italiei cu petrol nu va fi afectată. De asemenea, existau divergențe de păreri cu Marea Britanie. Divizarea nu era doar între „idealiştii" care sprijineau Liga Națiunilor şi cinicii care credeau că securitatea colectivă implicase întotdeauna riscuri şi neplăceri pentru Marea Britanie, fără niciun câştig compensator. Divizarea era şi una între generații. Tinerii, reprezentați prin Eden, erau fervent antiitalieni şi mult mai pregătiți să se înțeleagă cu Germania. Tradiționaliştii, puternici în special în Ministerul de Externe, erau preocupați doar de pericolul german. Ei considerau Liga Națiunilor doar o sursă de neplăceri şi doreau să recâştige sprijinul Italiei pentru frontul unit împotriva Germaniei. Vansittart, ministru adjunct permanent la Externe, susținea acest punct de vedere; de la început până la sfârşit, el a fost un avocat imperturbabil al alianței cu Italia, care îi părea a fi un remediu pentru toate problemele. Chiar Winston Churchill, care deja trăgea semnale de alarmă în privința Germaniei, nu a revenit în țară în toamna lui 1935, pentru a evita să se pronunțe în favoarea sau împotriva Italiei. La suprafață, politica britanică era fermă în direcția securității colective. În culise, figuri influente aşteptau să înainteze versiuni ale compromisului pe care Mussolini îl respinsese în luna

iunie a anului precedent. În această perioadă, împăratul Abisiniei fusese de neclintit în hotărârea sa de a rezista, încrezător că martirajul său pe altarul securității colective îi va întări tronul instabil, ceea ce s-a şi întâmplat, deşi pe un termen mai lung decât se aştepta.

Susținătorii britanici ai unui compromis nu fuseseră descurajați de insuccesul lor inițial. Experții militari din Marea Britanie şi nu numai considerau că o cucerire italiană a Abisiniei, deşi probabilă, va necesita o perioadă lungă de timp, cel puțin două campanii de iarnă. Până atunci, dificultățile economice l-ar îmblânzi pe Mussolini, iar înfrângerea l-ar domestici pe împăratul Abisiniei. Calea spre un compromis ar fi deschisă. În consecință, nu exista niciun motiv de grabă. Guvernul a primit, de asemenea, de la experții în probleme navale, un raport care preciza că flota britanică din Mediterana, chiar întărită cu întreaga flotă din metropolă, nu era mai puternică decât forța combinată italiană, navală şi aeriană. Era un alt argument în favoarea precauției şi amânării: era mult mai bine ca timpul să contribuie la moderarea ambelor tabere, decât să se exercite o presiune puternică asupra lui Mussolini, iar aceasta să determine atacarea şi, probabil, distrugerea flotei britanice. Ambele opinii ale experților s-au dovedit eronate în mod flagrant. Opinia militară s-a dovedit greşită în câteva luni, când armata italiană a cucerit întreaga Abisinie până în mai 1936, iar cea navală s-a dovedit greşită în cele mai întunecate zile ale celui de-al doilea război mondial, când flota britanică din Mediterana a mers din victorie în victorie în luptele contra flotei italiene, în ciuda decalajului existent, mult mai nefavorabil decât cel din 1935. Fără îndoială că acestea erau, în principal, erori neintenționate. Experții şi-au greşit calculele. Generalii au subestimat armata italiană, iar amiralii au supraestimat flota italiană.

Însă era mai mult decât atât. Orice expert este o ființă umană, iar opiniile tehnice reflectă părerile politice ale

celor care le enunță. Generalii şi amiralii sunt încrezători în victorie într-un război atunci când doresc să lupte; ei găsesc întotdeauna argumente decisive împotriva unui război pe care îl consideră indezirabil din punct de vedere politic. Generalii şi amiralii britanici din acel moment aveau, în marea lor majoritate, o vârstă înaintată şi erau toți conservatori, gruparea extremă. Ei îl admirau pe Mussolini, descoperind în fascism o manifestare a tuturor virtuților militare. Pe de altă parte, ei detestau Liga Națiunilor şi tot ce era legat de aceasta. Pentru ei, „Geneva" însemna Conferința pentru dezarmare, abandonarea suveranității naționale şi urmărirea unor țeluri idealiste iluzorii. Cei care cereau sancțiuni împotriva Italiei îşi petrecuseră anii anteriori denunțând înarmarea britanică şi pe experții militari englezi. Era greu de crezut ca aceşti experți să dorească acum să poarte un război ca agenți ai Uniunii Ligii Națiunilor. Pentru amirali, în special, era irezistibilă tentația de a-i ataca pe cei care anterior le făcuseră viața grea şi de a declara că, datorită agitației pentru dezarmare, Marea Britanie era acum prea slabă pentru a înfrunta riscul unui război. Din acest motiv, urmaşii lui Nelson{80} au subscris unei opinii defetiste, atitudine care în alte vremuri ar fi determinat demiterea lor instantanee.

Sprijinul precaut acordat Ligii Națiunilor, deşi inadecvat pentru a-l opri pe Mussolini, s-a dovedit o manevră triumfătoare în politica internă. De-a lungul celor doi ani anteriori, opoziția laburistă condusese în totalitate afacerile externe. Ea prinsese guvernul național între două focuri, într-un moment denunțând eşecul susținerii securității colective, iar în următorul pretinsa sabotare a Conferinței pentru dezarmare. Cu renumita sa dexteritate, Baldwin a întors situația în favoarea sa. „Sancțiuni, dar nu război" idee despre care se presupunea că Hoare o susținea la Geneva i-a pus pe laburişti în fața unei dileme teribile. Ar trebui să ceară

înăsprirea sancțiunilor, cu riscul unui război, şi astfel să piardă voturile pacifiştilor? Sau ar trebui să denunțe Liga drept o impostură periculoasă şi astfel să piardă voturile entuziaştilor pentru acest organism internațional? După o dezbatere aprinsă, laburiştii au decis să urmeze ambele căi, iar inevitabilul s-a produs. În noiembrie 1935 s-au desfăşurat alegeri generale. Guvernul făcuse destul pentru a-i satisface pe susținătorii Ligii şi nu îndeajuns pentru a-i alarma pe cei care doreau să înlăture gândul războiului.

Partidul Laburist, datorită cererii sale de sporire a sancțiunilor, a fost etichetat drept partidul războiului. Guvernul național a ajuns să beneficieze de o majoritate de aproape 250 de locuri. Mai târziu, acesta a părut un triumf al ipocriziei. Însă „sancțiuni, dar nu război" era politica pe placul celor mai mulți dintre englezi, inclusiv al suporterilor Partidului Laburist. Ei erau în favoarea Ligii, dar nu până la declanşarea unui război. Acest punct de vedere nu era unul lipsit de sens. Ce rost avea o instituție de prevenire a războiului, dacă rezultatul activităților ei era chiar războiul? Era o nouă formă a problemei cu care învingătorii din primul război mondial se confruntaseră în permanență după 1919. Ei luptaseră într-un „război pentru a opri războiul". Atunci cum ar fi putut ei să declanşeze un altul?

O dată alegerile încheiate, guvernul britanic a trebuit să facă față consecințelor. La Geneva se contura din ce în ce clar cerința de a se bloca aprovizionarea Italiei cu petrol. Acestei cerințe nu i se putea răspunde decât prin realizarea unui compromis care ar fi pus capăt războiului. Singura cale era de a se reitera schema pe care Eden o înaintase la Roma în iunie şi pe care Mussolini o respinsese atunci. Vansittart a reiterat-o, făcând-o şi mai generoasă pentru Italia. Aceasta urma să primească un mandat pentru câmpiile fertile pe care Abisinia le cucerise destul de recent, împăratul ar fi păstrat vechiul său regat din munți, iar britanicii i-ar fi

oferit un acces la mare prin intermediul unui port din Somalia britanică (prevedere ridiculizată de ziarul *The Times* ca fiind „un coridor pentru cămile"). La începutul lui decembrie, Hoare a făcut o vizită la Paris. Laval l-a primit cu bunăvoință. Mussolini, atenționat de experții săi (la fel de ineficienți ca şi cei britanici) că războiul mergea prost, era gata să accepte propunerea. Următorul pas era de a o prezenta la Geneva; apoi, beneficiind de concursul Ligii, trebuia impusă împăratului Abisiniei un exemplu splendid, repetat la München, de utilizare a mecanismului păcii împotriva victimei agresiunii, însă ceva n-a mers conform planului. Abia a plecat Hoare din Paris spre Geneva, că aşa-numitul plan Laval-Hoare a apărut în presa franceză. Nimeni nu ştie cum s-a putut întâmpla asta. Poate că Laval avea îndoieli că guvernul național îl susținea în mod clar pe Hoare şi, de aceea, a dat planul publicității, pentru a-i determina pe Baldwin şi pe ceilalți să-şi asume responsabilitatea ce le revenea. Poate că Herriot, sau un alt inamic al lui Laval, a dezvăluit planul pentru a-l compromite crezând că, dacă Liga era eficientă împotriva lui Mussolini, ea ar fi putut fi îndreptată apoi împotriva lui Hitler. Poate că nu era niciun fel de complot, ci doar renumita înzestrare a jurnaliştilor francezi de a-şi exploata contactele cu Ministerul de Externe.

În orice caz, dezvăluirile au produs o explozie în opinia publică britanică. Susținătorii progresişti ai Ligii, care contribuiseră la menținerea la putere a guvernului național, s-au simțit trădați şi erau indignați. Însuşi Hoare era indisponibil, el accidentându-se la nas datorită supraevaluării capacității sale de campion de patinaj pe gheața elvețiană. La început, Baldwin a admis că planul fusese susținut de guvern, iar apoi a repudiat şi planul, şi pe Sir Samuel Hoare. Eden i-a luat locul lui Hoare ca ministru de externe. Planul Laval-Hoare a dispărut. În rest, nu s-a schimbat nimic. Guvernul

britanic era şi mai hotărât să nu rişte declanşarea unui război. Miniştrii englezi l-au întrebat pe Mussolini dacă ar obiecta la blocarea aprovizionării Italiei cu petrol, iar când acesta le-a dat un răspuns pozitiv, s-au opus cu succes la Geneva sancțiunilor petroliere. Şansa unui compromis nu dispăruse în totalitate. Se aştepta un moment favorabil producerii unei noi versiuni a planului Laval-Hoare. Mussolini s-a dovedit mai iute la minte decât experții militari britanici şi cei italieni. Statul-major italian, profund demoralizat, a susținut retragerea pe vechea frontieră imediat ce au apărut primele dificultăți. În schimb, Mussolini l-a trimis pe Badoglio{81}, şeful statului-major, cu ordinul clar de a încheia războiul cât mai rapid. Dintr-odată, ordinele sale au fost respectate. S-a spus că armatele abisiniene erau demoralizate datorită folosirii gazelor de luptă. Însă aceste armate, ca de altfel imperiul însuşi, erau mai mult pretenție decât realitate. Curând n-a mai rămas nimic din ele. La 1 mai, împăratul Haile Selassie a părăsit Abisinia. O săptămână mai târziu, Mussolini a proclamat întemeierea unui nou Imperiu Roman.

A fost o lovitură mortală dată şi Ligii, şi Abisiniei. Cincizeci şi două de națiuni s-au reunit pentru a rezista agresiunii, şi toate au consimțit ca Haile Selassie să-şi piardă întreaga țară, nu doar o jumătate. Incorigibilă în privința lipsei de pragmatism, Liga a ofensat în continuare Italia, permițându-i lui Haile Selassie să se adreseze Adunării generale, alungându-l apoi din pricina crimei de a fi luat în serios Pactul organizației. Japonia şi Germania deja părăsiseră Liga, iar Italia le-a urmat în decembrie 1937. Liga şi-a putut continua existența doar închizând ochii la ceea ce se întâmpla în jurul ei. Când Puteri străine au intervenit în războiul civil spaniol, guvernul Spaniei a făcut apel la Ligă. La început Consiliul „a studiat problema”, apoi şi-a exprimat „regretele” şi a fost de acord să găzduiască la Geneva picturile din muzeul Prado. În septembrie 1938,

Adunarea s-a reunit, de fapt, în punctul culminant al crizei cehoslovace. Sesiunea s-a desfăşurat fără ca măcar să se amintească faptul că exista o asemenea criză. În septembrie 1939, nimeni nu s-a mai deranjat să informeze Liga de izbucnirea războiului. În decembrie 1939, Liga a exclus Rusia sovietică datorită invadării Finlandei Adunarea a respectat cu loialitate neutralitatea elveţiană, nemenţionând războiul dintre Germania şi Puterile occidentale. În 1945, Liga a avut o ultimă şedinţă pentru a se autodizolva şi a-şi transfera logistica spre Naţiunile Unite.

Adevărata moarte a Ligii s-a produs în decembrie 1935, nu în 1939 sau 1945. La un moment dat, era un organism puternic, capabil să impună sancţiuni, părând mai eficient ca oricând, pentru ca în scurt timp să devină doar o pretenţie lipsită de conţinut, de care toată lumea dorea să se lepede cât mai curând posibil. Ceea ce a ucis Liga a fost publicarea planului Laval-Hoare. Însă acesta era un plan extrem de rezonabil, pe linia precedentelor acţiuni de conciliere ale Ligii, din Corfu până în Manciuria: ar fi oprit războiul, ar fi mulţumit Italia, ar fi lăsat Abisinia cu un teritoriu naţional mai funcţional. Bunul-simţ al planului era, în circumstanţele acelor vremuri, defectul său fundamental. Pentru Ligă, acţiunea împotriva Italiei nu era o extensie firească a unor politici practice, ci pur şi simplu o demonstraţie principială, în Abisinia nu se punea în discuţie niciun „interes" concret nici măcar pentru Italia: Mussolini era interesat să exhibe forţa Italiei, nu să obţină avantajele practice (dacă există aşa ceva) ale Imperiului. Ţările din Liga Naţiunilor erau preocupate să respecte Pactul, nu să-şi apere propriile interese. Planul Laval-Hoare părea să demonstreze că principiile şi practica politică nu pot fi combinate. Concluzia era falsă: orice om de stat, oricât de merituos, le combină pe cele două, deşi în proporţii variate. Însă toată lumea a acceptat asta în 1935. Din acel moment,

până la izbucnirea războiului, „realiştii” şi „idealiştii” s-au situat în tabere opuse. Oamenii de stat pragmatici, în special cei de la putere, au urmat o politică de expediente, fără a se gândi la principiu. Idealiştii deziluzionați au refuzat să creadă că oamenii de la putere pot fi sprijiniți întotdeauna sau chiar că li se poate acorda încrederea de a dispune de armament. Cei puțini, care au încercat să stabilească o punte de legătură între cele două tabere, s-au aflat în situația cea mai neplăcută. Spre exemplu, Eden a rămas ministru de externe pentru a mai putea salva ceva de la prăbuşire; în practică, el a devenit pur şi simplu o acoperire pentru „bătrânii oameni de stat” cinici, Simon, Hoare şi Neville Chamberlain. Chiar şi Winston Churchill, care vorbea favorabil despre securitatea colectivă şi rezistența la agresiune, i-a îndepărtat pe idealişti, menționând şi necesitatea unei înarmări consistente a Marii Britanii, rămânând astfel, până la-izbucnirea războiului, o figură solitară, privită cu neîncredere de ambele tabere. Bineînțeles că întotdeauna există o anumită ruptură între teorie şi practică, însă ea niciodată nu a fost atât de mare ca în cei patru ani de după decembrie 1935.

Afacerea abisiniană a avut şi urmări imediate. Hitler a urmărit cu o atenție încordată conflictul, temător că o Ligă triumfătoare ar putea fi folosită apoi împotriva Germaniei, însă dornic de a adânci prăpastia dintre Italia şi foştii ei parteneri din Frontul de la Stresa. Germania şi-a oprit comerțul cu Italia aproape în aceeaşi manieră în care ar fi făcut-o un membru al Ligii doritor să execute în mod loial sancțiunile, iar în decembrie, Hitler, neliniştit din pricina planului Laval-Hoare, chiar s-a oferit să revină în cadrul Ligii, bineînțeles, cu anumite condiții. Când planul a eşuat şi armatele au început să izbândească, Hitler s-a hotărât să exploateze dezmembrarea Frontului de la Stresa. În ultimă instanță, aceasta pare a fi cea mai potrivită explicație a deciziei sale de a reocupa zona demilitarizată

renană, deşi în prezent nu există documente semnificative care să ilustreze intenţiile lui din acel moment. Scuza lui Hitler a fost ratificarea de către francezi, la 27 februarie 1936, a Pactului franco-sovietic ceea ce, a pretins el, distrusese fundamentele sistemului de la Locarno. Fără îndoială că nu prea era un argument, ci mai mult un apel util la sentimentele antibolşevice din Marea Britanie şi Franţa. De fapt, acţiunea din 7 martie 1936 reprezintă un exemplu şocant al tăriei nervoase a lui Hitler. În mod evident, Germania nu dispunea de forţele necesare pentru război. Oamenii antrenaţi din vechiul *Reichswehr* erau acum dispersaţi ca instructori în noua armată de masă, însă această nouă armată nu era încă pregătită. Hitler i-a asigurat pe generalii săi protestatari că îşi va retrage forţa de avangardă la primul semn al unei acţiuni franceze, însă era complet încrezător că o asemenea acţiune nu va exista.

Reocuparea zonei renane nu i-a luat pe francezi prin surprindere. Ei o presimţiseră, cu teamă, încă de la începutul afacerii abisiniene. În ianuarie 1936, Laval a părăsit Ministerul de Externe o victimă, ca şi Hoare, a puternicului protest public împotriva planului Laval-Hoare. Flandin, succesorul său, se pretindea a fi mai pro-britanic. S-a dus imediat la Londra, pentru a discuta problema zonei renane. Baldwin l-a întrebat: ce a hotărât să facă guvernul francez? El nu hotărâse nimic, iar Flandin s-a întors la Paris pentru a smulge o decizie colegilor săi. Însă a eşuat, sau mai degrabă a obţinut doar o declaraţie în sensul că „Franţa îşi va pune toate forţele la dispoziţia Ligii Naţiunilor, pentru a se opune violării tratatelor". Astfel, decizia a fost transmisă anticipat de la Paris la Geneva, într-un moment în care Liga Naţiunilor era deja în disoluţie totală.

La 7 martie, guvernul francez s-a reunit într-o stare de adâncă indignare. Patru miniştri, inclusiv Flandin şi

Sarraut, primul-ministru, erau în favoarea unei acțiuni imediate însă, aşa cum s-a întâmplat adeseori cu guvernele franceze, aceşti oameni puternici se asiguraseră că erau în minoritate înainte de a-şi exprima opiniile. Generalul Gamelin{82}, şeful statului-major, a fost consultat şi a furnizat prima dintre acele judecăți oraculare cu care i-a ademenit pe liderii francezi, ca şi pe cei britanici, în anii următori. Gamelin era un om extrem de inteligent, dar nu avea spirit combativ. Mai potrivit ca politician decât ca soldat, el era hotărât să nu preia responsabilitatea de pe umerii politicienilor. Ca şef al armatei, el a trebuit să susțină că aceasta era pregătită să îndeplinească orice sarcină i-ar reveni. Pe de altă parte, a dorit să-i convingă pe politicieni că trebuie să cheltuiască mult mai mulți bani pentru armată, dacă doresc s-o folosească în vreun fel. Subtilele opinii echivoce ale lui Gamelin reprezentau, în esență, ceva mai mult decât o expresie a personalității sale. Ele reflectau contradicția dintre hotărârea conştientă a Franței de a-şi menține poziția tradițională de Mare Putere şi resemnarea ei inconştientă, însă mai aproape de realitate, de a se mulțumi cu o modestă poziție defensivă. Gamelin putea discuta despre preluarea inițiativei împotriva Germaniei, însă echipamentul defensiv al armatei franceze şi psihologia liniei Maginot o făceau imposibilă.

Gamelin a început cu fraze curajoase. Bineînțeles că armata franceză putea să avanseze în zona renană şi să înfrângă forțele germane de acolo. Apoi a expus dificultățile. Germania, a pretins el, avea aproape un milion de oameni sub arme, dintre care 300.000 erau deja în zona renană. Unele categorii de rezervişti francezi ar trebui chemate la datorie, iar dacă urma să se manifeste vreo rezistență germană, trebuia înfăptuită mobilizarea generală. În plus, ar fi fost un război îndelungat şi, din perspectiva superiorității industriale a Germaniei, Franța nu putea spera să învingă dacă lupta

singură. Trebuia să existe certitudinea cel puțin a sprijinului britanic şi belgian, necesar şi din motive politice. Tratatul de la Locarno autoriza Franța să acționeze imediat şi de una singură numai în cazul unei „agresiuni flagrante". Însă era înaintarea trupelor germane în zona renană o „agresiune flagrantă"? Ea nu afecta „teritoriul național" al Franței, iar datorită liniei Maginot ea nu amenința securitatea franceză nici măcar într-un viitor mai îndepărtat. Dacă Franța acționa singură, ea însăşi se putea găsi în situația de a fi condamnată ca agresoare de către Puterile garante de la Locarno şi de către Consiliul Ligii.

Acestea erau ghicitorile pe care trebuiau să le dezlege politicienii. Pentru că alegerile generale se apropiau, niciunul dintre miniştri nu se putea gândi la mobilizare generală. Doar o minoritate a sprijinit chemarea rezerviştilor. Toate gândurile în favoarea unei acțiuni au dispărut, diplomația luându-i locul. Francezii puteau transfera responsabilitatea aliaților lor, aşa cum Gamelin o transferase politicienilor. Italia, deşi o Putere garantă la Locarno, nu urma să facă, bineînțeles, nimic cât timp asupra ei erau încă aplicate sancțiuni. Polonia a declarat că îşi va îndeplini obligațiile ce decurgeau din tratatul franco-polonez din 1921; însă acest tratat era strict defensiv, iar polonezii se angajau să intre în război numai dacă Franța era invadată iar ei ştiau că, în acel moment, Hitler nu intenționa acest lucru. Polonezii s-au oferit să se mobilizeze, dacă şi Franța făcea la fel; pe de altă parte, reprezentantul polonez s-a abținut de la votul împotriva Germaniei atunci când chestiunea a ajuns în fața Consiliului Ligii. Belgia era la fel de reticentă. În 1919, belgienii renunțaseră la vechea lor neutralitate şi acceptaseră o alianță cu Franța, în speranța că aceasta le va spori securitatea. Acum, când alianța amenința să-i oblige la acțiune, ei au abandonat-o brusc.

Rămăseseră doar britanicii. Flandin s-a dus la Londra, aparent în căutare de ajutor. Da fapt, el era mai

preocupat să-şi ia responsabilitatea peste Canalul Mânecii şi s-o lase acolo. Baldwin şi-a manifestat, ca de obicei, simpatia şi bunăvoința. Avea lacrimi în ochi atunci când s-a confesat că britanicii nu aveau niciun fel de forțe disponibile pentru a ajuta Franța. În orice caz, a adăugat el, opinia publică britanică n-ar permite aşa ceva. Acest lucru era adevărat: era o aprobare aproape unanimă, în Marea Britanie, a faptului că germanii îşi eliberaseră propriul teritoriu. Ceea ce Baldwin nu a adăugat era că şi el era de acord cu această opinie publică. Reocuparea germană a zonei renane era, din punct de vedere britanic, o îmbunătățire şi un succes pentru politica britanică. Ani de-a rândul în permanență după Locarno, dacă nu chiar şi înainte britanicii ceruseră Franței să adopte o politică strict defensivă şi să nu se lase atrasă în război datorită unor motive „răsăritene" îndepărtate. Atât timp cât zona renană rămânea demilitarizată, francezii puteau încă să amenințe Germania, sau cel puțin aparent. Britanicii erau îngroziți de teama că situația din 1914 s-ar putea repeta ei ar putea fi atraşi în război de dragul Cehoslovaciei sau Poloniei, aşa cum, în 1914, presupuneau ei, fuseseră atraşi în război de dragul Rusiei. Reocuparea germană a zonei renane le-a îndepărtat această temere. Din acel moment, Franței îi fusese impusă o politică defensivă, indiferent dacă dorea sau nu, iar cei mai mulți dintre francezi n-au considerat că situația era neplăcută.

Flandin a acceptat veto-ul lui Baldwin fără a protesta prea tare. El nu se gândise nicio clipă la o acțiune independentă a Franței. Orice încercare de a-i imita pe liderii francezi din 1914 ar fi determinat, credea el, o ruptură cu Marea Britanie, iar Gamelin stabilise că o acțiune era imposibilă în asemenea condiții. Britanicii au insistat în privința diplomației. În consecință, trebuia făcut apel la metodele diplomatice. Consiliul Ligii s-a reunit la Londra. Doar Litvinov, comisarul sovietic

pentru afacerile străine, a propus sancțiuni împotriva Germaniei, iar sprijinul său a fost el însuşi destul pentru a condamna propunerea. Consiliul a hotărât, deşi nu în unanimitate, că tratatele de la Versailles şi Locarno fuseseră încălcate. Hitler a fost invitat să negocieze un nou aranjament pentru securitatea europeană, să-l înlocuiască pe cel pe care îl distrusese. El a răspuns invitației: nu avea „niciun fel de pretenții teritoriale în Europa", dorea pace şi a propus un pact de neagresiune pe 25 de ani cu Puterile occidentale. Britanicii, la rândul lor, au dorit să obțină clarificări şi au înaintat o listă de probleme precise. Hitler n-a mai răspuns. S-a instalat tăcerea. Ultimele rămăşițe ale sistemului de la Versailles dispăruseră, iar cel de la Locarno odată cu ele.

Era sfârşitul unei epoci: capitalul obținut în urma „victoriei" se epuizase.

7 martie 1936 a marcat un punct de cotitură în istorie, însă mai mult aparent decât în realitate. Teoretic, reocuparea de către Germania a zonei renane a făcut dificilă chiar imposibilă ajutorarea de către Franța a aliaților ei răsăriteni, Polonia şi Cehoslovacia. De fapt, ea abandonase asemenea idei cu destui ani înainte, asta dacă le avusese vreodată. Reocuparea zonei renane nu a afectat Franța din punct de vedere defensiv. Dacă linia Maginot era ceea ce se pretindea a fi, atunci securitatea ei era la fel de mare ca şi înainte. Dacă linia Maginot nu era bună, atunci Franța nu fusese niciodată în siguranță. Situația nici nu era cu totul pierdută pentru Franța. Germania, reocupând zona renană, a utilizat un element neprețuit, care îi adusese atâtea avantaje: era dezarmată. Scopul unei armate este de a învinge alte armate. Înfrângerea are ea însăşi consecințe politice: ea clatină voința națională a poporului cucerit şi, astfel, îl pregăteşte pentru a se supune cuceritorului. Însă ce poate să facă o armată când n-are pe cine să învingă? Ea poate invada o țară dezarmată, însă voința națională

a celor invadați rămâne neclintită. Această voință poate fi afectată doar prin teroare poliție secretă, camere de tortură, lagăre de concentrare. Această metodă este greu de aplicat pe timp de pace. Germanii au găsit-o dificil de aplicat, chiar în timpul războiului, în țări precum Danemarca, ocupată fără luptă. În special țările democratice nu pot dezvolta un mecanism de teroare, exceptând, într-o anumită măsură, coloniile lor din afara Europei. Din acest motiv, Franța şi aliații ei n-au reuşit să descopere ce pot face cu Germania atât timp cât ea rămânea dezarmată. Odată ce a reocupat zona renană şi şi-a construit o mare armată, devenea posibilă luarea în discuție a pedepsirii ei într-un mod normal prin război. Puterile occidentale nu s-au pregătit pentru acest război cu prea multă competență, însă înainte de reocuparea zonei renane nu se pregătiseră deloc. S-a spus, în momentul respectiv, şi s-a repetat adesea de atunci, că 7 martie 1936 a fost „ultima şansă", ultima ocazie când Germania ar fi putut fi oprită fără toate sacrificiile şi suferințele unui mare război. Din punct de vedere tehnic, pe hârtie, acest lucru era adevărat: francezii aveau o mare armată, iar germanii nu aveau nimic. Din punct de vedere psihologic, situația era exact inversă. Popoarele occidentale rămâneau stană de piatră în fața întrebării: ce puteau face? Armata franceză putea înainta în Germania, putea obține promisiuni de bună purtare din partea germanilor, iar apoi trebuia să plece. Situația rămânea identică cu cea anterioară, dacă nu chiar mai rea germanii mai resentimentari şi mai încrâncenați ca înainte. În realitate, n-avea niciun sens atacarea Germaniei până când aceasta nu era capabilă să se opună, până când înțelegerea de la Versailles nu era eliminată şi Germania reînarmată. Numai o țară care îşi propune victoria poate fi amenințată cu înfrângerea. Astfel, ziua de 7 martie este un dublu punct de cotitură. Ea a deschis calea pentru succesul Germaniei, dar şi pentru eşecul ei final.

CAPITOLUL 6.
Pacea semiarmată, 1936–1938

Reocuparea germană a zonei renane a marcat finalul planurilor de securitate concepute după primul război mondial. Liga Națiunilor era o umbră; Germania se putea reînarma, eliberată de toate restricțiile din tratat; garanțiile de la Locarno nu mai existau. Idealismul wilsonian şi realismul francez eşuaseră în tandem. Europa s-a reîntors la sistemul sau la lipsa de sistem existent înainte de 1914. Fiecare stat suveran, mare sau mic, a trebuit din nou să se bazeze pe forță armată, diplomație şi alianțe pentru a-şi asigura propria securitate. Foştii învingători nu aveau niciun avantaj, iar învinşii niciun handicap. Se reinstaurase „anarhia internațională". Mulți oameni, inclusiv câțiva istorici, consideră că însuşi acest fapt este suficient pentru a explica cel de-al doilea război mondial. Într-un anume sens, chiar aşa stau lucrurile. Atât timp cât statele nu admit restricții ale suveranității lor, vor apărea războaie între ele unele plănuite, altele izbucnite din greşeli de calcul. Defectul acestei explicații este acela că, deoarece explică totul, în acelaşi timp nu explică nimic. Dacă „anarhia internațională" conduce inevitabil la război, atunci statele din Europa n-ar fi trebuit să cunoască niciodată pacea după sfârşitul Evului Mediu. În realitate, au existat perioade lungi de pace, iar înainte de 1914 anarhia internațională a oferit Europei cea mai îndelungată pace de la prăbuşirea Imperiului Roman.

Războaiele se aseamănă mult cu accidentele rutiere. Ele au deopotrivă cauze generale şi cauze particulare.

Orice accident rutier este determinat, în ultimă instanță, de inventarea motorului cu ardere internă şi de dorința oamenilor de a se deplasa dintr-un loc în altul. Din această perspectivă, „remediul" pentru accidentele rutiere este interzicerea maşinilor. Însă un şofer, acuzat de conducere periculoasă, ar fi prost sfătuit dacă ar susține în apărarea sa doar faptul că există maşini. Poliția şi justiția nu iau în considerare cauzele profunde. Ele caută o cauză specifică pentru fiecare accident: eroare din partea şoferului, viteză excesivă, stare de ebrietate, defecțiuni la sistemul de frânare, drumuri proaste… La fel stau lucrurile şi în privința războaielor. „Anarhia internațională" face războiul posibil, nu-l transformă în certitudine. După 1918, mai mulți autori şi-au construit renumele demonstrând cauzele profunde ale primului război mondial şi, deşi demonstrațiile erau adesea corecte, ele au distras astfel atenția de la întrebarea: de ce acel război special s-a desfăşurat în acel moment special? Ambele analize capătă sens pe paliere diferite. Ele sunt complementare, nu se exclud una pe cealaltă. Şi cel de-al doilea război mondial a avut cauze profunde, însă şi el s-a declanşat datorită unor evenimente specifice iar aceste evenimente merită o examinare atentă.

Oamenii au discutat mai mult despre cauzele profunde ale războaielor înainte de 1939 decât o făcuseră anterior, motiv pentru care aceste cauze au contat mai mult.

Devenise un lucru acceptat de toată lumea, după 1919, faptul că războaiele viitoare puteau fi evitate numai dacă Liga Națiunilor ar fi avut succes. Însă Liga a eşuat în misiunea sa, iar oamenii s-au grăbit să spună că din acest motiv războiul era inevitabil. Mulți chiar au simțit că era imorală încercarea de a preveni războiul prin instrumentele de modă veche: alianțele şi diplomația. De asemenea, alții au spus că fascismul conducea „inevitabil" la război şi era greu de contestat

această opinie, dacă se luau în considerare declarațiile celor doi lideri fascişti. Hitler şi Mussolini au glorificat războiul şi virtuțile războinice. Ei au folosit amenințarea cu războiul pentru a-şi promova țelurile. Însă aceasta nu era o noutate. Oamenii de stat o practicaseră întotdeauna. Retorica dictatorilor nu era mai rea decât „agitatul săbiilor" vechilor monarhi, nici decât ceea ce li se preda la şcoală elevilor englezi în perioada victoriană, însă existaseră lungi etape de pace, în ciuda discuțiilor aprinse. Nici dictatorii fascişti n-ar fi ales varianta războiului, dacă n-ar fi întrevăzut o cât de mică şansă de victorie. De aceea, cauza războiului a constat la fel de mult în erorile altora, cât în ticăloşia dictatorilor. Hitler a intenționat probabil să declanşeze un mare război de cucerire împotriva Rusiei sovietice, asta dacă se poate vorbi la el de vreun plan conştient. Este improbabil că el a gândit acel război împotriva Marii Britanii şi Franței care a izbucnit în 1939. El era la fel de disperat la 3 septembrie 1939, ca şi Bethmann la 4 august 1914. Mussolini, în pofida tuturor declarațiilor sale bombastice, a luptat cu disperare să se mențină în afara războiului, cu o disperare mai mare chiar decât a huliților ultimi lideri ai celei de-a treia Republici franceze, şi a intrat în război doar atunci când a considerat că acesta era deja câştigat. Germanii şi italienii şi-au aplaudat liderii, însă războiul nu era popular printre ei, aşa cum fusese în 1914. Atunci, mulțimile entuziaste de pretutindeni au salutat izbucnirea războiului. A fost o adâncă deprimare în Germania în timpul crizei cehoslovace din 1938 şi o resemnare placidă în anul următor, când a izbucnit războiul. Războiul din 1939, departe de a fi bine primit, a fost unul dintre cele mai puțin dorite războaie din întreaga istorie.

Şi un alt tip de cauze profunde a fost intens discutat înainte de 1939. Circumstanțele economice, se susținea, conduceau în mod inevitabil la război. Aceasta era

doctrina marxistă acceptată a momentului şi, prin afirmare repetată, ea a câştigat aprobarea şi a multor oameni care nu se considerau marxişti. Era o idee nouă. Marx însuşi nu o avusese în vedere. Înainte de 1914, marxiştii au prezis că Marile Puteri capitaliste vor împărți lumea între ele şi, în măsura în care au prezis războaie, s-au aşteptat ca acestea să fie lupte de emancipare națională a popoarelor din afara Europei. Lenin a fost primul care a descoperit că acest capitalism determină „inevitabil" războiul, şi asta doar atunci când primul război mondial era deja în desfăşurare. Bineînțeles că avea dreptate. Deoarece fiecare stat puternic era capitalist în 1914, capitalismul, în mod evident, a „determinat" primul război mondial; însă era la fel de evident că „determinase" şi precedenta etapă de pace. Încă o explicație generală care clarifică totul şi nimic. Înainte de 1939, marile state capitaliste, Anglia şi America, erau cele mai dornice să evite războiul, iar în fiecare țară, inclusiv în Germania, capitaliştii erau clasa care se opunea cel mai decis războiului. Într-adevăr, dacă s-ar dori acuzarea capitaliştilor din 1939, capetele de acuzare ar fi pacifismul şi timiditatea, nu dorința de război.

În orice caz, capitalismul poate fi găsit vinovat într-un mod mai limitat. Deşi Puterile imperialiste de frunte erau probabil satisfăcute şi paşnice, fascismul, se susținea, reprezenta ultimul stadiu agresiv al capitalismului în declin, iar situația sa putea fi menținută doar prin intermediul războiului. Există aici o undă de adevăr, însă nu foarte consistentă. Utilizarea în totalitate a forței de muncă – Germania fiind prima țară europeană care a realizat acest lucru – a depins parțial de producția de arme, dar, la fel de bine, ea ar fi putut fi determinată (şi a şi fost, într-o anumită măsură) şi de alte forme de comenzi publice, de la drumuri la mari construcții. Secretul nazist nu a fost producția de armament, ci eliberarea de principiile economice

ortodoxe ale momentului. Cheltuielile guvernamentale au oferit toate efectele fericite ale unei inflații moderate, în timp ce dictatura politică, desființând sindicatele şi impunând un control riguros al ratei de schimb, a prevenit unele consecințe nefericite, precum creşterea salariilor sau a prețurilor. Argumentul în favoarea războiului nu ar fi fost valabil nici dacă sistemul nazist s-ar fi bazat exclusiv pe producția de armament. Germania nazistă nu se sufoca de prea multe arme. Dimpotrivă, generalii germani au insistat în unanimitate, în 1939, că ei nu erau echipați pentru război şi că trebuiau să treacă mulți ani până la realizarea „înarmării profunde". Din acest punct de vedere, nu erau motive de îngrijorare în privința şomajului. În Italia fascistă, argumentul economic era complet irelevant. Nu a existat niciun fel de sistem economic fascist, ci doar o țară săracă dirijată printr-un amestec de teroare şi paradă. Italia era cu adevărat nepregătită pentru război, aşa cum Mussolini a confirmat rămânând „nebeligerant" în 1939. Atunci când, în cele din urmă, el s-a decis să-şi încerce norocul în 1940, Italia era mai prost echipată pentru război, cu fiecare zi care trecea, decât fusese oricând după intrarea în primul război mondial, în 1915.

O explicație economică de un alt tip a fost populară înainte de 1939. Germania şi Italia, s-a argumentat, erau Puteri nesatisfăcute, cu un acces inadecvat la piețe externe sau la materii prime. Guvernului britanic i s-a cerut constant, de către opoziția laburistă, să înlăture aceste disfuncționalități economice, în loc să intre în cursa înarmărilor. Poate că Germania şi Italia erau Puteri nesatisfăcute. Însă ce doreau ele să obțină? Italia cucerise Abisinia. Nu numai că nu a realizat vreun profit din asta, dar a descoperit că pacificarea şi dezvoltarea acelei regiuni erau poveri ce depăşeau resursele ei limitate. Deşi unii italieni s-au stabilit acolo, această operă de colonizare a fost făcută din rațiuni de prestigiu.

Ar fi fost mai înțelept şi mai profitabil pentru ei să rămână acasă. Cu puțin timp înainte de izbucnirea războiului, Mussolini a cerut în mod repetat Corsica, Nisa şi Savoia. Niciuna dintre acestea, probabil cu excepția Nisei, nu oferea vreun avantaj economic. Nici chiar Nisa nu putea contribui cu ceva la rezolvarea adevăratei probleme a Italiei: era o țară săracă şi avea o populație numeroasă.

Pretenția lui Hitler în privința spațiului vital, *Lebensraum*, suna mai plauzibil destul de plauzibil pentru a-l convinge pe Hitler însuşi. Însă ce însemna asta în practică? Germania nu era lipsită de piețe de desfacere. Dimpotrivă, Schacht a folosit înțelegerile bilaterale pentru a da Germaniei, practic, un monopol al comerțului cu Europa de Sud-Est şi erau în pregătire planuri similare pentru cucerirea economică a Americii de Sud atunci când declanşarea războiului le-a întrerupt. Germania nu suferea nici de o lipsă de materii prime. Ingeniozitatea ştiințifică a oferit înlocuitori pentru acelea care nu puteau fi achiziționate cu uşurință, iar Germania nu a avut niciodată, în timpul celui de-al doilea război mondial, handicapul unei penurii de materii prime, în ciuda blocadei britanice, până când rezervele sale de petrol sintetic au fost distruse de bombardamentele Aliaților din 1944. *Lebensraum*, în sensul său cel mai crud, însemna pretinderea unui spațiu gol, unde germanii se puteau stabili. Germania nu era suprapopulată, în comparație cu cele mai multe dintre țările europene, şi nu exista niciun spațiu gol în vreun loc din Europa. Când Hitler s-a lamentat: „Dacă am fi avut măcar o Ucrainăâ€¦”, el părea a presupune că nu existau ucrainenii. Şi-a propus el să-i exploateze sau să-i extermine? Aparent, n-a luat în considerare chestiunea în niciun fel. Când Germania a cucerit de fapt Ucraina, în 1941, Hitler şi cei din preajma sa au încercat ambele metode, însă fără să obțină vreun avantaj economic. Spațiu gol exista pe alte continente,

iar guvernul britanic, dorind să înlăture una dintre nemulțumirile lui Hitler, s-a oferit adeseori să facă concesii coloniale. El n-a răspuns însă niciodată. Ştia că posesiunile coloniale reprezentau o cheltuială, nu o sursă de profit, în orice caz, cel puțin până când ar fi crescut nivelul de dezvoltare al regiunilor respective. Oricum, deținerea de colonii i-ar fi îndepărtat una dintre nemulțumirile de care avea nevoie. Pe scurt, nu *Lebensraum*-ul a condus Germania la război. Mai curând războiul sau o politică războinică a produs cererea de *Lebensraum.* Hitler şi Mussolini nu erau ghidați de motivații economice. Asemenea celor mai mulți oameni de stat, ei aveau o mare dorință de succes, fiind diferiți de ceilalți doar în sensul că apetitul lor era mai mare şi l-au alimentat prin mijloace mai lipsite de scrupule.

Efectul fascismului era de observat în moralitatea publică, nu în domeniul economic. Adepții acestei doctrine au desconsiderat în permanență spiritul relațiilor internaționale. Hitler şi Mussolini erau foarte mândri de eliberarea lor de standardele acceptate. Ei au făcut promisiuni fără a avea vreo intenție de a le îndeplini. Mussolini a sfidat Pactul Ligii Națiunilor, pe care Italia îl semnase. Hitler a reconfirmat sistemul de la Locarno într-un an, doar pentru a-l repudia în următorul. În timpul războiului civil spaniol, ambii au ridiculizat deschis sistemul nonintervenției, pe care se angajaseră să-l respecte. Continuând în acelaşi mod, ei s-au indignat când cineva le-a pus la îndoială cuvântul sau le-a reamintit de promisiunile încălcate. Oamenii de stat din celelalte țări erau stupefiați de această desconsiderare a standardelor acceptate, însă nu se puteau gândi la vreo alternativă. Ei au continuat să caute o înțelegere atât de atractivă pentru liderii fascişti, încât să-i readucă pe aceştia pe calea cea bună. Chamberlain a făcut astfel la München în 1938, iar Stalin – prin pactul sovieto-german din 1939. Ambii vor

manifesta mai târziu o indignare naivă în privința faptului că Hitler a continuat să se comporte ca întotdeauna. Însă ce altceva ar fi putut face? O înțelegere de orice fel părea singura alternativă la război, şi până la sfârşit a persistat sentimentul exasperant că o astfel de înțelegere imposibilă aştepta după colțul următor. Oamenii de stat nefascişti nu au putut scăpa de contaminarea momentului istoric. Pretinzând că-i tratează pe dictatorii fascişti ca „*gentlemen*", ei înşişi au încetat să fie *gentlemen*. Miniştrii britanici şi francezi, pronunțându-se ei înşişi în favoarea bunei-credințe inexistente a dictatorilor, au devenit, la rândul lor, indignați când alții au continuat să se îndoiască. Hitler şi Mussolini au mințit deschis în privința nonintervenției, dar Chamberlain şi Eden, Blum{83} şi Delbos nu s-au comportat cu mult mai bine. Oamenii de stat din Europa occidentală se mişcau într-o ceață morală şi intelectuală uneori înşelați de dictatori, alteori păcălindu-se singuri, adesea mințindu-şi propriul public. Au ajuns şi ei să creadă că o politică lipsită de scrupule era unica resursă disponibilă. Este greu de crezut că Sir Edward Grey sau Delcasse şi-ar fi pus numele pe acordul de la München, că Lenin şi Troțki, în ciuda disprețului lor față de moralitatea burgheză, şi-ar fi pus numele pe pactul sovieto-nazist.

Istoricul trebuie să încerce să străpungă norul de fraze pentru a ajunge la realitățile din spatele acestuia. Pentru că existau încă realități în relațiile internaționale: Marile Puteri încercau, fără succes, să-şi mențină interesele şi independența. Modelul european fusese transformat profund de evenimentele din 1935 şi 1936. Cele două Puteri occidentale urmaseră cel mai rău curs dintre toate cursurile posibile în afacerea abisiniană; pendulaseră indecise între două politici contradictorii şi au eşuat în ambele. Ele n-au susținut Liga Națiunilor din pricina riscului unui război sau pentru că nu doreau să-l înlăture pe Mussolini din Italia, însă nici n-au

abandonat Liga de dragul acestuia. Aceste contradicții au continuat chiar atunci când războiul din Abisinia se încheiase, iar împăratul era în exil. Era evident că nu se mai putea face nimic pentru nefericita victimă a idealismului occidental. Sancțiunile erau încheiate, Neville Chamberlain înlăturându-le ca fiind „chiar apogeul nebuniei". Însă Italia a rămas condamnată ca stat agresor, iar cele două Puteri occidentale nu se puteau hotărî să-l recunoască pe regele Italiei ca împărat al Abisiniei. Din Frontul de la Stresa nu mai rămăsese nimic, iar Mussolini a fost obligat să se alăture taberei germane. Acest final n-a fost unul pe placul său. Prin atacarea Abisiniei, Mussolini intenționase să exploateze tensiunea internațională de pe Rin, nu să opteze pentru Germania. În schimb, el fusese cel care își pierduse libertatea de alegere.

Hitler şi-a obținut libertatea chiar atunci când Mussolini şi-a pierdut-o. Sfârşitul sistemului de la Locarno a transformat Germania într-o Putere complet independentă, care nu mai era încorsetată de restricții artificiale. Era de aşteptat să apară noi inițiative pe scena internațională. Totuşi, politica germană a rămas liniştită pentru aproape doi ani. Această „pauză de încărcare", cum a numit-o Churchill, s-a datorat, în parte, faptului inevitabil că planurile de înarmare necesitau o mai lungă perioadă de timp şi, de aceea, Hitler a trebuit să aştepte până când Germania era cu adevărat „reînarmată" o situație pe care el, de obicei, o considera posibilă a se realiza în 1943. Dar, în acelaşi timp, era nehotărât în privința a ceea ce urma să facă chiar dacă ar fi avut puterea să acționeze. Oricare ar fi fost planurile sale pe termen lung (şi este îndoielnic că a avut vreunul), țelul politicii sale imediate fusese „distrugerea Versailles-ului". Aceasta era o temă din *Mein Kampf* şi din fiecare discurs de politică externă pe care l-a rostit. Era o politică ce a câştigat o susținere unanimă din partea poporului german, având şi marele

avantaj că, în termeni practici, se desfăşura de la sine: după fiecare succes, Hitler trebuia doar să se uite la tratatul de pace şi să descopere o nouă clauză care trebuia eliminată. El a presupus că procesul va necesita mulți ani şi se va lovi de mari dificultăți. Depăşirea acestor obstacole îi va oferi un imens capital de prestigiu. În realitate, distrugerea sistemelor de la Versailles şi Locarno, împreună, i-a luat doar trei ani, iar problemele apărute au fost atât de puține, încât ne mirăm astăzi de ce Hitler nu a acționat mai rapid. După martie 1936, nu se mai putea obține nimic prin atacarea tratatului de la Versailles. Când Hitler a denunțat, în cele din urmă, una dintre puținele clauze injuste rămase internaționalizarea râurilor germane nimeni nu a mai remarcat acest fapt, pe plan intern sau în străinătate. Zilele succesului facil se încheiaseră. A distruge prevederile legale ale unui tratat de pace era un lucru, însă a distruge independența altor țări, chiar mici fiind, era cu totul altceva. În plus, nu fusese niciodată în stilul lui Hitler să ia el inițiativa. Lui îi plăcea ca alții să-i facă treaba; a aşteptat ca slăbiciunile interne ale sistemului european să iasă la iveală, tot aşa cum aşteptase ca pacea de la Paris din 1919 să se prăbuşească de la sine. Altfel ar fi putut sta lucrurile dacă Hitler ar fi avut o nemulțumire concretă, presantă, după reocuparea zonei renane. Însă, pentru moment, exista o penurie de nemulțumiri germane. Mulți germani erau profund afectați de chestiunea Danzig-ului şi a „Coridorului" polonez, însă pactul de neagresiune cu Polonia fusese semnat de abia doi ani. Acest act a fost cea mai originală lovitură a lui Hitler în politica externă şi, de aceea, liderul german ezita în a acționa împotriva lui. Germanii din Cehoslovacia încă nu erau conştienți de faptul că reprezentau o minoritate oprimată.

Rămăsese doar Austria. Revolta nechibzuită a naziştilor austrieci din 25 iulie 1934 şi uciderea lui Dollfuss reprezentaseră o grea lovitură pentru Hitler una

dintre puținele de care a avut parte. El a depăşit acest moment cu o abilitate remarcabilă. Papen, conservatorul frivol care contribuise la alegerea lui Hitler în funcția de cancelar, a fost trimis ca ambasador german la Viena. Alegerea a fost extrem de potrivită. Papen nu era numai un romano-catolic fervent, slujitor loial al lui Hitler şi, din acest motiv, un model pentru clericaliştii austrieci dar fusese şi un negociator al Concordatului cu Papalitatea. De asemenea, el se aflase la un vârf de ac de a fi ucis în timpul epurării din 30 iunie 1934 şi, de aceea, era foarte potrivit pentru a-i convinge pe liderii austrieci că tentativele criminale naziste nu trebuie luate în serios. Papen şi-a îndeplinit strălucit misiunea. Guvernul austriac era autoritar într-un mod ineficient: era pregătit să-i persecute pe socialişti, nu însă şi pe romano-catolici sau pe evrei. Era chiar pregătit să folosească frazele naționalismului german cât timp Austriei îi era permisă existența, într-un fel sau altul. Acest fapt îi convenea lui Hitler. Deşi dorea o Austrie dependentă de Germania în relațiile internaționale, nu se grăbea să distrugă Austria cu totul. Probabil că această idee nici măcar nu i-a trecut prin cap. Era destul de austriac pentru a considera de neconceput dispariția totală a Austriei asta până când aceasta s-a realizat; chiar dacă ar fi fost de conceput, nu privea cu ochi buni ipostaza că Viena (pentru a nu mai vorbi de Linz) urma să fie eclipsată de Berlin.

Lui Papen i-au trebuit doi ani pentru a câştiga încrederea guvernului austriac. Suspiciunea reciprocă a fost relaxată, până la dispariție. La 11 iulie 1936, cele două țări au încheiat o *Gentleman's Agreement* prima utilizare vulgarizatoare a acestei sintagme absurde. Acest concept reprezenta o invenție caracteristică pentru Papen şi a găsit rapid imitatori. Hitler a recunoscut „suveranitatea totală" a Austriei. Schuschnigg a acceptat în schimb că Austria era „un stat german" şi a fost de acord să admită membri din „aşa-numita opoziție

națională” în guvernul său. Evenimentele ulterioare au făcut ca înțelegerea să pară duplicitară pentru ambele părți. Lucrurile nu se prezentau astfel, deşi, bineînțeles că fiecare semnatar a înțeles din respectivul act ceea ce dorea să înțeleagă. Hitler a presupus că naziştii austrieci vor pătrunde treptat în guvernul vienez şi vor transforma Austria într-un stat nazist. Însă era încrezător că acest proces se va desfăşura imperceptibil, fără crize dramatice. Înțelegerea din iulie 1936 i-a oferit lui Hitler exact ceea ce el îi propusese lui Mussolini la reuniunea de la Veneția, în urmă cu doi ani, cu excepția faptului că Schuschnigg nu a permis să fie înlocuit de „un personaj cu un punct de vedere independent”. În schimb, Schuschnigg a devenit un astfel de personaj neutru, sau cel puțin aşa a sperat Hitler. Cancelarul german era încrezător că zidurile Vienei se vor prăbuşi de la sine. Chiar în februarie 1938, el le-a spus liderilor naziști austrieci: „Problema austriacă nu va putea fi niciodată rezolvată printr-o revoluție... Doresc să se adopte un curs evolutiv al acțiunii, nu o soluție obținută prin mijloace violente, deoarece în domeniul politicii externe pericolul pentru noi devine din ce în ce mai mic în fiecare an”.{84}

Schuschnigg, din perspectiva sa, nu mai trebuia să depună eforturi pentru a se elibera de dependența față de Italia o dependență pe care toți austriecii o displăceau, iar mulți o considerau inutilă. Nu exista o democrație de salvat în Austria, ci doar un nume separat. Schuschningg putea accepta orice doreau naziştii, cu excepția propriei sale dispariții, şi a presupus că era acum asigurat din acest punct de vedere. Înțelegerea din iulie 1936 i-a dat lui Schuschnigg aparența, şi lui Hitler substanța. Amândoi erau satisfăcuți. Şi Mussolini era mulțumit. El nu putea apăra independența Austriei decât dacă se reconcilia umilitor cu Puterile occidentale, şi poate nici măcar atunci. Şi el s-a mulțumit cu aparența menținerea

numelui Austriei. În spatele acestei fațade se desfăşură în continuare conflictul dintre politica italiană şi cea germană. Mussolini dorea să-şi mențină protectoratul asupra Austriei şi Ungariei şi să extindă puterea italiană în Mediterana, în principal pe seama Franței. Hitler intenționa să facă din Germania Puterea dominantă în Europa, cu Italia, în cel mai bun caz, ca partener de rang inferior. Niciunul nu intenționa să promoveze ambițiile celuilalt; fiecare plănuia să exploateze disputa celuilalt cu Puterile occidentale pentru a obține concesii pentru sine. În asemenea circumstanțe, discutarea chestiunilor practice putea duce cu uşurință la ceartă. Din acest motiv, ei au subliniat similaritatea lor „ideologică" spiritul modern şi creator al celor două state, care, pretindeau ei, le făcea superioare democrațiilor decadente. Aceasta a fost Axa Roma-Berlin, anunțată zgomotos de Mussolini în noiembrie 1936, în jurul căreia era de aşteptat ca politica europeană să graviteze.

Hitler urmărea aceeaşi politică, în acelaşi timp, cu Japonia. Şi în acest caz, chestiunile practice nu puteau conduce la înțelegere. Hitler dorea să împingă Japonia împotriva Rusiei şi Marii Britanii, fără ca el să sacrifice legătura strânsă dintre Germania şi China, a cărei armată era încă organizată de către generalii germani. Japonia nu putea tolera activitățile germane din Extremul Orient mai mult decât pe cele ale altor Puteri europene. Fiecare aştepta, din partea celuilalt, declanşarea unui conflict din care să obțină recompense facile. Ribbentrop, consilierul personal al lui Hitler în chestiuni externe, a oferit soluția primul său succes care l-a condus către postul de ministru de externe în mai puțin de un an şi anume Pactul Anti-Comintern, o găunoasă declarație de principiu care nu angaja la acțiune niciuna dintre părți. Fiind direcționată doar împotriva comunismului, ea nu era nici măcar o alianță împotriva Rusiei. De altfel, aşa cum a demonstrat

evoluția evenimentelor, cele două țări n-au fost niciodată aliate într-un război antirusesc. Însă Pactul arăta de parcă ar fi fost o alianță antirusească. Liderii sovietici erau înfricoșați. Dacă există o cheie a politicii externe a Uniunii Sovietice, atunci aici trebuie căutată. Conducătorii de la Moscova erau convinşi că se aflau pe punctul de a fi atacați poate de Germania, poate de Japonia, poate de amândouă în tandem. Spaima lor cea mai mare şi cea mai presantă era aceea a unui război în Orientul îndepărtat între ei şi japonezi. Datorită unei ironii brutale, aşa cum istoria produce adeseori, acesta a fost războiul considerat foarte probabil la momentul respectiv care nu s-a desfăşurat niciodată.

Pactul Anti-Comintern dintre Germania şi Japonia, alături de mai puțin anticomunista Axă Roma-Berlin, nu a afectat doar politica sovietică. El a avut o puternică influență şi în Anglia şi Franța. Rusia şi Puterile occidentale ar fi putut să-şi strângă relațiile dacă pe scena internațională ar fi operat nişte principii abstracte, fără legătură cu situațiile pe plan intern. Franța a realizat Pactul franco-sovietic, Puterile occidentale au acceptat Rusia, cumva reticent, ca membru loial al Ligii Națiunilor, ceea ce le-a făcut să aibă mustrări de conştiință când Litvinov predica necesitatea „securității colective". Când Pactul Anti-Comintern a împins ideile politice în avanscenă, unii oameni din cele două țări democratice au simțit şi ei chemarea anticomunismului. Ei tindeau să fie neutri în lupta dintre fascism şi comunism, sau poate chiar să fie de partea fascistă. Deşi se temeau de Hitler ca lider al unei Germanii puternice şi agresive, ei îl agreau sau cei mai mulți dintre ei ca protector al civilizației europene împotriva comunismului. Exista o diferență de atitudine între englezi şi francezi. Mulți englezi, în special din Partidul Conservator, spuneau: „Mai bine Hitler decât Stalin" Nu-i trecea prin minte nici unui englez, cu excepția liderului fascist, Sir Oswald Mosley, să spună:

„Mai bine Hitler decât Baldwin sau Chamberlain, sau chiar Attlee{85}" în Franța, alegerile generale din mai 1936 au adus la putere o majoritate de stânga alcătuită din radicali, socialişti şi comunişti. Când a urmat un guvern al Frontului Popular, francezii conservatori, „oamenii de bine", au spus nu doar: „Mai bine Hitler decât Stalin", ci şi „Mai bine Hitler decât Leon Blum".

Acesta nu a fost unicul motiv pentru care relațiile dintre Rusia sovietică şi Occident, care păreau a se îmbunătăți, au început să se deterioreze. Anul 1936 a reprezentat începutul marilor epurări din Rusia: practic, toți vechii bolşevici au fost executați sau închişi, sute de mii poate milioane de neruşi au fost trimişi în Siberia. În anii următori, epurarea s-a extins la forțele armate: Tuhacevski{86}, şeful statului-major, trei din cei cinci mareşali, 13 din cei 15 comandanți de armată şi mulți alții au fost împuşcați după câte un proces secret sau fără niciun fel de judecată. Nimeni nu cunoaşte rațiunea acestui masacru. Era Stalin un nebun autocrat? Se baza pe ceva când presupunea că generalii sau rivalii săi politici plănuiau să folosească sprijinul german pentru o revoluție antistalinistă? Sau plănuia el însuşi o reconciliere cu Hitler şi de aceea şi-a înlăturat posibilii critici? Potrivit unei versiuni, preşedintele Benes al Cehoslovaciei a descoperit că Tuhacevski şi alții negociau cu Hitler şi i-a înmânat dovezile lui Stalin. Potrivit altei versiuni, însuşi serviciul secret german a conceput dovezile şi i le-a plasat lui Benes. Nu ştim nimic despre aceste lucruri şi, probabil, nu vom şti niciodată. Însă efectul a fost indiscutabil. Aproape toți observatorii occidentali au devenit convinşi de faptul că Rusia sovietică era inutilă în postura de aliat: conducătorul ei un dictator sălbatic şi lipsit de scrupule, armatele sale în haos, sistemul ei politic în prag de colaps la prima amenințare. Ambasadorul american, Joseph Davies, era singura excepție. El a insistat întotdeauna că fusese un complot real, că procesele se

desfăşuraseră în mod corect şi, drept urmare, puterea sovietică se întărise. Însă şi el îşi dădea doar cu părerea. Nimeni nu ştia adevărul atunci, şi nimeni nu-l cunoaşte nici astăzi. Armatele sovietice s-au prezentat bine împotriva germanilor în 1941, însă numai după un dezastru inițial teribil. Asta ar putea dovedi că armatele erau eficiente şi în 1936 sau 1938. Pe de altă parte, ar putea sugera că ele nu erau pregătite pentru război nici măcar în 1941. Toate speculațiile în privința acestui subiect sunt inutile. Rezultatul practic a fost acela că Puterile occidentale s-au plasat ferm în spatele liniilor lor defensive o urmare paradoxală, dacă se are în vedere că Pactul franco-sovietic a fost pretextul lui Hitler pentru distrugerea sistemului de la Locarno.

Cele două Puteri occidentale nu au rămas în expectativă după evenimentele din martie 1936. Ele au început să-şi îmbunătățească poziția defensivă, sau cel puțin aşa au crezut: în principal din teamă față de Germania, deşi şi-au slăbit şi legăturile cu Rusia sovietică. Când Hitler a înaintat în zona renană, guvernul britanic a înlocuit dubla garanție din tratatul de la Locarno cu o promisiune clară de asistență dacă Franța era atacată direct. Aceasta a fost privită ca o chestiune temporară, până când negocierile ar fi oferit un substitut pentru Locarno. Însă negocierile nu au condus la nimic nu s-a putut găsi niciun înlocuitor pentru Locarno. În acest mod accidental, Marea Britanie s-a angajat pentru prima oară în istoria ei la o alianță pe timp de pace cu o Mare Putere continentală, fapt ce a marcat într-adevăr o schimbare, o dovadă a implicării sporite a Marii Britanii în chestiuni continentale sau poate doar o dovadă a slăbiciunii sale sporite. Însă nu era, în realitate, o schimbare profundă. Un parteneriat, în sensul unor interese comune cu Franța, existase de mult timp. Alianța formală, deşi aparent un angajament precis, nu a fost considerată ca un element preliminar acțiunii. Dimpotrivă, ea a fost oferită pentru a preveni o

replică franceză efectivă la ocuparea zonei renane. Testul practic al unei alianțe îl reprezintă angajamentele militare exacte care o însoțesc. Discuții la nivel de state-majore s-au desfăşurat între Marea Britanie şi Franța imediat după ce germanii au intrat în zona renană. Ele au durat cinci zile şi apoi s-au întrerupt. N-au mai fost reluate până în februarie 1939. Franța nu şi-a sporit securitatea sau forța datorită alianței cu Marea Britanie. Mai curând a obținut un aliat care i-a paralizat Iară încetare mişcările, din teama că alianța ar putea deveni efectivă asta nu înseamnă că francezii aveau nevoie de prea multe piedici pentru a da înapoi.

Reocuparea germană a zonei renane nu a slăbit în mod direct poziția defensivă a Franței, oricât de mult i-ar fi afectat planurile ei ofensive, care oricum erau inexistente. Indirect, însă, ea a avut o consecință gravă. Belgia fusese aliata Franței din 1919, cele două armate fiind strâns coordonate. Acum belgienii aveau o Germanie reînarmată la frontiera lor. Se mai puteau ei baza pe aliatul lor francez, care se dovedise atât de ineficient? Sau trebuiau să se retragă, sperând să evite furtuna care se prefigura? Au ales cea de-a doua variantă. În toamna lui 1936, ei s-au retras din alianța cu Franța, iar la începutul lui 1937 şi-au reafirmat poziția neutră pe care o deținuseră înainte de 1914. Aceasta a creat o problemă strategică teribilă pentru francezi. Linia Maginot, cea mai formidabilă apărare, era întinsă doar de la frontiera elvețiană până la cea belgiană. Până atunci francezii presupuseseră deşi fără prea multă justificare că belgienii vor construi nişte fortificații similare de-a lungul scurtei granițe dintre Belgia şi Germania. Ce urmau să facă acum? Nu puteau să insiste în privința sistemului defensiv belgian, sau chiar să ridice această problemă, fără să atingă neutralitatea statului vecin. Frontiera dintre Franța şi Belgia era extrem de lungă. Costul fortificării sale era prohibitiv. În plus, francezii nu puteau încerca aşa ceva

fără a admite implicit că renunțaseră la apărarea Belgiei şi că o considerau un posibil inamic. De aceea, au făcut ceea ce fac în general oamenii când se află în fața unei probleme insolubile: îşi închid ochii şi pretind că problema nu există. Nu s-a făcut nicio încercare de protejare a frontierei franceze cu Belgia. Această neglijență a continuat chiar şi după izbucnirea războiului. Forțele britanice erau staționate la frontiera belgiană în timpul iernii 1939–1940 şi mulți ofițeri au raportat lipsa completă a mijloacelor de apărare. Aceste plângeri au ajuns la Hore-Belisha, secretarul de stat de la Ministerul de Război. Şi când el a ridicat problema la statul-major, a fost imediat eliberat din funcție. Câteva săptămâni mai târziu, germanii au invadat în forță Belgia şi cu ajutorul erorilor strategice ale lui Gamelin, comandantul suprem aliat au obținut acolo acea victorie decisivă pe care o scăpaseră în 1914.

Informațiile noastre despre aceste evenimente ulterioare fac dificilă observarea în evoluție a elementelor antebelice ale politicii britanice şi franceze. Ştim că armatele aliate din Franța au fost umilite de către germani şi, de aceea, tragem concluzia facilă că acestea erau pregătite inadecvat din punct de vedere militar. Concluzia pare să fie întărită şi de date statistice. În 1938, când Germania aloca 16,6% din producția ei totală domeniului militar, Marea Britanie şi Franța alocau doar 7%. Însă, înainte de a accepta explicația că înfrângerea Puterilor occidentale s-a datorat eşecului lor de a se reînarma adecvat, trebuie să ne întrebăm: „adecvat pentru ce?”. Dacă ar fi crescut cheltuielile militare, spre exemplu, acest lucru ar fi surmontat neglijarea strategică a Belgiei? S-a presupus în mod obişnuit, şi încă se mai presupune că obiectivul ideal ar fi trebuit să constea în egalitatea de înarmare cu un posibil oponent sau cu un grup de oponenți. Acesta este, în realitate, cel mai lipsit de sens dintre obiective: este prea mult dacă o țară doreşte doar să se apere, şi

prea puțin dacă dorește să-și impună voința asupra celeilalte părți. Amiralitatea britanică n-a fost niciodată preocupată de egalitate. Ea și-a propus o superioritate decisivi, asupra Germaniei și Italiei, și, după 1937, chiar asupra Japoniei. Acest nivel cumulat al celor trei Puteri nu a fost atins, însă din lipsă de timp, nu din lipsă de bani.

Armamentele erau oricum decisive în privința situației din Europa, însă și în acest caz, obiectivul egalității ducea într-o direcție greșită. În primul război mondial, defensiva a fost cu mult mai puternică decât ofensiva: atacatorul avea nevoie de o superioritate triplă, dacă nu chiar de cinci ori mai mare. Campania din 1940 din Franța a părut să conteste această experiență: germanii au obținut o victorie decisivă fără a deține o mare superioritate în oameni sau echipamente. De fapt, campania din Franța n-a dovedit nimic, cu excepția faptului că și armatele pregătite corespunzător pentru defensivă pot fi distruse, dacă sunt conduse îndeajuns de prost. Mai târziu, marea coaliție formată din Marea Britanie, Rusia sovietică și Statele Unite a trebuit să aștepte o superioritate de cinci ori mai mare pentru a înfrânge Germania. De aceea, dacă Marea Britanie și Franța sperau doar să se apere, o mică creștere a producțiilor de armament ar fi fost suficientă; dar ceea ce au făcut între 1936 și 1939 a fost mai mult decât atât. Pe de altă parte, dacă doreau să înfrângă Germania și să-și recapete poziția de dominație triumfătoare de care se bucuraseră în 1919, ar fi trebuit să-și multiplice armamentele nu de două, ci de șase sau chiar de zece ori o perspectivă imposibilă. Nimeni n-a calculat astfel. Oamenii s-au ghidat greșit după conceptul de egalitate, crezând că acesta le va oferi cumva nu numai securitate, ci și putere. Miniștrii au discutat despre „apărare", însă au presupus că o apărare încununată de succes reprezenta același lucru cu victoria, iar criticii lor au presupus că o defensivă reușită era sau imposibilă,

sau nu însemna altceva decât înfrângerea. Din acest motiv, nu se poate da un răspuns simplu la întrebarea: „Erau adecvate armamentele britanice şi franceze înainte de 1939? Ele erau adecvate pentru a apăra cele două țări, dacă ar fi fost utilizate corespunzător, însă erau inadecvate pentru a opri extinderea puterii germane în Europa răsăriteană.

Într-un domeniu, raportul normal al armamentelor, de trei la unu, părea a nu se putea aplica. Era o părere universal împărtăşită că nu putea exista apărare împotriva unui atac din aer. Baldwin a exprimat asta când a spus: „Bombardierul va trece întotdeauna". Era de aşteptat ca toate marile oraşe să fie făcute una cu pământul imediat după izbucnirea războiului, iar guvernul britanic, pornind de la această presupunere, s-a pregătit pentru mai multe pierderi la Londra în prima săptămână de război, decât a suferit întregul popor britanic de-a lungul celor cinci ani ai conflagrației mondiale. Singurul răspuns se presupunea a fi „descurajarea" o forță de bombardiere la fel de mare ca a inamicului. Nici Marea Britanie, şi nici Franța nu au pretins că posedă o asemenea forță în 1936, sau chiar în 1939. Acestui fapt s-a datorat, în mare parte, timiditatea liderilor lor. Toate aceste calcule s-au dovedit a fi eronate. Germanii nu plănuiseră nicio clipă bombardamente masive. Forța lor de bombardament era doar un auxiliar pentru armata de uscat şi, de aceea, au trebuit să improvizeze atacul aerian asupra Marii Britanii din vara lui 1940. Germanilor li s-a răspuns şi au fost învinşi nu de bombardierele britanice, ci de avioanele de vânătoare, care fuseseră disprețuite şi relativ neglijate înainte de război. Când britanicii, la rândul lor, au ajuns să bombardeze Germania, asta le-a produs lor mai multe probleme decât germanilor, adică s-au pierdut mai mulți oameni şi materiale britanice decât s-a distrus în Germania. Nimeni nu putea intui asta înainte de evenimente, iar unii n-au reuşit să

înțeleagă nici după aceea. Anii antebelici şi-au urmat cursul sub umbra acestei hidoase aprehensiuni eronate.

Războaiele care urmează sunt întotdeauna diferite de războaiele care sunt aşteptate. Victoria se îndreaptă spre tabăra care a făcut cele mai puține greşeli, nu spre aceea care a avut presupuneri corecte. Din această perspectivă, Marea Britanie şi Franța nu s-au pregătit corespunzător. Experții militari au oferit sfaturi greşite şi au urmat o strategie eronată, miniştrii nu au înțeles ceea ce spuneau experții, politicienii şi publicul nu au sesizat ceea ce le spuneau miniştrii. Nici măcar criticii nu se aflau mult mai aproape de adevăr. Winston Churchill, spre exemplu, avea „dreptate" doar când cerea mai mult în toate privințele. El nu a cerut arme sau strategie de un tip diferit, iar în privința multor subiecte cum ar fi puterea armatei franceze sau eficiența bombardamentelor el persevera cu obstinație în eroare. Dificultățile politice au jucat şi ele un rol, deşi mai mic decât s-a pretins adesea. În Franța, guvernul Frontului Popular, în funcție din iunie 1936, ar fi trebuit să fie în mod special hotărât împotriva Puterilor fasciste, însă era preocupat şi cu introducerea unor reforme sociale mult aşteptate. Aceste reforme modeste au cauzat resentimente violente în rândul categoriilor sociale avute, iar armamentele franceze au plătit penalizarea. Când liderii militari francezi, ei înşişi conservatori, au cerut sporirea sumelor alocate forțelor armate, neîndoielnic aveau în vedere nevoi reale, dar sperau în acelaşi timp că aceste cheltuieli vor bloca programul de reforme sociale. Susținătorii Frontului Popular, adică majoritatea poporului francez, au dat un răspuns de acelaşi calibru: dându-şi seama că o parte din sumele destinate armatei era cerută pentru a se împiedica reforma socială, ei au refuzat să creadă că era necesară vreo înarmare.

Înarmarea britanică era modestă din motive diferite. Este adevărat că guvernul a pretins uneori că era

stânjenit în acțiunile sale de pacifismul nepatriotic al opoziției laburiste, iar această scuză a fost mult exagerată mai târziu, când evenimentele au scos la iveală erorile guvernului. În fapt, guvernul britanic a ales deliberat să limiteze cheltuielile militare la o sumă modestă. Avea o majoritate covârşitoare în Camera Comunelor: deținea 250 de locuri, iar laburiştii n-ar fi avut cum să se opună propunerilor guvernamentale, lăsând deoparte faptul că mulți laburişti doreau în realitate sporirea înarmării. Guvernul a acționat lent din rațiuni politice şi economice, şi mai puțin din teama de opoziția laburistă. Atacurile inițiale ale lui Churchill au întârziat acțiunea guvernului. După ce au fost negate acuzațiile sale, era dificil pentru miniştri să declare că el avusese dreptate. Chiar atunci când s-au hotărât să sporească sumele destinate înarmării, au făcut-o cu o precauție excesivă, exact invers decât Hitler, care s-a lăudat adesea cu armamente pe care nu le deținea. El dorea să calce pe nervii oponenților săi, iar ei doreau să-l liniştească şi să-l aducă înapoi la masa tratativelor. Astfel că guvernul britanic a încercat, de dragul lui Hitler, să facă în aşa fel încât măsurile sale să pară paşnice şi ineficiente, în acelaşi timp în care asigura opinia publică britanică în privința faptului că Marea Britanie se va afla în curând în siguranță. Baldwin s-a pronunțat ferm împotriva înființării unui Minister al înzestrării Armatei şi când, în cele din urmă, a fost nevoit să cedeze postul liber de la Ministerul pentru Coordonarea Apărării, el nu l-a ales pe Churchill sau măcar pe Austen Chamberlain, ci pe Sir Thomas Inskip o numire descrisă, în mod corect, ca fiind cea mai extraordinară de când Caligula şi-a ridicat calul la demnitatea de consul. Dacă s-ar fi însumat toate numirile britanice de acest gen, s-ar fi putut alcătui regimentul de cavalerie Caligula.

Guvernul britanic s-a temut să ofenseze principiile economice chiar mai mult decât s-a temut să-l ofenseze

pe Hitler. Secretul cutiei Pandorei pe care Schacht îl folosise în Germania şi pe care *New Deal*-ul american îl scosese, de asemenea, la iveală rămăsese un mister pentru guvernul britanic. Devotat monedei şi preţurilor stabile, acesta considera sporirea cheltuielilor publice ca un rău imens, scuzabil doar în eventualitatea unui război adevărat, dar şi atunci lamentabil. Miniştrii britanici n-au intuit că a cheltui banii publici pe orice, chiar pe arme, însemna în fond creşterea prosperității. Aidoma tuturor economiştilor contemporani, cu excepția, bineînțeles, a lui J.M. Keynes, ei tratau finanțele publice ca şi cum ar fi banii unei persoane private. Când un individ cheltuie bani pe obiecte scumpe, lui îi rămân mai puțini de cheltuit în altă parte şi, astfel, „cererea" scade. Când un stat cheltuie bani, această acțiune creează o „cerere" sporită, şi de aceea creşte prosperitatea întregii comunități. Acest lucru este evident pentru noi, astăzi. Puțini îl ştiau atunci. Înainte de a-i condamna prea disprețuitori pe Baldwin sau pe Neville Chamberlain, ar trebui să reflectăm că, nu mai târziu de 1959, un economist s-a ridicat în Camera Comunelor pentru a predica exact doctrina deprimării publice care a condamnat la eşec politica britanică înainte de 1939. Poate că nu suntem mai vizionari, ci doar mai temători de explozia populară care ar apărea dacă economiştii îşi vor impune punctul de vedere şi se va reveni la şomajul de masă. Înainte de 1939, acest şomaj a fost considerat ceva natural, iar guvernul putea pretinde, cu toată sinceritatea, că nu existau în țară resurse neutilizate în momentul în care aproape două milioane de oameni rămâneau şomeri.

Şi în acest domeniu, Hitler avea un mare avantaj asupra țărilor democratice. Realizarea sa principală era eliminarea şomajului, iar cei mai mulți dintre germani nu-şi făceau probleme în privința metodelor eretice pe care el le-a folosit, atât timp cât acestea dădeau rezultate. Mai mult decât atât, chiar dacă bancherii

germani au protestat, ei nu aveau mijloace efective de a spune nu. Când Schacht însuşi a devenit temător, el a putut doar să demisioneze, ceea ce a contat pentru puțini dintre germani.

O dictatură ca aceea a lui Hitler putea evita consecințele obişnuite ale inflației. Deoarece nu existau sindicate, salariile puteau fi menținute stabile, la fel şi prețurile, asta în timp ce controlul riguros al ratei de schimb susținut prin intermediul terorii şi al poliției secrete a prevenit orice depreciere a mărcii. Guvernul britanic trăia încă în atmosfera psihologică din 1931: mai înspăimântat de evoluția lirei decât de înfrângerea în război. Măsurile sale de reînarmare au fost, de aceea, mai puțin determinate de necesitatea strategică (chiar dacă aceasta ar fi fost cunoscută), cât de ceea ce avea de spus contribuabilul iar acesta, asigurat constant că guvernul făcuse deja Marea Britanie mai puternică, n-avea prea multe de spus. Limitarea impozitului pe venit şi încrederea în centrul bancar londonez se situau pe primul plan, iar armamentele doar pe al doilea. În asemenea circumstanțe, nu este necesară invocarea opoziției Partidului Laburist pentru a înțelege de ce pregătirile britanice de război înainte de 1939 s-au situat mult în urma celor ale Germaniei. Uimitor este însă faptul că, atunci când a izbucnit războiul, Marea Britanie era totuşi relativ pregătită un triumf al ingeniozității ştiințifice şi tehnice asupra economiştilor.

În orice caz, ar fi o explicație prea simplă pentru tot ce s-a întâmplat între 1936 şi 1939 să se spună doar că Marea Britanie şi Franța erau mai puțin echipate pentru război decât Germania şi Italia. Bineînțeles că guvernele trebuie să-şi cântărească forța şi resursele înainte de a decide în privința acțiunii sau inacțiunii, însă ele rareori procedează astfel. În viața reală, guvernele care nu doresc să facă nimic sunt convinse în mod indubitabil de slăbiciunea țării lor, iar apoi devin în aceeaşi măsură încrezătoare în forța ei în momentul în care doresc să

acționeze. Germania, spre exemplu, era cu puțin mai pregătită pentru un mare război între 1933 şi 1936 decât fusese înainte ca Hitler să vină la putere. Diferența era că el avea nervii tari, iar predecesorii săi nu. La celălalt capăt al poveştii, guvernul britanic avea prea puțin temei în martie 1939 să creadă că Marea Britanie putea face față riscului unui război mai bine decât înainte, fiind valabil mai degrabă contrariul, cel puțin din punct de vedere tehnic. Schimbarea era psihologică: un acces de încăpățânare la fel de nerațional ca şi timiditatea care l-a precedat. Există puține dovezi că liderii țărilor democratice (sau chiar ai țărilor dictatoriale) şi-au consultat vreodată, detaşați de alte chestiuni, experții militari înainte de a decide politica de urmat. Ei întâi au decis politica, şi apoi au cerut experților argumentele tehnice prin care acea politică putea fi justificată. Astfel au stat lucrurile în privința ezitării britanice şi franceze de a sprijini fără reticent Liga Națiunilor în toamna lui 1935; la fel şi în privința reținerii lor de a adopta o poziție fermă împotriva dictatorilor în 1936. Miniştrii britanici doreau pacea de dragul contribuabilului, iar cei francezi pentru a-şi pune în practică programul de reformă socială. Ambele guverne erau alcătuite din oameni în vârstă, bine intenționați, care au dorit în mod just să scape de un mare război, dacă exista vreo posibilitate ca acesta să fie evitat. În plus, era împotriva naturii lor să respingă, în politica externă, acea politică a compromisurilor şi concesiilor pe care au aplicat-o pe plan intern.

Răspunsul lor ar fi putut fi diferit dacă Hitler, după reocuparea zonei renane, ar fi amenințat în continuare, mai direct, aranjamentul teritorial existent în Europa sau dacă Mussolini ar fi purces la noi cuceriri imediat după capturarea Abisiniei. Însă Hitler a rămas liniştit, iar forța Italiei se epuizase. Marele eveniment al anului 1936 s-a desfăşurat în altă parte un conflict al

ideologiilor, sau aşa a părut, în locul unei ciocniri nemijlocite de putere. Acesta a fost războiul civil spaniol. În 1931, Spania devenise republică. În 1936, alegerile generale au adus la putere, acolo, ca şi în Franța, o coaliție formată din radicali, socialişti şi comunişti un alt Front Popular. Programul său era mai mult anticlerical şi democratic decât socialist. Chiar şi aşa, era îndeajuns pentru a provoca vechile interese conservatoare monarhiste, militare şi fasciste. Planuri pentru o revoltă antidemocratică fuseseră concepute încă din 1934 şi primiseră o binecuvântare destul de vagă din partea lui Mussolini. În iulie 1936, aceste planuri s-au concretizat într-o rebeliune militară pe scară largă. Exista credința generală, în acel moment, că rebeliunea era următoarea etapă dintr-o deliberată strategie fascistă de cucerire: Abisinia primul pas, reocuparea zonei renane următorul, iar acum Spania. Se presupunea că rebelii spanioli erau nişte marionete ale celor doi dictatori fascişti. Cunoaşterea istoriei şi a caracterelor spaniole ar fi trebuit să indice că acest punct de vedere era greşit. Spaniolii, chiar fasciştii spanioli, erau prea mândri şi independenți pentru a fi marionetele cuiva, iar revolta a fost pregătită fără vreo consultare serioasă la Roma sau Berlin. Mussolini a oferit avioane prin prisma resentimentului general împotriva democrației. Unii agenți germani au simpatizat cu rebelii, însă Hitler nu ştia mai mult decât oricine altcineva înainte ca rebeliunea să se producă.

Rebelii s-au aşteptat să obțină o victorie rapidă, ca de altfel mulți alții. În schimb, republica şi-a raliat muncitorii din Madrid, i-a înfrânt pe conspiratorii militari din capitală şi şi-a afirmat supremația asupra celei mai mari părți a Spaniei. A început să se prefigureze un lung război civil. Mussolini şi-a sporit ajutorul față de rebeli, mai întâi cu materiale, iar apoi cu oameni. Hitler a trimis un sprijin aviatic la o scară modestă. De cealaltă parte, la zece zile după declanşarea

rebeliunii, Rusia sovietică a început să trimită echipament militar taberei republicane. Este uşor de înțeles motivul pentru care cei doi dictatori i-au ajutat pe rebeli. Mussolini dorea să discrediteze democrația şi a sperat, în mod eronat, să obțină dreptul de a utiliza bazele navale spaniole prin intermediul cărora putea amenința Franța în Mediterana. El dorea ca fasciştii spanioli să învingă, şi să învingă repede, fără a face un prea mare apel la modestele resurse ale Italiei. Şi Hitler era bucuros să poată discredita democrațiile, însă el nu a luat războiul civil spaniol prea în serios. Principalul său interes era să încurajeze disensiunile dintre Italia şi Franța, nu să asigure victoria fascismului spaniol. Forța aeriană germană a folosit Spania ca teren de antrenament pentru aparate şi piloți. În afară de asta, Hitler i-a sprijinit pe rebelii spanioli în principal cu vorbe. Se credea, în cercuri largi, în acel moment, că Germania şi Italia vor intra ele însele de partea rebelilor, dacă intervenția lor era amenințată. Destul de ciudat, această afirmație nu este reală. Unul dintre puținele fapte bine documentate ale perioadei respective este acela că Hitler şi Mussolini erau hotărâți să nu rişte un război din pricina Spaniei. Dacă ar fi fost amenințați, ei s-ar fi retras. Atitudinea lor era identică cu a Marii Britanii şi Franței în chestiunea abisiniană: acțiune până la prefigurarea războiului, însă nu mai departe. În 1935, Mussolini le-a păcălit pe cele două Puteri democratice; acestea, când le-a venit rândul în 1936, n-au izbutit să-i păcălească pe dictatori.

Politica anglo-franceză, sau lipsa vreunei politici, şi nu politica lui Hitler şi Mussolini a decis finalul războiului civil spaniol. Republica avea resurse mai mari şi un sprijin popular mai consistent. Ea ar fi putut învinge numai dacă s-ar fi bucurat de tratamentul corect care i se cuvenea prin prisma dreptului internațional: armament extern pentru guvernul legitim, nu pentru rebeli. Ar fi putut învinge chiar dacă ambele

tabere ar fi primit ajutor extern sau dacă celor două părți le-ar fi fost refuzat orice sprijin. Rebelii aveau o şansă doar dacă primeau ajutor străin, iar republicanii deloc sau foarte puțin. Această situație extraordinară s-a realizat datorită Londrei şi Parisului, deşi nu în mod deliberat. Primul impuls al guvernului francez, el însuşi având la bază un Front Popular, a fost să permită exportul de arme către Republica spaniolă. Apoi au început îndoielile. Radicalii francezi, deşi cooperau cu socialiştii în cadrul guvernului, au obiectat pentru ajutorarea unei pretinse cauze comuniste din exterior, iar socialiştii francezi s-au temut să se implice într-un război cu Puterile fasciste. Leon Blum, premierul, s-a deplasat la Londra pentru consultare, iar acolo i s-a cerut în mod ferm reținere. Guvernul britanic a făcut o propunere aparent atractivă: dacă Franța nu-i ajuta pe republicanii spanioli, atunci se putea cere Germaniei şi Italiei să nu-i ajute pe rebeli. Poporul spaniol îşi putea decide propriul destin şi, după toate probabilitățile, dacă nonintervenția ar fi funcționat într-adevăr, Republica ar fi învins. Nu ştim de ce guvernul britanic a făcut această propunere, care era împotriva tradiției din politica britanică. Cu aproximativ un secol mai devreme, când s-a desfăşurat un alt război civil în Spania, Marea Britanie sprijinise activ, cu arme, cauza monarhiei constituționale şi respinsese principiul nonintervenției, susținut de Sfânta Alianță. Acum, în 1936, guvernul britanic a pretins că el acționa doar în interesul păcii generale. Dacă toate Marile Puteri n-ar fi intervenit în Spania, războiul civil s-ar fi putut consuma dincolo de lumea civilizată, aşa cum sperase Metternich{87} că s-ar fi putut întâmpla cu revolta grecească din anii ’20 ai secolului al XIX-lea. Criticii de stânga au pretins că guvernul avea simpatii fasciste şi dorea ca rebelii să învingă. Bancherii britanici, cu interese în Spania, nu erau entuziasmați în privința Republicii, iar guvernul ar fi putut fi influențat de către aceştia. Funcționarii

britanici nu se uitau prietenos la Frontul Popular. Poate că guvernul britanic ar fi fost mai puțin insistent în chestiunea nonintervenției dacă situația s-ar fi inversat, şi în Spania ar fi fost o rebeliune comunistă, sau chiar radicală, împotriva unui regim fascist stabil. Nu vom afla niciodată. Probabil că timiditatea dorința de a evita un nou subiect de conflict în Europa a contat cel mai mult, iar simpatiile fasciste, dacă au existat, s-au plasat pe locui al doilea.

În orice caz, guvernul britanic a stabilit direcția. Blum a acceptat politica de nonintervenție. Mai mult decât atât, el i-a convins pe liderii Partidului Laburist să sprijine şi ei această politică, astfel încât să nu facă dificilă poziția sa în Franța. Astfel, guvernul național i-a impus la început nonintervenția lui Blum, acesta a impus-o liderilor laburişti, care au impus-o susținătorilor lor totul în numele păcii europene. S-a înființat un comitet de nonintervenție cu sediul la Londra. Erau reprezentate toate Marile Puteri europene şi s-au stabilit în mod solemn modalități de a preveni importurile de arme în Spania. Germania şi Italia n-au pretins că-şi vor ține promisiunile: ambele țări au trimis arme în permanență, iar Italia chiar formațiuni militare. Republica spaniolă părea condamnată la o distrugere timpurie. Însă Rusia sovietică a înlăturat această eventualitate clară. Ruşii au anunțat că îşi vor ține promisiunea de nonintervenție numai dacă germanii şi italienii şi-o țin pe-a lor. Aşa încât au început să sosească arme sovietice în Spania, deşi niciodată la aceeaşi scară cu cele fasciste însă aceste arme au ajutat Republica să reziste mai mult de doi ani.

Este improbabil că Rusia a intervenit în Spania datorită chestiunilor de principiu. Politica sovietică, sub conducerea lui Stalin, nu s-a făcut remarcată prin sprijinirea comunismului, ca să nu mai vorbim de democrație. Ea i-a permis lui Chiang Kai Shek{88} să-i spintece pe comuniştii chinezi fără un murmur şi ar fi

continuat relațiile prieteneşti cu Germania nazistă dacă Hitler ar fi dorit astfel. Schulenburg, ambasadorul german la Moscova, credea că Rusia sovietică ajuta Republica spaniolă pentru a reface prestigiul comuniştilor în Europa occidentală, puternic afectat de şocul marilor epurări{89}. Probabil că existau şi motive mai serioase. Conflictul din Spania le convenea mai mult ruşilor decât un conflict în apropierea frontierelor lor. De asemenea, ei au sperat că această confruntare va conduce la răcirea relațiilor între cele două democrații occidentale şi Puterile fasciste. Însă, bineînțeles că ruşii nu-şi asumau niciun risc de a fi ei înşişi implicați în război. Interesul lor era de a menține războiul civil spaniol în desfăşurare, nu ca Republica să învingă exact aceeaşi atitudine ca aceea pe care Hitler a adoptat-o față de fascismul spaniol.

Războiul civil spaniol a devenit capul de afiş pe scena internațională, iar în «Marea Britanie şi Franța, tema unor pasionate controverse interne. Marea confruntare a epocii, cea dintre democrație şi fascism, părea să se desfăşoare în Spania. Dar era doar o aparență. Republica spaniolă nu fusese niciodată o democrație stabilă şi, pe măsură ce războiul continua, s-a produs, în mod natural, creşterea influenței comuniştilor, care controlau aprovizionarea cu arme. De cealaltă parte, rebelii erau cu certitudine inamici ai democrației, însă ei erau preocupați de Spania, nu de „Internaționala Fascistă"; iar Franco{90}, liderul lor, nu avea nicio intenție de a lega Spania de vreo Putere străină sau de vreo cauză externă. Deşi el i-a răsplătit pe Hitler şi Mussolini cu declarații sforăitoare de solidaritate ideologică, a devenit un negociator brutal când s-au pus probleme economice, iar în chestiuni strategice nu a făcut niciun fel de concesii. Rebelii au câştigat războiul civil şi, spre surprinderea tuturor, victoria lor nu a afectat balanța generală din Europa. Francezii n-au fost obligați să-şi mute forțele în Pirinei, în pofida discuțiilor

despre slăbiciunea mărită de o a treia frontieră ostilă. Britanicii n-au trebuit să se teamă nicio clipă în privința Gibraltarului. Franco şi-a proclamat neutralitatea în timpul crizei cehoslovace din 1938–1939, spre nemulțumirea lui Hitler. Spania a rămas complet neutră în timpul celui de-al doilea război mondial, cu excepția relației cu Rusia. Chiar şi în acest din urmă caz, Divizia Albastră Spaniolă nu a fost niciodată mai mult decât un gest moral (sau imoral)[{91}].

Puțini au prevăzut acest final ciudat, iar războiul civil spaniol a avut un mare impact internațional în timpul desfăşurării sale. El a contribuit mult la prevenirea unui consens național în Marea Britanie şi Franța. Probabil că resentimentele cauzate de victoria Frontului Popular au făcut imposibilă realizarea unei unități a francezilor în orice variantă, însă existaseră eforturi serioase către un guvern cu adevărat național în Marea Britanie, după ce Hitler a reocupat zona renană. Controversa în privința nonintervenției a blocat aceste eforturi. Liberalii şi laburiştii au acuzat guvernul de trădarea cauzei democratice, iar miniştrii, la rândul lor, scuzând pretențiile Comitetului pentru nonintervenție, au devenit exasperați când a ieşit la iveală lipsa de onestitate a acestuia. Războiul civil spaniol a distras atenția de la problemele mai grave determinate de renaşterea puterii germane. Oamenii simțeau că toate ar fi fost mai bune dacă Franco ar fi fost înfrânt; ei au încetat să se mai gândească la cum poate fi blocat Hitler. În primele zile ale lui 1936, Winston Churchill păruse persoana capabilă să ralieze în jurul ei opiniile democratice şi patriotice. Însă el era neutru în războiul civil spaniol, sau poate chiar uşor favorabil lui Franco. Prestigiul său s-a prăbuşit şi nu s-a mai refăcut în stânga spectrului politic decât în toamna lui 1938.

Războiul civil din Spania a adăugat o nouă falie între Rusia sovietică şi Puterile occidentale sau mai exact între Rusia sovietică şi Marea Britanie, aceasta din

urmă coordonând, în fond, politica Vestului. Guvernului britanic nu-i păsa de felul în care se încheia războiul, ci doar ca acesta să se termine cât mai repede. Şi guvernul italian dorea un final rapid al războiului, însă cu condiția ca Franco să învingă. Oamenii de stat britanici au alunecat uşor spre o poziție identică cu a Italiei. Victoria lui Franco ar fi încheiat războiul, n-ar fi fost nicio diferență, decât pentru spanioli, şi de aceea prețul merita plătit. Şi Hitler ar fi fost mulțumit cu victoria lui Franco, chiar dacă pentru politica germană era convenabilă o prelungire a confruntării. Toate resentimentele britanice s-au revărsat asupra Rusiei sovietice. Maisky, reprezentantul sovietic în Comitetul pentru nonintervenție, îşi expunea pretențiile şi discuta numai în termenii nobili ai democrației, însă ajutoarele sovietice susțineau Republica. Ce i-a păsat Rusiei sovietice de democrație, gândeau liderii britanici? De ce a intervenit fără rost în Spania, atât de departe de propriile sale frontiere? îşi propunea pur şi simplu să cauzeze necazuri, sau, şi mai rău, să promoveze comunismul internațional? Un observator detaşat ar fi trebuit să înțeleagă că intervenția italiană şi apoi cea germană au fost cele care au transformat războiul civil spaniol într-o chestiune internațională; însă miniştrii britanici, îngrijorați de perspectiva unor crize ulterioare şi presați de opoziție, vedeau doar că războiul s-ar încheia rapid dacă ajutorul sovietic n-ar mai susține tabăra republicană. Pe de altă parte, la Moscova, liderii sovietici îşi construiau propriile suspiciuni. Ei au tras concluzia că oamenii de stat britanici erau la fel de indiferenți față de democrație, sau chiar față de interesele naționale, pe cât fuseseră ei înşişi față de comunismul internațional. Politica britanică era înțeleasă la Moscova doar dacă era însoțită de presupunerea că dorea triumful fascismului. Britanicii îi permiseseră lui Hitler să se reînarmeze şi să distrugă sistemul de securitate existent, iar acum îl ajutau pe

Franco să învingă în Spania. În curând, gândeau sovieticii, britanicii vor asista aprobator la atacul lui Hitler împotriva Uniunii Sovietice, sau poate chiar vor coopera în această întreprindere.

Aceste suspiciuni reciproce aveau să influențeze semnificativ viitorul. Efectul imediat al războiului civil spaniol a fost acela că liderii britanici au început să se precipite în căutarea favorurilor lui Mussolini. El părea să dețină soluția păcii. Unii britanici, precum Vansittart, au sperat că putea fi recâştigat pentru Frontul de la Stresa şi pentru o opoziție fermă față de Hitler. Alții, mai modeşti, au acceptat Axa şi au sperat că Mussolini îl va tempera pe Hitler. Mussolini era gata să facă promisiuni, însă nu intenționa să le şi respecte. El ştia că Italia obținuse avantaje în trecut prin pendularea între cele două părți, nu angajându-se față de una dintre ele, şi şi-a imaginat că avea încă libertate de mişcare. Însă a aşteptat de la britanici mai mult decât erau aceştia capabili să-i ofere. Ei au crezut că el se va mulțumi cu prestigiul victoriei din Spania, însă Mussolini dorea să obțină din partea Franței acele concesii care ar fi făcut Italia Puterea dominantă din Mediterana. Planul a avut însă o fisură care l-a invalidat. Republicanii spanioli, întăriți oarecum cu armament sovietic, i-au refuzat victoria pe care britanicii încercau să o aranjeze şi au umilit trupele italiene la Guadalajara. În orice caz, britanicii au continuat să încerce. În ianuarie 1937, s-a realizat o *„gentleman's agreement"* între Marea Britanie şi Italia, fiecare parte asigurând-o solemn pe cealaltă că nu intenționează să modifice *statu quo*-ul din Mediterana. În mai, s-a produs o schimbare de guvern în Marea Britanie. Baldwin, adept al răsturnării monarhilor, însă cu mai puțin succes la dictatori, a demisionat, iar Neville Chamberlain i-a luat locul ca prim-ministru. Chamberlain era un om mai practic, mai dur, nerăbdător cu acalmia din relațiile internaționale şi

încrezător că el o putea alunga. Înțelegerea cu Mussolini îi părea o necesitate imperioasă. La 27 iulie, el i-a scris personal lui Mussolini, regretând că relațiile anglo-italiene nu erau satisfăcătoare şi propunând convorbiri pentru îmbunătățirea lor. Mussolini i-a replicat, la rândul său, cu grație, exact ca altădată lui Austen Chamberlain sau Ramsay MacDonald.

A urmat un recul nefericit. Submarine „neidentificate" au torpilat nave sovietice care furnizau ajutor republicii spaniole, iar unele torpile au lovit şi vase britanice. Dintr-odată, somnul Amiralității britanice a devenit convulsiv. Eden, ministrul de externe, a început şi el să se agite. El nu fusese până atunci un „dur". Deşi ajunsese ministru datorită indignării generale împotriva planului Laval-Hoare, el ceruse Ligii Națiunilor să abandoneze Abisinia, acceptase reocuparea de către Hitler a zonei renane fără vreun protest serios, admisese pretențiile Comitetului pentru nonintervenție. Probabil că el fusese slab atunci când Baldwin îi oferise responsabilități sporite, însă resentimentar şi chiar hotărât atunci când Chamberlain i le-a preluat. Sau poate că şi-a pierdut încrederea în promisiunile lui Mussolini. În orice caz, Marea Britanie şi Franța au convocat o conferință la Nyon şi au înființat în Mediterana o patrulă navală care a eliminat ravagiile submarinelor misterioase. A fost o dovadă niciodată repetată că Mussolini devenea respectuos în fața unei demonstrații de forță. Însă această demonstrație nu putea, în sine, să determine nimic. Rațiunile politice pentru tolerarea intervenției italiene şi germane din Spania rămâneau în vigoare. Conferința de la Nyon a stabilit doar că această intervenție nu trebuia să ia forma unui conflict între Marile Puteri.

Extremul Orient a oferit motive suplimentare pentru ca britanicii să se abțină de la alte acțiuni navale în Mediterana. În iulie 1937, relațiile reci dintre China şi Japonia s-au transformat într-un război deschis. Cu

optsprezece luni înainte, japonezii instituiseră propriul lor control asupra întregii coaste a Chinei, tăindu-i acesteia cea mai mare parte a asistenței din exterior şi amenințând, de asemenea, interesele britanice în Shanghai şi Hong Kong. Din nou, chinezii au făcut apel la Liga Națiunilor, însă această instituție muribundă a putut doar să transfere apelul către o conferință a Marilor Puteri de la Bruxelles. Cu ocazia precedentă a afacerii manciuriene, britanicii primiseră în plin manifestarea unei dezaprobări morale pe care, în mare măsură, nu o meritau: ei păruseră a se opune doctrinei americane a ne recunoaşterii, în loc să demonstreze că această teorie nu îi este Chinei de niciun folos. La Bruxelles, britanicii au lovit primii: s-au oferit să susțină orice ajutor față de China pe care l-ar propune americanii. Ca şi înainte, americanii nu vor face nimic. Ei doreau satisfacția morală a nerecunoaşterii şi, în acelaşi timp, satisfacția materială a comerțului profitabil cu Japonia. Nerecunoaşterea reprezenta un plan american, fără îndoială neconştientizat, de a-i împinge pe alții în special pe britanici împotriva japonezilor. Americanii trebuiau să-şi exprime indignarea, iar britanicii să ofere opoziția concretă. Această ofertă nu era atractivă. Conferința de la Bruxelles nu a făcut nimic pentru a ajuta China. Ea nici măcar nu a intervenit în aprovizionarea Japoniei cu armament. Britanicii au permis anumitor ajutoare să ajungă în China pe drumul dinspre Burma (Birmania). Însă preocuparea lor principală era să-şi consolideze propria poziție în Extremul Orient pentru a face față dificultăților care se prefigurau. Interacțiunea dintre problemele din Europa şi cele din Orientul îndepărtat este greu de trasat în detaliu: fiecare departament din *Foreign Office* a mers pe calea sa distinctă. Însă a existat o conexiune. Marea Britanie era singura țară care a încercat să fie, în acelaşi timp, o Putere europeană şi una mondială. Această încercare i-a depăşit

posibilitățile, iar dificultățile dintr-o sferă i-au îngreunat acțiunile în cealaltă.

Conferința de la Bruxelles a avut un efect decisiv şi asupra relațiilor dintre Marea Britanie şi Statele Unite. De multă vreme în politica britanică existase un element stabil: lipsa certurilor cu americanii. Nu se făcuse niciodată vreun compromis în această privință. În anii '20 ai secolului nostru se mersese chiar mai departe: se căutase atragerea Statelor Unite în afacerile europene şi se privise cu satisfacție participarea americană, spre exemplu, în chestiunea reparațiilor şi în aceea a dezarmării. Această participare se sfârşise cu „izolaționismul" care însoțise victoria lui F.D. Roosevelt şi a democraților. Americanii erau prea ocupați cu *New Deal*-ul pentru a avea timp de Europa sau chiar de Extremul Orient. Tot ceea ce aveau de oferit era dezaprobarea morală, iar aceasta era îndreptată mai puțin împotriva dictatorilor, cât împotriva Puterilor care eşuaseră în a le rezista acestora. Marea Britanie şi Franța erau condamnate pentru eşecul lor de a salva Abisinia, pentru timorarea etalată în timpul războiului civil spaniol, pentru laşitatea lor totală în fața lui Hitler. Însă în niciunul dintre aceste cazuri Statele Unite nu făcuseră nimic, cu excepția menținerii unei neutralități imparțiale, care de obicei era spre beneficiul agresorului. Conferința de la Bruxelles a arătat că la fel aveau să stea lucrurile şi în privința Orientului îndepărtat. Puterile erau invitate să se angajeze să respecte principiul nerecunoaşterii doar de dragul Statelor Unite. Însă nu exista nicio şansă de a primi sprijin american, dacă rezistau în fața Japoniei. Dimpotrivă, Japonia le va copleşi cu echipament american.

Izolaționismul american a închis cercul izolării Europei. Comentatori din mediul academic au observat, în mod corect, că problema celor doi dictatori s-ar „rezolva" numai dacă cele două Puteri mondiale, Rusia sovietică şi Statele Unite, ar fi atrase în afacerile

europene. Această observație era o dorință, nu o politică. Liderii occidentali ar fi acceptat cu aviditate o susținere materială de peste Atlantic. Însă ea nu era oferită. Statele Unite erau neînarmate, cu excepția zonei Pacificului, iar legislația de neutralitate făcea imposibilă orice acțiune, chiar şi cea de furnizare de arme, echipament sau bani. Preşedintele Roosevelt putea oferi doar rectitudine morală, iar acesta era lucrul de care se temeau liderii occidentali: le-ar fi legat mâinile în negocierile cu Hitler şi Mussolini şi le-ar fi blocat concesiile pe care erau gata să le facă. Marea Britanie şi Franța aveau deja prea mult capital moral. Ceea ce le lipsea era forța materială. Nimic nu se prefigura din partea Statelor Unite.

Cooperarea cu Uniunea Sovietică a ridicat probleme diferite. Liderii sovietici erau dornici să joace un rol în Europa, sau cel puțin aşa părea. Ei au sprijinit Liga Națiunilor, au susținut securitatea colectivă şi au devenit campionii cauzei democrației din Spania. Intențiile lor reale reprezentau o enigmă. Erau ei într-adevăr entuziaşti în privința securității colective? Sau o susținuseră doar pentru a face necazuri țărilor occidentale? Avea Rusia sovietică vreo putere efectivă? Dacă avea, o va folosi vreodată? Guvernul sovietic a urmat o linie impecabilă în şedințele Comitetului pentru nonintervenție. Lucrurile arătau diferit în Spania, unde ajutoarele sovietice erau folosite pentru a impune o dictatură comunistă asupra forțelor democratice. Părea evident pentru liderii occidentali că războiul civil spaniol urma a se încheia în curând numai dacă Rusia sovietică abandona cauza republicană. Din acest motiv, ruşii, şi nu dictatorii fascişti erau cei care, în termeni practici, păreau inamicii păcii. Eden a definit obiectivul politicii occidentale ca fiind „pacea cu aproape orice preț". Prezența Rusiei sovietice şi a Statelor Unite a complicat plata acelui preț. Ele îşi puteau permite indignarea morală, însă Puterile occidentale trebuiau să trăiască cu

dictatorii. Liderii occidentali doreau ca Europa să-şi rezolve propriile afaceri, fără cei care vorbeau numai de democrație, securitate colectivă şi sanctitatea tratatelor de pace.

Poate că exista şi o gelozie europeană normală în privința intruziunilor din afară, o dorință formulată doar pe jumătate de a arăta că statele din Europa reprezentau încă Marile Puteri. Experimentul prin care Lumea Nouă fusese chemată să redreseze balanța celei Vechi fusese deja încercat în primul război mondial. Intervenția americană fusese decisivă, permițând Aliaților să câştige războiul. După douăzeci de ani, rezultatul nu mai părea atât de fericit. Victoria nu rezolvase chestiunea germană. Marea Britanie şi Franța încă se confruntau cu această problemă, mai insolubilă ca oricând. Privind retrospectiv, n-ar fi fost mai bine dacă ar fi fost obligate să realizeze o pace de compromis în 1917, cu o Germanie mai mult sau mai puțin moderată? N-ar trebui, în orice caz, să se lupte pentru un asemenea compromis acum? Chiar dacă Statele Unite erau convinse din nou să intervină, ele se vor retrage după aceea din nou, iar Puterile occidentale vor trebui încă o dată să se înțeleagă cu Germania prin forțe proprii. Referitor la intervenția sovietică, ce era mai înspăimântător succesul sau eşecul ei? Germania s-ar fi întărit nepermis de mult dacă ar fi învins Rusia. Însă alternativa victoriei sovietice era chiar mai rea. Ar fi însemnat comunism în toată Europa, sau cel puțin aşa se credea. Liderii occidentali doreau să mențină pe cât posibil *stătu quo*-ul, însă nu puteau face asta decât cu sprijin american sau sovietic.

Aceasta a fost marea decizie care a trebuit luată în cei doi ani de pace semiarmată. Probabil că nimic n-ar fi putut atrage Statele Unite sau Uniunea Sovietică spre Europa în acel moment. Însă, din motive care atunci păreau convingătoare, oamenii de stat occidentali s-au luptat pentru a menține cele două state în afara jocului.

Conducătorii Europei s-au comportat ca şi cum trăiau în zilele lui Metternich sau Bismarck, când Europa era încă centrul lumii. Destinele europene se hotărau într-un cerc închis. Negocierile de pace erau limitate, aproape complet, la țările strict europene. Dacă izbucnea războiul, acesta era un război european.

CAPITOLUL 7.
Anschluss-ul: Sfârşitul Austriei

Momentul de cotitură dintre cele două războaie mondiale s-a extins pe exact doi ani. Perioada postbelică s-a încheiat când Germania a reocupat zona renană, la 7 martie 1936, iar perioada premergătoare celui de-al doilea război mondial a început cu anexarea Austriei, la 13 martie 1938. Din acel moment, schimbările şi răsturnările de situații au continuat aproape fără întrerupere, până când reprezentanții Puterilor victorioase în a doua conflagrație mondială s-au reunit la Potsdam, în iulie 1945. Cine a declanşat furtuna şi a lansat acest marş al evenimentelor? Răspunsul acceptat este clar: Hitler. Momentul când a procedat astfel este şi el acceptat: 5 noiembrie 1937. Avem la dispoziție un document care prezintă afirmațiile făcute de el în acea zi. Documentul poartă numele de „Memorandumul Hossbach", după numele autorului său. Se presupune că acel document relevă planurile lui Hitler. A fost multă agitație în jurul acestui text la Nürnberg, iar editorii colecției *Documents on German Foreign Policy* spun că „el oferă o sinteză a politicii externe germane din 1937–1938"{92}. Din acest motiv, el merită cercetat în detaliu poate că vom găsi explicația celui de-al doilea război mondial sau doar originea unei legende.

În acea după-amiază, Hitler a organizat o conferință la cancelaria *Reich*-ului. Au participat Blomberg, ministrul de război, Neurath, ministrul de externe, Fritsch, comandantul armatei terestre, Raeder, comandantul marinei, şi Göring, comandantul forțelor

aeriene. Hitler a vorbit cel mai mult. A început cu o prezentare generală a necesității Germaniei de a obține *Lebensraum.* Nu a specificat unde urma să fie găsit acesta probabil în Europa, deşi a discutat şi despre potențiale colonii germane. Cu certitudine însă, erau necesare noi teritorii. „Germania a trebuit să facă față la doi inamici plini de ură, Marea Britanie şi Franța... Problema germană poate fi Rezolvată doar prin intermediul forței, iar recursul la această cale a presupus întotdeauna un risc aferent." Când şi cum urma să se apeleze la forță? Hitler a discutat trei „cazuri". Primul „caz" era „perioada 1943–1945". După acel moment, situația nu se putea schimba decât în rău: 1943 trebuia să fie anul acțiunii. Cazul al doilea viza un război civil în Franța. Dacă acesta s-ar fi întâmplat, „momentul unei acțiuni împotriva cehilor ar fi venit". Cazul al treilea se referea la un război între Franța şi Italia. Acesta se putea întâmpla foarte bine în 1938, iar atunci „obiectivul nostru trebuie să fie cucerirea Cehoslovaciei şi Austriei simultan". Niciunul dintre aceste „cazuri" nu s-a dovedit adevărat. De aceea, e limpede că ele nu ne pot oferi imaginea reală a politicii germane. Nici Hitler nu a insistat asupra lor. El a continuat să demonstreze că Germania îşi va atinge țelurile fără un mare război; aparent, „forța" însemna pentru el amenințarea, nu războiul în sine. Puterile occidentale vor fi prea şocate şi prea fricoase pentru a interveni. „Marea Britanie aproape sigur, dar probabil şi Franța a renunțat la cehi, resemnându-se cu faptul că această problemă va fi rezolvată corespunzător de către Germania." Nicio altă Putere nu va interveni. „Polonia cu Rusia în spatele ei va fi prea puțin înclinată să se angajeze într-un război împotriva unei Germanii victorioase." Rusia va fi ținută sub tensiune de către Japonia.

Expunerea lui Hitler era, în mare parte, un vis cu ochii deschişi şi fără niciun fel de legătură cu ceea ce a

urmat în viața reală. Chiar dacă credea în ceea ce spunea, nu era un îndemn la acțiune, în orice caz nu la un mare război, ci o demonstrație că un mare război nu va fi necesar. În ciuda discuțiilor preliminare despre perioada 1943–1945, partea consistentă a expunerii era examinarea şanselor unor victorii paşnice în 1938, când Franța va fi ocupată în alte zone. Ascultătorii lui Hitler au rămas sceptici. Generalii au insistat că armata franceză va fi superioară celei germane, chiar dacă se va angaja şi împotriva Italiei. Neurath era neîncrezător în privința iminenței unui conflict mediteranean între Franța şi Italia. Hitler a înlăturat aceste îndoieli: „El era convins de neparticiparea Marii Britanii şi, de aceea, nu credea în posibilitatea unei acțiuni războinice a Franței împotriva Germaniei". Există o singură concluzie sigură care poate fi trasă din acest discurs incoerent: Hitler plusa pe baza unei întoarceri a norocului care i-ar fi adus succes în relațiile internaționale, de genul miracolului care îl făcuse pe el cancelar în 1933. Nu exista niciun plan concret, nicio directivă pentru politica generală din 1937 şi 1938. Sau dacă exista o asemenea directivă, aceea era aşteptarea evoluției evenimentelor{93}.

Atunci de ce a reunit Hitler această conferință? Iată o întrebare care nu s-a pus la Nürnberg, şi nu şi-au pus-o nici istoricii. Însă cu certitudine o parte elementară a cercetării istorice este să te întrebi, în privința unui document, nu numai ce conține, dar şi de ce a apărut. Conferința din 5 noiembrie 1937 a fost o reuniune curioasă. Numai Göring era nazist. Ceilalți erau conservatori de modă veche, rămaşi în funcții pentru a-l putea controla pe Hitler. Toți, cu excepția lui Raeder, urmau să fie înlăturați din posturile lor în decursul următoarelor trei luni. Hitler ştia că toți, cu excepția lui Göring, erau adversarii săi, şi nici în Göring nu avea prea mare încredere. De ce şi-ar fi prezentat cele mai intime gânduri unor oameni față de care era

neîncrezător şi pe care urma să-i elibereze din funcţii în cel mai scurt timp? Această întrebare are un răspuns facil: el nu şi-a dezvăluit gândurile sale intime. Nu exista nicio criză în politica externă pentru a fi necesară o asemenea discuţie generală sau decizii urgente. Conferința a fost o manevră de politică internă. Aici se prefigura o furtună. Geniul financiar al lui Schacht făcuse posibilă reînarmarea şi eliminarea şomajului, însă acum Schacht îşi exprima aversiunea faţă de extinderea suplimentară a programului de înarmare. Hitler se temea de Schacht şi nu-i putea aduce contraargumente financiare. El ştia doar că ceilalți greşeau: regimul nazist nu-şi putea relaxa ritmul evoluției. Hitler şi-a propus să-l izoleze pe Schacht de ceilalți conservatori şi, de aceea, trebuia să-i câştige pe aceştia în favoarea unui program de sporire a înarmării. Expunerea sa geopolitică nu avea un alt scop. Însuşi „Memorandumul Hossbach" oferă dovada acestei concluzii. În paragraful său final se poate citi: „Cea de-a doua parte a conferinței a fost dedicată chestiunilor referitoare la înarmare". Fără îndoială că acesta a fost motivul pentru care ea a fost reunită.

Participanții înşişi au ajuns la această concluzie. După ce Hitler a plecat, Raeder s-a plâns că flota germană nu va avea forța de a face faţă unui război încă vreo câțiva ani. Blomberg şi Göring l-au tras într-un colț, unde i-au explicat că singurul obiectiv al conferinței fusese de a-l stimula pe Fritsch să ceară lărgirea programului de înarmare. Neurath nu a făcut niciun comentariu în acel moment. Se spune că a înțeles, câteva zile mai târziu, întreaga anvergură a imoralității lui Hitler şi apoi a suferit „câteva atacuri cardiace severe". Aceste atacuri au ieşit la iveală pentru prima dată în 1945, când Neurath era judecat pentru crime de război; el nu a arătat niciun semn al sănătății sale şubrede în 1937 sau în anii care au urmat. Fritsch a pregătit un memoriu, înaintat lui Hitler la 9 noiembrie,

în care a insistat ca armata germană să nu fie nevoită să suporte riscul unui război împotriva Franței. Hitler a replicat că nu exista vreun risc real şi că, în orice caz, Fritsch ac face mai bine dacă ar spori viteza de reînarmare decât să se încurce în chestiuni politice. În pofida acestei admonestări, manevra lui Hitler reuşise: din acel moment, Fritsch, Blomberg şi Raeder n-au mai avut vreo undă de simpatie față de scrupulele financiare ale lui Schacht. În altă ordine de idei, niciunul dintre cei care au participat la şedința din 5 noiembrie nu s-a mai gândit la ea până când Göring a văzut documentul prezentat la Nürnberg ca dovadă a vinovăției sale de război. Din acel moment, textul a început să circule pe „coridoarele" cercetării istorice. El reprezintă fundamentul teoriei care susține că nu mai este nimic de descoperit în privința originilor celui de-al doilea război mondial. Hitler, se pretinde, a decis războiul şi l-a plănuit în detaliu la 5 noiembrie 1937. Însă, „Memorandumul Hossbach" nu conține asemenea planuri, şi nici nu ar fi fost considerat ca atare dacă nu ar fi fost prezentat la Nürnberg. Memorandumul ne spune, ceea ce ştiam deja, că Hitler (asemenea oricărui om de stat german) intenționa să transforme Germania în Puterea dominantă în Europa. Ne mai spune, de asemenea, că el a făcut speculații despre cum s-ar putea întâmpla aşa ceva. Speculațiile sale s-au dovedit greşite. Ele nu prea au avut legătură cu izbucnirea reală a războiului în 1939. Un vânzător de ponturi la curse, care ar atinge doar nivelul lui Hitler de acuratețe, nu prea i-ar ajuta pe clienții săi.

Speculațiile nu erau numai greşite, ci şi irelevante. Hitler nu a făcut planuri, pentru cucerirea lumii sau pentru orice altceva. El a presupus că ceilalți îi vor da ocazia, iar el o va folosi. Ocaziile pe care el le-a avut în vedere la 5 noiembrie 1937 nu s-au concretizat. În schimb, au apărut altele. De aceea, trebuie să ne uităm în altă parte pentru a descoperi omul care a oferit o

ocazie pe care Hitler a putut-o folosi şi care, astfel, a dat primul impuls în direcția războiului. Un candidat evident pentru această poziție este Neville Chamberlain. Din momentul când a devenit prim-ministru în mai 1937, era hotărât să înceapă ceva. Bineînțeles că el a decis să acționeze pentru a preveni războiul, nu pentru a-l declanşa. Însă nu credea că războiul poate fi evitat doar nefăcând nimic. El detesta politica facilă, sceptică şi placidă a lui Baldwin. Nu credea în idealismul ezitant asociat cu Liga Națiunilor pe care îl promova, fără entuziasm, Eden. Chamberlain a devenit liderul celor care cereau sporirea înarmării britanice. În acelaşi timp, era indignat de sumele uriaşe de bani necesare, pe care le considera inutile. Era convins că această cursă a înarmărilor se declanşase datorită neînțelegerilor dintre Puteri, nu datorită rivalităților profunde sau din pricina concepției sinistre a unei Puteri de a domina lumea. De asemenea, el credea că Puterile nesatisfăcute Germania în special aveau nemulțumiri justificate, şi că aceste nemulțumiri trebuiau să-şi găsească rezolvarea. Într-o anumită măsură, el a acceptat punctul de vedere marxist (susținut de mulți nemarxişti) cum că insatisfacția germană avea cauze economice, precum lipsa accesului pe piețele externe. A acceptat cu mai multă tragere de inimă opinia „liberală" că germanii erau victimele unei injustiții naționale şi nu a găsit dificil să recunoască unde se afla injustiția. Existau şase milioane de germani în Austria, a căror reunificare națională era încă interzisă de tratatele de pace din 1919, trei milioane de germani în Cehoslovacia, ale căror dorințe nu fuseseră consultate niciodată, 350.000 de oameni în Danzig, care erau germani în toată puterea cuvântului. Experiența larg împărtăşită a acelor vremuri era aceea că nemulțumirile naționale nu pot fi eliminate sau reduse la tăcere Chamberlain fusese nevoit să recunoască asta, cu părere de rău, în privința Irlandei şi a Indiei. Exista o credință generalizată, deşi mai puțin

susținută de experiență, că națiunile devin mulțumite şi paşnice odată ce pretențiile lor sunt îndeplinite.

Era un program de pacificare a Europei. A fost conceput de Chamberlain, nu impus de Hitler. Aceste idei pluteau în aer, împărtăşite de cei mai mulți dintre englezii care se interesau de relațiile internaționale. Doar două grupuri erau de altă părere. Un grup foarte mic respingea validitatea cererilor naționale. Membrii săi susțineau că politica trebuie să fie determinată de chestiuni de putere, nu de moralitate, şi că naționalismul trebuie subordonat securității. Churchill dusese recent o campanie prelungită împotriva concesiilor în favoarea Indiei, iar opoziția sa față de concesiile privitoare la Germania era o sechelă logică a acesteia. Vansittart şi alți membri în vârstă ai Ministerului de Externe aveau, în mare măsură, un punct de vedere identic. Era o opinie care i-a şocat pe mulți englezi şi care, prin cinismul său aparent, i-a privat pe susținătorii săi de influență în politică. Forța, s-a susținut, fusese încercată în timpul primului război mondial şi după aceea. Şi cum nu dăduse rezultate, moralitatea trebuia să-i ia locul. Un grup mai mare, predominant din Partidele Liberal şi Laburist, accepta corectitudinea cererilor germane, însă considera că aceste cereri nu trebuiau îndeplinite cât timp Hitler rămânea la putere. Ceea ce îi reproşau lui Hitler era tirania lui pe plan intern, în special persecutarea evreilor; însă, pornind de la asta, ei au continuat prin afirmația că politica sa externă îşi propunea cuceriri, nu justiție deplină pentru Germania. Li s-a putut răspunde că neintervenția în problemele altor țări era o tradiție îndelungată a politicii externe britanice, susținută de John Bright şi de tatăl lui Chamberlain în perioada sa radicală, şi că Chamberlain adopta față de Germania nazistă exact atitudinea pe care mişcarea laburistă ceruse întotdeauna să fie adoptată față de Rusia sovietică. Li s-a putut răspunde şi că hitlerismul era

produsul „Versailles”-ului, şi că îşi va pierde caracterul negativ de îndată ce „Versailles”-ul va dispărea. Acestea erau argumente puternice, deşi nu finale. Rămăseseră mulți care doreau să-i reziste lui Hitler, însă poziția lor era subminată de faptul că au admis justețea presupuselor sale pretenții şi au contestat doar faptul că era îndreptățit să le emită. Ei au încercat să facă distincție între Germania şi Hitler şi au insistat că, în timp ce Germania avea dreptate, Hitler greşea. Din nefericire, aceasta nu era o distincție pe care germanii doreau să o facă.

În orice caz, Chamberlain era încrezător că programul său va funcționa. Motivația lui generală era pacificarea completă a Europei. El era condus de speranță, nu de frică. Nu i-a trecut prin minte că Marea Britanie şi Franța nu vor fi capabile să se opună pretențiilor germane. Mai curând, el a presupus că Germania, şi Hitler în particular, va fi recunoscătoare pentru concesiile consimțite concesii care, dacă Hitler nu răspundea cu bunăvoință similară, puteau să fie şi retrase. Chamberlain împărtăşea cu Hitler plăcerea de a face lucrurile el însuşi. Şi-a luat ca principal consilier pentru relațiile externe pe Sir Horace Wilson, un negociator profesionist care îşi clădise renumele în conflictele de muncă din industrie. În plus, primul-ministru nu acorda prea mare importanță părerilor celor din Ministerul de Externe. Când l-a contactat prima oară pe Hitler, a făcut-o prin lordul Halifax{94}, ulterior Lord Preşedinte, nu prin Eden, ministrul de externe. Halifax avea o calitate unică: era întotdeauna în centrul evenimentelor, însă reuşea să lase cumva impresia că nu era în legătură cu ele. Chamberlain şi toți ceilalți ale căror nume au fost asociate cu politica britanică înainte de război au fost discreditați iremediabil atunci când a survenit prăbuşirea în 1940. Halifax, a cărui responsabilitate ca ministru de externe, în cea mai mare parte a perioadei, era depăşită doar de aceea a lui

Chamberlain, a ieşit nepătat. El a putut fi în mod serios luat în calcul de către George al VI-lea{95} şi mulți alții inclusiv liderii Partidului Laburist ca şef potrivit pentru un guvern de salvare națională. Este imposibil de explicat cum s-a putut întâmpla aşa ceva.

La 19 noiembrie 1937, Halifax s-a întâlnit cu Hitler la Berchtesgaden. A fost o vizită nepregătită caracteristică: oficial, Halifax era în Germania pentru a vedea o expoziție de vânătoare la Berlin. Halifax a spus tot ceea ce dorea să audă Hitler. A lăudat Germania nazistă ca fiind „zidul de apărare al Europei împotriva bolşevismului" şi şi-a exprimat simpatia față de nemulțumirile germane din trecut. În particular, a subliniat că anumite chestiuni „sunt destinate spre a fi modificate odată cu trecerea timpului". Acestea erau: Danzig, Austria şi Cehoslovacia. „Anglia este interesată să vadă că orice schimbare va fi făcută prin intermediul unei evoluții paşnice şi că metodele care ar putea cauza disfuncționalități pe termen lung trebuie evitate."{96} Hitler a ascultat şi, din când în când, s-a plimbat prin încăpere. A rămas pasiv, conform metodei sale obişnuite: să accepte ofertele altora şi să nu-şi prezinte el însuşi pretențiile. Aceasta a fost, după spusele lui Halifax, confirmarea a ceea ce Hitler le spusese generalilor săi cu două săptămâni mai devreme: Anglia nu va căuta să mențină înțelegerea existentă în privința Europei centrale. Exista şi o condiție: schimbările trebuiau să se producă fără un război general („disfuncționalități pe termen lung"). Era exact ceea ce dorea însuşi Hitler. Remarcile lui Halifax, dacă aveau vreun sens practic, erau o invitație pentru Hitler de a promova agitația națională germană la Danzig, în Cehoslovacia şi Austria, şi o asigurare că această agitație nu va fi contracarată. Aceste impulsionări nu au venit numai din partea lui Halifax. La Londra, Eden i-a spus lui Ribbentrop: „În Anglia se recunoaşte că o legătură mai strânsă între Germania şi Austria va trebui

înfăptuită cândva”{97}. Ştiri identice au venit şi din Franța. Papen, într-o vizită la Paris, „a fost uimit să observe” că Chautemps, premierul, şi Bonnet, pe atunci ministru de finanțe, „considerau că o reorientare a politicii franceze în Europa centrală ar fi complet deschisă discuției…”. fii „nu aveau nicio obiecție față de o extindere semnificativă a influenței germane în Austria obținută prin metode evolutive”, şi nici în Cehoslovacia, „pe baza unei reorganizări în cadrul unei națiuni a naționalităților”.{98}

Toate aceste remarci i-au întărit lui Hitler convingerea că va întâmpina o opoziție modestă din partea Marii Britanii şi a Franței. Ele nu au oferit o soluție pentru problema practică de strategie: cum să procedeze pentru ca extinderea puterii germane să apară ca rezultatul folosind cuvintele lui Halifax unor „înțelegeri rezonabile convenite rezonabil”. Ar fi fost posibil, pentru Germania, să cucerească Cehoslovacia şi Austria. Era mult mai dificil să se aranjeze ca aceste două țări să se sinucidă, adică ceea ce doreau oamenii de stat britanici şi francezi. Exista şi un alt dezavantaj în impulsurile venite de la Londra şi Paris. Ele accentuau chestiunea austriacă. Hitler, când se gândea la probleme practice, plănuia să se ocupe întâi de Cehoslovacia o ordine a priorităților care apare chiar şi în „Memorandumul Hossbach”. Cehii aveau o armată puternică şi un anume simț politic. De aceea, ei ar fi putut sări în ajutorul Austriei. Austriecii nu aveau nimic şi, astfel, era improbabil că vor ajuta Cehoslovacia. În plus o chestiune şi mai importantă Mussolini era indiferent față de Cehoslovacia. El era încă angajat formal în privința independenței Austriei, şi poate că britanicii şi francezii nu au uitat complet acest aspect atunci când au împins chestiunea Austriei în față. Hitler nu s-a gândit să-i oblige: a revenit cu fermitate în culise. În toamna lui 1937, el a încurajat agitația germană în Cehoslovacia, în schimb, a descurajat-o în Austria şi a

stabilit clar că „noi trebuie să continuăm a căuta o soluție evolutivă”{99}. Nu numai că nu a luat inițiativa în privința Austriei, dar Hitler nu dorea să înceapă de acolo. Nici din partea oamenilor de stat britanici şi francezi nu a venit inițiativa. Halifax şi ceilalți au promovat o afirmație academică în diferitele lor declarații conciliatoare, tot aşa cum făcuse şi Hitler la conferința din 5 noiembrie afirmația că ar fi de dorit ca Germania să-şi extindă hegemonia în mod paşnic asupra celor doi vecini ai săi. Nici ei, şi nici el n-au identificat metoda prin care se putea realiza aşa ceva. Erau doar vorbe, şi nicio acțiune.

Însă inițiativa trebuia să vină de la cineva. Poate că ar trebui să ne uităm la partea austriacă. Schuschnigg încă era cancelar al Austriei teoretic independente. El avusese parte de o perioadă nefericită după încheierea acelei *„gentlemen’s agreement”* cu Germania, la 11 iulie 1936. Cu inocență şi bune intenții, Schuschnigg a presupus că înțelegerea îl va scăpa de necazuri. Austria îşi va anunța caracterul ei german, reprezentanți respectabili ai „opoziției naționale” vor intra în guvernul austriac, iar naziştii din închisori vor fi eliberați. Apoi se vor sfârşi agitațiile şi conspirațiile; gata cu înarmările secrete şi cu propaganda ilegală. Schuschnigg avea să fie dezamăgit în scurt timp. Agitația nazistă a continuat la fel ca înainte. Nici măcar ordinele lui Hitler nu au putut-o opri. Înşişi colegii apropiați ai lui Schuschnigg au conspirat cu Berlinul împotriva lui. El s-a plâns vechiului său patron şi protector, Mussolini. A primit o replică glacială. Lui Mussolini îi plăcea să pozeze în postura flatantă de garant al existenței Austriei un Metternich inversat, răzbunând umilințele italiene din secolul precedent. A ascultat atenționările fasciştilor de frunte de la ginerele său Ciano”, ministrul de externe, în jos că Hitler era un asociat periculos, care va distruge Italia după ce îi va înghiți mai întâi pe alții. A părut a recepta mesajul, însă când a venit momentul, nu a

răspuns niciodată la apelurile lor. În adâncul inimii sale, Mussolini era singurul realist din gaşca fascistă, singurul care a înțeles că Italia avea o putere proprie modestă şi putea simula măreția doar în calitate de satelit al Germaniei. El putea discuta despre o politică independentă sau despre afirmarea interesului italian în Europa centrală. Ştia că va trebui să-i dea prioritate lui Hitler, dacă evenimentele ajungeau într-o fază de criză. De aceea, a fost lipsit de răbdare cu Schuschnigg, omul care a trebuit să ia pretențiile lui Mussolini în serios. Mussolini, în ciuda discursului său brav, era exact în aceeaşi poziție ca oamenii de stat din Europa occidentală. Dorea să scape de Austria cât timp o făcea într-un mod paşnic şi decent. Schuschnigg nu a primit nicio susținere serioasă, doar un sfat repetat de a se comporta rațional şi de a nu agita apele inutil.

Schuschnigg era oricum o victimă, ultima dintre ele, a unei iluzii austriece specifice credința că Europa se va trezi şi va acționa dacă intrigile şi agitațiile naționaliste vor fi evidente pentru toți. Oamenii de stat austrieci au avut această iluzie în privința naționalismului italian de la mijlocul secolului al XIX-lea. Au avut-o în privința naționalismului slavilor de sud în primii ani ai secolului XX. Le-a părut axiomatic, în 1859, că liderul italian Cavour{100} va fi părăsit de către Napoleon al III-lea{101} şi dezavuat de celelalte Mari Puteri odată ce se va dovedi complicitatea sa la agitația naționalistă. Le-a părut la fel de axiomatic, în iulie 1914, că Serbia va fi abandonată de toate Marile Puteri dacă se va demonstra implicarea agenților ei în asasinarea lui Franz Ferdinand la Sarajevo. În fiecare caz, ei au găsit dovezi pe care le-au considerat convingătoare. În fiecare caz, acest fapt i-a încurajat în direcția realizării unor acțiuni decisive spre propria lor ruină – înfrângerea în războiul austro-francez din 1859, înfrângerea şi dezastrul din primul război mondial. Acelaşi spirit sălăşluia încă în Schuschnigg. Şi el a presupus că naziştii austrieci vor fi universal

condamnați, dacă împotriva lor vor fi aduse dovezi decisive – condamnați de către Puterile occidentale şi de către Mussolini, condamnați chiar de către Hitler, care era în fond şeful unui aparent stat de drept. Iar Schuschnigg a găsit dovezile necesare. În ianuarie 1938, poliția austriacă a percheziționat sediile naziste şi a descoperit planuri detaliate ale unei rebeliuni armate. Hitler nu ştia nimic de aceste planuri, care fuseseră pregătite în ciuda ordinelor sale. Până aici, Schuschnigg avea dreptate: naziştii austrieci acționau fără a se supune vreunei autorități. Însă era o chestiune diferită aceea dacă Hitler îşi va cere scuze pentru susținătorii săi superzeloşi.

În orice caz, Schuschnigg avea dovezile. Problema era cum să le folosească. Schuschnigg i-a prezentat dovezile şi problema sa lui Papen, ambasadorul german.

În fond, Papen era un *gentleman*, bogat şi aristocratic, un conservator impecabil şi un romano-catolic mai mult sau mai puțin impecabil. Cu certitudine că el va fi zguduit de aceste dovezi ale intrigilor naziste. Plângerile lui Schuschnigg erau muzică în urechile lui Papen. Acesta se opunea acțiunilor subversive ale naziştilor din Austria, care puneau sub semnul îndoielii buna sa credință şi îi subminau eforturile către o „soluție evolutivă". Protestele sale nu fuseseră luate în seamă la Berlin. Acum Schuschnigg trebuia să le ofere consistență. Papen a sugerat imediat ca Schuschnigg să-şi adreseze plângerile lui Hitler. Este imposibil de spus ce era în mintea lui Papen. Poate a sperat că Hitler îi va admonesta pe extremiştii austrieci; poate a prevăzut că Schuschnigg va fi obligat să facă concesii suplimentare cauzei naționale germane din Austria. Poate câte puțin din fiecare variantă. În ambele cazuri, Papen ar fi avut de câştigat: în primul caz şi-ar discredita rivalii indisciplinați, iar în celălalt ar câştiga prestigiu prin promovarea cauzei germane. El ar obține un succes paşnic în Austria, tot aşa cum izbutise, în

mod paşnic, să-l aducă la putere pe Hitler în Germania! Exact în acel moment, la 4 februarie, telefonul a sunat la ambasada germană de la Viena, iar Papen a fost informat pe neaşteptate, de către Berlin, că a fost demis din postul său.

Demiterea lui Papen nu avea nimic de-a face cu evenimentele din Austria. Ea a fost un produs colateral şi accidental al conflictului dintre Hitler şi Schacht. La 8 decembrie 1937, Schacht a demisionat de la Ministerul Economiei. Hitler a evitat să dea publicității ruptura, aşa că demisia lui Schacht a rămas secretă. Neaşteptat, a apărut o soluție pentru această problemă. La 12 ianuarie 1938, Blomberg, ministrul de război, s-a căsătorit. Hitler şi Göring au fost martorii principali. Imediat după aceea, Himmler{102}, şeful poliției secrete, a adus dovada că Frau Blomberg era o femeie cu un caracter dubios o fostă prostituată cu dosar la poliție. Nu vom şti niciodată dacă aceasta a fost o şansă norocoasă a lui Hitler sau o intrigă pregătită. Nici nu contează. Efectul ar fi fost identic în ambele variante. Hitler era indignat că a fost implicat în acea căsătorie. Generalii germani erau indignați de comportamentul lui Blomberg. Au insistat că el trebuie să plece şi au propus ca Fritsch, comandantul armatei de uscat, să-l înlocuiască. Însă Fritsch era un antinazist mai hotărât decât Blomberg. Trebuia ținut deoparte. Himmler, îndatoritor, a furnizat dovada homosexualității acestuia. Dovada era complet falsă. În acea agitație morală generală, Himmler a fost crezut pentru moment. Hitler a învins pe toate planurile. Blomberg a plecat, fiind înlocuit chiar de Hitler. Fritsch a plecat. Mai mult decât atât, toți conservatorii rămaşi în funcții pentru a-l controla pe Hitler au fost înlăturați. Neurath a fost dat afară, iar locul său a fost luat de Ribbentrop. Papen şi Hassell, ambasadorul din Italia, au fost demişi. Cea mai importantă dintre toate, demisia lui Schacht putea fi acum liniştit alăturată celorlalte schimbări. Acesta

fusese, bineînțeles, obiectivul întregii operațiuni însă în tumultul momentului, ea a trecut aproape neobservată.

La Berlin, oamenii demişi şi-au părăsit posturile fără a protesta. Neurath a devenit mai târziu „Protector" al Boemiei, iar ceilalți au dispărut din viața publică. Numai Papen nu era resemnat. Trecuse adeseori prin momente grele – la 30 iunie 1934 fusese la un vârf de ac de a fi asasinat – şi întotdeauna ieşise triumfător, aşa că intenționa să scape din nou. La 5 februarie s-a întâlnit cu Hitler la Berchtesgaden, aparent pentru a-şi lua rămas bun. Şi-a prezentat propriile succese din Austria, a descris dificultățile care îl aşteptau pe noul ambasador german şi, ca din întâmplare, a scăpat informația că Schuschnigg era dornic să se întâlnească cu Hitler. Fusese o ocazie splendidă, însă fără îndoială pierdută. Efectul a fost exact acela pe care îl aştepta Papen. Hitler îşi făcuse probleme în privința modului în care urma să prezinte demisia lui Schacht *Reichstag*-ului, care fusese convocat pentru 20 februarie. Acum avea la dispoziție o diversiune splendidă: vizita lui Schuschnigg urma să-i ofere un anume succes, cu care putea pune în umbră subiectul neplăcut referitor la protestele financiare ale lui Schacht. Hitler s-a luminat: „O idee excelentă. Vă rog să vă întoarceți la Viena imediat şi să aranjați pentru noi o întâlnire în următoarele câteva zile"{103}. Papen s-a prefăcut a ezita: el nu mai era ambasador. Hitler a insistat, iar Papen a acceptat. La 7 februarie, s-a întors la Viena cu o invitație. Schuschnigg nu a ezitat. În fond, ideea unei întâlniri cu Hitler îi aparținuse în primă instanță, sau cel puțin aşa şi-a imaginat. Papen era garantul că totul va fi bine. La 12 februarie, Schuschnigg a ajuns la Berchtesgaden, în timp ce Papen îl precedase. Afacerea austriacă era, dintr-odată, în miezul evenimentelor. Ea nu fusese lansată de către Hitler. Dimpotrivă, l-a luat prin surprindere, însă şi-a folosit şansa, ca întotdeauna. Nu a existat niciun fel de agresiune planificată, ci doar o improvizație precipitată.

Papen, şi nu Hitler fusese cel care pornise bulgărele; şi procedase astfel din motive întâmplătoare, de prestigiu personal. Neîndoielnic că norocul a fost cel care i-a permis să furnizeze imboldul decisiv, însă este o coincidență ciudată faptul că omul care cu frivolitate îl adusese pe Hitler la putere în Germania trebuia să fie şi cel care, cu frivolitate similară, a declanşat înaintarea Germaniei spre dominația europeană.

Schuschnigg intenționase să apară la Berchtesgaden ca parte vătămată, prezentându-şi plângerile şi oferind concesii naționaliştilor respectabili numai în schimbul repudierii extremiştilor naziști. Planul său s-a dovedit eronat. Hitler considerase întotdeauna că atacul era cea mai bună apărare, aşa încât a lovit primul. Schuschnigg, la sosire, a fost brusc copleşit de acuzații că nu onorase acea „*gentleman's agreement*" din 11 iulie 1936. Hitler a fost cel care a stabilit condițiile pentru cooperarea viitoare. Schuschnigg urma să-l numească pe Seyss-Inquart, un naționalist presupus respectabil, ministru de interne şi să-i ofere controlul asupra poliției. Austria urma să-şi coordoneze politica externă şi cea economică cu cele ale Germaniei. Schuschnigg a ridicat obiecții constituționale: nu putea face promisiuni ferme fără consimțământul guvernului austriac şi al preşedintelui. Era înfricoşat de Hitler; generalii germani, care aşteptau afară, au fost chemați înăuntru în mod ostentativ. Însă, deşi aceste metode erau abominabile, Schuschnigg a obținut mare parte din ceea ce dorea. Scrupulele sale constituționale au fost respectate: în comunicatul final, el doar „a oferit perspectiva unor măsuri viitoare". Seyss-Inquart nu era mai rău decât oricare altul dintre naționaliştii germani care se aflau deja în Cabinet; şi era, într-adevăr, un prieten din copilărie al lui Schuschnigg – ceea ce nu l-a împiedicat, mai târziu, să devină nazist. Schuschnigg acceptase mai demult că Austria era „un stat german", iar acest lucru implicase o coordonare a politicii. A primit ceea ce el

considera a fi o concesie vitală: activitățile ilegale ale naziştilor austrieci au fost dezavuate şi s-a convenit că orice nazist austriac nedorit trebuia să-şi „transfere reşedința în *Reich”*.

Înțelegerea din 12 februarie nu a reprezentat sfârşitul Austriei. Era doar încă un pas în spiritul acelei „soluții evolutive” pe care o agrea Hitler. Schuschnigg nu a făcut niciun gest dezaprobator după ce a scăpat de prezența lui Hitler. Din contră, el a asigurat corespunzător confirmarea înțelegerii de către guvernul austriac. Hitler, la rândul său, a presupus că se încheiase criza. La 12 februarie, el le-a spus generalilor care erau de față să mențină „o presiune militară prin simularea acțiunii” până la 15 februarie. După acea dată nu mai era nevoie de nimic. La 20 februarie, Hitler s-a adresat *Reichstag*-ului. Principala sa preocupare a fost să explice demisia miniştrilor conservatori, însă înțelegerea în privința Austriei din 12 februarie i-a permis să treacă rapid la un subiect mai atractiv. Nu a fost niciun atac la adresa lui Schuschnigg, aşa cum s-ar fi întâmplat cu certitudine dacă Hitler ar fi proiectat deja agresiunea împotriva Austriei. Dimpotrivă, Hitler a anunțat pe un ton blând: „S-a asigurat cooperarea prietenească între cele două țări în toate domeniile” şi a concluzionat: „Doresc să mulțumesc cancelarului austriac, în numele meu şi al poporului german, pentru înțelegerea şi bunăvoința de care a dat dovadă”. În ziua următoare, Hitler şi-a îndeplinit partea sa de învoială. Leopold, liderul mişcării naziste ilegale din Austria, a fost convocat la Hitler, i s-a spus că activitățile sale fuseseră „nesănătoase” şi i s-a ordonat să părăsească Austria împreună cu principalii săi asociați. Câteva zile mai târziu, Hitler s-a întâlnit iar cu aceşti nazişti, i-a dojenit din nou şi a insistat „să se urmeze un curs evolutiv, indiferent dacă poate fi prevăzută astăzi posibilitatea succesului. Protocolul semnat de Schuschnigg este atât de cuprinzător, încât, dacă este îndeplinit în întregime, problema austriacă va

fi rezolvată automat”{104}.

Hitler era mulțumit. Nu a făcut niciun fel de pregătiri pentru acțiune, aşteptând impasibil să apară o soluție automată. Alții erau mai puțin resemnați în fața inevitabilului sau poate doar au încercat să obțină avantaj de pe urma acestuia. În Italia, Mussolini a fost întotdeauna înclinat să recunoască succesul lui Hitler, în ciuda izbucnirilor de iritare. Ciano, ministrul său de externe, era mai reticent în a se lăsa aliniat. Visul său referitor la o politică externă italiană independentă nu s-a realizat niciodată, însă poate că nu a fost altceva decât un vis. În orice caz, Ciano a încercat să exploateze situația. La 16 februarie, el i-a scris lui Grandi, ambasadorul italian la Londra, că acesta era ultimul moment pentru o reconciliere cu Marea Britanie: „Dacă *Anschluss*-ul va fi un fapt împlinit… va fi din ce în ce mai dificil pentru noi să ajungem la o înțelegere, sau chiar să discutăm cu englezii”{105}. Grandi a fost încântat de propunere: dorise întotdeauna ca politica italiană să revină la cursul său tradițional, în măsura în care un fascist putea favoriza o linie tradițională. Şi Chamberlain era încântat. Eden, în cele din urmă, s-a revoltat. El era deja supărat că Chamberlain, fără a-l consulta, respinsese o propunere din partea preşedintelui Roosevelt în vederea organizării unei mari conferințe internaționale pentru discutarea oricărei nemulțumiri imaginabile. Eden a presupus, probabil cu sinceritate, că o asemenea reuniune ar atrage Statele Unite de partea Puterilor occidentale. Chamberlain s-a temut, cu mai multă justificare, că va fi o repetare a conferinței de la Bruxelles asupra Orientului îndepărtat: Statele Unite vor propune principii morale şi se va aştepta ca Marea Britanie şi Franța să ofere forța necesară susținerii lor. Oricum, abordarea italienilor a fost cea care a dus la apogeu disputa dintre cei doi oameni de stat. Eden nu uitase umilința din chestiunea abisiniană şi era exasperat de înjosirea fără sfârşit a

Comitetului pentru nonintervenție. El a insistat că nu putea fi vorba de noi discuții până când italienii nu îşi îndeplineau promisiunile prin retragerea aşa-numiților voluntari din Spania. Chamberlain era pregătit să tolereze o victorie fascistă în Spania, dacă ar fi putut câştiga susținerea italiană pentru temperarea lui Hitler.

Cearta dintre Eden şi Chamberlain s-a desfăşurat la 18 februarie, chiar în prezența lui Grandi. Eden s-a pronunțat ferm în chestiunea voluntarilor italieni din Spania. Chamberlain a înlăturat obiecțiile sale, cu aprobarea şi susținerea lui Grandi. Două zile mai târziu, Eden a demisionat, iar Halifax a devenit ministru de externe, pentru a pune în practică politica lui Chamberlain. Prețul italian a fost plătit: discuțiile urmau să înceapă imediat, şi s-a convenit anticipat că vor fi îndeplinite condițiile italiene va fi recunoscut imperiul lor din Abisinia şi li s-a promis un parteneriat pe bază de egalitate în Marea Mediterană. Nu s-a spus nimic despre Austria, iar Grandi a notat că atitudinea britanică în această problemă continua să fie una de „resemnare indignată{106}. Ceea ce era adevărat. Chamberlain nu intenționa să facă nimic cu privire la Austria. Însă el a sperat că simplul fapt al discuțiilor anglo-italiene îl va face pe Hitler să ezite, şi poate chiar să-l determine pe Mussolini să opună rezistență. Hitler nu s-a lăsat înşelat atât de uşor. Italienii l-au informat despre discuții şi l-au asigurat că problema Austriei nu va fi ridicată: „Nu vor tolera încercările de a prejudicia relațiile germano-italiene”{107}. Era singurul curs pe care îl putea urma Italia. Italienii nu aveau la dispoziție niciun mijloc de a-l opri pe Hitler. Aşa cum a scris Ciano la 23 februarie: „Ce putem face noi, de fapt? Să pornim un război cu Germania? La primul foc de armă pe care l-am trage, toți austriecii, fără excepție, s-ar alătura germanilor împotriva noastră”{108}. Poate că Chamberlain nu le-a oferit italienilor un preț prea mare, însă niciun preț nu ar fi fost suficient pentru a lupta pentru cauza

perdantă a independenței Austriei.

Aceste evenimente de la Londra i-au sporit lui Hitler încrederea în sine. Oponenții săi se dădeau în lături. Axa avea un cuvânt din ce în ce mai important de spus în chestiunile europene, iar cancelarul german hotăra politica Axei. Cu toate acestea, el încă nu făcea nimic. A continuat să presupună că evenimentele vor face treaba în locul său. Încă o dată, şi pentru ultima oară, inițiativa a venit de la Schuschnigg. Într-un fel confuz şi ezitant, acestuia i-a crescut resentimentul împotriva tratamentului primit la Berchtesgaden şi împotriva consecințelor propriei sale slăbiciuni. S-a hotărât să blocheze alunecarea inevitabilă spre o Austrie național-socialistă printr-o sfidare dramatică. Poate că a fost impulsionat de asigurările ambasadorului austriac de la Paris că Franța va acționa dacă Austria va fi amenințată deschis. Poate că ideea i-a aparținut în exclusivitate. Nu avem cum să ştim. În orice caz, el a hotărât să folosească chiar metoda lui Hitler, a plebiscitului, şi să consulte poporul austriac dacă dorea să rămână independent. La 7 martie, el l-a întrebat pe Mussolini, care i-a răspuns scurt: „Este o greşeală". Schuschnigg a ignorat această atenționare blândă. La 8 martie a comunicat miniştrilor austrieci planul său, iar la 9 martie l-a dat publicității. Plebiscitul urma să se desfăşoare trei zile mai târziu, la 12 martie. Schuschnigg nu a făcut niciun fel de pregătiri pentru plebiscit, nici măcar nu s-a gândit cum trebuia realizat. Singurul său gând a fost să-l accelereze în aşa fel încât Hitler să nu aibă cum să reacționeze. Indiferent de condițiile plebiscitului, toată lumea ştia că era vorba de o sfidare deschisă a lui Hitler. Se ajunsese în punctul culminant al conflictului dintre naționalismul german şi Austria independentă. Poate că Schuschnigg reflectase la cuvintele pe care Andrássy{109} le adresase cândva unui alt prim-ministru austriac, ce adoptase o politică sfidătoare: „Sunteți pregătit să puneți în practică

această politică cu tunul? Dacă nu, să nu o adoptați".

Hitler a răspuns aidoma cuiva care a călcat pe ceva ascuțit. Nu primise niciun fel de semnal de alarmă şi nu făcuse niciun fel de pregătiri. Îi devenise limpede că „soluția evolutivă" era moartă. Avea la dispoziție o alternativă: să acționeze sau să fie umilit, şi nu-şi putea permite să accepte umilirea într-un moment în care ruptura cu miniştrii conservatori nu era încă uitată. Conducătorii militari au fost convocați precipitat la Berlin. Armata germană nu era încă echipată pentru o campanie serioasă de niciun fel, însă s-au emis ordine ca forțele staționate lângă frontiera cu Austria să fie gata să treacă granița la 12 martie. S-a redactat o scrisoare pentru Mussolini, în care se recapitulau încercările lui Hitler de a ajunge la o înțelegere cu Schuschnigg şi se încheia cu asigurarea: „Am trasat un hotar clar… între Italia şi noi. El este pasul Brenner"{110}. Prințul de Hessa i-a dus scrisoarea lui Mussolini. Ribbentrop era la Londra pentru vizita de rămas bun, iar Neurath a fost rechemat pentru a îndeplini obligațiile de rutină din Ministerul de Externe. Conducerea generală a afacerii a căzut în sarcina lui Göring, care urma să rămână la Berlin când Hitler se va alătura forțelor invadatoare.

Schuschnigg pusese în funcțiune mecanismul de declanşare al unei bombe imense. A fost rândul său să fie luat prin surprindere atunci când aceasta a explodat. La 11 martie i s-a comunicat că frontiera dintre Germania şi Austria fusese închisă. Miniştrii naționalişti din guvern au insistat, conform instrucțiunilor lui Göring, ca plebiscitul să fie anulat. Schuschnigg a cerut ajutor disperat Puterilor care altădată protejaseră independența Austriei. A primit răspunsuri glaciale. Mussolini a refuzat să răspundă la telefon. La Londra, Halifax i-a spus lui Ribbentrop că amenințarea cu forța era o metodă *intolerabilă.* Efectul acestui protest a fost redus atunci când Chamberlain a spus că ei ar putea începe să lucreze cu onestitate pentru o înțelegere

germano-britanică „de îndată ce această afacere neplăcută va fi de domeniul trecutului”{111}. Efectul a fost redus încă o dată, la Berlin, când Nevile Henderson a fost de acord cu Göring că „Dr. Schuschnigg acționase cu o precipitare inconştientă”{112}. Singurul răspuns pe care guvernul britanic l-a dat Vienei a fost acela că nu-şi poate asuma responsabilitatea de a da un sfat care ar putea produce probleme Austriei{113}. Guvernul francez demisionase datorită unei chestiuni de ordin intern, cu trei zile înainte. Miniştrii, rămaşi temporar în funcții, au decis să adopte „măsuri militare” adică rechemarea unor rezerviști dacă britanicii se declară de acord. Nicio aprobare nu a venit de la Londra, niciun rezervist francez nu a fost chemat la datorie.

Schuschnigg era părăsit şi singur. La începutul după-amiezii zilei de 11 martie, el a acceptat să amâne plebiscitul. Göring i-a spus la telefon lui Seyss-Inquart că germanii îşi pierduseră încrederea în Schuschnigg: el trebuia să demisioneze, iar Seyss-Inquart să-i ia locul. Acesta a fost un episod unic în istorie o criză internațională condusă de la început până la sfârşit prin amenințări telefonice. Schuschnigg, într-adevăr, a demisionat. Oricum, Miklas, preşedintele, a refuzat să-l numească pe Seyss-Inquart un ultim gest disperat în spiritul independenței Austriei. Göring a revenit la telefon pentru a spune că trupele germane se vor opri la graniță numai dacă Seyss-Inquart devenea cancelar până la orele 19:30. Deoarece Miklas a rămas ferm pe poziții, Seyss-Inquart s-a autonumit cancelar la orele 20. Era prea târziu. Lui Seyss-Inquart i s-a spus să solicite ajutor german pentru a reinstaura legea şi ordinea şi a procedat astfel printr-o telegramă expediată la 21:10. Hitler nu aşteptase acest apel: ordinul de a invada Austria fusese emis la 20:45. Însă germanii ezitaseră până în ultimul moment. Planurile de invadare a Austriei fuseseră anulate mai devreme în acea după-amiază, când veniseră ştirile despre demisia lui

Schuschnigg. Deşi protestele britanice nu au avut o prea mare importanță, germanii s-au temut de o intervenție cehă până în ultima clipă. Göring i-a spus ambasadorului ceh: „Vă dau cuvântul meu de onoare că Cehoslovacia nu are nici cel mai mic motiv de îngrijorare”. Cehii au răspuns imediat că nu vor mobiliza. Nu prea credeau în asigurările lui Göring, însă au simțit ca toți ceilalți că nu era nimic de făcut. Mussolini a fost ultimul care şi-a precizat poziția. La 22:25 Hessa i-a telefonat lui Hitler de la Roma: Mussolini îi trimitea cele mai calde salutări „Austria nu-l interesează deloc”. Îngrijorările ascunse în spatele fermității lui Hitler au ieşit la suprafață printr-un strigăt de uşurare: „Spuneți-i lui Mussolini că nu voi uita niciodată asta… Niciodată, niciodată, niciodată, orice se va întâmpla… Nu voi uita, orice s-ar putea întâmpla. Dacă va avea nevoie vreodată de ajutor sau va fi în pericol, poate fi convins că îl voi susține, orice s-ar întâmpla, chiar dacă întreaga lume va fi împotriva lui”. O promisiune pe care Hitler şi-a ținut-o.

Armata germană invada Austria, sau mai exact mărşăluia într-un entuziasm general al populației. Cu ce scop? Seyss-Inquart era cancelar. Göring îi spusese lui Henderson că trupele vor fi retrase „de îndată ce situația se va stabiliza” şi că după aceea „se vor desfăşura alegeri libere, fără niciun fel de intimidări”{114}. Acesta fusese planul inițial nazist, conceput la 11 martie. Seyss-Inquart a crezut că totul se finalizase cu succes odată cu numirea sa şi, la 2:30, în noaptea de 11/12 martie, a cerut ca invazia să fie oprită. I s-a spus că era imposibil – iar trupele germane înaintau, deşi cu anumită dificultate. Forțele nu fuseseră pregătite pentru acțiune, iar 70% dintre vehicule s-au defectat pe drumul de la frontieră până la Viena. Şi Hitler a intrat în Austria în dimineața zilei de 12 martie. La Linz, unde urmase cursurile şcolare, s-a adresat unei mulțimi înfierbântate. S-a lăsat el însuşi copleşit de entuziasm. Când a ajuns

în balconul primăriei din Linz, a luat o decizie bruscă, neaşteptată: în loc să instaureze un guvern docil la Viena, a hotărât să încorporeze Austria în *Reich.* Lui Seyss-Inquart, cancelar pentru o zi, i s-a spus să emită o lege prin care să anunțe că Austria şi postul de cancelar nu mai existau. Chiar aşa a făcut, la 13 martie. *Anschluss*-ul a fost trimis spre aprobare poporului Germaniei Mari. La 10 aprilie, 99,08% au votat în favoarea unirii, o reflectare reală a simțămintelor germane.

Hitler învinsese. Realizase primul obiectiv al ambiției sale. Însă nu aşa cum intenționase. Plănuise să absoarbă Austria pe nesimțite, astfel încât nimeni să nu poată spune când aceasta încetase să mai fie independentă. Urma să aplice metode democratice pentru a distruge independența Austriei, la fel cum făcuse pentru a distruge democrația germană. În schimb, a fost obligat să apeleze la armata germană. Pentru prima oară, el a pierdut avantajul moralității ofensate şi a apărut ca un cuceritor care se bazează pe forță. S-a răspândit cu repeziciune opinia că acțiunea lui Hitler în Austria a fost un complot deliberat, conceput cu mult timp înainte, şi primul pas către dominația Europei. Această credință era un mit. Criza din martie 1938 a fost provocată de Schuschnigg, nu de către Hitler.. Nu existaseră niciun fel de pregătiri germane, militare sau diplomatice. Totul a fost improvizat în câteva zile politică, promisiuni, forță armată. Deşi Hitler dorea cu certitudine să-şi impună controlul asupra Austriei, modul în care s-a realizat acest lucru a fost pentru el un accident deranjant, o întrerupere a politicii sale pe termen lung, nu concretizarea unor planuri concepute atent. Însă efectele nu puteau fi înlăturate. Ele l-au influențat chiar pe Hitler. Începuse cu o crimă asasinarea unui stat independent chiar dacă independența sa era, în mare măsură, o aparență. Încrederea în sine a lui Hitler a

crescut, la fel şi disprețul său față de oamenii de stat din celelalte țări. A devenit mai nerăbdător şi mai neatent, din ce în ce mai pregătit să urgenteze negocierile prin amenințările cu forța. În schimb, ceilalți oameni de stat europeni au început să se îndoiască de buna-credință a lui Hitler. Chiar şi cei care încă mai sperau să-l concilieze pe liderul german au început să se gândească şi la rezistență. Echilibrul instabil a început să se încline, deşi doar uşor, dinspre pace înspre război. Țelurile lui Hitler puteau încă să pară justificabile, însă metodele sale erau condamnate. Prin *Anschluss* sau, mai exact, prin modul în care a fost realizat –, Hitler a făcut primul pas într-o direcție politică ce avea să-l transforme în unul dintre cei mai mari criminali de război. Însă a făcut acest pas neintenționat. Într-adevăr, el nu ştia că îl făcuse.

CAPITOLUL 8.
Criza cehoslovacă

După dezmembrarea părții europene a Imperiului Otoman în 1913, Pasic{115}, primul-ministru al Serbiei, se pare că a spus: „Am câştigat prima rundă, acum trebuie să ne pregătim pentru cea de-a doua, împotriva Austriei”. Cea de-a doua rundă a venit, într-adevăr, un an mai târziu, deşi nu datorită lui Pasic. Toată Europa avea sentimente asemănătoare în martie 1938, după *Anschluss.* Repriza austriacă era încheiata, iar cea cehoslovacă era gata să înceapă. Nu era necesară pregătirea celei de-a doua reprize. Geografia şi politica au pus automat Cehoslovacia pe agendă. Ca aliată a Franței şi ca singura țară democratică de la răsărit de Rin, ea era un reproş permanent la adresa lui Hitler, fiind înfiptă adânc în teritoriul german. Era şi foarte greu de susținut! Italienii, atunci când au dorit, au avut acces direct la Austria. Cehoslovacia era despărțită în toate părțile de posibilii ei aliați. Germania o separa de Franța, iar Polonia şi România de Rusia sovietică. Vecinii ei apropiați erau ostili: Ungaria resentimentar „revizionistă”, Polonia, deşi aliată a Franței, era şi ea revizionistă datorită regiunii Tesin, pe care cehii o obținuseră după primul război mondial, şi era nesăbuit. de încrezătoare în propriul pact de neagresiune cu Germania. Nu se putea pune problema „ajutorării” Cehoslovaciei. Ori se producea un război la scară europeană, ori nimic.

Chestiunea cehoslovacă ar fi fost mai puțin presantă dacă ar fi contat doar geografia. Chiar democrația şi

alianțele ei nu ar fi putut, ele însele, să provoace criza. Însă Cehoslovacia suferea de o maladie malignă chiar în inima sa. În ciuda aparențelor, era un stat al naționalităților, nu un stat național. Doar cehii erau cu adevărat cehoslovaci şi chiar ei înțelegeau prin aceasta un stat centralizat cu caracter ceh. Ceilalți slovacii, maghiarii, rutenii şi, mai presus de toți, germanii erau minorități naționale: uneori liniştite, alteori nemulțumite, însă niciodată complet fidele față de ordinea existentă. Cele trei milioane de germani (în general numiți sudeți, deşi în mod greşit) erau strâns legați de austrieci prin istorie şi sânge. *Anschluss*-ul a declanşat o nervozitate de necontrolat. Poate că ar fi fost mai înțelepți dacă s-ar fi mulțumit cu ce aveau: erau cetățeni liberi, deşi nu egali, într-o comunitate democratică. Însă oamenii uită de înțelepciune când aud chemarea naționalismului. Marele stat german puternic, unit, naționalist se afla chiar lângă frontierele lor. Verii lor austrieci tocmai i se alăturaseră. Şi ei doreau să i se alăture. Într-un mod confuz, fără îndoială, ei ar fi dorit, de asemenea, să rămână în Cehoslovacia, însă nu s-au gândit niciodată cum puteau fi împăcate cele două dorințe. Dar mişcarea națională germană din Cehoslovacia, oricât de confuză ar fi fost, era o realitate, iar cei care doreau „să stea alături de Cehoslovacia" n-au explicat niciodată cum urmau să rezolve această problemă. Această mişcare nu a fost creată de Hitler. Ea îl aştepta, gata sau chiar dornică de a fi folosită. Poate mai pregnant decât în cazul Austriei, Hitler nu trebuia să acționeze. Alții urmau să-i facă treaba. Criza cehoslovacă i-a fost oferită lui Hitler, el obținând doar avantajele din această criză.

Fără îndoială că Hitler a dorit să-i „elibereze" pe germanii din Cehoslovacia. În termeni mai practici, el era interesat şi de înlăturarea obstacolului pe care Cehoslovacia, bine înarmată, aliată cu Franța şi Rusia sovietică, îl ridicase în fața hegemoniei germane. Nu-i

era deloc clar cum se putea realiza asta. Ca toți ceilalți din Europa, el a supraestimat puterea şi fermitatea Franței. Un atac direct asupra Cehoslovaciei ar fi provocat, credea el, o intervenție franceză. Soluția sa inițială, aşa cum a prezentat-o la conferința din 5 noiembrie 1937, se baza pe speranța unui conflict în Mediterana, între Franța şi Italia. Apoi, aşa cum a afirmat în aprilie 1938, „ne vom întoarce cu Cehoslovacia în geantă" însă cum Italia nu a acționat, „s-a întors cu geanta goală"{116}. Şi acest plan s-a întemeiat pe un calcul greşit: a supraestimat capacitatea de agresiune a Italiei. Însă, cât timp situația mediteraneană rămânea neclară, merita să pregătească terenul în Cehoslovacia, prin încurajarea mişcării sudete. Era cât se poate de clar că Hitler nu intenționa să răstoarne sistemul francez din Europa printr-un atac frontal. Momentul „München" încă stăruia în mintea sa, iar atunci München însemna pentru el nu conferința triumfătoare din septembrie 1938, ci revolta nazistă dezastruoasă din noiembrie 1923. El înțelegea să reuşească prin intrigă şi amenințare cu violența, nu prin violență. La 28 martie, i-a primit pe reprezentanții sudeților şi l-a numit pe Henlein, liderul lor, „vicerege". Ei urmau să negocieze cu guvernul cehoslovac, adică, pentru a folosi cuvintele lui Henlein: „Noi întotdeauna trebuie să pretindem atât de mult, încât să nu putem fi niciodată satisfăcuți". Mişcarea urma să rămână legală şi disciplinată; cehilor nu trebuia să li se ofere ocazia de a o elimina prin forță{117}. Poate că cehii vor face ei înşişi un pas greşit, poate că francezii vor fi preocupați de alte probleme sau îşi vor pierde stăpânirea de sine. În primăvara lui 1938, Hitler nu vedea limpede calea de acțiune pescuia în ape tulburi, în speranța că tensiunea internațională îi va oferi ceva, undeva.

Adversarul lui Hitler, preşedintele Benes al Cehoslovaciei, avea un obiectiv similar. Şi el dorea să crească tensiunea, deşi cu speranța unui rezultat exact

opus. Puşi în faţa unei crize, francezii şi chiar britanicii, spera el, vor reveni la normalitate: se vor alătura Cehoslovaciei, Hitler va da înapoi, iar această umilinţă nu numai că va bloca marşul său spre supremaţia în Europa, ci ar putea chiar să determine prăbuşirea regimului nazist din Germania. Benes avea în spate douăzeci de ani de experienţă şi succese diplomatice. Era un Metternich al democraţiei şi avea o la fel de mare încredere în sine, o ingenuitate similară în privinţa metodelor şi argumentelor folosite şi o credinţă exagerată în tratate şi drepturi internaţionale. El a abordat problema sudetă în acelaşi fel în care abordase Metternich problema italiană cu un secol mai devreme: nerezolvabilă pe plan intern, ea putea fi soluţionată doar pe scena internaţională. Benes era la fel de pregătit să negocieze cu sudeţii, pe cât de pregătiţi erau aceştia să negocieze cu el, şi spera la fel de puţin într-un final încununat de succes.

Poate chiar mai puţin, deoarece concesiile acordate germanilor din Cehoslovacia ar fi declanşat pretenţiile celorlalte minorităţi naţionale, spre ruina definitivă a statului existent. Benes şi sudeţii au negociat împreună, însă aveau urechile ciulite la opiniile franceză şi britanică. Liderii sudeţi au încercat să dea impresia că cereau doar un tratament egal în cadrul statului cehoslovac. Benes a încercat să-i forţeze să pretindă deschis dezmembrarea acestuia. Atunci, spera el, Puterile occidentale îşi vor afirma punctul de vedere. El judeca aceste Puteri din perspectiva anilor pe care îi petrecuse în Franţa în timpul primului război mondial şi din cea a experienţelor ulterioare, din perioada când acestea dominau Liga Naţiunilor la Geneva. Ca mulţi alţii, inclusiv Hitler, el nu a izbutit să înţeleagă slăbiciunea lor actuală, morală şi materială, în special a Franţei.

Benes avea propriile sale limite. Aliaţele Cehoslovaciei arătau formidabile pe hârtie. Exista

alianța de apărare comună cu Franța, făcută în 1925, alianța cu Rusia sovietică din 1935 care, oricum, era operațională doar dacă Franța acționa prima şi Mica înțelegere cu România şi Iugoslavia, direcționată împotriva Ungariei. Benes nu a încercat să-şi consolideze această poziție. El a neglijat deliberat alianța cu Rusia sovietică. După părerea sa, aceasta era un supliment al alianței cu francezii, nu un substitut al ei. Unii s-au întrebat, de obicei cu un anume scepticism, dacă Rusia sovietică ar fi ajutat Cehoslovacia chiar dacă Franța ar fi rămas neutră. Benes nu şi-a pus această întrebare. Era un prooccidental, urmaşul lui Masaryk{118}, care obținuse independența Cehoslovaciei cu asistență vestică, nu rusească. El i-a spus lui Newton, ministrul britanic: „Relațiile Cehoslovaciei cu Rusia au fost întotdeauna şi vor rămâne o chestiune secundară... Țara sa va urma şi va fi legată întotdeauna de Europa occidentală”{119}. Războiul civil spaniol a oferit noi motive de nelinişte în privința apărării „democrației” cu sprijin rusesc. Însă Benes nu avea nevoie de această atenționare: el se hotărâse cu mult timp înainte. Chiar dacă ar fi fost tentat să adopte acea linie politică, în Cehoslovacia existau puternice forțe de opoziție. Agrarienii cehi, cel mai mare partid din coaliția guvernamentală, erau ostili oricărei asocieri cu bolşevismul. Şi ei erau înclinați să spună: „Mai bine Hitler, decât Stalin”. Mai mult decât atât, Benes era un pacifist. Armata cehoslovacă era o forță formidabilă, cele 34 de divizii bine echipate ale sale fiind, probabil, suficiente pentru a rezista armatei germane semiantrenate din 1938. Benes n-a intenționat niciodată să o folosească, cu excepția improbabilă a unui război general. Cehii erau un popor mic. Le-a trebuit aproape 300 de ani pentru a se reface după dezastrul de la Muntele Alb, din 1620. Benes era hotărât în privința faptului că poporul său nu mai trebuia să sufere o asemenea catastrofă. Era dispus să se confrunte cu

Hitler până la un punct, însă nu voia să-şi asume riscul major al unui război direct. În ultimă instanță, el urma să-şi plece capul în fața furtunii şi să spere că cehii îi vor supraviețui ceea ce s-a şi întâmplat.

Hitler şi Benes doreau amândoi să crească tensiunea internațională şi să declanşeze o criză. Britanicii şi francezii, făcând un calcul asemănător, şi-au stabilit un obiectiv exact opus: ei doreau să prevină o criză, astfel încât să evite alegerea teribilă dintre război şi umilință. Britanicii erau cei mai grăbiți. Francezii păreau cei mai expuşi: ei aveau o obligație precisă în urma alianței cu Cehoslovacia, în timp ce britanicii nu erau angajați decât ca membri ai muribundei Ligi a Națiunilor. Însă francezii puteau transfera propria dilemă britanicilor. Ei puteau discuta despre rezistența în fața lui Hitler, iar dacă britanicii refuzau să-i susțină, atunci oprobriul le-ar fi revenit lor. S-a ajuns la un rezultat curios. Hitler, Benes şi chiar francezii puteau aştepta declanşarea crizei, încrezători că asta îi va forța pe britanici să ia o decizie. Chiar din acest motiv, britanicii trebuiau să acționeze. Ei erau cei mai îndepărtați de problema cehoslovacă, însă cei mai insistenți în abordarea ei. Motivele erau dintre cele mai nobile. Doreau să evite un război european şi mai doreau să realizeze un aranjament teritorial mai în concordanță cu marele principiu al autodeterminării naționale decât cel conceput în 1919. Rezultatul s-a situat exact la polul opus al intențiilor lor. Ei şi-au imaginat că exista o „soluție" a problemei sudete şi că negocierile o vor scoate la iveală. În realitate, problema era insolubilă în termenii unui compromis, iar fiecare etapă a negocierilor a făcut ca lucrul acesta să devină din ce în ce mai clar. Încercând să prevină o criză, britanicii au declanşat-o. Problema cehoslovacă nu era opera britanicilor, însă criza din 1938 a fost.

Britanicii erau alertați în privința acestei chestiuni chiar din momentul *Anschluss*-ului, cu mult înainte ca

Hitler să-şi formuleze intenţiile. La 12 martie, când ambasadorul francez a cerut să discute problema austriacă, Halifax i-a replicat, întrebându-l: „Care va fi punctul de vedere al Franţei despre acordarea de asistenţă Cehoslovaciei?”. Ambasadorul „nu avea un răspuns precis”{120}. Zece zile mai târziu, britanicii au oferit propriul lor răspuns, sau inexistenţa unuia. Într-un memoriu adresat guvernului francez, ei au subliniat angajamentele lor asumate la Locarno. „Acele angajamente sunt, din punctul lor de vedere, o contribuţie foarte importantă la menţinerea păcii în Europa, şi, deşi nu au intenţia de a le recuza, nu văd nicio modalitate de a le suplimenta.” Exista o „speranţă infimă” ca acţiunile militare ale Franţei şi Uniunii Sovietice să poată preveni ocuparea Cehoslovaciei de către Germania; iar britanicii, chiar dacă intrau în război, nu puteau oferi altceva decât „presiunea economică” a blocadei. Din acest motiv, guvernul cehoslovac trebuia presat să găsească „acea soluţie pentru problemele minorităţii germane care să fie compatibilă cu asigurarea integrităţii teritoriale a statului cehoslovac”{121}. În particular, Halifax a adăugat şi alte argumente. „Trebuie spus cu franchețe că momentul nu este favorabil, iar planurile noastre, pentru ofensivă şi defensivă, nu sunt suficient de avansate.”{122} El i-a spus şi ambasadorului francez: „Francezii sunt dispuşi, poate, să facă o estimare mai înaltă decât a noastră a valorii declaraţiilor tranşante”{123}. Britanicii deja respinseseră o asemenea declaraţie. La 17 martie, guvernul sovietic a propus o discuţie „în cadrul Ligii Naţiunilor sau în afara acesteia”, privitoare la măsurile practice „de salvare în comun a păcii”. Halifax nu credea că această idee „avea vreo valoare”, iar ruşilor li s-a spus că o conferinţă „concepută mai puţin pentru asigurarea soluţionării unor chestiuni excepţionale decât pentru organizarea unei acţiuni concertate împotriva agresiunii… nu va

avea în mod necesar un efect favorabil asupra perspectivelor păcii europene”.{124}

Francezilor nu le-a plăcut, în mod firesc, că li se cerea să ia o decizie într-un sens sau altul. La 15 martie, Comitetul Francez pentru Apărare Națională a discutat chestiunea unui ajutor pentru Cehoslovacia. Gamelin a răspuns: francezii pot „imobiliza” unele trupe germane; ei nu pot străpunge linia Siegfried (care, în realitate, nici nu exista în acel moment), şi din acest motiv singura modalitate eficientă de a ataca Germania era prin Belgia, iar pentru asigurarea permisiunii pentru asemenea acțiune era necesar sprijinul diplomatic britanic{125}. Era vorba de stilul său echivoc obişnuit. Politicienii i-au pus o întrebare de natură militară, iar Gamelin, în replică, a discutat despre diplomație. Paul-Boncour{126}, ministrul de externe, a încercat să adopte această linie dură în privința chestiunilor diplomatice. El i-a spus lui Phipps, ambasadorul britanic, la 24 martie, că „o atenționare clară a Germaniei de către cele două țări (Marea Britanie şi Franța)... ar fi cel mai bun mijloc de a evita războiul... Timpul nu este de partea noastră, pentru că Germania... devine din ce în ce mai puternică şi îşi va impune în cele din urmă dominația completă în Europa”. Britanicii{127} nu au replicat la aceste remarci pe care le auziseră adesea şi înainte. Nici nu era nevoie. Zilele lui Paul-Boncour erau numărate. La 10 aprilie, guvernul lui Leon Blum, care fusese în funcție mai puțin de o lună, a fost răsturnat. Daladier, următorul prim-ministru, şi-a dorit la început să-l mențină pe Paul-Boncour, apoi s-a alarmat de poziția fermă a acestuia, în loc să se gândească la posibila confruntare ulterioară în circumstanțe şi mai dezastruoase. Daladier i-a telefonat lui Paul-Boncour: „Politica pe care ați recomandat-o dvs. este lăudabilă şi potrivită pentru Franța. Dar eu nu cred că suntem în poziția de a o putea urma. Intenționez să apelez la Georges Bonnet”{128}. Daladier a supraviețuit ca prim-

ministru până în aprilie 1940, iar Bonnet, ca ministru de externe, până în septembrie 1939. Aceşti doi oameni au condus Franța în cel de-al doilea război mondial.

Nu era un parteneriat facil. Daladier era un radical de modă veche, doritor să mențină onoarea Franței şi convins că era îndeajuns o politică fermă pentru a-l opri pe Hitler. Însă nu ştia cum să procedeze. El luptase în tranşee în timpul primului război mondial şi respingea cu oroare posibilitatea unui nou holocaust. În toate ocaziile, el s-a manifestat cu hotărâre împotriva conciliatorismului, iar apoi l-a acceptat. Bonnet, pe de altă parte, era conciliatorismul personificat, gata să plătească aproape orice preț pentru a-l calma pe Hitler. El credea că pilonii politicii franceze se surpaseră, iar țelul său principal era de a arunca responsabilitatea consecințelor asupra altora britanici, cehi, polonezi, ruşi, nu-i păsa care, cât timp dosarul său şi al Franței arăta curat pe hârtie. Niciodată, nici măcar pentru o singură clipă, lui Daladier sau Bonnet nu le-a trecut prin gând să preia conducerea în speranța că britanicii şi ceilalți îi vor urma. Dimpotrivă, ei s-au uitat debusolați spre Londra, pentru vreo evoluție neaşteptată care să le permită să evadeze din situația lor imposibilă.

Şi la Londra, parteneriatul dintre Chamberlain şi Halifax nu era deloc facil. Chamberlain avea caracterul cel mai puternic dintre cei patru care hotărau politica britanică şi cea franceză în acel moment. Timiditatea, sau îndoiala privitoare la forța britanică, nu i-a afectat calculele, deşi prin structura sa respingea războiul. El credea că Hitler poate fi câştigat pentru cauza păcii şi mai credea că liderul german avea argumente consistente în privința cazului cehoslovac. Din acest motiv, Chamberlain era hotărât să acționeze prin prisma convingerilor sale, indiferent de opoziția internă sau externă. El este acuzat adesea de ignoranță în chestiuni internaționale. Însă opiniile sale erau împărtăşite de către cei presupuşi a fi cei mai competenți în a le

judeca. Nevile Henderson, ambasadorul la Berlin, era la fel de încrezător că Hitler putea fi câştigat pentru cauza păcii, iar el fusese ales pentru acel post de către Vansittart, ca fiind cel mai capabil diplomat britanic{129}. Henderson de la Berlin şi Newton de la Praga au insistat că cererile sudeților erau bine fundamentate din punct de vedere moral şi că guvernul cehoslovac nu face nicio încercare reală de a le îndeplini. Phipps de la Paris a subliniat, şi probabil a exagerat slăbiciunea franceză. Unora dintre membrii *Foreign Office*-ului nu le plăcea politica lui Chamberlain. Însă erau într-o poziție foarte asemănătoare cu a lui Daladier: deşi nu le plăcea politica, niciunul dintre ei nu putea sugera o alternativă. Ei regretau că Marea Britanie şi Franța nu acționaseră împotriva reocupării de către Germania a zonei renane şi credeau că Hitler trebuia „lovit în moalele capului". Însă nu aveau nicio idee despre cum putea fi realizată această operațiune. Niciunul nu acorda speranțe unei intervenții americane. Niciunul nu a susținut o alianță cu Rusia sovietică, iar Chilston, ambasadorul de la Moscova, cel mai puțin dintre toți. Spre exemplu, el scria la 19 aprilie: „Armata Roşie, deşi neîndoielnic adecvată unui război defensiv în interiorul frontierelor Uniunii Sovietice, nu este capabilă de a duce războiul în teritoriul inamicului... Personal, consider că este extrem de improbabil ca guvernul sovietic să declare război doar pentru a-şi îndeplini obligațiile asumate printr-un tratat sau chiar pentru a preveni o lovitură dată prestigiului sovietic sau o amenințare indirectă la securitatea sovietică... Nu trebuie să se conteze pe Uniunea Sovietică în politica europeană"{130}. Aceste puncte de vedere erau acceptate complet de către Ministerul de Externe. Chamberlain a trebuit să conceapă o politică acolo unde înainte nu exista nimic.

Este dificil de spus dacă Halifax era de acord cu această politică şi chiar mai dificil de descoperit propria lui politică. Specialitatea sa erau refuzurile. Era

disprețuitor față de oamenii de stat francezi, în special față de Bonnet. Se pare că era sceptic față de Rusia sovietică şi Statele Unite. Nu avea nicio simpatie pentru cehi şi era foarte nerăbdător cu Benes. Credea, oare, mai mult în conciliatorism? Probabil că vizita sa la Berchtesgaden i-a produs o aversiune față de Hitler care se va manifesta în permanență, însă Halifax şi-a petrecut o bună parte din viață alături de oameni pe care îi detesta. Un viceregе care l-a putut primi cu bunăvoință pe Gandhi la palatul său nu se cuvenea să se lase afectat de sentimente personale. Obiectivul politicii sale, dacă exista aşa ceva, era să câştige timp, deşi fără vreo idee clară în privința folosirii acestuia în vreun fel. Obiectivul său imediat, ca şi al lui Bonnet, era să-şi mențină dosarul personal imaculat. Spre deosebire de Bonnet, el a reuşit. Halifax era ferm în loialitatea sa față de Chamberlain. Această loialitate a luat forma permisiunii date lui Chamberlain de a-şi asuma întreaga responsabilitate, ceea ce acesta era şi dornic să o facă. Însă, atunci şi mai târziu, Halifax a dat câte un impuls în direcția contrară, impulsuri care au avut uneori efect în momentele decisive. Aceştia au fost cei patru care, între ei, au stabilit destinele civilizației occidentale.

Cei patru au preluat această sarcină cu reticență. Le-ar fi plăcut să întoarcă spatele Europei centrale, dacă ar fi ştiut cum s-o facă. La începutul lui aprilie, Bonnet a început să se gândească la concesii care puteau fi oferite germanilor sudeți. Obiectivul său era să obțină sprijin britanic. Dacă aceste concesii păreau rezonabile pentru britanici, s-a întrebat el, nu le-ar fi recomandat ei la Berlin? Britanicii au dat înapoi. Ei nu-şi vor lua niciun angajament față de Cehoslovacia. Chiar au argumentat că, dacă nu vor spune nimic la Berlin, poate că Hitler va uita complet de Cehoslovacia. Şi lui Bonnet i se cerea să se hotărască. Noel, ambasadorul francez de la Varşovia, care fusese anterior la Praga, a vizitat Cehoslovacia şi a venit la Paris cu sugestiile sale. El a punctat că nici

alianța Franței cu Polonia, şi nici cea cu Cehoslovacia nu fuseseră completate de convenții militare. Ele intrau în categoria garanțiilor pe hârtie ale Ligii Națiunilor, care acum nu puteau fi puse în practică. El i-a spus lui Bonnet: „Ne îndreptăm spre război sau capitulare". În concepția sa, lui Benes trebuia să i spună că până la începutul lui iulie trebuia să-i satisfacă pe sudeți, iar după acel moment n-ar trebui să conteze pe ajutorul francez{131}. Decizia era mai presus de Bonnet: el nu putea fi ferm nici măcar când capitula. În schimb, a propus un transfer al deciziei către britanici: trebuie să li se ceară să stea ferm şi în mod public alături de Cehoslovacia. Şi dacă refuzau? Bonnet n-avea niciun răspuns.

La 28 aprilie, Daladier şi Bonnet au mers la Londra pentru o conferință de două zile cu miniştrii britanici. Schemele de politică externă ale celor două țări au ieşit la iveală în mod clar. Britanicii au subliniat angajamentul lor față de Franța asumat prin garanția din martie 1936, dar mai mult ca limită extremă a ceea ce ei ar putea face, decât ca o promisiune serioasă. Nici măcar nu vor echipa două divizii „special pentru un război pe continent". Nu erau de acord să poarte convorbiri în domeniul naval din teama de a nu ofensa Italia. Chamberlain a spus că opinia publică din Marea Britanie nu va permite guvernului să-şi asume riscul unui război, chiar dacă şansele erau de 1%. El şi Halifax au recapitulat argumentele împotriva războiului, iar asemenea argumente sunt întotdeauna uşor de găsit. Anglia şi Franța nu puteau salva Cehoslovacia, chiar dacă ele însele se puteau apăra, deşi chiar şi acest lucru era îndoielnic. Rusia era inutilă, iar Polonia „incertă". Chamberlain a spus: „Dacă Germania decide să distrugă Cehoslovacia, nu văd cum poate fi evitat acest lucru". Apoi a plasat o notă mai încrezătoare. Oamenii cred de obicei ceea ce doresc să creadă, iar Chamberlain era gata să creadă că Hitler va fi satisfăcut dacă pretențiile

germanilor sudeți erau îndeplinite. De aceea, dacă britanicii şi francezii îl presau pe Benes să cedeze, toate vor fi bune.

Lui Daladier nu i-a plăcut niciunul dintre aceste argumente. „Războiul poate fi evitat doar dacă Marea Britanie şi Franța sunt foarte clar hotărâte să mențină pacea în Europa prin respectarea libertăților şi a drepturilor popoarelor independente… Dacă vom mai capitula o dată când vom avea în față o nouă amenințare, atunci chiar vom deschide calea războiului pe care dorim să-l evităm.” Şi Daladier credea ceea ce dorea să creadă: „Politica germană este una a bravadei… în acest moment încă suntem capabili să-i punem obstacole în cale”. Francezii erau şi ei gata să facă presiuni pentru ca Benes să ofere concesii, însă britanicii trebuiau să fie de acord să stea alături de Cehoslovacia dacă acestea nu-l mulțumeau pe Hitler. Britanicii au refuzat. S-a ajuns într-un impas. Prânzul comun a fost „cam deprimant”. După aceea francezii au redeschis discuția. Daladier nu era pregătit să acționeze în spiritul credinței sale: nu era liderul potrivit să convingă Marea Britanie şi Europa. Chamberlain era pregătit să acționeze în felul său: concesiile din partea Cehoslovaciei vor preveni războiul, şi fără îndoială că nu i-a păsat cât de mari urmau să fie aceste concesii. „Nu” este întotdeauna mai puternic decât „Da”. Refuzul de a acționa va învinge acțiunea rezervată. Compromisul conceput s-a bazat, în fond, pe punctul de vedere britanic. Marea Britanie şi Franța urmau să ceară împreună concesii de la cehi. Britanicii urmau să-i ceară lui Hitler să fie calm. Dacă aceste concesii eşuau, atunci britanicii vor atrage atenția guvernului german „despre pericolele care se prefigurează, şi anume că Franța va fi obligată să intervină… iar guvernul Majestății Sale nu poate garanta că nu va face acelaşi lucru”.{132}

Astfel, la sfârşitul lui aprilie 1938, problema germanilor din Cehoslovacia a încetat să fie o dispută

între-germanii sudeți şi guvernul cehoslovac ea chiar a încetat să fie, sau mai exact nu a devenit niciodată o dispută între Cehoslovacia şi Germania. Guvernele britanic şi francez au devenit actorii principali ai piesei, iar rolurile lor, oricât de bune ar fi fost costumele şi machiajul, erau de a pretinde concesii de la cehi, nu de a reprima Germania. Presiunea a venit în principal de la britanici. Francezii teoretic încă aliați cu Cehoslovacia stăteau resemnați în plan secund. Această evoluție a răsturnat planurile pe care şi le făcuse Benes. De-a lungul lunii aprilie el făcuse propuneri liderilor sudeți, sperând să-i oblige la un refuz intransigent, ceea ce a şi reuşit. La 24 aprilie, Henlein, într-un discurs la Carlsbad, a pretins transformarea Cehoslovaciei într-un „stat al naționalităților", libertate totală pentru propaganda național-socialistă şi chiar mai mult o schimbare a politicii externe a Cehoslovaciei care să facă din aceasta un satelit al Germaniei. Îi era clar lui Benes şi, din acest motiv, şi lui Newton{133} că Cehoslovacia ar fi încetat să existe ca țară independentă dacă ar fi fost îndeplinite pretențiile sudeților. Însă demonstrația, aparent, n-a avut niciun efect asupra guvernelor britanic şi francez: ele au continuat să ceară ca Benes să se sinucidă pentru a le asigura liniştea sufletească.

Britanicii şi francezii nu numai că au pretins cehilor să facă concesii. Britanicii i-au mai cerut şi lui Hitler să emită pretenții. Aceasta l-a luat pe cancelarul german prin surprindere. Evenimentele evoluau mai rapid şi mai favorabil decât sperase, deşi nu aşa cum se aştepta. Războiul mediteranean dintre Franța şi Italia nu se prefigura prin niciun semn. Înțelegerea anglo-italiană asupra căreia Chamberlain insistase peste capul lui Eden a fost, de fapt, semnată la 16 aprilie. Ea a îmbunătățit relațiile dintre cele două țări şi, prin extensie, şi pe cele dintre Franța şi Italia. Hitler considera chestiunea serioasă, astfel că a vizitat Roma la începutul lui mai, pentru a demonstra că Axa era încă

în viață. Acolo fiind, au ajuns la el ştirile despre faptul că nu prea mai avea nevoie de partenerul său italian: britanicii erau prea nerăbdători să fie înregimentați în tabăra sa. Asigurările britanice erau emfatice. Henderson a spus: „Franța acționa pentru cehi, iar Germania pentru germanii sudeți. În acest caz, Marea Britanie sprijină Germania”{134}. Kirkpatrick, adjunctul lui Henderson, i-a spus la masă unui oficial german: „Dacă guvernul german ar sfătui confidențial guvernul britanic în legătură cu soluția pe care o preconizează în chestiunea germanilor sudeți… guvernul britanic ar face la Praga acele presiuni necesare pentru ca guvernul cehoslovac să fie obligat să accepte dorințele germane”{135}. Halifax, deşi nu s-a impacientat, l-a certat pe reprezentantul său pentru precipitarea de care dăduse dovadă. Ministrul de externe englez i-a spus ambasadorului german, „cu emoție vizibilă”: „Cel mai bun lucru ar fi ca cele trei națiuni înrudite, Germania, Marea Britanie şi Statele Unite, să se poată uni într-o acțiune comună pentru pace”{136}. Hitler nu trebuia să se grăbească. Cu cât se întârzia problema şi tensiunea creştea, cu atât mai mult Puterile occidentale făceau treaba în locul său. Cehoslovacia ar fi putut chiar să fie distrusă fără niciun efort din partea germanilor. De aceea, Henlein a fost trimis la Londra, unde a făcut paradă cu stilul său conciliant. El a pretins că acționa fără supervizare din partea Berlinului, aproape convingându-i de sinceritatea sa pe unii observatori critici de talia lui Churchill şi Vansittart. Există o dovadă chiar mai pregnantă, datorită caracterului ei secret, a faptului că Hitler era reținut. La 20 mai, Marele stat-major a înaintat, la ordinele sale, un plan-schiță pentru operațiuni împotriva Cehoslovaciei. Acesta începea cu nişte cuvinte rezervate: „Nu este în intenția mea să distrug Cehoslovacia printr-o acțiune militară în viitorul apropiat, dacă nu voi fi provocat” iar apoi urmau vechile speculații despre un război între Italia şi Puterile

occidentale.{137}

Mai exista o Putere interesată de chestiunea cehoslovacă, deşi toţi, inclusiv cehii, au încercat să pretindă că acest lucru nu era adevărat. Era vorba de Uniunea Sovietică: aliată într-un mod limitat cu Cehoslovacia şi cu certitudine serios afectată dacă se schimba balanţa europeană de putere. Guvernele britanic şi francez au recunoscut Rusia sovietică doar pentru a sublinia slăbiciunea ei militară, iar acest punct de vedere, deşi se baza, fără îndoială, pe informaţiile deţinute, reprezenta şi dorinţa lor. Ele doreau ca Rusia sovietică să fie exclusă din Europa şi, de aceea, au presupus imediat că se afla în această situaţie datorită circumstanţelor. Mergeau mai departe dorinţele lor? Au plănuit ele să aranjeze Europa nu numai fără Rusia sovietică, dar şi împotriva ei? Era în intenţia lor ca Germania să distrugă „ameninţarea bolşevică”? Aceasta a fost suspiciunea sovietică, în acel moment şi mai târziu. Există puţine dovezi despre aşa ceva în documentele oficiale sau chiar în afara lor. Liderii britanici şi francezi erau mult prea preocupaţi de problema germană pentru a lua în considerare ce s-ar întâmpla dacă Germania ar fi devenit Puterea dominantă în Europa răsăriteană. Bineînţeles că ei ar fi preferat ca Germania să atace spre Est, nu spre Vest, dacă tot dorea să atace undeva. Însă obiectivul lor era de a evita războiul, nu de a pregăti unul, iar ei credeau sincer sau cel puţin Chamberlain credea că Hitler va fi satisfăcut şi liniştit dacă cererile îi erau îndeplinite.

Politica sovietică era un mister pentru oamenii de stat occidentali, ceea ce nu s-a schimbat prea mult nici în zilele noastre. Poziţia sovietică era inexpugnabilă pe hârtie. Datorită prevederilor alianţei lor cu Cehoslovacia, ei au putut doar să afirme ferm că erau pregătiţi să acţioneze, dacă Franţa ar proceda astfel mai întâi. Şi deoarece Franţa nu a acţionat niciodată, bravada lor dacă a fost o bravadă nu a putut fi pusă niciodată la

încercare. Evident că era în interesul lor ca rezistența Cehoslovaciei să fie cât mai fermă, indiferent dacă intenționau s-o sprijine sau nu. Ce ar fi făcut dacă Franța ar fi acționat? iată o întrebare ipotetică, al cărei răspuns nu-l vom afla niciodată. Trebuie să ne mulțumim să înregistrăm acțiunile sovietice în măsura în care acestea pot fi decelate. În primăvara lui 1938, guvernul sovietic a început să-şi reducă ajutorul acordat Republicii spaniole, iar în curând l-a oprit complet. Unii comentatori ingenioşi au sugerat că acest fapt era deja un element preliminar pentru îmbunătățirea relațiilor cu Hitler; însă acesta dorea ca războiul civil spaniol să se prelungească, şi, de aceea, nu era afectat de ajutorul pe care sovieticii îl dădeau Republicii sau, mai exact, ar fi preferat ca acesta să continue. O explicație mai simplă poate fi găsită în evenimentele din Extremul Orient, unde Japonia era acum angajată într-o invazie pe scară largă a Chinei. Probabil că guvernul sovietic avea nevoie de toate armele pentru propria apărare. Dacă Stalin s-a gândit şi la Europa, acel gând viza îmbunătățirea relațiilor cu Marea Britanie şi Franța, lucru facilitat de oprirea intervenției sovietice în Spania. În privința acestei speranțe, el avea să fie dezamăgit.

Pe hârtie, sprijinul sovietic pentru Cehoslovacia era lipsit de echivoc. La 23 aprilie, Stalin a discutat problema cu principalii săi colaboratori. Cehilor li s-a spus: „Dacă este solicitată, Uniunea Sovietică este pregătită în înțelegere cu Franța şi Cehoslovacia să ia toate măsurile necesare referitoare la securitatea Cehoslovaciei. Ea dispune de toate mijloacele necesare în acest sens… Voroşilov [comandantul armatei] este foarte optimist”{138}. La 12 mai, Litvinov, comisarul pentru afacerile externe, a discutat chestiunea cehă cu Bonnet, în timpul reuniunii Ligii Națiunilor de la Geneva. Bonnet a întrebat cum poate Rusia sovietică să ajute Cehoslovacia din perspectiva faptului că Polonia şi România refuză să permită trecerea trupelor sovietice.

Litvinov a replicat că Franța trebuie să obțină această permisiune, deoarece cele două țări erau aliatele ei. S-ar putea spune, din nou, că a fost o imprecizie deliberată. Însă este mai probabil că Litvinov n-a fost capabil să aprecieze declinul prestigiului francez şi a presupus că Franța putea dicta aliaților ei aşa cum Rusia ar fi dictat celor proprii, dacă ar fi avut vreunul. Oricum, Bonnet doar a oftat. Această operațiune, potrivit lui Litvinov, a „încheiat discuția noastră”.{139}

Într-adevăr, nu era o componentă a politicii lui Bonnet aceea de a face intervenția sovietică posibilă. Există şi alte dovezi în legătură cu acest aspect. La mijlocul lui mai, Coulondre, ambasadorul francez la Moscova, a venit la Paris. El era unul dintre puținii oameni hotărâți din serviciul diplomatic francez. Coulondre a cerut să se înceapă imediat discuții militare între Statele-Majore sovietic, ceh şi francez. Bonnet a fost de acord în felul său moale, obişnuit. Însă, după ce Coulondre a revenit la Moscova, nu s-a întâmplat nimic, şi nicio informație despre asemenea discuții nu i-a mai parvenit de la Paris. În iulie, el a auzit de la colegul său ceh că discuțiile nu vor mai avea loc, datorită temerii de a nu ofensa opinia conservatoare britanică. La Londra nu s-a făcut nicio încercare. Bonnet a anulat convorbirile din proprie inițiativă. Astfel, guvernul sovietic şi-a menținut integritatea morală, iar Puterile occidentale şi-au menținut slăbiciunea materială.

Însă existau persoane care credeau că Hitler s-ar retrage în fața unei demonstrații de forță. O asemenea demonstrație chiar s-a realizat. La 20 mai, rezerviştii cehoslovaci au fost chemați la apel, posturile de frontieră au fost întărite, iar guvernul cehoslovac a emis ştirea că Hitler fusese pe punctul de a lansa un atac surpriză, asemenea celui care se pretindea că a fost făcut împotriva Austriei. Germanii au negat, cu toate manifestările aferente ale onoarei ofensate, iar examinarea documentelor secrete capturate la sfârşitul

războiului confirmă faptul că au avut dreptate. Nu se produseseră mişcări de trupe germane şi nu se făcuseră niciun fel de pregătiri pentru acțiune. Care este explicația acestui episod misterios? Nu s-a descoperit nimic. Probabil că cehii au fost într-adevăr induşi în eroare de o alarmă falsă. Este chiar posibil ca unii sudeți extremişti să fi plănuit vreo acțiune în maniera austriacă, în ciuda instrucțiunilor stricte de a proceda în mod contrar. Sau poate că germanii au direcțional spre cehi o mulțime de zvonuri false, pentru a-i provoca să acționeze. Niciuna dintre aceste explicații nu pare potrivită. Este mai plauzibil că demonstrația cehă a fost realizată pentru a discredita concilierea şi a demonstra că Hitler s-ar retrage în fața unei manifestări de forță. Cine credea astfel? Cehii înşişi? În niciun caz ruşii, care au fost la fel de surprinşi ca toți ceilalți. Există unele dovezi care sugerează că mişcarea a fost inspirată de către membrii „duri" din Ministerul de Externe britanic, cei care nu agreau cursul politic existent şi care, apoi, au refuzat să creadă dezmințirile lui Henderson, deşi acestea erau corecte{140}.

În orice caz, Hitler fusese „lovit în moalele capului". Aparențele păreau să indice că mişcarea dăduse rezultate. Germanii şi-au etalat intențiile paşnice, iar moralul cehilor a sporit. Însă efectul real a fost unul exact contrar. Guvernele britanic şi francez erau pe punctul de a se lăsa pradă panicii datorită perspectivelor de război. Halifax i-a spus ambasadorului francez că Marea Britanie va sprijini Franța doar în cazul unei agresiuni neprovocate{141}, iar Bonnet i-a spus nu numai lui Phipps, ci şi ambasadorului german, că „dacă Cehoslovacia era într-adevăr nerezonabilă, guvernul francez ar putea foarte bine să declare că se consideră eliberat de angajamentele anterioare"{142}. Strang, din cadrul *Foreign Office*-ului, a fost trimis la Praga şi Berlin pentru a obține lămuriri de la reprezentanții britanici aflați în miezul evenimentelor. S-

a întors cu recomandări precise. Cehoslovacia trebuia să renunțe la alianțele existente şi să devină un stat satelit al Germaniei; regiunea sudetă trebuia să devină autonomă, sau chiar să fie încorporată în statul german. Deoarece cehii erau încăpățânați, această politică trebuia să le fie impusă de către guvernul britanic. Va fi „prima încercare serioasă făcută de la încheierea războiului, de a se aborda una dintre cauzele (mai exact, doar unul dintre simptomele) agitației europene şi de a se promova schimbarea paşnică în una dintre cele mai periculoase zone din Europa”{143}. Acțiunea cehă i-a împins pe britanici până în preajma evenimentelor, dar nu în direcția în care intenționaseră cehii.

Evenimentele din 21 mai au avut un efect dramatic şi asupra lui Hitler. El a fost înfuriat de această aparentă umilire. A smuls schița directivei din 20 mai pe care Keitel o pregătise pentru el, a eliminat prima propoziție care repudia acțiunea militară împotriva Cehoslovaciei şi a scris în locul ei: „Este intenția mea ineluctabilă să distrug Cehoslovacia printr-o acțiune militară în viitorul apropiat”{144}. Aceasta pare să fie dovada decisivă că Hitler era hotărât să atace Cehoslovacia, indiferent de consecințe. Însă dovada este mai puțin decisivă decât pare. Dacă se scoate prima propoziție din document, acesta continuă să indice, în stilul obişnuit al lui Hitler, că Franța va ezita să intervină, „ca rezultat al situării inechivoce a Italiei de partea noastră”. Acea propoziție a fost de fapt o pierdere momentană a cumpătului. Hitler a revenit în scurt timp la vechea linie pe care şi-o impusese. Directiva strategică generală din 18 iunie stabilea: „Voi decide să declanşez acțiunea împotriva Cehoslovaciei doar dacă, la fel ca în cazul reocupării zonei demilitarizate sau al intrării în Austria, sunt ferm convins că Franța nu va reacționa şi, de aceea, nici Marea Britanie nu va interveni”{145}. Bineînțeles că Hitler ştia că generalii săi se temeau de un război cu Franța şi poate că a plănuit să-i implice în acest război împotriva

voinței lor. El juca un joc al nervilor cu toată lumea cu Puterile occidentale, cu generalii, chiar cu el însuşi. Există temeiuri solide pentru a se crede că totul era un *bluff.* S-au făcut puține pregătiri chiar şi pentru un război defensiv împotriva Franței. O mică parte din forțele aeriene germane era staționată în vestul Germaniei „pentru a preveni ca Franța să obțină libertate completă de acțiune în aer”{146}. Doar două divizii ale armatei de uscat au fost plasate de-a lungul liniei Siegfried, la care s-au mai adăugat două în septembrie împotriva unei forțe potențiale franceze de mai mult de 80 de divizii, în plus, Hitler a fixat cu Statul-Major ziua de 1 octombrie ca dată-limită pentru operațiune, însă nu a făcut-o publică. A ținut în expectativă soluția retragerii până când s-a dovedit că retragerea nu mai era necesară.

Guvernul britanic era convins că Hitler avea o dată-limită pentru acțiune, însă nu ştia care era aceasta. S-au purtat discuții de genul că „nu va mai aştepta prea mult” şi că ajunsese la capătul răbdării, deşi răbdarea fusese caracteristica remarcabilă a carierei sale până în acel moment. Miniştrii britanici au decis, bazându-se doar pe intuiție, că Hitler fixase data-limită la 12 septembrie, ultima zi a reuniunii naziste de la Nürnberg, iar până atunci au trăit îngroziți de apropierea zilei fatidice. Britanicii au dorit să o ia înaintea lui Hitler. Stabilind data de 12 septembrie, în loc de 1 octombrie, ei întâmplător au reuşit. Până atunci, Benes din punctul de vedere britanic trebuia forțat să facă concesii decisive, singurele care l-ar fi convins pe Hitler să nu declanşeze războiul: Cehoslovacia trebuia să renunțe la aliațele ei existente, cu Franța şi Rusia sovietică, iar germanii sudeți trebuiau să primească tot ceea ce pretindeau. Însă cum se putea obține aşa ceva? Benes era încăpățânat „pigheaded”, pentru a folosi expresia lui Henderson. Britanicii erau oripilați de sarcina de a-l obliga; ar fi preferat să pună responsabilitatea pe seama

altora, ceea ce nu era tocmai uşor. Era evident că ruşii nu şi-ar fi repudiat alianța. Dimpotrivă, ei au accentuat-o în permanență, spre stânjenirea tuturor. Poate că francezii s-ar fi putut dovedi mai înțelegători, însă şi în acest caz britanicii au fost dezamăgiți. La început francezii au tergiversat lucrurile, iar apoi au cerut concesii de la Benes, dar în principal cu argumentul că ele vor tace sprijinul britanic mai probabil. Halifax s-a plâns: „Acest memorandum nu conține vreun indiciu specific că Franța va trebui să-şi reconsidere poziția în privința tratatului cu cehii, dacă guvernul cehoslovac va fi nerezonabil în chestiunea sudetă”{147}.

Nu exista nicio cale de scăpare. Francezii n-ar fi acționat în virtutea alianței cu Cehoslovacia, însă, pe de altă parte, nici n-ar fi renunțat la ea. Slăbiciunea este molipsitoare. Francezii îi trăgeau în jos şi pe britanici. Marea Britanie era Puterea cea mai îndepărtată de afacerea cehă, însă a trebuit să preia conducerea. Britanicii nu puteau ataca direct aliațele Cehoslovaciei şi, de aceea, trebuiau să-şi asume responsabilitatea de a „rezolva” chestiunea sudetă nu conta în ce fel, cât timp războiul era prevenit. Francezii au îmbrățişat cu multă căldură ideea responsabilitatea era îndepărtată în mod sigur de pe umerii lor. Cehii era mai sceptici. Benes şi-a propus să prezinte chestiunea ca un conflict între Cehoslovacia şi Germania, însă propunerea britanică a stabilit că era unul între germanii sudeți şi guvernul cehoslovac, încă o dată s-a mai vânturat ideea unui sprijin britanic. Halifax a scris: „Dacă guvernul cehoslovac va considera necesar să solicite ajutorul nostru în această chestiune, faptul va produce indubitabil un efect favorabil asupra opiniei publice britanice”{148}. Încă o dată Benes a cedat. Susținerea britanică se dovedea mult mai greu de obținut decât sperase, însă el încă presupunea că, dovedind echilibru şi spirit conciliant, aceasta se va prefigura în cele din urmă. La 26 iulie, Chamberlain a putut anunța în

Camera Comunelor că lordul Runciman mergea la Praga în calitate de mediator, „ca răspuns la cererea guvernului cehoslovac". „Cererea" fusese mai greu de extras decât un dinte. Runciman era un fost preşedinte al Camerei de comerț, aparent ales pentru presupusa sa abilitate de a reglementa conflictele industriale, dar în realitate, mai probabil, pentru că era complet ignorant în chestiunea aflată în dispută. Pe vremuri fusese un liberal din tabăra lui Asquith, fervent susținător al liberului schimb, iar mai târziu un liberal național care a salutat protecționismul. Se sconta că putea fi potrivit pentru a obține o soluție „facilă". El s-a dus la Praga ca persoană particulară, nu ca reprezentant al guvernului său. Pentru a folosi propriile sale cuvinte adresate lui Halifax: „Mă lăsați neajutorat într-o bărcuță în mijlocul Atlanticului", frază ce relevă originea lui Runciman de proprietar de vase: el se ducea de fapt într-un stat din centrul Europei, fără niciun fel de ieşire la mare.

Misiunea Runciman are un interes sentimental pentru istoric. A fost ultima încercare, dintre cele desfăşurate aproape de-a lungul unui secol, de a se concepe o „soluție" pentru relațiile dintre germanii şi cehii din Boemia, adică să se descopere vreun aranjament prin care cele două popoare să se poată mai mult sau mai puțin reuni în cadrul aceluiaşi stat. Nu se găsise o asemenea soluție, deşi mulți oameni, superiori lui Runciman ca înțelegere şi abilitate politică, o căutaseră. Nici acum nu s-a descoperit nimic. Când Runciman a plecat, guvernul britanic încă presupunea că exista o soluție care aştepta să fie scoasă la iveală. Guvernul cehoslovac, obligat fiind să dea impresia că a solicitat medierea lui Runciman, se angajase în fond să-i urmeze sfatul. În consecință, britanicul trebuia doar să descopere ce i-ar fi mulțumit pe germanii sudeți, iar cehii ar fi trebuit să fie de acord cu acea variantă. Planul n-a funcționat. Liderii sudeți, consecvenți instrucțiunilor primite de la Hitler, aveau întotdeauna la îndemână câte

o nouă pretenție, exasperându-l pe Runciman la fel cum îl exasperaseră pe Benes. Toate şansele păreau pierdute. Benes era un negociator incomparabil, oricare ar fi fost celelalte defecte ale sale, iar măsura talentului său în domeniu, echivalentă cu a lui Lloyd George în 1919, avea să fie simțită de Runciman în 1938. Englezul avea misiunea de a obține concesii de la Benes, sau, alternativ, de a expune încăpățânarea cehă. Dacă ar fi reuşit cu prima sarcină, criza ar fi fost evitată. Dacă se impunea cea de-a doua, Benes ar fi fost discreditat, Cehoslovacia putea fi dezaprobată, iar onoarea Puterilor occidentale salvată. În schimb, Runciman şi-a dat seama că era manevrat în aşa fel încât să ajungă în poziția din care trebuia să sprijine ofertele cehe ca rezonabile şi să condamne încăpățânarea sudeților, nu a lui Benes. Se prefigura din ce în ce mai pregnant o consecință extrem de neplăcută; dacă Benes făcea tot ceea ce îi cerea Runciman şi chiar mai mult, Marea Britanie ar fi avut obligația morală de a sprijini Cehoslovacia în criza care urma să înceapă. Pentru a evita această consecință, Runciman nu numai că nu l-a grăbit pe Benes, dar a trebuit să solicite amânări. Benes nu l-a lăsat să scape. La 4 septembrie, Benes i-a reunit pe liderii sudeți, le-a spus să-şi dicteze dorințele şi, când ei ezitau derutați, le-a scris el însuşi. Sudeților le era promis formal tot ceea ce pretinseseră până atunci. Bineînțeles că Benes s-a predat doar pentru că ştia că oferta sa va fi respinsă. Însă el a câştigat cu certitudine un angajament diplomatic. Runciman a trebuit să se confeseze că nici nu mai avea vreun rost să facă propuneri pentru o eventuală înțelegere, câtă vreme cehii deja erau de acord cu orice ar fi putut el sugera. Chiar liderii sudeți erau dezorientați în privința modului în care puteau respinge oferta lui Benes. Preşedintele cehoslovac s-a bucurat de un ultim triumf al abilității sale diplomatice.

Această victorie morală nu a afectat ciocnirea de

putere. Totuşi, ea a avut o importanţă decisivă. La începutul lui 1938, cei mai mulţi dintre englezi simpatizau cu nemulţumirile germane, oricât de mult nu le-ar fi plăcut felul lui Hitler de a le da glas. Germanii sudeţi beneficiau de o cauză dreaptă: ei nu posedau egalitate naţională sau ceva asemănător. Până în septembrie, mulţumită lui Benes, cauza sa căpătase preponderenţă. Puţini continuau să creadă că sudeţii aveau nemulţumiri adevărate. Nici chiar sudeţii nu prea mai credeau. Hitler încetase să fie un eliberator idealist al conaţionalilor săi, apărând în schimb ca un cuceritor lipsit de scrupule, dornic de război şi dominaţie. „Conciliatorismul" îşi avea originea în încercarea principială de a soluţiona imparţial nemulţumirile. Aşa cum s-a desfăşurat controversa dintre Benes şi sudeţi, conciliatorismul a ajuns să fie considerat o cedare abjectă, deşi probabil inevitabilă, în faţa unei forţe superioare. Englezii se întrebaseră la început: „Sunt cererile germane justificate?". Acum începuseră să se întrebe: „Suntem îndeajuns de puternici pentru a-i rezista lui Hitler?". Deşi nu asta fusese intenţia sa, Runciman contribuise la deschiderea drumului spre războiul mondial. Depăşit fiind în abilitate de Benes, singura sa dorinţă era acum să ridice ancora şi să se ducă acasă. Misiunea Runciman s-a mai învârtit prin Praga vreo câteva zile, iar apoi s-a întors la Londra fără să producă vreo schemă de „rezolvare" a chestiunii sudete. Mai târziu, după călătoria lui Chamberlain la Berchtesgaden, Runciman a scris un raport dictat de Ministerul de Externe prin care sprijinea planul de dezmembrare a Cehoslovaciei, care fusese deja convenit între Chamberlain şi Hitler. Nimeni nu l-a remarcat şi nimeni n-a presupus că ar avea vreo valoare. Era ecoul unui trecut deja mort.

Politica britanică nu reuşise să evite criza. Data de 12 septembrie se apropia. Subiectul nu mai era unul între guvernul cehoslovac şi germanii sudeţi, ci devenise o

problemă a Marilor Puteri. Politica lor nu era încă clarificată. Hitler rămânea un maestru al amânărilor, refuzând să-şi arate atuurile şi, probabil, ca în ocaziile precedente, neştiind nici el cum să iasă victorios. Se făceau pregătiri pentru atacarea Cehoslovaciei la 1 octombrie. Asta nu însemna însă că se luase decizia de declanşare a războiului. Generalii germani au continuat să insiste că ei nu vor putea face faţă unui război general, iar Hitler le-a replicat ferm că nu va fi necesar. Câţiva generali au discutat despre răsturnarea lui Hitler, şi probabil chiar au avut de gând. Mai târziu au pretins că planurile lor au fost subminate de lipsa de încurajare din partea Puterilor occidentale, şi în special de vizita lui Chamberlain la Berchtesgaden. În realitate, generalii erau subminaţi de Hitler. Ei ar fi acţionat numai dacă el ar fi dus cu adevărat Germania în prăpastie, ceea ce n-a făcut niciodată. Hitler s-a angajat pe drumul spre război numai după ce cealaltă parte deja se predase. Până atunci şi-a menţinut libertatea de manevră. În timpul lunii august încă încerca să găsească o cale de ieşire. Războiul dintre Italia şi Franţa, pe care contase, era clar că nu urma să izbucnească. Dimpotrivă, Mussolini, atât de lăudăros când războiul părea departe, acum devenise din ce în ce mai reticent chiar în a sprijini Germania în chestiunea Cehoslovaciei. El a cerut să i se spună cel puţin momentul când Hitler intenţiona să declanşeze războiul. Hitler doar i-a replicat: „Führer-ul este incapabil să comunice un moment precis, deoarece nici el nu-l cunoaşte”{149} frază care demonstrează şi inexistenţa presupusei planificări. Se părea că lui Hitler i s-a oferit o alternativă când maghiarii au cerut să participe la dezmembrarea Cehoslovaciei. Şi aceasta s-a dovedit dezamăgitoare. Maghiarii l-ar fi urmat pe Hitler însă, fiind în mare măsură neînarmaţi, nu puteau lua iniţiativa. Dacă Hitler dorea război, el însuşi trebuia să dea semnalul declanşării acţiunii. A urmat un rezultat surprinzător. Înspăimântătoarea zi de 12 septembrie

venise. Hitler a rostit un discurs sobru la Nürnberg. A reamintit nemulțumirile sudeților şi a insistat ca guvernul cehoslovac să le remedieze. Iar apoi? Nimic. Răbdarea lui Hitler nu era epuizată. El încă aştepta ca nervii celorlalți să cedeze.

Şi nu a aşteptat în zadar. La 13 septembrie, o zi după discursul lui Hitler, liderii sudeți au întrerupt negocierile cu Benes şi au dat semnalul revoltei. Revolta a fost un eşec. În 24 de ore s-a reinstaurat ordinea. Mai mult decât atât, mulți germani sudeți, care până atunci stătuseră în expectativă, acum au început să insiste că ei nu erau neloiali față de statul cehoslovac şi nici nu doreau să-l părăsească. Spre deosebire de fosta Austrie sau de Monarhia Habsburgică dinaintea ei, Cehoslovacia nu s-a dezintegrat din interior. Colapsul a venit de la Paris, nu de la Praga. Guvernul francez a amânat decizia până în ultimul moment. Bonnet „căuta cu disperare o cale de ieşire din acest «impas», fără a fi *obligat* să lupte”{150}. De asemenea, el căuta cu disperare o modalitate de a arunca vina asupra altora. A încercat din nou s-o îndrepte spre Rusia sovietică. Ca şi înainte, Litvinov nu s-a lăsat impresionat şi a replicat cu fermitate. Trebuia făcut un apel la Liga Națiunilor, în virtutea articolului 11 din Pact, pentru a se obține permisiunea ca trupele sovietice să traverseze România. Trebuiau purtate discuții militare între Franța, Cehoslovacia şi Uniunea Sovietică şi, în plus, trebuia reunită o conferință la care să participe Franța, Marea Britanie şi Uniunea Sovietică, unde să se obțină emiterea unui comunicat de condamnare a agresiunii germane. În orice caz, Rusia sovietică urma să-şi îndeplinească „toate obligațiile care îi reveneau” prin prisma Pactului sovieto-cehoslovac; rămânea doar ca Franța să facă primul pas{151}. Poate că fermitatea sovietică era frauduloasă. Ea ar fi putut fi testată doar acceptându-se discuții militare, aşa cum a propus Litvinov. Respingând acest test, Bonnet şi-a manifestat

în fond teama că hotărârea sovietică era mult prea adevărată.

Bonnet s-a descurcat mai bine în altă parte. Izolaționismul american era în momentul său de apogeu. La 9 septembrie, la o conferință de presă, președintele Roosevelt a spus că era 100% incorect să se asocieze Statele Unite cu Franța și Marea Britanie într-un front de rezistență față de Hitler. Tot ceea ce primeau Puterile occidentale de peste Atlantic era un reproș din partea intelectualilor americani, care le considerau doar vag mai puțin laşe decât Statele Unite. Răspunsul decisiv, oricum, trebuia să vină din partea britanicilor. S-au repetat vechile discuții, francezii subliniind pericolul capitulării în fața lui Hitler, iar Halifax refuzând să simpatizeze cu „un argument în favoarea unui război sigur acum, împotriva posibilității unui război, poate în condiții mai nefavorabile, mai târziu”{152}. Un schimb final de mesaje a demonstrat abilitatea ambelor părți de a fi evazive. Bonnet a întrebat: „Ce răspuns va da guvernul Majestății Sale la o întrebare a guvernului francez în eventualitatea unui atac german asupra Cehoslovaciei: «Noi intenționăm să înaintăm, veți înainta împreună cu noi?»”. Halifax a răspuns: „Întrebarea însăşi, deşi corectă în formă, nu poate fi disociată de circumstanțele pe care ea le-ar putea presupune, care în această fază sunt complet ipotetice”. Bonnet „a părut cu adevărat mulțumit de natura negativă a replicii”{153}. Acest lucru nu este surprinzător. El colecta refuzuri, parțial pentru a se proteja el însuşi, dar mai mult pentru a-şi descuraja colegii.

Şi Daladier şi-a repetat vechiul său model: la început dornic de luptă, apoi nehotărât, iar în cele din urmă capitulând. La 8 septembrie, el i-a spus lui Phipps: „Dacă trupele germane trec frontiera cehoslovacă, francezii vor înainta până la ultimul om”{154}. Apoi a venit 13 septembrie: germanii sudeți pe punctul de a declanşa revolta, iar Hitler aparent gata să îi ajute. Consiliul de

miniştri francez s-a împărţit în două: şase pentru susţinerea Cehoslovaciei, iar patru, inclusiv Bonnet, pentru capitulare. Daladier nu s-a pronunţat în niciun fel. Bonnet s-a dus direct la o întâlnire cu Phipps şi i-a spus: „Pacea trebuie menţinută cu orice preţ”{155}. Phipps a dorit o confirmare a prăbuşirii franceze şi a cerut să-l vadă pe Daladier. La începutul serii, Daladier încă oscila. Pus în faţa unei întrebări precise, el a replicat „cu lipsă evidentă de entuziasm”: „Dacă germanii vor folosi forţa, francezii vor fi obligaţi să procedeze la fel”. Phipps a tras concluzia în mesajul său către Londra: „Mi-e teamă că francezii bravează”{156}. La orele 22, Phipps a telefonat la Londra, cu un „mesaj foarte urgent” de la Daladier către Chamberlain: „Lucrurile evoluează extrem de rapid şi de o asemenea manieră că pot scăpa de sub control în orice moment... Intrarea trupelor germane în Cehoslovacia trebuie evitată cu orice preţ”. Daladier a cerut ca imediat Runciman să-şi facă public planul. Dacă acesta nu era suficient, trebuia organizată o reuniune a celor trei Puteri Germania pentru sudeţi, Franţa pentru cehi şi Marea Britanie pentru lordul Runciman{157}. Daladier în sfârşit se hotărâse: decisese să capituleze.

Aceasta a fost ocazia lui Chamberlain: decizia franceză între rezistenţă şi capitulare, pentru care el insista încă din aprilie decizie în favoarea celei de-a doua opţiuni, ceea ce Chamberlain ceruse în permanenţă. El nu a încercat să aranjeze o reuniune a celor trei Puteri. Ştia din experienţă că Daladier, când se simţea ameninţat, se putea retrage într-o fermitate oarbă, fără speranţă. În schimb Chamberlain s-a dus la München, la 15 septembrie, doar cu Sir Horace Wilson, şi s-a întâlnit cu Hitler, la Berchtesgaden, chiar fără un interpret britanic. Daladier „n-a părut foarte încântat” când i s-a spus că fusese ignorat, dar s-a resemnat din nou{158}. Atât cât putem afla din documente, Chamberlain nu şi-a luat cu el niciun material referitor

la chestiunea cehoslovacă. Nu şi-a pus problema dacă Cehoslovacia trunchiată putea rămâne independentă, nici care urmau să fie consecinţele strategice pentru Puterile occidentale. N-a luat în considerare nici cum putea fi asigurată componenţa naţională a Cehoslovaciei. El s-a dus înarmat doar cu prejudecata celor mai mulţi dintre englezi împotriva „Versailles"-ului şi cu convingerea fermă că Hitler se va linişti dacă nemulţumirile naţionale germane erau înlăturate. Nici Hitler nu s-a pregătit pentru reuniune: ca de obicei, a aşteptat să-i pice fructele direct în mână. Preocuparea sa principală era să menţină criza în desfăşurare până la dezmembrarea Cehoslovaciei. A făcut presiuni în sprijinul pretenţiilor germanilor sudeţi crezând că ele nu vor fi îndeplinite, rămânând astfel cu un avantaj moral. El beneficia şi de o altă superioritate morală. Planurile sale militare nu puteau fi puse în practică până la 1 octombrie, chiar dacă ar fi dorit acest lucru. De aceea, el nu putea decât „să-şi ţină mâna întinsă", fără a renunţa cu adevărat la nimic.

Întâlnirea de la Berchtesgaden a fost mai prietenească şi mai încununată de succes decât s-ar fi aşteptat oricine. Chamberlain a fost luat prin surprindere de cabotinismul cu care Hitler deschidea întotdeauna negocierile, însă a rămas credincios politicii sale de conciliere. El a spus: „În principiu, nu am nimic împotriva separării germanilor sudeţi de restul Cehoslovaciei, dacă toate dificultăţile practice ar putea fi depăşite". Era o ofertă pe care Hitler nu o putea refuza, deşi nu îndeplinea obiectivul său real, acela de a distruge independenţa Cehoslovaciei în relaţiile internaţionale. Hitler, la rândul său, a promis să nu declanşeze nicio acţiune militară cât timp negocierile erau în desfăşurare o promisiune care l-a impresionat mult pe Chamberlain, deşi ea nu însemna nimic. Acesta era conciliatorismul triumfător: o mare dispută pe punctul de a fi reglementată fără a se face apel la război.

Însă el evolua pe o direcție complet greşită. Chamberlain intenționase să ofere o concesie pe temeiul unei justiții imparțiale. Din acest motiv, cei mai clarvăzători susținători ai acestei politici, precum Nevile Henderson, au insistat întotdeauna că Puterile occidentale vor învinge dacă se ajunge la război. Însă „argumentația noastră morală trebuie să fie foarte solidă", iar cea în privința Cehoslovaciei nu era{159}. Acum, mulțumită colapsului francez, moralitatea a fost dată deoparte, locul ei fiind luat de spaimă. Lui Hitler nu i se oferea justiție, ci i se cerea să ia cât putea de mult pentru a nu declanşa războiul. Cehii făcuseră ca lucrurile să fie şi mai nefavorabile, prin reuşita lor de a menține ordinea în pofida chemării germanilor sudeți la revoltă. În loc să fie salvați de la dezintegrare, li se cerea să renunțe la un teritoriu pe care îl dețineau în mod ferm, pentru ca Franța să scape de război.

Chamberlain s-a întors la Londra pentru a obține consimțământul colegilor săi şi al francezilor. Cabinetul britanic s-a declarat de acord, deşi nu fără o anumită dispută, aşa cum se spune. Runciman şi-a rupt raportul pe care îl pregătea şi, cu obediență, a scris altul, care nu făcea decât să reunească pretențiile lui Hitler un raport care, la rândul său, a fost modificat de mai multe ori în următoarele zile, deoarece cererile lui Hitler au sporit. La 18 septembrie, Daladier şi Bonnet au mers la Londra pentru a se întâlni cu miniştrii britanici. Chamberlain a relatat discuțiile sale cu Hitler şi a insistat că problema era dacă se accepta împărțirea Cehoslovaciei sau, după spusele lui, „principiul autodeterminării". Daladier a încercat să agite apele: „El se temea că țelul real al Germaniei era dezintegrarea Cehoslovaciei şi realizarea obiectivelor pangermane printr-o înaintare spre Răsărit". Halifax a intrat în discuție, aducând argumentul practic pe care îl folosise adesea:

„Nimic nu era mai îndepărtat de gândurile sale decât acela

> ca guvernul francez să nu-şi onoreze obligaţiile faţă de guvernul cehoslovac... Pe de altă parte, toată lumea ştia iar el avea certitudinea că experţii tehnici vor fi de acord cu asta că orice acţiune am întreprinde noi, sau guvernul francez, sau cel sovietic, în orice moment dat, va fi imposibil să se asigure o protecţie efectivă pentru statul cehoslovac. Am putea lupta într-un război împotriva agresiunii germane, însă la conferinţa de pace care ar urma unui asemenea război, nu cred că oamenii de stat care vor hotărî acolo vor retrasa frontierele actuale ale Cehoslovaciei".

Chamberlain a avut o idee ingenioasă. Cehii obiectaseră faţă de cedarea unui teritoriu după un plebiscit, temându-se că acesta ar putea constitui un exemplu nefericit pentru polonezii şi maghiarii din cadrul statului cehoslovac. Trebuia cedat teritoriul fără plebiscit. „Ar putea fi prezentată chiar ca o alegere a guvernului cehoslovac... Aceasta ar elimina orice comentariu în privinţa faptului că noi înşine cedăm un teritoriu cehoslovac." Daladier şi-a dat consimţământul. Însă a pus o condiţie esenţială: Marea Britanie trebuie să se alăture în garantarea Cehoslovaciei care rămânea. Dar nu de dragul cehilor britanicii şi francezii deja conveniseră că nu puteau face nimic pentru a ajuta Cehoslovacia, atunci sau mai târziu. Britanicilor li se cerea să subscrie la declaraţia lui Hitler că el era în căutarea justiţiei, nu a dominaţiei Europei. Daladier a spus:

> „Dacă aş fi sigur că Herr Hitler spunea adevărul când repeta propaganda nazistă obişnuită în sensul că nu se dorea nimic altceva în afara germanilor sudeţi şi că obiectivele germane se opreau acolo, atunci n-aş insista în privinţa unei garanţii britanice. Însă eu sunt convins în sufletul meu că Germania aspiră la ceva mult mai mare... De aceea, o garanţie britanică pentru Cehoslovacia ar ajuta Franţa în sensul că ar sprijini blocarea înaintării germane spre Răsărit".

Britanicii erau prinşi în capcană. Politica lui Chamberlain se baza pe dogma că Hitler acţiona cu

bună-credință. Şi nu putea repudia această dogmă fără să accepte argumentația lui Daladier în favoarea rezistenței. De aceea, garanția trebuia acordată. Miniştrii britanici s-au retras pentru două ore. Când s-au întors, Chamberlain a spus: „Dacă guvernul cehoslovac acceptă propunerile înaintate acum şi nu se va desfăşura între timp nicio lovitură de stat militară, guvernul Majestății Sale este pregătit să se alăture garanției sugerate". Astfel, întâmplător, guvernul britanic, care refuzase cu obstinație să-şi extindă angajamentele la răsărit de Rin şi se declarase incapabil să ajute Cehoslovacia în perioada când aceasta era puternică, acum se plasa de partea unei Cehoslovacii slabe şi, mai mult decât atât, subscria la ordinea teritorială existentă în întreaga Europă răsăriteană. Această garanție a fost oferită cu speranța clară şi evidentă că nu va fi nevoie de ea niciodată, pur şi simplu pentru a reduce la tăcere ultima rămăşiță a ezitării franceze. Însă Daladier făcuse mai mult decât îşi dădea seama. El angajase Marea Britanie să se opună înaintării lui Hitler spre Răsărit, iar şase luni mai târziu angajamentul s-a întors împotriva celor care şi l-au asumat. La 1930, în seara zilei de 18 septembrie 1938, Daladier a dat Marii Britanii impulsul decisiv, deşi întârziat, care a condus-o spre cel de-al doilea război mondial{160}.

Chamberlain a pus o întrebare finală: „Care va fi poziția, dacă dr. Benes va spune «Nu»?". Daladier a răspuns: „Chestiunea va trebui discutată în cadrul Consiliului de miniştri". Evenimentele au evoluat diferit. La 19 septembrie, miniştrii francezi şi-au dat acordul pentru propunerile anglo-franceze, însă fără a ajunge la vreo decizie în privința a ceea ce se va întâmpla dacă acestea erau respinse de către cehi. Teoretic, tratatul franco-cehoslovac era încă în funcțiune. În plus, la 19 septembrie, Benes i-a întrebat două lucruri pe liderii Uniunii Sovietice: Va acorda URSS asistență efectivă

imediată, dacă Franța îşi respectă cuvântul dat şi acordă asistență? Va ajuta URSS Cehoslovacia, ca membră a Ligii Națiunilor, în conformitate cu articolele 16 şi 17?{161} La 20 septembrie, guvernul sovietic a răspuns la prima întrebare: „Da, instantaneu şi efectiv", iar la cea de-a doua: „Da, sub toate aspectele"{162}. Benes a mai încercat să afle de la Gottwald{163}, liderul comunist ceh, dacă Uniunea Sovietică va acționa chiar dacă Franța nu o va face. Gottwald a refuzat să se lase atras: „Nu este treaba lui să răspundă în numele Uniunii Sovietice, însă nimeni nu are motive să se îndoiască de faptul că URSS îşi va îndeplini obligațiile. Dacă era o întrebare despre ceva suplimentar obligațiilor asumate, atunci Benes trebuie să o formuleze exact şi să o trimită guvernului Uniunii Sovietice"{164}. Însă Benes n-o va face. El îi spusese lui Runciman, la întâlnirea lor de despărțire: „Cehoslovacia nu a avut înțelegeri speciale cu Rusia, chiar pentru eventualitatea unui război, şi ea nu a făcut şi nu va face nimic fără asentimentul Franței"{165}. Benes a rămas un prooccidental în ciuda dezamăgirilor sale, şi chiar dacă ar fi avut tendința de a se baza doar pe sprijinul Rusiei sovietice, majoritatea Cabinetului ceh, în frunte cu Hodza, primul-ministru, era îndeajuns de puternică pentru a-l opri.

Benes nu era încă disperat. El avea contacte permanente cu anumite grupuri mai hotărâte din Paris, inclusiv unii dintre miniştri, şi încă mai credea că Franța putea fi atrasă alături de Cehoslovacia, dacă propriile sale acțiuni erau îndeajuns de ferme. Tot timpul Benes a exagerat posibilitatea de schimbare a politicii franceze şi probabil că a subestimat-o pe cea de modificare a politicii britanice. În orice caz, privirea sa era îndreptată spre Paris în acest moment decisiv. La 20 septembrie, guvernul cehoslovac a respins propunerile anglo-franceze şi a apelat, în schimb, la tratatul de arbitraj cu Germania. O jumătate de oră mai târziu, Hodza, se pare, le-a spus reprezentanților britanic şi

francez că, dacă propunerile erau prezentate „ca un fel de ultimatum”, Benes şi guvernul se vor simți îndreptățiți să se supună unei *force majeure*{166}. Hodza, potrivit propriei relatări, încerca doar să descopere dacă Franța intenționa cu adevărat să-şi părăsească aliatul. Potrivit ambasadorului francez, Hodza a implorat într-adevăr un ultimatum, ca o „acoperire” pentru guvernul ceh, care dorea să cedeze. Adevărul, în această privință, nu va fi aflat niciodată. Poate că Hodza şi colegii săi doreau să capituleze, însă indiscutabil că Bonnet dorea acest lucru. Dacă Benes era asociat la manevra lui Hodza, aceasta se datora menținerii speranței sale de a declanşa rezistența printre „durii” de la Paris. În orice caz, Bonnet a preluat şansa din zbor, indiferent dacă i-a cerut Hodza sau nu. Ultimatumul a fost redactat corespunzător la Paris, aprobat în mijloc de noapte doar de Daladier şi preşedintele Lebrun{167}, şi expediat lui Benes la orele 2 a.m., 21 septembrie. Era îndeajuns de limpede: dacă cehii refuzau propunerile anglo-franceze, ei ar fi fost responsabili pentru războiul ce se prefigura, solidaritatea anglo-franceză s-ar fi destrămat şi, în asemenea circumstanțe, Franța nu va înainta „deoarece ajutorul n-ar fi eficient”{168}. Când, în dimineața următoare, unii miniştri francezi s-au plâns că cehii fuseseră abandonați fără vreo hotărâre comună a Consiliului de miniştri, Bonnet s-a aflat în situația de a răspunde că totul se făcuse la cererea lui Hodza. Încă o dată, disidenții s-au resemnat. A fost o tranzacție ruşinoasă, însă era doar concretizarea a ceea ce fusese inevitabil încă din aprilie, când francezii hotărâseră că ei nu puteau merge la război fără sprijin britanic şi când britanicii, la rândul lor, deciseseră să nu se implice în apărarea Cehoslovaciei.

Neîndoielnic că ar fi fost mai generos şi mai onorabil să se fi comunicat asta în mod limpede lui Benes de la început. Însă țările care s-au bucurat mult timp de statutul de Mare Putere ezită să admită că nu mai sunt

„Mari”. Marea Britanie şi Franța se pronunțau amândouă, în 1938, pentru „pace cu orice preț”. Ambele se temeau mai mult de război decât de înfrângere. De aici provine irelevanța calculelor privitoare la forța aliată şi cea germană, a dezbaterilor dacă Germania ar fi putut fi înfrântă. Hitler se putea impune doar prin amenințarea cu războiul, fără a avea nevoie să-şi asigure victoria.

Cehii n-au mai ezitat. La 21 septembrie, la prânz, ei au acceptat necondiționat propunerile anglo-franceze. Însă Benes nu era încă înfrânt. El a presupus că Hitler, aflat în fața succesului, va dori să-şi impună proprii termeni şi a sperat că opinia publică britanică şi cea franceză se vor revolta în cele din urmă. A intuit corect. La 22 septembrie, Chamberlain s-a întâlnit din nou cu Hitler la Godesberg. Hitler a declarat că propunerile anglo-franceze nu mai erau suficiente. Germanii sudeți fiind masacrați o declarație complet falsă teritoriul lor trebuia ocupat imediat de către trupele germane. De ce a adoptat Hitler această poziție, când el urma să primească prin negocieri tot ceea ce pretinsese? Dorea război de dragul războiului? Cei mai mulți dintre istorici au acceptat această explicație. Însă Hitler era încă un conspirator de succes, nu devenise încă „cel mai mare conducător războinic din toate timpurile”. Există o explicație mai plauzibilă. Alte țări, inspirate de exemplul german, avansau pretenții față de teritoriul cehoslovac. Polonezii cereau regiunea Tesin, iar maghiarii, în cele din urmă, cereau Slovacia. Era o bună şansă pentru dezintegrarea Cehoslovaciei, ceea ce s-a şi întâmplat, în fond, în martie 1939. Germania ar fi apărut ca pacificatoare, creatoarea unei noi ordini, nu ca distrugătoarea celei vechi. Hitler însuşi „i-ar fi putut râde în față lui Chamberlain”{169}. Din acest motiv, la Godesberg, Hitler încerca să câştige timp. Rugămințile şi amenințările lui Chamberlain, chiar aluzia sa că noile frontiere ale Cehoslovaciei ar fi putut fi modificate din

nou prin negocieri, erau irelevante. Hitler nu mai era interesat de Cehoslovacia. El a anticipat că, atunci când vor exploda minele poloneză şi maghiară, acest stat va înceta să existe.

De aceea, reuniunea de la Godesberg s-a încheiat printr-un eşec. Chamberlain s-a întors la Londra, aparent trebuind să facă față alegerii între război şi renunțarea la statutul de Mare Putere. El însuşi pare să fi fost înclinat spre cea de-a doua variantă, dacă ar fi putut primi vreo fărâmă de mulțumire. În fond, nimic în opinia sa nu putea preveni împărțirea Cehoslovaciei. De ce să se ajungă la război doar de dragul de a stabili exact momentul când va avea loc această operațiune? însă, la Londra, Halifax se revoltase, stârnit de conştiința sa „trezită la ceas de noapte", dar mai probabil impulsionat de specialiştii din Ministerul de Externe. La 23 septembrie, el le spusese deja cehilor, împotriva opiniei exprimate a lui Chamberlain, că nu mai putea exista vreo obiecție contra mobilizării lor, iar ei s-au mobilizat corespunzător. Halifax l-a întrebat şi pe Litvinov, care participa la o şedință a Ligii Națiunilor de la Geneva, „ce măsuri va lua guvernul sovietic în eventualitatea că Cehoslovacia va fi implicată într-un război cu Germania". A fost prima abordare britanică a Rusiei sovietice de-a lungul crizei. Litvinov a dat răspunsul său standard: „Dacă francezii îi vor ajuta pe cehi, Rusia va acționa". Se pare că ruşii au intuit mai bine, de vreme ce Polonia amenința să pornească împotriva Cehoslovaciei. Se deschidea o cale liberă pentru ei spre Europa şi, în cazul unui război, ar fi putut recupera pământul pierdut în fața Poloniei în 1921, chiar dacă asta nu i-ar fi ajutat prea mult pe cehi. La 23 septembrie, guvernul sovietic a atenționat Polonia că va denunța imediat tratatul de neagresiune sovieto-polonez dacă polonezii vor invada Cehoslovacia. La 24 septembrie, şi Gamelin i-a întrebat pe ruşi ce puteau face. Aceştia au replicat: 30 de divizii de infanterie erau

la frontiera apuseană (francezii aveau în acel moment doar 15 pe linia Maginot), iar forțele aeriene şi de tancuri erau „complet pregătite”. De asemenea, ei au cerut deschiderea imediată a discuțiilor militare între francezi, cehi şi ei înşişi. Gamelin a fost de acord, având, s-a pretins, aprobarea britanică{170}. Însă, în realitate, nu s-au desfăşurat niciun fel de convorbiri.

Francezii încă ezitau. La 24 septembrie, Phipps a telegrafiat de la Paris: „Tot ce are mai bun Franța este împotriva războiului, *aproape* cu orice preț” şi a atras atenția împotriva „chiar a aparenței de a se încuraja grupurile pro-război, mici, dar zgomotoase şi corupte”{171}. Într-o telegramă ulterioară, el a explicat că această sintagmă îi desemna pe „comuniştii plătiți de Moscova”. Ministerului de Externe nu i-a plăcut acest răspuns şi i-a cerut lui Phipps să facă cercetări mai atente. El le-a făcut şi a replicat două zile mai târziu: „Oamenii sunt resemnați, dar hotărâți... «Micul burghez» poate nu se simte înclinat să-şi rişte viața pentru Cehoslovacia, dar cei mai mulți dintre muncitori, se spune, sunt pentru ca Franța să-şi îndeplinească obligațiile”{172}. Consiliul de miniştri francez a manifestat prea puțin din acest spirit de fermitate. La 24 septembrie, miniştrii n-au reuşit să ajungă la un acord în privința a ceea ce trebuia să facă Franța dacă Hitler ar fi invadat Cehoslovacia. Daladier şi Bonnet au fost trimişi să găsească un răspuns la Londra. La 25 septembrie, ei s-au întâlnit cu miniştrii britanici. Daladier a debutat, ca de obicei, într-o stare de spirit războinică. Trebuia să i se ceară lui Hitler revenirea la propunerile anglo-franceze din 18 septembrie. Dacă refuza, „fiecare dintre noi trebuie să-şi facă datoria”. Chamberlain a răspuns: „Cineva nu poate intra într-un conflict atât de mare cu ochii închişi şi cu urechile acoperite. Trebuie cunoscute circumstanțele înainte de se adopta vreo decizie. El doreşte să afle unele informații suplimentare şi îl roagă pe Sir John Simon să pună

câteva întrebări d-lui Daladier". Marele avocat a început atunci să-l examineze pe primul-ministru al Franței ca şi cum acesta ar fi fost un martor ostil sau un criminal. Vor invada francezii Germania? Vor utiliza forța lor aeriană? Cum vor ajuta Cehoslovacia? Daladier a ocolit răspunsul şi s-a ferit să fie explicit: a evocat puterea sovietică şi a ținut să se reîntoarcă la chestiunea de principiu. „Există o concesie pe care n-o vom face niciodată, şi anume... distrugerea unei țări şi acceptul ca Herr Hitler să domine lumea"{173}. Se ajunsese din nou în vechiul impas: teama de război, pe de o parte, şi ezitarea de a capitula, pe de altă parte. În cele din urmă, s-a decis să i se ceară lui Gamelin să vină la Londra şi să se reunească din nou în ziua următoare.

Părerea lui Gamelin nu a fost de mare ajutor. Forța aeriană germană era superioară. „Noi vom suferi, în special populația civilă; însă dacă moralul este susținut, acest lucru nu va împiedica un final fericit pentru armatele noastre." De asemenea, Gamelin credea că cehii, cu 30 de divizii împotriva a 40 germane, puteau rezista dacă se retrăgeau în Moravia{174}. Ulterior, el le-a spus experților militari britanici că Rusia sovietică era pe punctul de a invada Polonia „o perspectivă care nu convine aliaților noştri". Miniştrii reuniți oricum nu l-au consultat pe Gamelin şi nu i-au cântărit opiniile. Când s-au întâlnit, Chamberlain le-a spus că l-a trimis pe Horace Wilson la Hitler cu un mesaj personal, un apel la pace. Miniştrii francezi au acceptat această soluție şi s-au dus acasă. Halifax era încă neliniştit. Winston Churchill a telefonat la Ministerul de Externe şi i-a cerut să rămână ferm. În prezența celor doi, un oficial, Rex Leeper, a schițat un comunicat: „Dacă se va produce un atac german asupra Cehoslovaciei... Franța va veni în ajutorul ei, iar Marea Britanie şi Rusia vor sta în mod sigur alături de Franța". Deşi Halifax a „autorizat" comunicatul, el nu l-a semnat, asigurându-şi, în acest mod ocolit, poziția în prezent şi în viitor: a beneficiat în

continuare de încrederea lui Chamberlain, însă mai târziu a fost „singurul om de la München” care a rămas alături de Churchill. În acel moment, comunicatul a avut un efect nesemnificativ. La Paris, Bonnet l-a denunțat ca fiind un fals, iar Chamberlain l-a repudiat efectiv în cursul aceleiaşi seri, printr-o declarație proprie prin care promitea din nou să îndeplinească toate cererile lui Hitler.

Wilson s-a întâlnit cu Hitler la 26 septembrie, fără a obține vreun rezultat. Dimpotrivă, în acea seară Hitler a rostit un discurs prin care a anunțat, pentru prima oară, hotărârea sa de a ocupa teritoriul germanilor sudeți până la 1 octombrie. În consecință, Wilson a fost instruit să prezinte un mesaj special, „mai mult deziluzionat decât furios”:

> „Dacă Germania atacă Cehoslovacia, Franța se va simți datoare să-şi îndeplinească obligațiile asumate prin tratat... Dacă asta presupune că forțele Franței vor deveni angajate activ în ostilități împotriva Germaniei, guvernul britanic se va simți obligat să le sprijine”.{175}

Hitler s-a declarat jignit de această pretinsă amenințare, pe care nu a luat-o în serios. Guvernul britanic le cerea francezilor să nu înainteze chiar dacă Cehoslovacia era invadată, deoarece acest act „va declanşa automat un război mondial, fără a reuşi, din nefericire, să salveze Cehoslovacia”{176}. Bonnet era de acord în totalitate, iar Phipps a raportat: „Franța nu va lupta, cu toată bunăvoința ei, într-un război ofensiv fără speranță împotriva Germaniei, confruntare pentru care nu este pregătită”{177}. Apelurile au continuat să ajungă la Hitler: noi apeluri de la Chamberlain, asigurări din partea Franței că Germania va putea avea oricum trei sferturi din teritoriul sudet până la 1 octombrie şi, în cele din urmă, la 28 septembrie, un apel de la Mussolini. Acestuia din urmă Hitler i-a răspuns favorabil: el îşi va menține disponibilitatea pentru dialog

încă 24 de ore, pentru a permite desfăşurarea unei conferinţe a celor patru Puteri la München. De ce s-a oprit Hitler în ultimul moment? I s-au zdruncinat opiniile prin atenţionările repetate ale generalilor săi? A intuit că poporul german era împotriva războiului? A fost luat prin surprindere de ezitarea lui Mussolini? Toate acestea sunt explicaţii posibile dacă se pleacă de la presupunerea că el intenţionase să declanşeze războiul. Însă adevărul se află în direcţia opusă. Judecăţile lui Hitler înaintea crizei, abilitatea sa de a menţine posibilitatea unui compromis sau mai exact a unei victorii paşnice sugerează că nu a pierdut nicio clipă lucrurile de sub control. El aşteptase dezintegrarea Cehoslovaciei. Însă aceasta nu s-a întâmplat. Cererea poloneză pentru Tesin, deşi înaintată brutal, nu era suficientă. Doar o acţiune maghiară ar fi putut zdruncina Cehoslovacia însă maghiarii, poate temându-se de Mica înţelegere, poate ezitând să se angajeze ei înşişi complet de partea lui Hitler, nu au acţionat. 28 septembrie era ultimul moment când Hitler putea anula declanşarea războiului. El putea apărea conciliant, urmând ca apoi să-şi numere câştigurile.

La 28 septembrie, Chamberlain a vorbit în Camera Comunelor. El deja apelase la Mussolini ca mediator, şi avea temeiuri serioase să creadă că această mediere va fi încununată de succes. Opinia publică britanică începea să-şi piardă caracterul conciliant. Acum cehii, şi nu germanii sudeţi erau consideraţi, de către cei mai mulţi, ca fiind opresaţi. Chamberlain dorea să reducă la tăcere această opoziţie şi, de aceea, a subliniat pericolul războiului şi nu justeţea cererilor Germaniei. Manevra a funcţionat. Când, spre sfârşitul discursului său, a anunţat cu un dramatism calculat că cele patru Puteri urmau să se întâlnească la München, Camera a izbucnit într-un strigăt isteric de uşurare, cel puţin de partea conservatoare. „Mulţumim lui Dumnezeu pentru primul-ministru.” A fost un triumf cu fructe amare.

Conciliatorismul debutase ca o luare în considerare imparțială a cererilor rivale şi o remediere a greşelilor trecute. Apoi fusese justificat prin teama francezilor de război. Acum motivul său părea să fie spaima chiar din partea britanicilor. Chamberlain a mers la München nu pentru a căuta justiție germanilor sudeți, nici măcar să-i salveze pe francezi de război, ci pentru a-i salva pe britanici de atacuri aeriene, sau cel puțin asta era impresia lăsată. Conciliatorismul îşi pierduse forța sa morală. Înainte de a pleca, Chamberlain a telegrafiat la Praga: „Vă rog să-l asigurați pe dl. Benes că vom avea mereu în vedere interesele Cehoslovaciei”{178}. De fapt, cehii au fost excluşi de la reuniune din teama că ar putea produce dificultăți. Şi ruşii au fost excluşi. Halifax a încercat să nu blocheze viitoarele relații şi l-a asigurat pe Maisky, ambasadorul sovietic, că această excludere „nu semnifică în niciun caz micşorarea dorinței din partea noastră, chiar mai mare, neîndoielnic, din partea guvernului francez, de a menține relațiile şi înțelegerile noastre cu guvernul sovietic”. Atitudinea lui Maisky i-a părut lui Halifax „aşa cum, într-adevăr, era probabil să fie, una relativ suspicioasă”{179}.

Chamberlain şi Daladier nu se întâlniseră în prealabil pentru a-şi coordona politicile. Nu era nevoie să-şi coordoneze capitularea. Sau poate că Chamberlain s-a temut că Daladier va mai încerca încă o dată să coordoneze fără rost rezistența. Hitler s-a întâlnit cu Mussolini şi l-a speriat pe acesta cu planurile de război-fulger împotriva Franței, în care Italia era aşteptată să ia parte. Chiar înainte de a se reuni conferința, Mussolini a primit de la Attolico, ambasadorul său la Berlin, condițiile concepute de către Ministerul german de Externe, aparent fără ştirea lui Hitler. Indiferent cum au stat lucrurile, era un aranjament convenabil pentru Hitler. Mussolini a înaintat termenii cu aerul unui mediator imparțial, iar Hitler şi-a putut manifesta conciliatorismul acceptându-i. Aparența unui *Diktat* a

fost evitată. Nici măcar la finalul întregii poveşti Hitler nu a avut pretenții; el a acceptat cu grație ceea ce i-au oferit alții. Termenii conveniți erau ai unui compromis doar în sensul că teritoriul sudet urma să fie ocupat treptat, până la 10 octombrie, şi nu brusc, la 1 octombrie un plan de altfel imposibil din punct de vedere tehnic. Nimeni nu a pus problema zonelor care trebuiau cedate. Chamberlain s-a pierdut în detalii financiare inutile. Mussolini a adus în discuție pretențiile etnice ale maghiarilor, însă a fost bruscat de Hitler, care nu mai era interesat de unguri, de vreme ce nu izbutiseră să distrugă Cehoslovacia. Discuția a trenat până la puțin timp după miezul nopții, cu o pauză prelungă pentru cină. Atunci, termenii inițiali înaintați de Mussolini au fost adoptați practic neschimbați. Când cei patru oameni de stat s-au aşezat să semneze, au descoperit că nu era cerneală în călimara ornamentală.

Reprezentanții cehoslovaci aşteptaseră în antecameră, sperând să apară dificultăți de ordin practic. Le-a fost refuzată o audiere. La orele 2 noaptea ei au fost convocați de Chamberlain şi Daladier şi li s-a arătat înțelegerea. Daladier a spus clar că „era o sentință fără drept de apel şi fără vreo posibilitate de modificare". Cehoslovacia trebuia s-o accepte până a doua zi la orele 17 sau să suporte consecințele. Chamberlain a căscat şi nu a făcut niciun comentariu; era „obosit, însă o oboseală plăcută". În dimineața următoare, la Praga, Benes s-a întors disperat spre ambasadorul sovietic. „Cehoslovacia este confruntată cu o alegere între începerea unui război cu Germania, având împotriva ei Marea Britanie şi Franța... şi capitularea în fața agresorului." Care va fi atitudinea Uniunii Sovietice față de aceste două posibilități, „continuarea luptei sau capitularea"? înainte ca guvernul sovietic să poată discuta chestiunea, o altă telegramă l-a informat că nu mai era necesar vreun răspuns: „Guvernul cehoslovac a

decis deja să accepte toate condițiile”{180}. Este dificil de crezut că întrebarea fusese pusă în mod serios. Benes a rămas credincios hotărârii sale ca Cehoslovacia să nu lupte singură sau doar în alianță cu Uniunea Sovietică. Câțiva ani mai târziu, în 1944, el a pretins că amenințarea poloneză privitoare la Tesin constituise impulsul final spre capitulare. Dacă aşa au stat lucrurile, atunci a fost doar un impuls în direcția în care el se hotărâse să meargă. Benes credea încă în mod corect, după cum a demonstrat evoluția evenimentelor că Hitler se va păcăli singur până la urmă, însă procesul a durat mai mult decât sperase. Între timp, cehii au scăpat de ororile războiului nu numai în 1938, dar de-a lungul celui de-al doilea război mondial. După aceea, admirând Praga din palatul prezidențial, Benes a putut spune: „Nu este frumos? Singurul oraş central-european care nu a fost distrus. Şi totul mi se datorează”.

La 30 septembrie, Chamberlain şi Hitler s-au întâlnit din nou. Chamberlain a spus: „Sunt foarte mulțumit de rezultatele reuniunii de ieri”. Apoi, după o discuție confuză despre dezarmare şi chestiunea spaniolă, a concluzionat: „Ar fi util pentru ambele țări şi pentru întreaga lume dacă am emite o declarație care să arate că s-a convenit asupra dorinței de îmbunătățire a relațiilor anglo-germane, ceea ce ar fi în favoarea unei mai mari stabilități europene” şi a scos o schiță pe care o adusese cu dânsul. Această declarație prezenta „înțelegerea semnată în noaptea precedentă şi acordul naval anglo-german ca simboluri ale dorinței celor două popoare de a nu merge niciodată la război unul împotriva celuilalt”. Ea continua:

> „Suntem hotărâți ca metoda de consultare să fie adoptată pentru reglementarea tuturor problemelor care interesează cele două țări şi suntem hotărâți să ne continuăm eforturile de a înlătura sursele de divergență şi să contribuim astfel la asigurarea păcii în Europa”{181}.

Schița a fost tradusă pentru Hitler. Acesta a salutat-o cu entuziasm. Cei doi au semnat documentul. Oamenii de stat au plecat în țările lor. Taciturn, Daladier se aştepta să fie întâmpinat de o mulțime ostilă. A fost luat prin surprindere de uralele cu care a fost primit. Chamberlain nu avea astfel de percepții eronate. Când a coborât din avion, a fluturat declarația pe care o semnase cu Hitler şi a strigat: „Am obținut-o!" Pe drumul către Londra, Halifax i-a cerut să nu exploateze situația de moment prin convocarea alegerilor generale şi să realizeze un guvern național adevărat, cu liberalii şi laburiştii, alături de Churchill şi Eden. Se spune că Chamberlain împărtăşea îndoielile lui Halifax şi că ar fi spus adulatorilor: „Toate astea vor dispărea în trei luni". Însă în acea seară el a apărut la fereastra din Downing Street 10 şi a spus mulțimii: „Este pentru a doua oară când mă întorc din Germania în Downing Street cu o pace onorantă. Cred că este pacea zilelor noastre".

CAPITOLUL 9.
Şase luni de pace

Conferința de la München a părut a marca începutul unei noi epoci în relațiile europene. „Versailles”-ul sistemul din 1919 era nu numai mort, ci şi înmormântat. Un nou sistem, bazat pe egalitate şi încredere reciprocă între cele patru Mari Puteri europene, urma să-i ia locul. Chamberlain a spus: „Cred că este pacea zilelor noastre”; Hitler a declarat: „Nu mai am pretenții teritoriale în Europa”. Existau încă mari probleme de rezolvat în relațiile internaționale. Războiul civil spaniol nu se încheiase. Germania nu-şi recuperase coloniile. Pe termen mai lung, trebuiau realizate înțelegeri în chestiuni economice şi în privința armamentelor înainte de a se putea vorbi despre stabilitate în Europa. Niciuna dintre aceste probleme nu amenința să provoace un război general. Demonstrația fusese oferită de faptul că Germania reuşise să obțină prin negocieri paşnice poziția din Europa la care era îndreptățită prin prisma resurselor sale. Marele obstacol fusese depăşit cu succes: sistemul direcțional împotriva Germaniei fusese înlăturat prin înțelegere, fără a fi necesar vreun război. Însă, în şase luni de zile, s-a construit un nou sistem împotriva Germaniei. După un an, Marea Britanie, Franța şi Germania se aflau în război. A fost „München”-ul duplicitar de la început pentru Germania doar o etapă a marşului de cucerire a lumii, sau, pentru Marea Britanie şi Franța, doar o posibilitate de a câştiga timpul atât de necesar pentru continuarea reînarmării? Privind retrospectiv, astfel par

a sta lucrurile. Când politica stabilită la München a eşuat, toți au anunțat că era de aşteptat aşa ceva, iar participanții nu numai că i-au acuzat pe ceilalți de trădare, dar au declarat că ei înşişi se înşelaseră. În realitate, nimeni nu a fost atât de clarvăzător pe cât a pretins ulterior, iar cei patru de la München erau toți sinceri în felul lor, deşi fiecare avea rezerve în privința celorlalți.

Francezii au cedat cel mai mult şi cu cea mai slabă speranță în privința viitorului. Au cedat poziția de Putere europeană dominantă pe care, aparent, o deținuseră după 1919. Însă ceea ce au abandonat era artificial. Ei au cedat mai curând în fața realității decât în fața forței. Au presupus tot timpul că avantajele obținute în 1919 şi ulterior restricțiile impuse Germaniei şi alianțele cu statele est-europene erau beneficii de care se puteau bucura cu indolență, nu câştiguri pe care trebuiau să le apere cu agresivitate. Ei nu ridicaseră un deget pentru a reafirma sistemul de la Versailles după ocuparea Ruhr-ului în 1923. Au abandonat reparațiile, au consimțit la reînarmarea Germaniei, au permis reocuparea germană a zonei renane şi nu au făcut nimic pentru a proteja independența Austriei. Şi-au menținut alianțele din Europa răsăriteană doar din credința că vor constitui o sursă de ajutor, dacă vor fi atacați vreodată de către Germania. Şi-au abandonat aliata, Cehoslovacia, în momentul când aceasta a amenințat să le sporească riscul, nu securitatea. München-ul a fost apogeul logic al politicii franceze, nu punctul său de cotitură. Francezii au recunoscut că îşi pierduseră preponderența în estul Europei şi ştiau că nu va mai putea fi recucerită. Dar aceasta nu înseamnă că francezii se temeau pentru ei înşişi. Dimpotrivă, ei au acceptat teza britanică, susținută în permanență după conferința de la Locarno, că pericolul de război se diminua dacă se retrăgeau în stânga Rinului. Ei preferaseră siguranța în locul grandorii o politică poate

dezonorantă, însă nu una periculoasă. Chiar în 1938, deşi se temeau de bombardamente aeriene, nu aveau spaima înfrângerii, dacă ar fi izbucnit războiul. Gamelin a susținut întotdeauna, emfatic, că Puterile democratice vor învinge, iar politicienii l-au crezut. Însă care vor fi consecințele războiului? Aceasta a fost întrebarea care blocase acțiunea franceză după 1923 şi care a blocat-o şi acum. Germania, dacă era înfrântă, ar fi rămas tot acolo, mare, puternică, hotărâtă să se redreseze. Războiul putea opri ceasul, dar nu-l putea da înapoi iar după aceea evenimentele ar fi evoluat spre acelaşi rezultat. De aceea, francezii erau doritori să renunțe la orice, cu excepția propriei lor securități, pe care au considerat că şi-au asigurat-o la München. Aveau convingerea fermă care s-a dovedit bine întemeiată că linia Maginot era inexpugnabilă. Ei mai credeau mai puțin corect că şi linia Siegfried era inexpugnabilă. Au presupus că se stabilise un echilibru în Europa occidentală. Nu puteau împiedica înaintarea puterii germane în Europa răsăriteană, însă nici Germania nu putea invada Franța. Francezii au fost umiliți de München, nefiind însă periclitată poziția lor.

Situația britanică era mai complicată. Moralitatea nu a intrat în calculele franceze, sau a intrat numai pentru a fi eliminată. Francezii au recunoscut că era de datoria lor să ajute Cehoslovacia şi au respins această datorie ca fiind prea periculoasă sau prea dificilă. Leon Blum a exprimat cel mai bine sentimentul francez atunci când a salutat înțelegerea de la München ca un amestec de ruşine şi uşurare. Pentru britanici, pe de altă parte, moralitatea conta într-o măsură semnificativă. Liderii britanici au folosit argumente practice: pericolul atacurilor aeriene, stadiul modest al reînarmării, imposibilitatea, chiar dacă ar fi existat armamentele, de a ajuta Cehoslovacia. Însă aceste argumente au fost utilizate pentru a întări moralitatea, nu pentru a o trece sub tăcere. Politica britanică în privința Cehoslovaciei îşi

avea originea în credința că Germania avea dreptul moral la teritoriul locuit de germanii sudeți, pe temeiul principiului național. Corolarul acestui principiu era acela că victoria autodeterminării va oferi o pace permanentă, pentru o Europă mai stabilă. Guvernul britanic nu a ajuns să recunoască dezmembrarea Cehoslovaciei doar datorită temerii de război. El hotărâse în mod deliberat să impună cehilor această cedare de teritoriu înainte de apariția amenințării războiului. Înțelegerea de la München a fost un triumf pentru politica britanică, aceasta acționând tocmai în acest scop, şi nu un triumf pentru Hitler, care nu debutase cu o asemenea intenție clară. Nu a fost un triumf doar pentru liderii britanici egoişti sau cinici, indiferenți față de soarta popoarelor sau calculând că Hitler ar putea fi lansat într-un război împotriva Rusiei sovietice. A fost un triumf pentru tot ce era mai bun şi mai înțelept în societatea britanică, un triumf pentru cei care susținuseră o justiție egală între popoare, un triumf pentru cei care denunțaseră cu curaj duritatea şi lipsa de perspectivă a Versailles-ului. Brailsford, liderul socialist, autoritate în domeniul relațiilor internaționale, a scris în 1920 despre tratatele de pace: „Cea mai mare ofensă a fost supunerea a peste trei milioane de germani dominației ceheşti”{182}. Aceasta a fost ofensa înlăturată la München. Idealiştii puteau pretinde că politica britanică fusese tardivă şi ezitantă. În 1938 s-au compensat aceste eşecuri. Cu abilitate şi insistență, Chamberlain i-a adus întâi pe francezi şi apoi pe cehi să urmeze linia morală.

Exista un argument împotriva cedării teritoriului sudet Germaniei: faptul că legăturile economice şi geografice sunt mai importante decât cele privind naționalitatea. Fusese argumentul adus împotriva dezmembrării Monarhiei Habsburgice. Cehii, care avuseseră conducerea în distrugerea Monarhiei, nu puteau folosi acum acest argument, ca de altfel nici

susținătorii lor din Europa occidentală. Disputa trebuia transferată din domeniul moralității în cel al considerațiilor practice ceva ce a fost numit, cu dezaprobare, *Realpolitik*. Cei mai direcți dintre opozanții aranjamentului de la München, cum era Winston Churchill, au afirmat pur şi simplu că Germania devenea prea puternică în Europa şi, de aceea, trebuia oprită prin realizarea unei mari coaliții sau, dacă era necesar, prin forța armelor. Autodeterminarea – principiul căruia Cehoslovacia îi datora existența – era dată la o parte ca fiind o impostură. Singurul argument moral folosit era acela că frontierele statelor existente erau sacre şi că fiecare stat se putea comporta cum voia în interiorul propriilor granițe. Acesta era argumentul legitimității, argumentul lui Metternich şi al Congresului de la Viena. Dacă ar fi fost acceptat, el ar fi blocat nu numai dezmembrarea Monarhiei Habsburgice, dar chiar obținerea independenței de către coloniile britanice din America. Era un argument destul de ciudat pentru ca stânga britanică să-l folosească în 1938. I-a produs mari dificultăți, de aici provenind ezitările şi ineficiența criticii sale. Duff Cooper, prim-lord al Amiralității, nu avea asemenea îndoieli când a demisionat în semn de protest față de acordul de la München. Aşa cum a demonstrat devenind un biograf plin de admirație al lui Talleyrand, el era interesat de echilibrul de putere şi de onoarea britanică, nu de autodeterminare sau de injustițiile Versailles-ului. Pentru el, Cehoslovacia nu mai fusese adevărata problemă în 1938, cum nu fusese nici Belgia în 1914. Acest argument a distrus validitatea morală a poziției britanice în primul război mondial, însă avea trecere la majoritatea conservatoare din Camera Comunelor. Chamberlain a trebuit să-l combată tot în termeni de putere. El nu putea sublinia lipsa dorinței de a lupta la francezi, adică slăbiciunea, într-adevăr decisivă, a taberei occidentale. De aceea, a trebuit să demonstreze că Marea Britanie însăşi nu era în poziția

de a se lupta cu Germania.

Chamberlain s-a lăsat prins în plasa propriei sale argumentații. Dacă Marea Britanie fusese prea slabă pentru a lupta, atunci guvernul trebuia să urgenteze înarmarea, iar asta implica îndoiala, declarată sau nu, privitoare la buna-credință a lui Hitler. În acest fel, Chamberlain a făcut mai mult decât oricine altcineva pentru a distruge fundamentul propriei sale politici. Mai mult decât atât, o suspiciune o atrage pe alta. Este îndoielnic că Hitler a luat vreo clipă în serios sinceritatea lui Chamberlain înainte de München, însă este sigur că n-a avut această atitudine la câteva zile după acel moment. Ceea ce reprezentase conciliatorismul se transformase într-o capitulare, chiar în prezentarea lui Chamberlain. Hitler a tras concluzia că amenințările erau arma sa cea mai redutabilă. Tentația de a prezenta München-ul ca un triumf al forței era prea mare pentru a-i putea rezista. Hitler nu a mai aşteptat să obțină beneficii făcând paradă de nemulțumirile împotriva Versailles-ului, ci aştepta să le obțină jucându-se cu spaimele britanice şi franceze. Astfel, el a confirmat suspiciunile acelora care atacaseră München-ul ca fiind o capitulare laşă. Moralitatea internațională era în cădere liberă. Paradoxal, adevăratul învingător de la München, pe termen lung, a fost Benes. Pentru că, dacă Cehoslovacia a pierdut din teritoriu iar mai târziu şi independența, Hitler şi-a pierdut avantajul moral care îl făcuse până atunci irezistibil. München a devenit un cuvânt încărcat de emoții, un simbol al ruşinii, despre care încă nu se poate vorbi fără pasiune. Ceea ce s-a făcut la München a contat mai puțin decât modul în care s-a făcut, iar ceea ce s-a spus despre asta după aceea a contat încă şi mai mult.

Existaseră două locuri goale la München sau, mai exact, două locuri care nu fuseseră oferite la două Mari Puteri, deşi fiecare aspirase la o invitație. Preşedintele

Roosevelt, în momentul de apogeu al crizei, ceruse o reuniune într-o capitală neutră. El nu a indicat dacă va participa un reprezentant american şi, în orice caz, „Guvernul Statelor Unite... nu-şi va asuma nicio obligație în desfăşurarea negocierilor actuale". Roosevelt l-a aplaudat pe Chamberlain când a aflat informații despre conferința de la München: „Straşnic om". După aceea, când conciliatorismul a devenit neplăcut, americanii s-au bucurat că nu fuseseră la München. Ei îi puteau condamna pe britanici şi pe francezi pentru ceea ce ar fi făcut şi ei în locul lor. Lipsa unui sprijin american contribuise la cedările Puterilor „democratice". Concluzia la care au ajuns americanii, în urma reuniunii de la München, a fost că aceste puteri nevolnice trebuiau susținute şi mai puțin. Roosevelt, încurcat de necazurile din politica internă, nu avea de gând să adauge problemelor sale şi o controversă privitoare la relațiile externe. Europa îşi putea continua drumul fără America.

Ruşii fuseseră mai precişi în planul lor de organizare a unei conferințe. Ei doreau o reuniune a „Puterilor iubitoare de pace", pentru a coordona rezistența împotriva agresorului. Şi ei îşi puteau asuma o atitudine de superioritate morală. Făcând paradă de propria lor loialitate față de obligațiile din tratate, au aruncat întreaga responsabilitate pe slăbiciunea franceză. Un diplomat sovietic a spus, la 30 septembrie: „Aproape că am păşit pe nisipuri mişcătoare. Acum ne îndreptăm în altă direcție". Potyomkin, comisarul adjunct pentru relațiile externe, a clarificat înțelesul acestor cuvinte atunci când i-a spus lui Coulondre: „Bietul meu prieten, ce ați făcut? Din punctul nostru de vedere, eu nu văd altă soluție decât a patra împărțire a Poloniei". Ruşii declarau că nu se tem pentru propria lor securitate. Litvinov i-a spus lui Coulondre: „Hitler va putea ataca Marea Britanie sau Uniunea Sovietică. El va alege prima soluție... şi, pentru a îndeplini cu succes această

întreprindere, va prefera să ajungă la o înțelegere cu URSS”[183]. În sinea lor, ruşii erau mai puțin încrezători. Hitler nu i-a abordat în niciun fel. În schimb, pretindea că salvase Europa de bolşevism. Observatorii ingenioşi s-au aşteptat ca următoarea mişcare a lui Hitler să fie în Ucraina o mişcare aşteptată de liderii occidentali cu o anumită plăcere, iar de liderii sovietici cu groază. Conducătorilor sovietici le-ar fi plăcut să se izoleze de Europa, însă nu puteau fi siguri că Europa se va izola de ei. De aceea, după o scurtă perioadă de incriminare, ei au trebuit să reînnoiască chemarea pentru Frontul Popular şi pentru securitate colectivă împotriva agresiunii. Este greu de crezut că se aşteptau ca această politică să reuşească.

Toată lumea discuta despre următoarea mişcare a lui Hitler, într-o direcție sau alta. Omul care a discutat şi aparent a şi gândit cel mai puțin despre asta a fost Hitler însuşi. Premeditarea precisă care îi este atribuită de mulți autori München-ul în septembrie 1938, Praga în martie 1939, Danzig-ul în septembrie nu se bazează pe documente contemporane. După succesul său copleşitor de la München, Hitler s-a întors la Berghof, unde şi-a petrecut timpul concepând planuri de vis pentru reconstrucția Linz-ului, oraşul austriac unde a urmat şcoala. Ocazional, avea momente de întunecare la gândul că i se refuzase un război împotriva Cehoslovaciei. Însă oamenii trebuie judecați după ceea ce fac, nu după ceea ce spun ulterior. Încă o dată a aşteptat ca evenimentele să-i ofere un nou succes. Liderii militari au cerut o directivă pentru activitățile lor următoare. Hitler le-a replicat la 21 octombrie: „*Wermacht*-ul trebuie să fie pregătit în orice moment pentru: (1) asigurarea frontierelor *Reich*-ului german şi protecția împotriva unor atacuri aeriene surpriză; (2) lichidarea rămăşițelor statului ceh”. Erau măsuri de precauție, nu planuri de agresiune, în continuare, directiva clarifică acest aspect: „Trebuie să fie posibilă

nimicirea a ceea ce a rămas din statul ceh, dacă acesta urmează o politică antigermană”{184}. La 17 decembrie i s-a spus *Wehrmacht*-ului: „Pentru exterior trebuie să fie foarte clar că este doar o acțiune paşnică, nu una războinică”{185}. Aceste directive au fost citate adesea drept dovadă că Hitler n-a fost niciodată sincer în acceptarea înțelegerii de la München. Mai exact, adevărul este că Hitler se îndoia că înțelegerea va funcționa. Deşi considerat adeseori ignorant din punct de vedere politic, el a înțeles mai bine decât ceilalți oameni de stat europeni problema Boemiei şi a crezut, fără vreo intenție sinistră, că o Cehoslovacie independentă nu poate supraviețui, privată fiind de frontierele ei naturale şi cu prestigiul cehesc nimicit. Aceasta nu era o dorință de distrugere a Cehoslovaciei. Era o credință împărtăşită şi de Masaryk şi Benes când au creat Cehoslovacia în 1918, era un principiu pe care se bazase independența cehoslovacă de la început până la sfârşit.

Dacă Cehoslovacia se fărâmița, ce trebuia să-i ia locul? La Godesberg, în timpul crizei ceheşti, Hitler favorizase o distribuire generoasă a teritoriului cehoslovac către Ungaria şi Polonia, drept recompensă pentru inițiativa lor. După aceea s-a răzgândit. Ambele țări se menținuseră în expectativă până aproape de finalul crizei, încercând să joace duplicitar. Hitler i-a spus unui reprezentant maghiar, la 14 octombrie: „Nu sunt supărat pe Ungaria, însă ea a pierdut trenul”{186}. O Cehoslovacie aservită îi părea acum preferabilă. Hitler era un om de stat rațional, deşi imoral, fără îndoială. Obiectivul său era o extindere consistentă a puterii germane, nu o manifestare teatrală a gloriei. În acest scop, sateliții îi erau mai utili decât anexarea directă de teritorii. Astfel, a acumulat sateliți cu mare răbdare. Ei reprezentau o ipostază diferită a metodei sale preferate, prin care alții făceau treaba în locul său. Imediat după München, reprezentanții germani în Comisia

Internațională pentru trasarea frontierei germano-cehe au aplicat regulile stabilite chiar de ei atât de nemilos în favoarea sudeților, încât Cehoslovacia a pierdut mai mult teritoriu decât dacă s-ar fi aplicat cererile de la Godesberg. O altă poveste a fost atunci când Ribbentrop şi Ciano s-au întâlnit la Viena pentru a stabili noua frontieră dintre Ungaria şi Cehoslovacia. Ciano a avut ideea subtilă şi inutilă de a construi o Ungarie ca barieră împotriva Germaniei.

Ribbentrop şi-a dat seama imediat şi a susținut atât de puternic argumentele slovace, încât Ciano s-a plâns: „Folosiți acum în favoarea Cehoslovaciei toate argumentele pe care le-ați folosit împotriva ei în septembrie". Slovacii erau un element nou în calculele lui Hitler: imuni față de devoțiunea cehă pentru democrație şi față de iluzia maghiară de măreție. „Regreta că nu cunoscuse mai devreme lupta slovacă pentru independență."{187} Se susține adesea că Hitler a favorizat Slovacia ca rută pentru invadarea Ucrainei. Geografia a făcut această cale la fel de impracticabilă ca şi cea inversă Rusia să amenințe Germania prin Cehoslovacia. Hitler a susținut Slovacia de dragul acesteia un satelit ferm şi fidel, aşa cum s-a dovedit de-a lungul celui de-al doilea război mondial.

Dacă Hitler aspira cu adevărat să ajungă în Ucraina, el trebuia să treacă prin Polonia. În toamna lui 1938, această operațiune părea de domeniul fanteziei politice. Polonia, deşi încă nominal aliată cu Franța, acceptase un Pact de neagresiune mai mult în interesul Germaniei. Mulțumită ei în mare măsură, Pactul franco-sovietic n-a fost pus niciodată în practică. În timpul crizei ceheşti, atitudinea ei a anulat posibilitatea unui ajutor sovietic pentru Cehoslovacia, iar la sfârşitul crizei, ultimatumul polonez adresat Cehoslovaciei, prin care i se cerea retrocedarea regiunii Tesin, l-a convins în cele din urmă pe Benes, potrivit propriei sale relatări, să abandoneze ideea opoziției față de înțelegerea de la

München. Până în acel moment, Polonia fusese pentru Germania o unealtă mai folositoare în Răsărit decât fusese Italia în Mediterana. Nu părea a exista niciun motiv pentru ca vreuna dintre cele două țări să renunțe la rolurile lor. Exista un obstacol important în fiecare caz: Italia avea circa 300.000 de germani în Tirolul de Sud, iar Polonia aproximativ 1,5 milioane de germani în Silezia şi „Coridor". Însă aceste obstacole puteau fi depăşite. Hitler era gata să-i uite pe germanii aflați sub dominație străină, în schimbul cooperării politice şi al obedienței. El a făcut acest troc cu Italia convenind, într-adevăr, să-i mute pe germani din Tirolul de Sud deşi, ca austriac, era extrem de sensibil în această privință.

Era mai puțin sensibil în privința germanilor din Polonia şi, probabil, îi simpatiza mai mult pe polonezi decât pe italieni. Obstacolul era reprezentat de sentimentul național german, nu de cel al lui Hitler. Pierderile teritoriale față de Polonia erau, pentru cei mai mulți dintre germani, nemulțumirea cea mai pregnantă împotriva Versailles-ului. Hitler realizase o operațiune foarte îndrăzneață când plănuise cooperarea cu Polonia. Însă exista o cale de ieşire. Germanii de sub dominația poloneză puteau fi uitați sau retraşi –, însă ce nu putea fi iertat era „Coridorul polonez" care separa Prusia orientală de *Reich.* Şi aici era posibil un compromis. Germania ar fi putut fi satisfăcută cu un coridor care să traverseze „Coridorul" o idee complicată, pentru care, oricum, existau multe precedente în istoria germană. Simțămintele germane puteau fi liniştite prin preluarea Danzig-ului. Această operațiune părea facilă. Danzig-ul nu făcea parte din Polonia. Era un Oraş Liber, cu propria sa administrație autonomă, sub conducerea unui înalt Comisar numit de Liga Națiunilor. Polonezii înşişi, cu pretențiile lor de Mare Putere, preluaseră conducerea acțiunilor de sfidare a autorității Ligii. De aceea, cu siguranță, ei n-ar obiecta dacă Germania va

lua locul Ligii. În plus, problema se modificase din 1919. Atunci portul Danzig fusese esențial pentru Polonia. Acum, odată cu crearea de către polonezi a Gdyniei,

Danzig-ul avea nevoie de Polonia mai mult decât Polonia de Danzig. Ar fi trebuit să fie uşor de făcut un aranjament pentru protejarea intereselor economice ale Poloniei şi recuperarea Danzig-ului de către *Reich.* Obstacolul major fiind înlăturat, Germania şi Polonia ar fi putut acționa împreună în Ucraina.

La 24 octombrie, Ribbentrop a prezentat pentru prima oară aceste propuneri lui Lipski, ambasadorul polonez. Dacă problema Danzig-ului şi cea a „Coridorului" erau rezolvate, atunci putea exista „o politică comună față de Rusia, pe baza Pactului Anti-Comintern"{188}. Hitler a dat dovadă chiar de mai multă franchețe atunci când a primit vizita lui Beck, ministrul de externe polonez, în ianuarie 1939: „Diviziile pe care Polonia le-a plasat la frontiera rusească au salvat Germania în aceeaşi măsură în care ar fi făcut-o o expediție militară". Bineînțeles, a adăugat el, „Danzig-ul este german, va rămâne întotdeauna german şi va deveni, mai devreme sau mai târziu, parte a Germaniei". Dacă se reglementa chestiunea Danzig-ului, el era gata să garanteze „Coridorul" pentru Polonia{189}. Poate că Hitler i-a înşelat tot timpul pe polonezi în privința Danzig-ului, cerând preluarea sa ca un element preliminar al distrugerii lor. Însă ambițiile poloneze în Ucraina erau de lungă durată, iar Danzig-ul părea o meschinărie prin comparație. Beck „n-a ascuns faptul că Polonia avea aspirații direcționate spre Ucraina sovietică", atunci când Ribbentrop s-a aflat în vizită la Varşovia, la 1 februarie{190}.

Cu toate acestea, polonezii nu au răspuns la oferta lui Hitler. Încrezându-se orbeşte în propria forță şi disprețuitori față de slăbiciunea cehilor, ei erau hotărâți să nu cedeze un centimetru. Credeau că aceasta era unica metodă sigură de a trata cu Hitler. Mai mult decât atât o chestiune pe care Hitler nu a înțeles-o niciodată –,

deşi polonezii nu vor coopera cu Rusia sovietică împotriva Germaniei, ei erau aproape la fel de hotărâți să nu coopereze cu Germania împotriva Rusiei sovietice. Se considerau o Mare Putere independentă, uitând însă că îşi obținuseră independența în 1918 doar pentru că Rusia şi Germania fuseseră înfrânte. Acum ei trebuiau să aleagă între Germania şi Rusia. N-au ales pe niciuna dintre ele. Doar Danzig-ul bloca cooperarea între Germania şi Polonia. Din acest motiv, Hitler dorea să înlăture obstacolul. Din exact acelaşi motiv, Beck dorea să-l mențină în cale. Nu i-a trecut prin minte că aceasta ar fi putut crea o ruptură fatală.

Starea incipientă de înstrăinare dintre Germania şi Polonia nu a fost percepută în Europa occidentală. Dimpotrivă, se credea că o campanie comună în Ucraina era iminentă. Chamberlain a întrebat temător, la Paris, dacă Pactul franco-sovietic va opera „în cazul în care Rusia va cere Franței asistență în caz că Germania va provoca o mişcare separatistă în Ucraina”{191}. Chamberlain dorea în mod clar să nu aibă nimic de-a face cu Europa răsăriteană. Halifax, consiliat de către experții ministerului, era mai puțin precis. El i-a scris lui Phipps, la 1 noiembrie: „Una este să se permită expansiunea germană în Europa centrală, ceea ce, în opinia mea, este un lucru normal şi natural, însă trebuie să fim capabili să rezistăm expansiunii germane în vestul Europei sau în altă parte unde întreaga noastră poziție este subminată”. Era încă nevoie de un echilibru de putere pentru a ține Germania în frâu. „Probabil că Polonia va cădea din ce în ce mai mult în orbita Germaniei. Rusia sovietică… nu prea poate deveni un aliat al Germaniei cât timp trăieşte Hitler.” De aceea, „merită să subliniez că eu aş spera că Franța se va proteja pe sine şi pe noi de atragerea de către Rusia într-un război cu Germania; dar aş ezita să sfătuiesc guvernul francez să denunțe Pactul franco-sovietic, deoarece viitorul este mult prea nesigur!”{192}. Cu alte

cuvinte: Rusia ar trebui să lupte pentru interesele britanice, însă Marea Britanie şi Franța nu ar trebui să lupte pentru ale ei.

Nu s-a făcut nimic, oricum, pentru a se asigura prietenia sovietică. Britanicii erau mai preocupați să scape de angajamentele pe care deja le aveau în Europa centrală. Garanția promisă fortuit Cehoslovaciei cântărea acum foarte greu. Era o absurditate evidentă să garantezi un stat deja condamnat, căruia îi fusese imposibil să se apere chiar şi atunci când fusese complet înarmat. Britanicii i-au implorat pe francezi să-i elibereze de promisiunea făcută. La 24 noiembrie, miniştrii britanici şi francezi s-au întâlnit la Paris. Chamberlain a cerut ca garanția să fie doar una colectivă: „O garanție acordată doar de guvernul Majestății Sale nu ar valora foarte mult... El nu putea concepe o situație în care Marea Britanie ar trebui să-şi îndeplinească singură obligațiile". Halifax considera că o garanție comună „nu părea să fie în opoziție cu litera declarației anglo-franceze". Chiar Bonnet l-a contrazis: „Nu prea este în conformitate cu spiritul". Deoarece francezii n-au cedat, s-a decis să li se ceară cehilor să-i scoată pe britanici din dificultate{193}. Dacă Cehoslovacia va fi satisfăcută cu o garanție colectivă, ar fi fost mulțumită şi conştiința britanică. Deoarece cehii n-au răspuns, Halifax şi-a pierdut răbdarea:

> „Guvernul Majestății Sale nu este pregătit să ia în considerare o garanție care ar putea să-l oblige, singur sau cu Franța, să vină în ajutorul Cehoslovaciei în circumstanța în care o asistență efectivă nu poate fi acordată. Acesta ar fi cazul dacă Germania sau Italia ar fi agresorul, iar alții ar refuza să-şi îndeplinească garanția"{194}.

Aceasta era cheia problemei: britanicii erau incapabili să scape de o garanție pe care erau hotărâți să nu o onoreze.

În timpul iernii 1938–1939, britanicii aveau destule

îndoieli în privința situației din Europa occidentală, în afara imposibilelor angajamente răsăritene. Motivul special de mândrie al lui Chamberlain, declarația anglo-germană de prietenie, şi-a pierdut în scurt timp aura. Hitler şi-a propus să „împartă" opinia publică britanică. El a presupus că sporirea înarmării va declanşa protestele pro-germanilor şi i-a denunțat pe „promotorii britanici ai războiului" Churchill, Eden şi Duff Cooper având convingerea că aceasta va conduce la o explozie împotriva lor. Efectul a fost contrar. Membrii conservatori ai Camerii Comunelor nu au dat ascultare atenționărilor solemne ale lui Churchill şi au fost supărați când Duff Cooper şi-a dat demisia. Însă au respins amestecul lui Hitler în afacerile lor. Ei credeau în principiul neintervenției reciproce. Hitler putea să facă ce dorea în Europa răsăriteană; putea demola Cehoslovacia sau putea invada Ucraina. Însă trebuia să-i lase în pace pe politicienii britanici.

Conservatorii argumentaseră adesea că acele critici la adresa lui Hitler venite din exterior n-au făcut decât să-i întărească poziția pe plan intern. Acum Hitler oferea „promotorilor războiului" din Marea Britanie o popularitate pe care nu şi-ar fi putut-o câştiga singuri. Oamenii de stat britanici erau stupefiați de comportamentul lui Hitler. Ei se reînarmau cu scopul de a-şi spori propria securitate, iar aceasta le-ar fi facilitat acceptarea înaintării puterii germane în Europa răsăriteană. Însă Hitler, în loc să le aplaude politica, submina fundamentele acesteia, ajungând astfel să-i justifice pe criticii săi. Mai mult, atacurile sale nu au clintit convingerea liderilor britanici că Germania trebuia liniştită într-un fel sau altul. Concesiile teritoriale şi naționaliste eşuaseră în acțiunea de calmare a lui Hitler. De aceea, britanicii au apelat la un soi de marxism brut. Ei au început să argumenteze din nou că numai prosperitatea îl va tempera pe Hitler. Un şuvoi de delegații comerciale au apărut în Germania cu

oferte de cooperare economică care, pentru britanici, aveau atracția suplimentară că aceste scheme vor înregimenta asistența germană împotriva competiției americane. Fiecare vizită a unui cunoscut om de afaceri sau a unui reprezentant al Camerei de comerț i-a întărit lui Hitler convingerea în privința slăbiciunii britanice. El n-avea de unde să ştie că aceştia citeau doar opere despre cauzele economice ale războaielor ale autorilor de stânga.

Britanicii aveau şi alte griji. Înainte de München fuseseră artizanii păcii prin conciliere, francezii alăturându-li-se doar cu proteste. După München lucrurile s-au schimbat. Bonnet era gelos pe pactul personal al lui Chamberlain cu Hitler şi aspira să-l depăşească. Ribbentrop a considerat că o declarație franco-germană de prietenie va clătina hotărârea britanică de a interveni în Europa. La 6 decembrie, el a vizitat Parisul şi a semnat o asemenea declarație. Aceasta, în sine, nu reprezenta mare lucru: bunăvoință reciprocă, recunoaşterea frontierelor şi dorința de a discuta în comun eventualele dificultăți internaționale care ar fi putut apărea. A fost probabil un succes pentru francezi faptul că Hitler, în acest fel ocolit, a renunțat la Alsacia şi Lorena, iar reuniuni viitoare în genul celei de la München ar fi putut avea atracția lor. Zvonurile au mers mai departe. Potrivit lor, Ribbentrop a convenit să nu accentueze cererea germană pentru colonii, iar Bonnet, în schimb, a renunțat la toate interesele franceze în Europa răsăriteană. Probabil că discuția lor a fost mai puțin precisă şi mai puțin sinistră. Fără îndoială că Bonnet nu a arătat o devoțiune arzătoare față de Pactul franco-sovietic. Însă ce s-a spus despre alianța Franței cu Polonia? Ulterior, Ribbentrop a pretins că Bonnet o repudiase cu adevărat. Bonnet a negat acest lucru. Adevărul pare să fie acela că Polonia nu a fost menționată. În decembrie 1938, ea nu părea să ridice nicio dificultate pentru relațiile franco-

germane. Ambii miniştri presupuneau că Polonia era un satelit german loial şi că problema Danzig-ului va fi reglementată în linişte, fără o criză europeană. Această presupunere era susținută, în fond, de către polonezii înşişi. Nu este surprinzător că Ribbentrop şi Bonnet au împărtăşit-o.

Declarația franco-germană a declanşat anxietatea britanică. Englezii ceruseră Franței să renunțe la toate angajamentele din Europa estică, însă nu doreau ca ea să abdice complet de la statutul de Mare Putere. Era o dilemă insolubilă. Dacă Germania era liberă să-şi urmărească scopurile în Europa răsăriteană fără interferența Franței, ea putea deveni atât de puternică, încât securitatea Franței ar fi fost „sub o amenințare iminentă". Dacă, pe de altă parte, guvernul francez decidea să nu lase Germaniei libertate de acțiune în partea răsăriteană a continentului, Marea Britanie putea fi atrasă într-un război pentru a susține Franța{195}. Britanicii s-au întors la vechea lor opțiune, aceea de a-l folosi pe Mussolini ca factor moderator pentru Hitler. Înțelegerea anglo-italiană din 16 aprilie a fost „pusă în practică", deşi italienii nu îndepliniseră precondiția de a-şi retrage forțele din Spania. Halifax scria: „Deşi nu ne aşteptăm să detaşăm Italia de Axă, credem că acordul va spori capacitatea de manevră a lui Mussolini şi îl va face mai puțin dependent de Hitler, deci mai liber să-şi reia clasicul rol italian de balansare între Germania şi Puterile occidentale"{196}. Cu alte cuvinte, şantajându-l pe Mussolini, îl vom încuraja să ceară mai mult. Mussolini s-a conformat în totalitate. El a lansat o campanie de obținere a unor teritorii franceze. Italia şi-a reluat pretențiile pentru Corsica, Savoia şi Nisa. Oricât ar fi fost de înspăimântați de Hitler, francezilor nu le era teamă de Italia. Ei au răspuns cu duritate la amenințarea lui Mussolini. În consecință, acțiunea britanică doar îi ofensase pe francezi, fără a-l linişti pe Mussolini. În ianuarie 1939, Chamberlain şi

Halifax au mers la Roma. S-au dus cu mâna goală. Mussolini se aştepta la concesii pe seama Franței. În schimb, a obținut o pledoarie morală a lui Chamberlain, pentru a se asigura în vreun fel că Hitler nu avea de gând să declanşeze războiul. Mussolini „i-a închis gura" şi s-a revanşat printr-un atac asupra presei britanice. Vizita la Roma, concepută ca apogeu al politicii lui Chamberlain, a marcat în schimb sfârşitul iluziei italiene. În plus, deşi britanicii nu ştiau asta, ea l-a împins pe Mussolini şi mai mult de partea lui Hitler. Imediat după vizită, el le-a spus germanilor că era gata să încheie o alianță formală. Hitler oricum decisese să-i dea o lecție şi l-a lăsat să aştepte.

Britanicii ajunseseră acum într-o stare de anxietate extremă, pe care au sporit-o prin accesele lor de precauție. Halifax şi Ministerul de Externe credeau că Hitler „avea în vedere un atac asupra Puterilor occidentale"{197}. Ei au anticipat un atac asupra Olandei şi s-au hotărât să trateze o asemenea acțiune drept *casus belii.* Se presupunea că şi Elveția era în pericol, sau chiar că ar putea fi un atac aerian surpriză asupra Angliei. Toate acestea erau coşmaruri fără legătură cu realitatea. Nu există nici cea mai mică dovadă că Hitler a luat în considerare vreodată, chiar şi la modul foarte îndepărtat, asemenea planuri. Nevile Henderson era mai aproape de adevăr când scria, la 18 februarie: „Impresia mea formată este că Herr Hitler nu are în vedere vreo aventură în acest moment"{198}. De ce să fi avut aşa ceva? Europa răsăriteană i se prăbuşea la picioare. Ungaria, Iugoslavia şi România concurau pentru a-i intra în grații. Franța abandonase Europa de Est. Rusia sovietică se înstrăinase de Puterile occidentale. Polonia rămânea în termeni amicali cu Germania, în pofida eşecului exasperant de a se găsi o soluție pentru problema Danzig-ului. Singurul nor venea dinspre Cehoslovacia. Nu pentru că aceasta ar fi putut urma vreo politică externă independentă sau ostilă Germaniei.

Însă, aşa cum Benes şi Hitler prevăzuseră, statul era incapabil să-şi mențină unitatea, odată ce puterea şi prestigiul cehilor au fost zdruncinate. Puțini au înțeles asta în Occident, iar admiratorii Cehoslovaciei au păstrat tăcerea. În ochii Apusului, Cehoslovacia a fost un stat democratic, fericit, dezmembrat în mod arbitrar de către Hitler. În realitate, a fost un stat al naționalităților, creat din inițiativă cehă şi menținut prin autoritatea cehă. Odată ce aceasta a fost distrusă, a urmat dezintegrarea, exact aşa cum prăbuşirea Monarhiei Habsburgice a urmat înfrângerii în primul război mondial.

Slovacii, în special, nu fuseseră niciodată acceptați ca parteneri egali. Puțini dintre ei erau doritori să dispară într-un artificial amalgam cehoslovac. Cererea de autonomie slovacă a dat naştere unui curent subteran contestatar de-a lungul celor douăzeci de ani de istorie cehoslovacă. După conferința de la München, el a ieşit la suprafață. Hitler i-a patronat pe autonomiştii slovaci în ciuda Ungariei, căreia Slovacia îi aparținuse la origini. Mişcarea nu a fost creată de el, ci doar utilizată în avantajul său, aşa cum făcuse şi cu austriecii germani şi germanii sudeți. El ar fi fost mulțumit cu o autonomie slovacă în cadrul un stat cehoslovac obedient. Slovacii însă nu erau. Eliberați de vechea supunere față de Praga, ei au devenit turbulenți. Până la sfârşitul lui februarie 1939, Ceho-Slovacia (cu cratimă încă din octombrie 1938) s-a destrămat. Poate că independența guvernului de la Praga nu era prea mare, însă acesta s-a simțit îndeajuns de puternic pentru a-i disciplina pe slovaci ceea ce chiar trebuia să facă pentru ca Ceho-Slovacia să supraviețuiască. La 9 martie, guvernul slovac autonom a fost demis, iar trupele cehești erau pregătite să înainteze. Încă o dată, Hitler a fost luat prin surprindere. Se trezise pe neaşteptate într-o nouă criză, şi nu putea permite cehilor să-şi refacă prestigiul şifonat. Pe de altă parte, dacă insista ca trupele cehești

să nu se atingă de Slovacia, maghiarii ar fi putut foarte bine să avanseze, aşa cum plănuiseră s-o facă în septembrie trecut. Acum Hitler se întorsese împotriva maghiarilor şi, deoarece armata cehă nu mai putea intra în Slovacia pentru a-i descuraja, trebuia s-o facă el însuşi.

Germania a recunoscut precipitat independența slovacă, astfel că Ceho-Slovacia a încetat să mai existe. Ce urma să se întâmple cu ce mai rămăsese din Cehia? Nu mai era nimeni care s-o îndrume. Benes demisionase şi părăsise țara imediat după München. Hácha, succesorul său, era un avocat în vârstă, fără niciun fel de experiență politică. Copleşit, neajutorat, el se putea îndrepta doar spre marele dictator german. Aidoma lui Schuschnigg înaintea sa, el a cerut să fie primit de Hitler, iar cererea i-a fost îndeplinită. La Berlin a fost primit cu onorurile cuvenite unui şef de stat şi apoi i s-a indicat să semneze renunțarea la independența țării sale. Orice urmă de ezitare a fost trecută sub tăcere când i s-a spus că, altfel, Praga va fi bombardată imediat. A fost cea mai norocoasă dintre multele improvizații ale lui Hitler: după cum a mărturisit el mai târziu{199}, aeroporturile germane erau învăluite în ceață şi niciun avion n-ar fi putut să-şi ia zborul. Hácha nici nu avea nevoie de prea multe argumente. El a semnat ceea ce i s-a cerut şi a manifestat atât de puține resentimente, încât a servit ca un subordonat german credincios până la finalul războiului. La 15 martie, Boemia a devenit protectorat german. Trupele germane au ocupat țara. Hitler a petrecut noaptea de 15 martie la Praga singura sa vizită consemnată. Toată lumea a văzut în această acțiune punctul culminant al unei campanii îndelung plănuite. În fapt, a fost un rezultat neprevăzut al evoluțiilor din Slovacia, iar Hitler acționa mai mult împotriva ungurilor decât împotriva cehilor. Nu era nimic sinistru sau premeditat în privința protectoratului asupra Boemiei. Hitler, presupusul

revoluționar, pur şi simplu revoca în cel mai conservator mod cu putință evoluția datorată istoriei secolelor precedente. Boemia fusese întotdeauna parte a Sfântului Imperiu Roman, făcuse parte din Confederația germană între 1815 şi 1866, şi apoi fusese legată de Austria germană până în 1918. Independența, şi nu subordonarea era noutatea în istoria cehă. Bineînțeles că protectoratul lui Hitler a adus tirania în Boemia poliție secretă, S.S., lagăre de concentrare –, însă nu mai mult decât în Germania. Acesta a fost motivul care a înfuriat opinia publică din Marea Britanie. Comportamentul pe plan intern al lui Hitler, şi nu politica sa externă a fost crima reală care, în cele din urmă, l-a distrus şi pe el, şi Germania. Acest lucru nu părea evident în acel moment. Hitler făcuse pasul decisiv al carierei sale atunci când ocupase Praga. L-a făcut fără a-l plănui, şi nu i-a adus un avantaj prea mare. Acționase doar atunci când evenimentele deja distruseseră înțelegerea de la München. Însă toți cei din afara Germaniei, în special ceilalți participanți la înțelegere, au crezut că Hitler o distrusese în mod deliberat.

Chiar şi Mussolini era nemulțumit. El s-a plâns lui Ciano, la 15 martie: „De fiecare dată când Hitler ocupă o țară, îmi trimite un mesaj". El visa să creeze un front antigerman bazat pe Ungaria şi Iugoslavia. Până seara s-a liniştit: „Nu ne putem schimba politica acum. În fond, nu suntem nişte curve politice" şi a făcut paradă încă o dată de loialitatea sa față de Axă. Francezii au încasat noua lovitură fără a se plânge. Ei capitulaseră în septembrie trecut, aşa încât acum nu mai era nimic de făcut. Bonnet a spus cu suficiență: „Ruptura reînnoită dintre cehi şi slovaci ne arată doar că am fost pe punctul de a merge la război în toamna trecută pentru a promova un stat care nu era «viabil»"{200}. Din partea Marii Britanii a venit un răspuns mai ferm. Până la 15 martie 1939, poporul britanic a încercat încă să creadă

că München-ul fusese un triumf al moralității, nu o capitulare în fața forței. În ciuda semnalelor de alarmă trase de Ministerul de Externe, principalii miniştri susținuseră că toate erau în regulă. La 10 martie, Sir Samuel Hoare le-a spus alegătorilor săi că se apropia o Epocă de Aur: reînarmarea era oprită, iar cooperarea dintre Marile Puteri europene „va ridica nivelul de viață pe înălțimi nebănuite până acum". Nici ocuparea oraşului Praga n-a zdruncinat, la început, optimismul oficial. Halifax i-a spus ambasadorului francez: „Un avantaj compensatoriu pe care îl văd eu este că s-a ajuns la un final natural pentru acel angajament, cumva jenant, de a garanta Cehoslovacia, în care noi şi francezii am fost implicați"{201}. În Camera Comunelor, Chamberlain a făcut speculații în sensul că sfârşitul Cehoslovaciei „poate că a fost sau poate că nu a fost inevitabil", iar Sir John Simon a explicat că era imposibil să îndeplineşti o garanție pentru un stat care încetase să existe.

A urmat o explozie subterană a opiniei publice, într-o asemenea manieră încât istoricul nu o poate trasa în termeni preciși. Ocuparea oraşului Praga nu reprezenta nimic nou în politica sau comportamentul lui Hitler. Preşedintele Hácha sucombase mai uşor şi mai de bună voie decât Schuschnigg sau Benes. Însă opinia publică britanică nu a răbufnit la acapararea Austriei sau la capitularea de la München. S-a presupus că Hitler şi-a încălcat promisiunile, aşa încât nu se mai putea avea încredere în cuvântul său. Poate că aşteptările exagerate de după München au produs această reacție. S-a presupus, în ciuda evidenței, că „pacea zilelor noastre" însemna că nu vor mai fi schimbări în Europa. Poate că apăruse ideea, şi ea nefondată, că înarmarea britanică era acum mai adecvată. Din nou, conservatorii erau încurcați de chestiunea „jenantă" a garanției, despre care presupuseseră că însemna într-adevăr ceva. Într-un fel imposibil de definit, acelor persoane care

atrăseseră atenția împotriva lui Hitler le erau acum ascultate opiniile care, înainte, fuseseră ignorate. Profeții răului au operat cu premise dintre cele mai variate. Unii, precum Churchill şi specialiştii antigermani din Ministerul de Externe, îl considerau pe Hitler ca fiind doar cel din urmă purtător de cuvânt al militarismului prusac. Unii îi atribuiau planuri noi şi mai grandioase, pe care pretindeau că le-au descoperit citind *Mein Kampf* în original (Hitler a interzis publicarea cărții în engleză). Alții, din nou, în special cei din stânga spectrului politic, au descris național-socialismul în termeni marxişti ca „ultimul stadiu al imperialismului agresiv" şi au considerat că Hitler era obligat să urmeze un curs agresiv pentru a-i mulțumi pe capitaliştii germani. Aversiunea față de antisemitism constituia o motivație pentru mulți, în timp ce prietenia pentru cehi sau polonezi i-a influențat pe foarte puțini. Unii doreau să „elibereze" Germania, iar alții s-o înfrângă. Remediile, de asemenea, erau variate: securitate colectivă, sancțiuni economice, sporirea înarmării britanice. Diferențele nu erau importante. Toți profeții spuseseră că Hitler nu va fi satisfăcut niciodată, va avansa dintr-o cucerire în alta, şi că va putea fi oprit doar prin forță sau prin amenințarea cu forța. Precum apa care cade neîncetat pe o piatră, vocile lor au străpuns brusc crusta de neîncredere. Ei păreau a avea dreptate, iar „conciliatorii" nu. Schimbarea nu a fost finală sau decisivă, în spatele hotărârii de a-i rezista lui Hitler exista încă o speranță că el putea fi conciliat, aşa cum anterior existase o înclinație spre rezistență în spatele fațadei dominate de conciliatorism. Însă din acest moment conciliatorii s-au aflat în defensivă, au devenit uşor de combătut şi n-au mai fost surprinşi de propriul lor eşec.

Această schimbare de opinie şi-a făcut efectul asupra lui Chamberlain un alt proces pe care istoricul nu-l poate surprinde. Poate că „vigilenții" din preajma

guvernului au raportat deziluzia din rândurile partidului. Poate că Halifax a mai auzit o dată chemarea conştiinţei la ceasuri de noapte. Poate că nu a fost nimic atât de limpede, ci doar o succesiune de îndoieli şi resentimente care au zguduit încrederea anterioară a lui Chamberlain. Cumva, undeva, s-a hotărât că trebuie să răspundă mai virulent la ocuparea de către Hitler a oraşului Praga. La 17 martie, Nevile Henderson a fost rechemat de la Berlin, aparent pentru consultări, dar în realitate în semn de protest. În aceeaşi seară, Chamberlain a vorbit la Birmingham şi a întrebat: „Este ultimul atac asupra unui stat mic, sau va fi urmat de altele? Să fie acesta, de fapt, un pas în direcţia unei încercări de a domina lumea prin forţă?". El încă mai justifica înţelegerea de la München. Nimeni „n-ar fi putut salva, probabil, Cehoslovacia de la invazie şi distrugere". Chiar după un război victorios, „nu am fi putut reconstrui vreodată Cehoslovacia aşa cum a fost concepută prin Tratatul de la Versailles" El nu era încă „pregătit să angajeze această ţară prin obligaţii nespecificate, care să opereze în condiţii pe care nu le putem prevedea acum". Însă Chamberlain a răspuns şi chemării venite din partea „vigilenţilor", din partea conştiinţei lui Halifax şi a sa proprie. El nu va sacrifica, de dragul păcii, „libertăţile de care ne-am bucurat de sute de ani", iar „orice încercare de a domina lumea prin forţă este una la care Democraţiile trebuie să reziste". Atenţionarea a rămas ipotetică. Ameninţarea în privinţa dominaţiei mondiale încă îi părea lui Chamberlain „incredibilă". Oricum, semnalul de alarmă a fost tras.

Acesta a fost un punct de cotitură în politica britanică. În acel moment n-a fost receptat astfel. Chamberlain l-a văzut ca o schimbare de nuanţă, nu ca o schimbare de direcţie. Anterior, guvernul britanic îl atenţionase adesea pe Hitler în particular, deşi urma o politică de conciliere în plan public. Acum, el l-a atenţionat pe cancelarul german oficial şi a continuat

conciliatorismul pe cale privată, uneori chiar şi public. Britanicii au recunoscut autoritățile germane din Boemia, iar Banca Angliei le-a înmânat acestora 6 milioane de lire din aurul cehesc. Privind retrospectiv, Hoare a definit astfel atitudinea guvernului britanic: „Lecția de la Praga nu a fost aceea că eforturile suplimentare pentru pace erau inutile, ci mai exact că, fără o forță mai consistentă în spatele lor, negocierile şi înțelegerile cu Hitler nu aveau o valoare permanentă”{202}. Realizarea unui acord general cu Hitler a rămas un țel al britanicilor, însă aceştia s-au hotărât să pună obstacole în calea sa, astfel încât liderul german să fie mai înclinat să ajungă la o înțelegere. Miniştrilor britanici nu le era teamă de înfrângerea în război, deşi erau îngroziți de războiul în sine. Ei au presupus că poziția defensivă a Marii Britanii şi a Franței era absolut sigură şi că, dacă Marea Britanie şi Franța vor ajunge să se confrunte cu Germania, vor învinge. Ei chiar au presupus că şi Hitler era conştient de acest lucru. Dar se temeau pe bună dreptate, într-un fel că Hitler va conta pe faptul că ele vor sta deoparte. În consecință, au luat măsuri pentru a demonstra că exista posibilitatea de a nu proceda astfel. La sfârşitul lui aprilie s-a introdus un serviciu militar obligatoriu de tip limitat şi s-au acordat garanții pentru statele presupus amenințate. Aceste măsuri nu erau practice, adică pregătiri efective pentru un război general, ci doar atenționări concepute pentru a evita un asemenea război. Mulți s-au plâns că aceste acte n-au fost făcute din toată inima. Acest caracter al lor a fost unul deliberat. Rămăsese o uşă deschisă pentru negocieri, iar Hitler a fost presat în permanență să intre. Guvernul britanic a luptat să mențină un echilibru. Deoarece atenționările au sporit, la fel s-a procedat şi cu ofertele. Hitler trebuia „descurajat”, nu „provocat”.

Acesta a fost modelul ideal pe care politica britanică a încercat să-l urmeze. În practică, britanicii au trebuit

mai mult să se adapteze evenimentelor şi mai puțin să le controleze, decât le-a plăcut să creadă sau au declarat ulterior. Imediat după ce Praga a fost ocupată de către germani, toată lumea s-a aşteptat, fără vreun motiv evident, la acțiuni germane altundeva. Francezii au crezut că Hitler ar putea dintr-odată să sprijine pretențiile, italiene în Africa de Nord, britanicii considerau că ar putea lansa un atac-surpriză asupra flotei lor. Urechile erau ciulite în aşteptarea noilor alarme. Una, într-adevăr, a venit. La 16 martie, Tilea, ambasadorul României la Londra, a apărut la Ministerul de Externe cu ştirea că țara sa se afla într-un pericol iminent, în ziua următoare a venit din nou, mai surescitat: trupele germane puteau intra în orice clipă în România. Era o alarmă falsă, negată ferm de către guvernul român şi ambasadorul britanic la Bucureşti. România era într-adevăr forțată să intre în orbita economică a Germaniei, însă prin presiuni comerciale, nu prin amenințarea diviziilor germane. Contracararea bilateralismului de sorginte schachtiană cu garanții politice era ca o vânătoare de mistreți făcută cu câini antrenați pentru vulpi – elegantă, dar ineficientă. Poate că Tilea a tras alarma cu scopul de a obține un împrumut britanic. Poate că a împărtăşit şi el lipsa britanică de înțelegere asupra situației. În orice caz, miniştrii britanici au luat în serios alarma şi n-au dat atenție dezmințirii. Trebuia făcut ceva imediat pentru a contracara o nouă înaintare germană. La 19 martie, Chamberlain însuşi a schițat o declarație de securitate colectivă pe care guvernele francez, sovietic şi polonez erau invitate să o semneze. Ele se angajau „să se consulte imediat în privința măsurilor ce trebuiau luate pentru a se constitui o rezistență comună împotriva oricărei acțiuni care reprezenta o amenințare la adresa independenței politice a oricărui stat european”. În ciuda frazeologiei vagi şi confuze, propunerea era de fapt concepută împotriva presupusei amenințări față de

România de aici şi alegerea semnatarilor sugeraţi.

Francezii au fost de acord imediat. Ei se angajaseră deja să consulte Marea Britanie aproape în orice privinţă. Consultările suplimentare nu-i deranjau. Dimpotrivă, uşurau povara alianţei lor cu România, care, teoretic, era încă în vigoare. Şi ruşii s-au declarat de acord: aceasta era securitatea colectivă pe care o susţinuseră întotdeauna. Însă erau hotărâţi să nu se lase manevraţi pentru a se opune singuri Germaniei. „Frontul păcii" trebuia să fie solid înainte ca ei să i se alăture. De aceea, au adăugat o condiţie: mai întâi să semneze Franţa şi Polonia. Acceptul Franţei nu reprezenta o problemă, însă Beck avea în mânecă un veto, pe care l-a folosit. El încă intenţiona să penduleze între Rusia şi Germania, iar declaraţia propusă l-ar fi angajat faţă de partea rusă. Pe de altă parte, era pregătit să semneze o declaraţie fermă alături de Marea Britanie. Aceasta, credea el, i-ar fi întărit poziţia în chestiunea Danzig-ului fără a provoca mânia germană. A avut grijă să nu comunice britanicilor că negocierile cu Germania ajunseseră într-un punct mort. Dimpotrivă, el a sugerat că problema Danzig-ului urma a fi rezolvată în scurt timp. Din nou britanicii s-au alarmat. Se temeau că Polonia s-ar putea apropia prea mult de Germania, aşa cum se întâmplase în 1938. Participarea Poloniei într-un „front al păcii" le părea vitală, fiind singura ţară care putea face reală ameninţarea celui de-al doilea front. Astfel a pus problema Bonnet, cu acordul lui Halifax, la 21 martie:

> „Este absolut esenţial să se obţină cooperarea Poloniei, pentru că ajutorul rusesc va fi efectiv numai dacă Polonia va colabora. Dacă Polonia este alături de noi, Rusia ne poate da chiar un ajutor foarte mare; dacă nu, Rusia ne poate oferi mult mai puţin"{203}.

Britanicii aveau o părere proastă despre Armata

Roşie. Ei au exagerat, fără a cerceta, puterea de luptă a polonezilor „acea mare națiune virilă”, pentru a folosi cuvintele lui Chamberlain. Fără îndoială că ei erau eliberați şi de neplăcerea de a fi asociați cu Rusia bolşevică sau de a căuta un substitut. Chamberlain a scris, la 26 martie: „Trebuie să-mi mărturisesc cea mai profundă neîncredere față de Rusia. Nu cred în capacitatea ei de a susține o ofensivă efectivă, chiar dacă ar dori aşa ceva. Şi sunt neîncrezător în privința motivelor ei, care îmi par a avea o prea mică legătură cu ideile noastre despre libertate şi orientate mai mult spre muştruluirea celorlalți”[204], însă factorul determinant era, pur şi simplu, geografia. Polonia era situată lângă Germania, iar Rusia nu.

Britanicii n-au mai reflectat că, alegând Polonia, ar fi putut pierde Rusia. Halifax, cu darul său de a vedea ambele fețe ale medaliei, a intuit ceva. El a spus, la 22 martie: „Ar fi nefericit dacă vom acționa în aşa fel încât să dăm guvernului sovietic senzația că îl împingem într-o anumită tabără”[205]. Nu s-au luat măsuri pentru a înlătura această impresie. Britanicii erau ferm convinşi că Rusia sovietică şi Germania nazistă erau duşmani ireconciliabili, aşa încât nu trebuia câştigată neapărat prietenia sovietică. Moscova urma a răspunde cu gratitudine unei simple înclinări a capului, chiar accidentală, din partea britanicilor. Iar dacă nu răspundea, nu era nicio pierdere. „Neutralitatea binevoitoare” a Rusiei sovietice ar fi fost la fel de utilă ca şi participarea ei la război ba chiar mai bună, de vreme ce Polonia şi România nu s-ar mai fi alertat[206]. Dacă Rusia ar fi stat deoparte, „frontul păcii” ar fi fost mai puternic, mai stabil şi mai respectabil. În orice caz, ea putea fi invitată să se alăture numai dacă ceilalți şi în special Polonia erau de acord.

Între timp, a urmat un nou semnal de alarmă, care părea a indica faptul că Germania îşi continua implacabil înaintarea. Alarma provenea de la Memel.

Acest oraş se afla în nord-estul extrem al Prusiei orientale. Deşi populația sa era predominant germană, ca şi la Danzig, el fusese obținut de Lituania, într-un fel oarecum neobişnuit, după primul război mondial. Locuitorii doreau să se reîntoarcă la Germania. Hitler însă îi descurajase, gândindu-se poate să folosească Lituania ca un asociat împotriva Poloniei sau, mai probabil, ca un obiect de compensație pentru Polonia, în cazul unei alianțe germano-poloneze. După ce germanii au ocupat Praga, populația din Memel a intrat într-o stare de agitație de nestăpânit. La 22 martie, ministrul lituanian de externe a venit la Berlin, unde a acceptat cedarea imediată a oraşului Memel. La 23 martie anexarea s-a produs, iar Hitler, exact ca şi la Praga, a vizitat noua sa achiziție. S-a dus cu vaporul, una dintre puținele sale călătorii pe mare. Se spune că ar fi avut rău de mare, ceea ce, probabil, l-a făcut să descopere cauza practică a resentimentului împotriva „Coridorului" polonez. Anexarea Memel-ului părea a implica un plan german deliberat, îndelung conceput. Însă documentele nu relevă un asemenea plan. Chestiunea Memel-ului pare să fi explodat de la sine. În orice caz, țelul anexării, dacă a existat vreunul, era pregătirea unei înțelegeri cu Polonia: Memel-ul ar fi putut fi un substitut acceptabil pentru Danzig. Era, în acelaşi timp, neîndoielnic, o atenționare: ce s-a întâmplat la Memel se putea întâmpla şi la Danzig. Însă aceste consecințe n-au fost luate în considerare în mod serios, iar Memel-ul n-a jucat niciun rol în relațiile ulterioare germano-poloneze.

În acel moment, anexarea a adăugat politicii britanice o notă de precipitare. Crearea imediată a unui „front al păcii" le părea vitală britanicilor, iar în această privință totul depindea de Polonia. Dacă ea putea fi câştigată de partea acestei idei, „frontul păcii" ar fi fost solid; dacă stătea deoparte, acesta nici n-ar fi putut exista. Britanicii nu presupuneau că Polonia însăşi se afla într-un pericol iminent din partea Germaniei. Dimpotrivă, ei

se temeau că statul polonez ar putea alege tabăra germană, în special dacă i se oferea Memel-ul. Nici polonezii nu se simțeau în pericol. Ei încă își propuneau să urmeze, în privința Germaniei, un curs independent, dar paralel, așa cum făcuseră în timpul crizei de la München. În orice caz, erau dezamăgiți că Hitler pusese bazele Slovaciei fără a-i consulta şi fără a le oferi vreun avantaj. Au hotărât să-şi afirme egalitatea. La 21 martie, Lipski s-a întâlnit cu Ribbentrop şi a protestat împotriva atitudinii germane în privința Slovaciei ea „poate fi considerată doar ca o lovitură împotriva Poloniei". Ribbentrop se afla într-o poziție nesigură, şi el ştia asta. Pentru a se proteja, a făcut paradă de nemulțumirile sale. Ziarele poloneze, s-a plâns el, se comportau nesatisfăcător: „o înăsprire treptată a relațiilor germano-poloneze ieşea la iveală". Danzig-ul trebuia să revină în cadrul *Reich-ulm,* ceea ce va stabiliza Polonia în tabăra germană. Apoi vor putea fi posibile: o garanție pentru „Coridor", un tratat de neagresiune pe 25 de ani şi o „politică comună" în privința Ucrainei{207}. Lipski a fost trimis să-i înainteze oferta lui Beck. Cooperarea cu Polonia era încă un țel german, iar Danzig-ul doar un element de securitate pentru aceasta. Hitler însuşi gândea astfel. La 25 martie, el a emis o directivă:

> „*Führer*-ul nu doreşte să rezolve chestiunea Danzig-ului prin forță. El nu doreşte să conducă astfel Polonia în brațele Marii Britanii. O posibilă ocupare militară a Danzig-ului poate fi avută în vedere *doar dacă* L[ipski] va indica faptul că guvernul polonez nu ar putea justifica propriului popor cedarea voluntară a Danzig-ului şi că un *fait accompli* ar face soluția mai uşoară"{208}.

Obiectivul lui Hitler era alianța cu Polonia, nu distrugerea ei. Danzig-ul era o chestiune preliminară deranjantă, care trebuia rezolvată cât mai repede. Ca şi până atunci, Beck nu dorea să se grăbească. Cât timp Danzig-ul stătea între Polonia şi Germania, el putea

evita oferta stânjenitoare a unei alianțe germane iar astfel, credea el, putea fi păstrată independența poloneză.

Calculele lui Beck au funcționat, deşi nu atât de precis pe cât intenționase. La 26 martie, Lipski s-a întors la Berlin, aducând un refuz ferm de a ceda Danzig-ul, deşi nu un refuz al negocierilor. Până în acel moment totul se desfăşurase în secret, fără niciun fel de aluzie publică la răcirea relațiilor germano-poloneze. Dintr-odată, lucrurile au ieşit la iveală. Beck, pentru a-şi etala fermitatea, a mobilizat rezerviştii. Hitler, pentru a împinge evenimentele în direcția pe care o dorea, a permis presei germane să scrie, pentru prima oară, despre minoritatea germană din Polonia. Existau zvonuri despre mişcări de trupe germane spre frontiera cu Polonia, ca şi în situația Cehoslovaciei, la 21 martie 1938. Aceste noi zvonuri erau la fel de lipsite de substanță. Ele par a fi fost lansate de către polonezi, facilitate şi de către unii generali germani care se pretindeau a fi opozanții lui Hitler. Aceşti generali au „avertizat" guvernul britanic. În ce scop? Pentru ca Marea Britanie să-l descurajeze pe Hitler prin amenințarea cu războiul? Sau pentru ca britanicii să-i convingă pe polonezi să cedeze în privința Danzig-ului, astfel încât Hitler să nu mai aibă motiv să declanşeze războiul? Probabil că a fost o combinație a celor două variante, balanța înclinându-se spre cea de-a doua. În orice caz, aceşti generali l-au informat pe corespondentul ziarului *News Chronicle*, care tocmai fusese expulzat din Germania, iar acesta, la rândul său, la 29 martie, a dat alarma la Ministerul de Externe, unde a găsit persoane dispuse să-l asculte. După ocuparea Pragăi şi presupusa amenințare față de România, britanicii erau dispuşi să creadă orice. Nu s-au gândit nicio clipă la Danzig. Ei presupuneau că Polonia însăşi se afla într-un pericol iminent şi pe punctul de a sucomba. Niciun semnal de alarmă, este

adevărat, nu a venit de la ambasadorul britanic la Berlin. Însă Ministerul de Externe fusese indus în eroare de către acesta în precedentele ocazii, sau cel puțin aşa s-a crezut. În consecință, acum s-au preferat rapoartele jurnaliştilor. Părea a fi necesară o acțiune imediată dacă se dorea ca nervii polonezilor să nu cedeze, iar „frontul păcii" să fie salvat.

La 30 martie, Chamberlain a redactat el însuşi o asigurare către guvernul polonez:

> „Dacă... se va întreprinde vreo acțiune care îi va ameninţa în mod clar independența, iar guvernul polonez se va simți obligat, în consecință, să opună rezistență cu ajutorul forțelor sale naționale, guvernul Majestății Sale şi guvernul francez vor face tot ce le va sta în putință pentru a oferi asistență".

În acea după-amiază, Beck discuta cu ambasadorul britanic despre cum s-ar fi putut transforma propunerea sa, făcută cu o săptămână mai devreme, într-o declarație generală, când a sosit o telegramă de la Londra. Ambasadorul a dat citire asigurării lui Chamberlain. Beck a acceptat-o „între două scuturări ale scrumului țigării sale". Două scuturări, iar grenadierii britanici vor muri pentru Danzig. Două scuturări, iar iluzoria „Polonie Mare", creată în 1919, şi-a semnat condamnarea la moarte. Asigurarea era fără condiții: polonezii înşişi urmau să decidă dacă vor face apel la ea. Britanicii nu mai puteau cere concesii în privința Danzig-ului şi, în aceeaşi măsură, nu mai puteau pretinde Poloniei să coopereze cu Rusia sovietică. Germania şi Rusia erau considerate, în Occident, două Puteri periculoase, dictatoriale în guvernare şi barbare în metodele folosite. Însă, din acel moment, pacea se baza pe presupunerea că Hitler şi Stalin vor fi mai sensibili şi mai precauți decât fusese Chamberlain, că Hitler va continua să accepte, în privința Danzig-ului, o situație pe care cei mai mulți dintre englezi o consideraseră mult timp intolerabilă şi

că Stalin va fi dispus să coopereze în condiții de inegalitate evidentă. Era foarte probabil ca aceste presupuneri să nu se adeverească.

Mai exista o prejudecată în politica britanică: aceea că Franța se va menține în umbra Marii Britanii, fără să crâcnească, lăsându-i pe englezi să decidă. Asigurarea din 30 martie fusese de fapt comunicată lui Beck, atât în numele Franței cât şi al Marii Britanii, înainte ca francezii să fi fost consultați. Ei nu puteau decât să consimtă, deşi au remarcat, deranjați, că, în opinia lor, Polonia nu era amenințată de vreun pericol imediat. Britanicii nu aveau la dispoziție niciun mijloc prin care să-şi îndeplinească promisiunea: fusese doar o declarație. În termeni practici, putea fi doar o promisiune britanică în sensul că francezii nu vor mai da înapoi în privința alianței lor cu Polonia, aşa cum făcuseră cu Cehoslovacia. Însă francezii aveau informații serioase, care i-au făcut să se îndoiască de capacitatea de luptă a armatei poloneze, iar ei aveau o obligație morală modestă față de Polonia, după rolul pe care aceasta îl jucase împotriva Cehoslovaciei. Cele două scuturări ale scrumului țigării lui Beck au decis şi această problemă. În septembrie 1939, Franța va lupta pentru aparența fostei sale măreții, deoarece substanța acesteia fusese sacrificată la München, cu un an înainte.

Britanicii îşi asumaseră deja angajamentul când au înțeles ce slăbiciuni erau în ceea ce făcuseră: nu exista nicio condiție ca polonezii să fie rezonabili în chestiunea Danzig-ului, nicio promisiune poloneză de sprijin pentru România şi nicio perspectivă ca Polonia să coopereze cu Rusia sovietică. Ei au decis să remedieze aceste defecte atunci când Beck a venit la Londra, în primele zile ale lui aprilie. Speranțele lor nu s-au împlinit. Beck stătuse în fața lui Hitler fără să clipească, deci nu avea cum să fie convins de imboldurile elegante ale lui Chamberlain şi Halifax. Cu aroganța sa obişnuită de reprezentant al

unei „Mari Puteri”, el era pregătit să transforme garanția unilaterală britanică într-un pact de asistență mutuală „singura bază pe care o țară ce se respectă o va accepta”. În alte privințe a fost extrem de încăpățânat.

El „nu observase vreun semn de acțiune militară periculoasă din partea Germaniei”, „nu se desfăşurau niciun fel de negocieri în privința Danzig-ului”, „guvernul german nu contestase niciodată drepturile poloneze asupra Danzig-ului, iar recent le reconfirmase” şi „dacă s-ar lua după ceea ce spun chiar germanii, trebuie să afirme că cea mai gravă problemă este cea colonială”. Astfel, el indica, în fond, că Polonia acorda o favoare Marii Britanii încheind o alianță cu ea. Însă alianța, a insistat el, trebuia să fie exclusiv între cele două țări. „Frontul păcii” şi securitatea colectivă dispăruseră de pe scenă. Extinderea înțelegerii asupra României ar fi foarte periculoasă. Va conduce Ungaria în brațele Germaniei, iar „în cazul unui conflict între Polonia şi Germania, ajutorul pe care Polonia îl putea aştepta din partea României era mai degrabă neglijabil” Beck a fost chiar mai ferm în privința vreunei asocieri cu Rusia sovietică. „Există două lucruri pe care Poloniei îi este imposibil să le facă, şi anume, să depindă din punct de vedere politic de Berlin sau de Moscova… Orice pact de asistență mutuală între Polonia şi Rusia sovietică va determina imediat o reacție ostilă la Berlin, grăbind, probabil, izbucnirea unui conflict.” Britanicii puteau negocia cu Rusia sovietică dacă doreau, chiar îşi puteau asuma obligații față de ea. „Aceste obligații nu se vor extinde în niciun fel asupra obligațiilor asumate de către Polonia.”{209}

Chamberlain şi Halifax au acceptat această demonstrație de virtuozitate fără măcar un protest. Declarațiile lui Beck n-au fost tratate cu nimic din criticismul sceptic cu care fuseseră întâmpinate, anterior, declarațiile lui Daladier. Nu s-a făcut nicio încercare de a se pune sub semnul întrebării forța

poloneză sau de a se realiza vreo conciliere. Alarma falsă din 30 martie grăbise guvernul britanic să garanteze Polonia. Acum Beck îşi putea impune termenii, ceea ce, de altfel, a şi făcut. Polonia nu s-a alăturat „Frontului păcii". Nu exista nicio promisiune de ajutor polonez pentru România. În schimb, exista un adevărat veto polonez în privința unor relații mai strânse cu Rusia sovietică. Britanicilor nu li se oferise nicio posibilitate pentru a putea media chestiunea Danzig-ului. Alianța anglo-poloneză urma să fie o afacere izolată, fără asociați, cu excepția Franței, şi fără relevanță generală. Beck nu credea că Polonia era amenințată de Germania. El pur şi simplu a dorit să-şi întărească poziția în tocmeala asupra Danzig-ului. Britanicilor nu le păsa de Danzig, sau, dacă le păsa, simpatizau cu cauza germană. Ei intenționaseră doar să facă un gest vag şi generos, pentru a modera viteza de înaintare a Germaniei. Singura libertate de manevră care le rămăsese, una minusculă, deriva din faptul că alianța anglo-poloneză era provizorie, „pactul formal" urmând să fie convenit, existând astfel, teoretic, posibilitatea ca şi alții, inclusiv Rusia, să se alăture. Însă această libertate de manevră era doar aparentă, ea fiind, în fond, la discreția lui Beck. Guvernul britanic se afla prins în capcană nu atât datorită garanției pentru Polonia, cât datorită relațiilor sale anterioare cu Cehoslovacia. Acesteia din urmă el îi impusese concesii, şi nu-şi onorase garanția față de ea. Nu-şi putea încălca din nou cuvântul, dacă dorea să-şi păstreze respectul în lume şi în fața propriului popor. Şansa unui succes în război era probabil mai mică, iar argumentația germană mai solidă în chestiunea Danzig-ului, decât fusese în problema germanilor sudeți. N-a mai contat nimic. Guvernul britanic se angajase să reziste. Beck a cules ceea ce semănase Benes.

CAPITOLUL 10.
Războiul nervilor

Alianța anglo-poloneză era un eveniment revoluționar în relațiile internaționale. Britanicii se angajaseră pentru prima oară, pe timp de pace, față de o Putere continentală cu doar trei ani înainte, când realizaseră alianța lor cu Franța. Ei sublimaseră atunci că această legătură trebuia să fie singulară şi strict limitată la scopurile defensive ale Europei occidentale. Acum plonjaseră într-o alianță cu o țară din îndepărtata Europă răsăriteană, o țară care, cu foarte puțin timp înainte, consideraseră că nu merită sacrificiul unui grenadier britanic. Politicile celorlalte Puteri au evoluat pornind de la acest fapt nou. Germanii au plănuit să dizolve alianța anglo-poloneză, iar sovieticii să o exploateze. Francezii şi italienii s-au înspăimântat de implicațiile care îi afectau ale acestui angajament britanic şi au căutat, zadarnic, o cale de scăpare. Europa a început să vuiască de activitate diplomatică, iar Londra era centrul său. Politica britanică, fără a avea această intenție, făcuse din Danzig chestiunea decisivă a anului 1939, tot aşa cum, atunci în mod deliberat, problema germanilor sudeți fusese prezentată ca fiind chestiunea decisivă a anului 1938. Exista însă o diferență. Problema germanilor sudeți fusese pusă de către cehi şi francezi. Ei fuseseră cei presați să facă concesii sau să accepte riscul unui război. În 1939, britanicii erau ei înşişi în centrul problemei, trebuind să facă față alegerii între rezistență şi conciliere. Miniştrii britanici preferau cea de-a doua opțiune, fiind încă

oamenii păcii care se bucuraseră de înțelegerea de la München. Ei încă mai urau perspectiva războiului şi sperau să găsească o cale de ieşire prin negocieri. În plus, datorită presiunii japoneze crescânde din Extremul Orient, le sporea dorința de a întoarce spatele Europei. Mai mult decât atât, poziția lor în privința Danzig-ului se plasa pe un teren nesigur. Danzig-ul era cea mai justificată dintre nemulțumirile germane: un oraş cu populație exclusiv germană, care dorea în mod manifest să se întoarcă în cadrul *Reich*-ului, şi pe care însuşi Hitler o descurajase cu mare greutate. Soluția, de asemenea, părea deosebit de uşoară. Halifax n-a încetat niciodată să sugereze că Danzig-ul trebuie să se reîntoarcă sub suveranitate germană, cu garanții pentru comerțul polonez.

Şi Hitler dorea acest lucru. Distrugerea Poloniei nu făcuse parte din proiectul său original. Dimpotrivă, el aspirase să rezolve chestiunea Danzig-ului în aşa fel încât Germania şi Polonia să poată rămâne în termeni amicali. Era obstinația poloneză singurul lucru care stătea între Europa şi un final paşnic? În niciun caz. Anterior s-ar fi putut aranja problema Danzig-ului fără vreo agitație internațională. Acum, acest oraş devenise un simbol al independenței Poloniei şi, datorită alianței anglo-poloneze, chiar al independenței britanice. Hitler nu mai dorea doar împlinirea aspirațiilor naționale germane sau să-i mulțumească pe locuitorii Danzig-ului. El şi-a propus să demonstreze că îşi putea impune voința în fața britanicilor şi polonezilor. Aceştia, la rândul lor, trebuiau să-i refuze această demonstrație. Toate părțile îşi propuseseră o înțelegere prin negocieri, dar numai după ce ar fi obținut victoria într-un război al nervilor. Aceasta este, bineînțeles, o explicație alternativă. Unele dintre taberele aflate în competiție, sau poate chiar toate, ar fi putut dori în mod deliberat război. Este improbabil să creadă cineva astfel despre Polonia. De asemenea, există foarte puțini, chiar în

Germania, care consideră că britanicii plănuiau „încercuirea” Germaniei pentru a-i impune din nou „sclavia” Versailles-ului. Oricum, cei mai mulți consideră că Hitler era un Attila modern, care iubea distrugerea în sine şi, de aceea, era hotărât să declanşeze războiul fără a-şi mai bate capul cu politica. Nu există niciun fel de argumente pentru asemenea dogme. Hitler a fost un om neobişnuit, iar aceste prejudecăți ar putea fi foarte bine adevărate. Însă politicii sale i se poate da o explicație rațională, aceasta fiind modalitatea prin care noi construim istoria. Evadarea în irațional este, fără îndoială, mai uşoară. Responsabilitatea războiului poate fi pusă pe seama nihilismului lui Hitler, în locul greşelilor şi eşecurilor oamenilor de stat europeni, greşeli şi eşecuri pe care opiniile publice din țările lor le-au împărtăşit. În orice caz, erorile umane au, de obicei, un mai mare rol în istorie decât amoralitatea. Oricum, aceasta este o dogmă rivală care merită dezvoltată fie şi numai ca exercițiu academic. Bineînțeles că natura şi obiceiurile lui Hitler au jucat rolul lor. Pentru el era uşor să amenințe şi greu să accepte compromisuri. Dar asta nu înseamnă că el a prevăzut sau a plănuit în mod deliberat dominația europeană pe care părea că o realizase în 1942. Toți oamenii de stat îşi propun să învingă, iar amploarea victoriilor îi surprinde adeseori.

S-au găsit cauze raționale pentru declanşarea deliberată, de către germani, a războiului în 1939. Una dintre acestea este de natură economică: o altă dogmă, de data aceasta de tip marxist brut. Refacerea industrială, s-a sugerat, punea Germania în fața unei crize de supraproducție. Datorită zidurilor tarifare ale celorlalte Puteri, ea trebuia să cucerească noi piețe sau să sucombe. Există puține dovezi în sprijinul acestei dogme. Problema Germaniei era inflația creditului, nu supraproducția, aşa cum Schacht atenționase atunci când a demisionat, în 1938. Erau prea mulți bani de

hârtie şi prea puțină forță productivă pentru a-i absorbi. Producția făcea față cu greu efortului, nu gâfâia datorită propriului exces. Când a venit războiul, cuceririle Germaniei departe de a furniza piețe de desfacere au fost exploatate cu lăcomie pentru maşina de război. Fiecare țară-satelit, cu excepția Ungariei, avea mari sume de primit de la Berlin la sfârşitul războiului cu alte cuvinte, germanii importaseră prea mult şi exportaseră prea puțin. Chiar şi aşa, producția germană de armament a fost micşorată în 1940 şi, din nou, în 1941. Constrângerile erau prea mari. Din acest motiv, argumentul economic era împotriva războiului, nu în favoarea acestuia. Sau, în cel mai bun caz, argumentul se autoanula. Germania avea nevoie de prada de război doar pentru a duce războiul cu mai mult succes.

Înarmarea germană în sine reprezintă un al doilea motiv posibil pentru care Germania trebuia să declanşeze războiul. Germania avea o preponderență asupra celorlalte state în această privință, primordialitate care, treptat, avea să fie însă pierdută. Hitler însuşi a folosit acest argument, dar numai în vara lui 1939, când se angajase deja pe drumul războiului. Acest motiv nu era mai serios decât celălalt argument al lui Hitler: dorea încheierea războiului pentru a se putea dedica creației artistice. Anterior, el susținuse, cu mai mult temei, că preponderența germană va atinge nivelul său maxim între 1943 şi 1945; dar, ca şi celelalte numere, acestea însemnau de fapt „anul acesta, anul următor, cândva...". Generalii germani cei mai calificați să judece au argumentat vehement împotriva războiului în 1939, pe motive tehnice; cu cât erau mai calificați, cu atât opoziția lor era mai fermă. Hitler nu le-a negat argumentația, ci a respins-o ca irelevantă. El intenționa să reuşească fără război sau, în orice caz, doar cu un război fără însemnătate, care cu greu să poată fi deosebit de diplomație. El nu intenționa un război major. Din această perspectivă, nu conta dacă Germania

nu era echipată pentru confruntare. Hitler a eliminat deliberat „înarmarea în profunzime", pentru care existau presiuni din partea consilierilor săi tehnici, nefiind interesat să pregătească un război îndelungat împotriva Marilor Puteri. El a ales în schimb „înarmarea la suprafață" o armată de prima linie, fără rezerve, potrivită doar pentru o lovitură rapidă. Sub conducerea lui Hitler, Germania era echipată pentru a câştiga un război al nervilor singurul război pe care îl înțelegea şi îi plăcea nu pentru a cuceri Europa. Marea Britanie şi Franța erau deja asigurate din punct de vedere strict defensiv şi, odată cu trecerea anilor, ar fi devenit din ce în ce mai asigurate. Însă şansa Germaniei, în condițiile unei atac imediat, rămânea. Nu se pierdea nimic prin trecerea timpului, iar din punct de vedere diplomatic erau multe de obținut. Când analizăm înarmarea germană, trebuie să ieşim din zonele mistice ale psihologiei lui Hitler şi să găsim un răspuns în domeniul realității. Şi acesta este limpede. Starea înarmării germane în 1939 ne oferă dovada decisivă că Hitler nu se gândea la un război general, ba chiar, probabil, nu se gândea la niciun fel de război.

Rămâne un motiv profund pentru care Germania ar fi putut căuta războiul în 1939. Balanța mondială se deplasa într-o direcție contrară intereselor germane, nu atât de mult în planul imediat al armamentelor, cât în privința rezervelor de forță economică. Germania era o Putere mai mare din punct de vedere economic decât Marea Britanie sau Franța, ba chiar uşor mai mare decât amândouă puse laolaltă. Marea Britanie era considerată încă o Mare Putere, iar Franța era pe punctul de a intra într-o categorie inferioară. Această balanță urma a se înclina din ce în ce mai clar în favoarea Germaniei. Imaginea era diferită dacă se lua în considerare şi restul lumii. Statele Unite aveau resurse economice mai mari decât cele trei Mari Puteri europene la un loc, iar această poziție urma a se consolida odată

cu trecerea timpului. Ar fi fost logic dacă Hitler ar fi încercat să unească Europa împotriva „pericolului american", însă el nu a procedat astfel. Din motive obscure probabil datorită ignoranței sale încăpățânate de austriac născut în centrul continentului –, el nu a luat niciodată Statele Unite în serios, în domeniul economic sau în cel politic. A presupus că, la fel ca Puterile occidentale, America era subminată de democrație, iar exhibițiile morale ale lui Roosevelt i-au sporit disprețul. Îi părea de neconceput că aceste exhibiții ar fi putut fi vreodată transpuse în realitate. Hitler nu a avut nici cea mai mică idee ce inamic formidabil a adus împotriva Germaniei atunci când a declarat război Statelor Unite. În decembrie 1941.

Pe de altă parte, dezvoltarea economică a Rusiei sovietice îl obseda pe Hitler. Era într-adevăr fulminantă. De-a lungul a zece ani, între 1929 şi 1939, în timp ce producția industrială a Germaniei crescuse cu 27%, iar a Marii Britanii cu 17%, cea a Rusiei sporise cu 400%, iar procesul era doar la început. Până în 1938, Rusia sovietică devenise a doua Putere industrială a lumii, fiind devansată doar de Statele Unite. Drumul era încă lung: populația ei era încă săracă, iar resursele abia se prefigurau. Însă Germania nu avea prea mult timp la dispoziție dacă dorea să nu fie copleşită, şi încă mai puțin dacă spera să cucerească Ucraina sovietică. Şi aici, din nou, ar fi fost logic ca Hitler să plănuiască un mare război împotriva Rusiei sovietice, însă, deşi a vorbit adesea despre un asemenea război, el nu l-a plănuit. Înarmarea germană nu a fost concepută pentru un asemenea război. Înarmarea superficială a lui Hitler fusese gândită doar pentru a întări poziția germană într-un război diplomatic al nervilor. Chiar înarmarea profundă pe care o doreau generalii germani ar fi dat Germaniei posibilitatea să lupte doar într-un război epuizant pe frontul apusean, aşa cum se desfăşurase confruntarea în timpul primului război mondial.

Germanii au fost nevoiți să improvizeze precipitat atunci când au pornit războiul împotriva Rusiei sovietice în iunie 1941 şi nu au reuşit să obțină o victorie rapidă decisivă în mare măsură pentru că neglijaseră complet pregătirea unui sistem de transport adecvat unui război de asemenea natură. În final, este greu de spus dacă Hitler a luat în serios proiectul războiului împotriva Uniunii Sovietice sau dacă aceasta a fost o iluzie atractivă prin care el a sperat să-i hipnotizeze pe oamenii de stat occidentali. Dacă l-a luat în serios, atunci războiul declanşat în 1939 unul nu împotriva Rusiei sovietice, ci împotriva Puterilor occidentale, cu Germania şi Rusia cvasi-aliate nu mai poate fi explicat. Sau, mai exact, reapare vechea explicație simplă. Războiul din 1939, departe de a fi premeditat, a fost o greşeală, rezultatul erorilor diplomatice ale ambelor părți.

Hitler a contribuit puțin la evoluțiile diplomatice din perioada aprilie-august 1939. La fel ca în ocaziile anterioare, el s-a mulțumit să se pregătească şi să aştepte, încrezător că obstacolele se vor dezintegra cumva dinaintea sa. Exemplul crizei cehe i-a stat tot timpul în minte. Trebuise să facă față unei armate ceheşti puternice şi unei alianțe aparent ferme între Franța şi Cehoslovacia. În final francezii au cedat, la fel şi cehii. Urma ca lucrurile să se desfăşoare asemănător şi în privința Poloniei. El le-a spus liderilor occidentali: „Opozanții noştri sunt nişte biete creaturi [mici viermi]. I-am văzut la München". Nu-şi mai făcea probleme în privința francezilor. Ştia că aceştia vor merge unde îi vor conduce britanicii, acționând totuşi ca o piedică în calea războiului. De această dată britanicii trebuiau să decidă mai direct, iar el se aştepta ca hotărârea lor să fie în favoarea concesiilor. S-a aşteptat ca şi polonezii să renunțe fără război? La această întrebare este mai greu de răspuns. La 3 aprilie, forțelor armate li s-a comunicat să fie pregătite pentru a ataca Polonia în orice moment

după 1 septembrie, însă cu asigurarea că aceasta se va întâmpla numai dacă Polonia ar fi fost izolată o asigurare pe care Hitler a repetat-o într-o formă şi mai explicită la 23 mai{210}. Însă aceste pregătiri erau necesare indiferent de modul în care Hitler urmărea să-şi croiască drum, prin război sau ameninţări. Ele nu ne spun nimic despre intenţiile sale reale, asta în cazul când acestea erau deja stabilite. Pregătirile se potriveau perfect pentru războiul nervilor. Aceasta este provocarea pe care Hitler a făcut-o în mod clar. La 28 aprilie, el a repudiat, în acelaşi timp, pactul de neagresiune cu Polonia din 1934 şi înţelegerea navală anglo-germană din 1935. În aceeaşi zi el s-a adresat *Reichstag*-ului. A reamintit ofertele sale pentru Polonia şi a denunţat provocarea poloneză: germanii doreau să reglementeze chestiunea Danzig-ului prin negocieri libere, iar polonezii au răspuns bazându-se pe forţă. El era gata să facă o nouă înţelegere, dar numai dacă polonezii îşi schimbau atitudinea, adică dacă renunţă la Danzig şi la alianţa lor cu Marea Britanie. A vorbit despre britanici în termeni foarte diferiţi: a lăudat Imperiul Britanic ca un „factor de o valoare inestimabilă pentru întreaga viaţă economică şi culturală umană", a respins ideea de a-l distruge ca fiind „nimic altceva decât emanaţia unei dorinţe umane de distrugere cu totul arbitrară" şi aştepta cu căldură o nouă înţelegere atunci când britanicii vor reveni la intenţii mai bune. Şi în acest caz, preţul era acelaşi: concesii referitoare la Danzig şi abandonarea alianţei cu Polonia. Stabilindu-şi condiţiile, Hitler s-a retras în tăcere. Ambasadorii nu puteau ajunge până la el, situaţie oarecum similară şi cu cea a lui Ribbentrop. N-au mai existat contacte diplomatice ulterioare cu Polonia până la izbucnirea războiului, iar cu Marea Britanie niciunul nemijlocit până la mijlocul lunii august.

În consecinţă, decizia trebuia luată de britanici. Sau, mai exact, le era dictată de alianţa anglo-poloneză. Nu

puteau scăpa de ea chiar dacă ar fi vrut. Nu erau doar prizonierii propriei opinii publice. Ei au recunoscut că, evitând decizia, nu ar face altceva decât să se reîntoarcă la dificultățile anterioare. Erau pregătiți, chiar dornici să renunțe la Danzig, însă cu condiția ca Hitler să convină asupra păcii. El ar fi fost satisfăcut doar dacă primea Danzig-ul fără condiții. În orice caz, polonezii au refuzat să cedeze un centimetru. Britanicii au descoperit tardiv că Beck fusese „prea puțin sincer" cu privire la Danzig: el le dăduse impresia că nu era o problemă urgentă, când Hitler deja făcea presiuni în sprijinul pretențiilor sale. Ei au folosit acest fapt ca o scuză pentru a-i cere lui Beck să-i informeze corespunzător în viitor şi i-au reamintit că garanția va deveni operațională numai „dacă guvernul polonez va decide să reziste în cazul în care independența poloneză era «în mod clar» amenințată"{211}. Era o aluzie precaută că Marea Britanie nu se angajase să mențină *statu quo*-ul la Danzig. Beck era imperturbabil: „niciun *casus belii* nu va apărea în legătură cu chestiunea Danzig-ului, dacă germanii nu vor face apel la forță"{212} o perspectivă neplăcută din punctul de vedere britanic. De fapt, niciuna dintre părți nu a îndrăznit să discute deschis despre Danzig, de teama unui conflict. De aceea, nu s-a discutat nimic, fiecare tabără sperând să izbândească la momentul decisiv. Alianța formală, prefigurată în aprilie, nu a fost încheiată până la 25 august.

Prin modalități mai puțin directe, britanicii au făcut tot posibilul pentru a determina reținere în tabăra poloneză. În convorbirile pe teme militare dintre cele două țări, britanicii n-au promis nimic, pentru că în acel moment nu aveau nimic de promis. Era evident că polonezii nu contau pe ajutor militar direct. Era un motiv cu atât mai temeinic pentru a căuta să obțină asistență financiară. Însă în acest domeniu britanicii erau deosebit de încăpățânați. Polonezii au cerut un împrumut de 60 de milioane de lire în bani lichizi.

Britanicii au replicat la început că nu aveau *cash* şi puteau oferi doar credite, apoi au insistat ca aceste credite să fie cheltuite în Marea Britanie. În cele din urmă, după ce au redus suma la 8 milioane, au explicat că, deoarece fabricile de armament britanice lucrau la capacitatea lor maximă, creditul nu putea fi utilizat în niciun caz. Niciun ban britanic nu a mers spre Varşovia până la izbucnirea războiului; nicio puşcă sau o bombă britanică nu a ajuns în Polonia. Este greu de crezut că polonezii se mulţumeau cu explicaţia lui Halifax: „În eventualitatea unui război, una dintre cele mai puternice arme ale Marii Britanii trebuie să fie stabilitatea economică şi, în consecinţă, era esenţial ca aceasta să nu fie afectată”{213}. Acest comportament straniu a exprimat natura dual a politicii britanice. Britanicii erau la fel de interesaţi atât să-i modereze pe polonezi, cât şi să-l descurajeze pe Hitler. Speranţa lor era inutilă. Beck nu era Benes. După părerea acestuia, un singur pas pe drumul concesiilor urma să conducă inevitabil către un nou München. De aceea, nu s-a făcut niciun pas. Lordul Runciman nu avea nicio şansă să-şi facă bagajele pentru o nouă excursie continentală în 1939.

Britanicii au făcut apel la un alt expedient, care se dovedise util în anul anterior. Ei încă mai sperau că Mussolini ar putea fi folosit, la un moment dat, pentru a-l influenţa pozitiv pe Hitler. Şi această încercare era una fără sorţi de izbândă. Supărarea momentană a lui Mussolini atunci când Hitler a ocupat Praga a fost ultima manifestare a indignării sale. Acum el şi-a pus în practică propriul act de agresiune, transformând protectoratul asupra Albaniei într-o anexare deschisă. Aceasta a dus la o mare activitate diplomatică britanicii au garantat Grecia şi, fără vreun motiv special, România, iar negocierea unei alianţe cu Turcia a fost sortită să nu se materializeze niciodată. Asemenea acţiuni, deşi au sporit volumul de hârtii al ministerelor

de externe, au avut o relevanță redusă pentru marea problemă a Germaniei. Italia, aidoma Franței, se afla acum în linia a doua: soarta ambelor țări era determinată de acțiunile marilor lor parteneri. Francezii s-au repezit să repudieze pretențiile italiene privitoare la Africa de Nord. Italia reprezenta un oponent pe măsura lor, pe care erau pregătiți să-l sfideze. Mussolini, la rândul său, a făcut în cele din urmă pasul decisiv spre o alianță formală cu Germania. „Pactul de Oțel" a fost semnat la 22 mai, cele două țări angajându-se să ducă războiul în comun. Fără îndoială că Mussolini a sperat că Pactul îi va oferi un cuvânt de spus în privința acțiunilor germane. Din moment ce era rugat să sprijine Germania în război, el a sperat că va putea hotărî data izbucnirii războiului şi a încercat să insiste că Italia putea fi pregătită de război abia în 1942 sau 1943. Germanii au acordat puțină importanță Pactului. Ei l-au încheiat aproape accidental, ca un premiu de consolare pentru eşecul realizării unei Triple Alianțe cu Japonia.

Extremul Orient reprezintă un factor încă dificil de estimat în diplomația anului 1939. În mod clar existau legături între situația din Europa şi cea din Extremul Orient. Însă care erau acestea? Japonezii se aflau în război cu China, amenințau interesele străine în zonă, în special cele britanice. Evident că britanicilor le-ar fi plăcut să-şi încheie conturile cu Europa pentru a-şi apăra poziția din China, însă este greu de stabilit cât de mult a influențat acest aspect evoluția practică a politicii lor. Pe de altă parte, germanii doreau să sporească dificultățile britanicilor în Extremul Orient, iar japonezii pe cele din Europa. A fost o încleştare de forțe între cele două Puteri „agresoare", câştigată de japonezi. Germanii au încercat să transforme Pactul Anti-Comintern într-o alianță împotriva tuturor inamicilor. Japonezii au fost de acord să coopereze doar împotriva Rusiei. Neîndoielnic că ei au sperat să obțină concesii de la britanici fără a recurge la război. Poate că erau descurajați de gândul la

flota americană. Mai presus de toate, s-au îndoit că o alianță generală va fi urmată de un război în Europa, ci mai degrabă de un nou München pe seama Poloniei, iar ei ar fi fost lăsați singuri împotriva britanicilor. Negocierile dintre Germania şi Japonia n-au dus la niciun rezultat. Japonezii au stors concesii de la britanici, care au acceptat imediat. Conflictul din Extremul Orient era amânat, ceea ce a făcut mai probabil conflictul din Europa.

Mai exista un obstacol în fața cooperării dintre Germania şi Japonia, deşi niciuna dintre părți nu l-a scos în evidență. Japonezii doreau sprijin împotriva Rusiei sovietice. Germanii, altădată avocații cei mai fervenți ai anti-comunismului, se îndreptau acum în direcția opusă. În momentul în care Polonia a devenit ținta imediată a ostilității germane, Rusia sovietică era transformată în mod automat într-un posibil stat neutru, dacă nu chiar unul aliat. Ruşii nu erau importanți doar pentru Germania. Orice Putere europeană trebuia să-i ia în considerare. Acesta a fost un eveniment epocal. Anul 1939 a adus cu el izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Dintr-o perspectivă mai lungă, ar putea părea chiar mai semnificativ faptul că acest an a adus cu sine recucerirea de către Rusia a statutului de Mare Putere, pentru prima dată după 1917. După revoluția bolşevică, Rusia sovietică reprezentase adesea o „problemă", iar comunismul internațional fusese un pericol politic, în orice caz unul potențial. Însă Rusia sovietică nu contase ca Mare Putere. Când Litvinov a înaintat propuneri la Liga Națiunilor, el avea aerul unui purtător de cuvânt al altei planete. Puterile occidentale nu s-au gândit nicio clipă în mod serios la cooperarea cu Rusia sovietică, în ciuda Pactului franco-sovietic. Nici occidentalii, şi nici germanii nu se aşteptau la o intervenție sovietică în timpul crizei cehe din 1938. Rusia sovietică părea extrem de îndepărtată. Acest fapt se datora în mare

măsură clivajului politic şi tradiției îndelungate, de ambele părți, a nerecunoaşterii *de facto.* De asemenea, exista o bază practică. Rusia sovietică fusese cu adevărat îndepărtată din Europa cât timp existase „cordonul sanitar". Când ea a acționat, a părut a o face din exteriorul continentului, dintr-o poziție asemănătoare cu a Japoniei sau a Statelor Unite. Acest lucru s-a schimbat din momentul în care s-a pus problema Poloniei. Europa ajunsese la uşa Rusiei. Indiferent dacă îi plăcea sau nu, aceasta din urmă devenise din nou o Putere europeană.

Ce rol urma să joace Rusia acum că se reîntorsese în Europa, sau Europa se reîntorsese la ea? Toate țările şi-au pus această întrebare fundamentală. Britanicii s-au întrebat, la fel francezii, polonezii şi germanii. Ruşii înşişi s-au întrebat în mod persistent. Era imposibil să se prevadă de la început răspunsul, sau chiar să se formuleze variante. Multe chestiuni politice au antecedente îndelungate. Oamenii de stat îşi pot utiliza experiența anterioară şi pot acționa în funcție de direcțiile deja stabilite. În această privință existau câteva antecedente, însă ele erau de o asemenea manieră încât au condus într-o direcție greşită înapoi către momentul izolării şi retragerii ruseşti. Aceste precedente înşelătoare au avut oarecare influență. Britanicii nu puteau scăpa de obişnuința de a trata Rusia sovietică drept o Putere de importanță redusă. Ruşii erau încă tentați să presupună că puteau întoarce spatele Europei atunci când doreau. Avantajul era de partea germanilor. Ei aveau un precedent, ca să spunem aşa, sub forma tratatului de la Rapallo şi a prieteniei ulterioare sovieto-germane. Însă vremurile se schimbaseră. La Rapallo, două Puteri înfrânte şi temătoare au convenit să nu fie împinse una împotriva celeilalte. Era greu de folosit acest exemplu pentru a înțelege relațiile dintre țările care acum erau cele mai Mari Puteri de pe continentul european. Încă o dată, Hitler s-a mulțumit să aştepte

pentru ca evenimentele să-i ofere o politică de urmat. Anti-comunismul a fost atenuat în Germania, locul său fiind luat de anti-semitism. S-au făcut aluzii că germanilor le-ar fi plăcut să-şi sporească comerţul cu Rusia sovietică sau chiar să-şi îmbunătăţească relaţiile politice, însă partea germană nu a făcut nicio încercare de a oferi detalii în privinţa formei pe care o putea lua această îmbunătăţire, iar ruşii erau chiar şi mai reticenţi. Iniţiativa a rămas pe seama altcuiva.

Francezilor, la celălalt capăt al scalei, le era clar ceea ce doreau: trebuia să existe o alianţă militară directă între Rusia sovietică şi Puterile occidentale. Francezii nu credeau că Hitler se va linişti şi, de aceea, nu-şi făceau probleme că alianţa cu sovietele ar putea constitui un motiv de provocare. Ei considerau că Hitler ar putea fi descurajat doar printr-o demonstraţie copleşitoare de forţă, iar alianţa cu sovieticii ar fi contribuit la realizarea unui asemenea act. Dacă demonstraţia eşua şi se ajungea la război, ameninţarea rusească ar fi divizat din nou forţele germane, aşa cum făcuse în 1914. Iar dacă atacul german era îndreptat împotriva Rusiei, francezii ar fi rămas în siguranţă în spatele liniei Maginot. Francezii nu s-au gândit la obiecţiile poloneze, sau mai degrabă acestea i-au determinat şi mai mult. Obligaţiile franceze faţă de Polonia erau la nivelul lor cel mai scăzut. Trădarea Poloniei distrusese orice posibilitate pentru un front răsăritean în timpul crizei cehe, iar francezii erau acum gata să plătească ingratitudinea poloneză cu aceeaşi monedă. Gamelin avea o părere proastă despre armata poloneză şi a înclinat, deşi după multe ezitări, să o considere sub nivelul celei sovietice. Dacă Polonia folosise scuza alianţei franco-sovietice pentru a repudia propria sa alianţă cu Franţa, cu atât mai bine din punctul de vedere francez. Scăpaseră de o povară şi obţinuseră un avantaj. La 10 aprilie, Bonnet i-a spus ambasadorului sovietic că ar trebui stabiliţi termenii unei cooperări militare şi a adăugat: „Va trebui

atunci să stabilim atitudinea pe care să o adoptăm în cazul în care România sau Polonia refuză acest ajutor”{214}. Era o soluție simplă, dar, din nefericire pentru francezi, imposibilă. Ei puteau desconsidera alianța lor cu Polonia, însă nu o puteau desconsidera pe cea cu Marea Britanie, de care depindea întreaga lor poziție în lume. Alianța anglo-poloneză era o catastrofă pentru Franța. Deoarece britanicii nu aveau vreo forță proprie disponibilă pentru un război continental, alianța era de fapt o garanție britanică, în sensul că Franța nu-i va părăsi pe polonezi aşa cum făcuse cu cehii. Însă exact asta voiau francezii să facă. Odată ce calea de scăpare le era blocată, singura lor speranță era aceea de a-i trage pe britanici într-o alianță şi cu Rusia sovietică.

Impulsurile nu au venit numai din partea Franței. Necesitatea unei alianțe cu sovieticii era evidentă pentru orice observator britanic competent, imediat după ce s-a acordat garanția pentru Polonia. Churchill a subliniat acest lucru în Camera Comunelor, la 3 aprilie:

> „A ne opri aici, cu o garanție pentru Polonia, ar însemna să ne blocăm într-un teritoriu al nimănui, sub focul ambelor linii de tranşee şi fără niciun fel de refugiu... Dacă am început să creăm o Mare Alianță împotriva agresiunii, nu ne putem permite să eşuăm...
>
> Cea mai mare greşeală, pe care nimeni nu presupune că am putea-o face, ar fi să descurajăm şi să înlăturăm orice cooperare naturală pe care Rusia sovietică simte, ținând cont de propriile sale interese, că este necesar să o permită”{215}.

Lloyd George a vorbit chiar mai răspicat:

> „Dacă înaintăm fără ajutorul Rusiei, vom intra într-o capcană. Ea este singura țară ale cărei arme pot fi utile acolo... Dacă Rusia nu a fost introdusă în chestiune datorită unor sentimente pe care le au polonezii, în sensul că ei nu-i doresc pe ruşi acolo, atunci trebuie să ne declarăm condițiile; şi dacă polonezii nu sunt pregătiți să accepte singurele condiții prin care noi îi putem ajuta cu succes, atunci responsabilitatea trebuie să le revină”.{216}

Aceste argumente au venit în repetate rânduri şi de pe băncile opoziției. Grupurile conflictuale din Partidul Laburist se puteau reuni în special pe principiul alianței cu Rusia sovietică unii din motive militare practice, alții datorită principiului socialist. Argumentul practic era într-adevăr aproape irezistibil. El se găsea pe hartă pentru toți cei care doreau să-l vadă, iar criticii lui Chamberlain au început pentru prima oară să capteze efectiv atenția opiniei publice. Anterior, ei păreau a susține un război ideologic împotriva lui Hitler, iar acum Chamberlain părea a practica o distanțare ideologică față de Uniunea Sovietică. Acest criticism din partea opoziției l-a împins neîndoielnic pe Chamberlain spre negocieri cu Moscova, dar în acelaşi timp i-a sporit neîncrederea. Guvernul britanic urma să fie discreditat oricum, indiferent de rezultat. Dacă negocierile eşuau, guvernul urma să poarte responsabilitatea. Dacă reuşeau, Churchill, Lloyd George şi laburiştii aveau să fie reabilitați. Chamberlain era un adversar redutabil, cel puțin în politica internă, iar când îşi arunca privirea înspre Kremlin, vedea acolo fețe care îi reaminteau de cele din primele bănci ale opoziției.

Există şi alte considerente care au determinat ezitarea guvernului britanic. Cu moralismul vehement al unui beţiv dezalcoolizat, cei care nu avuseseră scrupule în a-l părăsi pe Benes se simțeau acum obligați să observe fiecare capriciu al lui Beck. Britanicii garantau drepturile unor națiuni mici. Cum puteau ei să înlăture obiecțiile polonezilor, care nu doreau să se implice în relații cu Rusia sovietică? Halifax a subliniat acest aspect în Camera Lorzilor: „Politica noastră este întemeiată pe principiul că drepturile statelor mai mici nu pot fi date la o parte de către cele mai puternice, că forța nu trebuie să fie factorul decisiv în relațiile dintre popoare şi că negocierile nu trebuie minimalizate sau reprimate prin constrângere”{217}. Guvernul britanic nu

gândea, precum criticii săi, în termenii unui război inevitabil, nici măcar nu urmărea să-l „descurajeze” pe Hitler printr-o copleşitoare demonstrație de forță. El căuta să facă o demonstrație morală, iar efectul moral al alianței cu Rusia sovietică ar fi fost pierdut dacă aceasta era însoțită de protestele statelor mai mici. Efectul moral favorabil ar fi putut chiar să-i revină lui Hitler. Acuzația de „încercuire” ar fi fost justificată. „S-ar spune că abandonând orice încercare de a rămâne imparțiali ne aliniem deliberat pentru un război între grupuri rivale de Puteri.” Italia, Spania şi Japonia ar fi ofensate, şi „nici nu trebuie uitat că Vaticanul consideră Moscova, chiar într-o mai mare măsură decât Berlinul, ca fiind Antichristul”{218}.

Guvernul britanic lupta să mențină pacea în Europa, nu să câştige un război. Politica sa era determinată de moralitate, nu de calcule strategice. Însă chiar moralitatea sa era strâmbă. El a recunoscut forța nemulțumirilor germane împotriva înțelegerii de la Versailles. Însă nu s-a gândit că Rusia sovietică ar putea fi prea puțin înclinată să mențină în Europa răsăriteană un *statu quo* care se baza în mod esențial pe cele două tratate umilitoare de la Brest-Litovsk şi Riga. Ezitările ruseşti de a susține un front de pace i-a iritat pe britanici, însă orice dorință sovietică de a merge la război împotriva Germaniei i-ar fi alarmat şi mai mult. Ceea ce doreau ei era ca ajutorul rusesc să poată fi disponibil în orice moment, ca un robinet, şi numai ei, sau poate polonezii, să-l poată deschide. Halifax i-a explicat această atitudine lui Gafencu{219}, ministrul de externe român: „Este de dorit să nu înstrăinăm Rusia, dar să o menținem permanent în aşteptare”{220}. În acel moment, liderii sovietici îi suspectau pe britanici că plănuiesc să implice Rusia într-un război cu Germania, în timp ce ei ar fi rămas neutri, iar acuzația a fost repetată de către istoricii sovietici. Aceasta reprezintă o înțelegere eronată a punctului de vedere britanic.

Britanicii nu doreau deloc război: nici din partea lor împotriva Germaniei, nici din partea acesteia împotriva Rusiei. Rezultatul unui război general în Europa ar fi fost dezastruos din perspectiva britanicilor. Pentru că indiferent cine câştiga, Germania sau Rusia, şi orice se întâmpla, poziția Marii Britanii ca Mare Putere ar fi ieşit diminuată sau chiar distrusă. Exista un singur element comun în alianța anglo-poloneză. Ambele țări profitaseră de circumstanțele extraordinare în care se încheiase primul război mondial, cu Germania şi Rusia înfrânte. Polonia datora acestor circumstanțe independența ei iluzorie, iar Marea Britanie măreția şi autoritatea care, deşi nu la fel de iluzorii, puteau fi menținute cu efort minim. Ambele țări doreau ca lumea să rămână în nemişcarea statuată în 1919. Polonia refuza să meargă alături de Germania sau de Rusia. Britanicii refuzau să se gândească la victoria vreuneia dintre cele două țări. O cucerire bolşevică era respingătoare pentru cei mai mulți dintre englezi. În această privință, suspiciunile sovietice erau justificate. Dar această eventualitate părea îndepărtată. Britanicii se aşteptau ca germanii să învingă într-un război împotriva Rusiei singure, iar acest lucru, deşi poate mai puțin respingător, era chiar şi mai alarmant. O Germanie care să domine Europa de la Rin până la Urali s-ar fi întors brusc, credeau britanicii, împotriva imperiilor britanic şi francez. De aceea, când conducătorii sovietici i-au acuzat pe britanici de plănuirea unui război sovieto-german, aceştia s-au amăgit în două privințe, în primul rând, britanicii erau prea puțin afectați de „pericolul roşu” pentru a-i dori distrugerea într-un război, iar în al doilea rând, erau convinşi că germanii vor învinge prea uşor şi prea periculos.

Exista un motiv de teamă în privința Rusiei sovietice, care dădea frisoane oamenilor de stat britanici atunci când luau în considerare evoluții posibile: teama că ar putea sta deoparte în timp ce celelalte Puteri europene

s-ar sfărâma între ele. „Este esențial, dacă trebuie să fie război, să se încerce implicarea şi a Uniunii Sovietice, pentru că altfel, la sfârşitul războiului, Uniunea Sovietică, cu armata intactă şi cu Anglia şi Germania în ruine, va domina Europa.”{221} Era o altă versiune a politicii robinetului care putea fi închis sau deschis după dorință (cea britanică). Însă s-a presupus vreo clipă că sovieticii ar putea refuza rolul care li se atribuia? Britanicii au fost avertizați de nenumărate ori că Rusia sovietică şi Germania ar putea ajunge la o înțelegere. Sau că, în cel mai bun caz, Rusia sovietică ar putea sta deoparte în timp ce restul Europei dă de necaz. Au fost avertizați de către Seeds, ambasadorul lor la Moscova, au fost avertizați de către Daladier şi chiar, indirect, de către Göring, căruia îi displăcea perspectiva unei linii prosovietice în politica germană. Chamberlain, Halifax şi specialiştii din *Foreign Office* au rămas imperturbabili. Avertismentele au fost înlăturate în repetate rânduri ca „extrem de improbabile”{222}. Nu au văzut britanicii că, datorită alianței anglo-poloneze, ei se angajaseră deja să lupte în apărarea frontierelor Rusiei sovietice? Atunci cum au putut presupune că ajutorul sovietic era altceva decât un beneficiu neconvenit? Este imposibil de găsit un răspuns rațional la aceste întrebări. Dacă diplomația britanică a aspirat în mod serios să realizeze o alianță cu Rusia sovietică în 1939, atunci negocierile purtate au fost cele mai incompetente tranzacții după cele prin care lordul North a pierdut coloniile americane. Probabil că incompetența este o explicație prea simplă. Britanicii erau copleşiți de dificultățile poziției lor conceperea unei politici potrivite pentru o Putere mondială: pe de o parte doreau să întoarcă spatele Europei, iar pe de altă parte trebuiau să preia conducerea în afacerile europene. Ei au împărțit garanții în Europa răsăriteană şi au aspirat să realizeze alianțe militare. Însă ceea ce doreau în Europa era pacea şi revizuirea paşnică pe seama statelor pe care le

garantaseră. Nu aveau încredere în Hitler şi Stalin, însă au luptat pentru a obține pacea cu unul şi o alianță cu celălalt. Nu este surprinzător că au eşuat în ambele privințe.

Confuzia a fost accentuată prin diferențele personale de abordare. Chamberlain nu a dorit niciodată asocierea cu Rusia sovietică, decât în nişte condiții imposibile. El a fost împins de către Halifax, care el însuşi sceptic fusese împins de către Ministerul de Externe. Chiar şi specialiştii erau mai degrabă neîncrezători în privința lui Hitler decât aveau încredere în Stalin; şi, în timp ce vedeau cu rapiditate defectele alianței cu Rusia, rareori i-au văzut şi avantajele. Puține lucruri s-ar fi întâmplat dacă n-ar fi existat o presiune constantă în Camera Comunelor şi din partea opiniei publice, iar miniştrii au cedat în fața acestei presiuni nu pentru că au crezut că era bine, ci pentru că nu au putut concepe vreo alternativă. Însă opinia publică nu se afla în consens. Dorința unei alianțe cu sovieticii era mai zgomotoasă, dar ostilitatea față de Rusia sovietică, deşi mai puțin zgomotoasă, era probabil mai puternică, în special printre conservatorii din eşalonul al doilea. A existat o uşurare larg răspândită în momentul eşecului final într-adevăr, se înlăturase un obstacol psihologic din calea războiului. Consecința logică a politicii britanice, dacă poate fi imaginat un asemenea lucru, era neutralitatea sovietică, deşi britanicii au fost foarte indignați atunci când s-a concretizat această consecință.

Au avut liderii sovietici, de partea lor, un țel logic, clar de la început? Nimeni nu cunoaşte răspunsul, cu excepția, poate, a exilatului uitat, Molotov{223} însă este puțin probabil ca el să-l dezvăluie. Nu avem niciun fel de dovadă despre mecanismul intern al politicii sovietice. Nu ştim ce au raportat ambasadorii sovietici la Moscova şi dacă guvernul sovietic a citit rapoartele lor. Nu ştim ce şi-au spus unii altora liderii sovietici şi ce le-au spus experții lor tehnici. Acolo unde documentația lipseşte,

istoricul poate face doar speculații pornind de la aparențe sau de la propriile sale prejudecăți. Istoricii sovietici (care par la fel de prost informați ca şi noi) afirmă corectitudinea propriului lor guvern şi imoralitatea celorlalte. Din punctul lor de vedere, Rusia sovietică a luptat din toată inima pentru un front al păcii, Marea Britanie şi Franța au plănuit să o ademenească într-un război izolat împotriva Germaniei, iar Stalin a scăpat de acest pericol în ultimul moment, printr-o lovitură genială. Istoricii apuseni, luptând loial în războiul rece, văd lucrurile exact invers. Potrivit versiunii lor extreme, guvernul sovietic a fost hotărât tot timpul să încheie o înțelegere cu Germania şi a negociat cu Marea Britanie şi Franța doar pentru a provoca o propunere germană. Alternativ, Rusia sovietică negocia cu ambele tabere, privind cum ofertele îşi sporesc valoarea, până când a ales-o pe cea mai satisfăcătoare, în prima teorie, conducătorii sovietici căutau în mod deliberat să provoace un război în Europa, iar în cealaltă ei erau hotărâți, în cel mai bun caz, să nu fie atraşi în război. Deşi poate că există o undă de adevăr în aceste teorii, ele au un defect comun: atribuie liderilor sovietici prefigurarea evenimentelor ulterioare şi, oricât de ticăloşi au putut fi aceşti lideri, este îndoielnic că Diavolul şi-a împărțit cu ei prerogativele într-o asemenea măsură. Spre exemplu, se susține că guvernul sovietic ştia de la început că Hitler va porni războiul la 1 septembrie şi, de aceea, ruşii şi-au programat acțiunile pornind de la această dată. Poate că Hitler ştia asta, însă liderii sovietici nu. În această privință, ca şi în altele, istoricii ar trebui să țină minte vorbele înțelepte ale lui Maitland: „Este foarte greu să ne reamintim că evenimente care acum sunt departe în trecut au aparținut cândva viitorului".

Unele dintre planurile atribuite liderilor sovietici nu rezistă unei examinări atente. Spre exemplu, se susține în general că ruşii au tergiversat negocierile cu Puterile

occidentale astfel încât să provoace o ofertă atractivă din partea lui Hitler, la momentul decisiv. Schimbul de mesaje diplomatice ne arată că întârzierile au venit din partea Occidentului şi că guvernul sovietic a răspuns cu o viteză aproape incredibilă. Britanicii au făcut prima lor sugestie tentantă la 15 aprilie, iar contrapropunerile sovietice au venit două zile mai târziu, la 17 aprilie. Britanicii au avut nevoie de trei săptămâni înainte de a trimite un răspuns (la 9 mai); întârzierea sovietică a fost atunci de cinci zile. Britanicii au revenit după 13 zile, sovieticii din nou după cinci. Încă o dată britanicii au răspuns după 13 zile, iar guvernul sovietic a replicat în 24 de ore. După aceea ritmul s-a iuțit. Britanicii au încercat din nou după cinci zile, iar guvernul sovietic a răspuns în 24 de ore. În continuare, britanicii au avut nevoie de nouă zile, iar sovieticii de două. Încă cinci zile pentru britanici şi numai una pentru ruşi. Opt zile de partea britanică; răspuns sovietic în aceeaşi zi. Întârziere britanică de şase zile; răspuns sovietic în aceeaşi zi. Cu aceasta schimbul de mesaje s-a încheiat. Dacă aceste date înseamnă ceva, atunci britanicii erau cei care doreau să tergiverseze lucrurile, ruşii fiind dornici să încheie înțelegerea. Există şi o altă dovadă că britanicii au tratat negocierile într-un mod accidental, mai mult pentru a linişti opinia publică decât pentru a realiza ceva. Anthony Eden s-a oferit să meargă la Moscova cu o misiune specială, însă Chamberlain i-a respins oferta. Un diplomat din Ministerul de Externe care a fost trimis la Moscova cu nişte scopuri obscure (cu certitudine nu pentru a încheia o alianță) a scris cu inima uşoară o scrisoare către casă, la 21 iunie: „Îndrăznesc să spun că nu vom ajunge la niciun rezultat în final. Când spun «în final», mă gândesc la remarca lui Naggiar [ambasadorul francez], din această după-amiază, că el probabil va atinge vârsta limită şi va fi pensionat înainte ca eu să fiu rechemat de la Moscova”{224}. Ar fi scris diplomatul în acest mod

iresponsabil dacă el şi superiorii săi ar fi considerat alianța cu sovieticii ca fiind cea care făcea diferența dintre pace şi război?

Există şi un alt aspect curios legat de aceste negocieri. Ele s-au desfăşurat cu o lipsă de confidențialitate remarcabilă chiar şi pentru o perioadă când diplomația secretă de modă veche dispăruse pretutindeni. Toate negocierile mai mult sau mai puțin oficiale dinaintea celui de-al doilea război mondial erau o chestiune publică. Trebuiau folosiți trimişi ciudați şi nepotriviți atunci când se dorea ca secretul să fie păstrat cu adevărat. Însă detaliile de obicei nu ies brusc la iveală. În negocierile anglo-sovietice, în orice caz, ele ajungeau în presă înainte de a ajunge la cealaltă parte iar când nu ajungeau în presă, le parveneau germanilor. Scurgerile de acest gen sunt aproape imposibil de trasat cu acurateţe şi este riscant să deduci prea mult din ele. Se pare că, atât cât ne putem da seama, guvernul sovietic era sursa de la care presa primea informațiile, în mare măsură spre supărarea părții britanice. Ofertele sovietice erau întotdeauna publicate imediat, iar propunerile britanice numai după ce erau comunicate Moscovei. Pe de altă parte, ministrul german de externe a primit informații de la o „sursă de încredere", uneori înainte ca acestea să ajungă în presă şi adeseori înainte ca ele să fie cunoscute la Moscova. De aceea, această sursă de încredere trebuie să fi fost cineva din cadrul Ministerului de Externe britanic, acționând la ordin sau trădând germanilor secrete din proprie inițiativă. Din aceste fapte se pot extrage, cu precauție, anumite concluzii. Guvernul sovietic nu putea fi interesat să informeze sau să influențeze propriul popor; opinia publică sovietică putea fi manevrată printr-o simplă înclinare a capului. Scurgerile de informații vizau atunci opinia publică britanică, probabil cu intenția de a forța mâna guvernului britanic. Acest lucru ar implica faptul că guvernul sovietic dorea cu adevărat alianța. El ar fi

putut să joace într-un joc politic mai elaborat, sperând să provoace în Marea Britanie o răsturnare care ar fi adus stânga la putere. Însă chiar şi acest eveniment ar fi fost de dorit pentru a asigura alianța. „Sursa de încredere" din Londra, pe de altă parte, trebuie să fi căutat să îi alarmeze pe germani şi să determine astfel un compromis anglo-german, asta dacă exista vreo intenție politică în această acțiune. Bineînțeles că ar putea fi şi explicații mai cinice. Poate că ruşii au dorit doar să-şi demonstreze propria rectitudine, aşa cum au făcut adeseori în ocazii ulterioare, iar informatorul din Londra poate că acționa doar din motive de interes personal. Singurul lucru pe care îl putem afirma cu certitudine este că erorile nu au fost făcute toate de către o singură tabără.

Speculațiile pot prolifera dacă uităm finalul poveştii şi încercăm să reconstruim imaginea sovietică despre lume. Fără îndoială, oamenii de stat sovietici erau foarte suspicioşi în privința tuturor Puterilor străine şi erau gata să fie, la rândul lor, lipsiți de scrupule. Ei au apreciat, semiconştient, că erau angajați pentru prima dată într-o serioasă luptă diplomatică. Politica externă fusese lăsată în seama unor comunişti din eşalonul al doilea – la început Cicerin{225}, apoi Litvinov (niciunul dintre ei membru al Biroului Politic) – în permanență după ce Troțki încetase să mai fie comisar al afacerilor străine la începutul anului 1918. La 3 mai 1939, Molotov l-a înlocuit pe Litvinov. Aceasta este considerată uneori o decizie în favoarea Germaniei. Este mai probabil să fi fost doar o recunoaştere a faptului că afacerile externe începuseră să conteze. Molotov era al doilea om după Stalin în Uniunea Sovietică. El a abordat relațiile externe nu numai cu suspiciune, dar şi cu acea grijă pedantă pentru acuratețe verbală care i-a distins pe bolşevici în disputele lor interne. Oricum, fără îndoială că el le-a luat pe acestea în serios. Nici nu pot exista prea multe îndoieli în privința motivației

primordiale a politicii sovietice: dorința Rusiei sovietice de a fi lăsată în pace. Sovieticii erau conştienți de propria lor slăbiciune, se temeau de o coaliție ostilă a statelor capitaliste şi erau dornici să-şi continue expansiunea economică. Erau de acord cu guvernul britanic în privința dorinței de menținere a păcii, diferențele situându-se în domeniul modalităților de realizarea a acesteia. Ei nu credeau că Hitler putea deveni paşnic dacă i se făceau concesii, ci susțineau că el ar putea fi descurajat doar printr-o etalare fermă a unei opoziții unite.

Existau şi alte motive de divergență. Deşi, spre deosebire de Hitler, sovieticii nu aveau o dorință arzătoare de a răsturna *statu quo*-ul, ei nu-l priveau nici cu mulțumire, şi nici cu entuziasm. Invitația de a acționa în favoarea situației existente i-a făcut să-şi dea seama cât de mult le displăcea aceasta. Ei ezitau să acționeze în vreun fel; dar dacă urmau să intervină în special dacă participau la un război n-ar fi făcut-o pentru a menține înțelegerile de la Brest-Litovsk şi Riga. S-ar fi reîntors în afacerile mondiale doar ca o Mare Putere, egală a Marii Britanii şi dominatoare a Europei răsăritene. Cele două părți aveau păreri diferite şi în privința estimării forței fiecăreia. Britanicii au presupus că Rusia sovietică va fi înfrântă decisiv în eventualitatea unui război cu Germania. De aceea, erau aproape la fel de dornici de a evita un război între Rusia sovietică şi Germania, ca şi de a evita un război între Germania şi ei înşişi. Ruşii au presupus că Marea Britanie şi Franța îşi vor putea menține pozițiile defensive, aşa încât un război în Occident îi va epuiza în egală măsură pe toți combatanții. Din acest motiv, dacă pacea generală preconizată eşua, ei puteau paria şi pe război, spre deosebire de britanici. Britanicii trebuiau să-i reziste lui Hitler dacă nu reuşeau să-l concilieze; ruşii puteau alege între pace şi război, sau cel puțin aşa şi-au imaginat. Libertatea de alegere sovietică exista şi într-un mod mai

formal. Britanicii se angajaseră deja în favoarea rezistenței prin alianța lor cu Polonia. Ruşii trebuiau să fie atraşi de una dintre tabere, însă era improbabil ca Anglia să izbutească asta prin tratamentul pe care Londra l-a utilizat în relațiile bilaterale, pentru a nu mai vorbi de obstinația cu care polonezii au refuzat să se gândească la asistența sovietică. Enumerarea acestor divergențe face ca negocierile să pară de la bun început sortite eşecului. Însă probabil că niciuna dintre părți nu a apreciat asta de la început, nici chiar, poate, până aproape de sfârşit. Ruşii au presupus că Puterile occidentale aveau o nevoie disperată de ajutor, ceea ce era adevărat. Britanicii au contat în sinea lor pe conflictul ideologic dintre fascism şi comunism, închipuindu-şi că guvernul sovietic se va simți flatat de orice semn de bunăvoință apuseană.

Modelul divergenței a fost stabilit încă de la început. Guvernul sovietic propusese o conferință a Puterilor doritoare de pace imediat după ce germanii au ocupat Praga. Britanicii au respins propunerea ca „prematură" unul dintre cuvintele lor favorite. În schimb au distribuit garanții statelor presupus amenințate. Guvernul britanic s-ar fi limitat la atât dacă ar fi fost lăsat în pace. Dar nu s-a întâmplat aşa. Miniştrii britanici au fost hărțuiți în Camera Comunelor. Erau chiar şi mai alarmați de ştirile privitoare la încercările guvernului francez de a încheia cu Rusia sovietică un pact de asistență mutuală. Aceasta era reacția franceză la modul în care se comportaseră britanicii în privința garanției acordate Poloniei. Britanicii se aflau în pericolul de a fi împinşi în alianța cu Rusia sovietică exact aşa cum francezii fuseseră forțați, în mare măsură împotriva voinței lor, să subscrie la independența Poloniei. Din acest motiv, britanicii erau nevoiți să preia conducerea dacă doreau să scape de pericol, iar negocierile lor cu Rusia erau, în mare parte, concepute pentru a preveni alianța directă pe care o doreau

francezii. La 15 aprilie, guvernul britanic i-a abordat cu reticență pe liderii comunişti de la Moscova: el a cerut o declarație în sensul că, dacă era atacat vreunul dintre vecinii Rusiei, „asistența guvernului sovietic va fi disponibilă, dacă va fi dorită, şi va fi acordată în maniera considerată a fi cea mai convenabilă". Şi aici, deşi cuvintele par uşor diferite, era vorba de acelaşi principiu unilateral aşa cum apăruse el în pactul cehoslovaco-sovietic şi care subminase politica sovietică în 1938. Atunci sovieticii puteau acționa numai dacă Franța acționa prima; acum ei urmau să acționeze numai dacă Polonia sau România sau unele state baltice binevoiau să-i invite. În 1938, probabil că sovieticilor le convenise scuza de a nu face nimic, însă după şase luni atitudinea lor se schimbase{226}. Deoarece „cordonul sanitar" se prăbuşise, ei s-au simțit dintr-odată în centrul evenimentelor. Nu erau interesați să susțină Polonia sau să ofere vreo manifestare morală împotriva lui Hitler. Ei doreau să-şi asigure din partea Puterilor occidentale un sprijin militar precis şi statornic în caz că Hitler ar fi atacat Rusia (prin Polonia sau mai direct{227}).

La 17 aprilie, Litvinov a trimis contrapropunerea sa: trebuia semnat un pact de asistență mutuală între Anglia, Franța şi Uniunea Sovietică pe o perioadă de cinci sau zece ani şi, în plus, pactul trebuia să ofere „toate modalitățile de ajutorare, inclusiv cele de natură militară, pentru toate statele est-europene situate între Marea Baltică şi Marea Neagră şi învecinate cu URSS, în cazul unei agresiuni împotriva acestor state"{228}. Era destul de neplăcut, din punctul de vedere al britanicilor, că guvernul sovietic îşi propunea să ajute Polonia fără o invitație preliminară iar propunerea de a ajuta statele baltice era chiar şi mai deranjantă. Britanicii au crezut că ruşii încercau doar să disimuleze ambiția lor „imperialistă", acuzație repetată adeseori de atunci, însă neliniştea sovietică în privința acestor state era reală. Ruşii se temeau de un atac german asupra

Leningradului, iar datorită superiorității navale a Germaniei în Marea Baltică, aceasta era o variantă plauzibilă. De aceea, au urmărit să-şi întărească poziția militară terestră prin controlarea statelor baltice; şi, ştiind foarte bine că aceste țări vor prefera probabil Germania Rusiei dacă erau supuse presiunilor, au dorit să se stipuleze că „asistența" sovietică ar trebui oferită fără invitație. Acest dispreț la adresa statelor mici era, fără îndoială, lipsit de scrupule însă, dat fiind faptul că Rusia manifesta ostilitate față de Germania, el decurgea din temeri reale. Marea Britanie garantase Polonia şi România; de aceea, dacă îşi ținea promisiunile, atunci în caz că Germania ataca Rusia sovietică, ea trebuia să meargă la război traversând una dintre aceste două țări. Nu exista niciun fel de angajament britanic față de statele baltice, aceasta fiind spărtura necesară unui atac german direct asupra Rusiei sovietice, cu Puterile occidentale rămase neutre. Respingerea de către britanici a propunerii sovietice i-a convins pe liderii sovietici că suspiciunile lor erau bine întemeiate. Aveau dreptate. Britanicii aveau un adevărat respect pentru independența statelor mici. Într-adevăr, în privința Belgiei ei şi-au manifestat acest respect în asemenea măsură încât au ajuns, alături de francezi, să suporte dezastrul strategic din mai 1940. Cu toate acestea, principalul motiv al opoziției lor era ezitarea de a lăsa decizia între pace şi război în mâinile sovieticilor. Polonezii puteau avea această decizie, statele baltice la fel, însă guvernul sovietic niciodată. „Guvernul Majestății Sale ar putea fi atras în război nu pentru apărarea vreunui stat mic european, ci pentru a sprijini Uniunea Sovietică împotriva Germaniei. În această chestiune, opinia publică din țara noastră... ar putea fi divizată."{229} Exact de acest lucru se temeau ruşii. Cu cât britanicii apărau mai mult independența statelor baltice, cu atât ruşii exercitau presiuni contrare, iar suspiciunea britanică devenea din ce în ce mai

puternică. Nicio înțelegere nu a fost convenită vreodată în această problemă, iar acest aspect a fost cel care, din punct de vedere tehnic, a blocat negocierile. Nu pentru că el ar fi fost atât de important în sine, ci pentru că reprezenta diferența fundamentală dintre cele două părți: britanicii doreau un pact care i-ar fi apărat pe alții şi l-ar fi descurajat pe Hitler fără război, în vreme ce ruşii doreau o alianță care să-i apere pe ei înşişi.

Britanicii s-au frământat două săptămâni după ce au primit răspunsul lui Litvinov. Ei au întrebat Polonia şi România ce înțelegere ar permite să se realizeze cu Rusia sovietică. Răspunsul a fost că pot face orice înțelegere doresc, cât timp aceasta nu implică Polonia sau România. Britanicii au mai încercat să facă apel la ingenuitatea diplomatică franceză. Bonnet, oricum, i-a liniştit. „În focul conversației", el i-a dezvăluit ambasadorului sovietic că Franța favoriza un pact de asistență mutuală. Britanicii au etalat în continuare o perseverență demnă de o cauză mai bună. La 8 mai, ei au propus ca, din perspectiva garanțiilor britanice față de Polonia şi România, „guvernul sovietic să dea asigurări că, în eventualitatea implicării Marii Britanii şi Franței în ostilități ca urmare a îndeplinirii acestor obligații, asistența guvernului sovietic va fi disponibilă imediat, dacă era de dorit, într-o manieră şi în termeni care ar putea fi convenițI". Din nou era vorba de concepția robinetului care putea fi deschis, „dacă era de dorit", de către britanici, dar nu sub control sovietic. Primirea acestei propuneri a coincis cu prima apariție a lui Molotov în funcția de comisar pentru afacerile externe, din nefericire nu o ocazie care să inspire încredere reciprocă. Atmosfera era schimbată, deşi Molotov a pretins că politica sovietică nu se modificase. Nu mai era nimic din comentariile de un umor fin ale lui Litvinov, nimic din zâmbetele largi sau pauzele voioase când era menționat numele lui „Beck" sau al altui polonez. În schimb, s-a produs o „chestionare fără

răgaz", ambasadorul britanic trebuind să treacă prin „cele mai ofensatoare momente". La 14 mai, Molotov a respins formal propunerea britanică şi a pretins „reciprocitate": trebuia să fie un pact de asistență mutuală, o garanție pentru toate statele est-europene, indiferent dacă doreau sau nu, şi „încheierea unei înțelegeri concrete privitoare la formele şi mărimea asistenței".

În acel moment, guvernul britanic a fost pe punctul de a renunța, din disperare sau din motive principiale. Nu este clar de ce s-a decis să încerce din nou. Bineînțeles, era în continuare ținta criticilor în Camera Comunelor. Lloyd George a spus, la 19 mai: „De luni de zile ne holbăm la dinții acestui splendid cal de dar... De ce nu ne hotărâm, şi asta fără a mai pierde vremea, să ajungem cu Rusia în aceiaşi termeni în care ne aflăm cu Franța?"{230}. Asemenea argumente, deşi convingătoare, aveau puțină importanță pentru Chamberlain şi conservatorii din eşalonul al doilea. Sau, mai exact, aveau efect contrar. Resentimentele împotriva Germaniei care urmaseră ocupării oraşului Praga se risipeau, iar mai vechea ostilitate față de Rusia sovietică îşi recăpăta vigoarea, mai ales după ce conducătorii sovietici nu s-au lăsat impresionați de condescendenta cerere britanică a ajutorului lor. „Încăpățânarea" sovietică a eclipsat agresivitatea lui Hitler. Pe de altă parte, problemele încă nu erau rezolvate. Nemulțumirile şi plângerile franceze au constituit probabil factorul decisiv în împingerea britanicilor înainte. Francezii au fost împovărați cu responsabilitatea privitoare la Polonia, însă au reuşit, datorită scrupulelor britanice, să nu se înregimenteze în tabăra sovietică. Pentru a face lucrurile şi mai rele din punctul francez de vedere, polonezii încercau cu insistență să extindă şi să actualizeze obligațiile alianței. Ei îşi propuseseră să obțină de la francezi acel angajament precis în privința Danzig-ului pe care britanicii îl evitaseră atâta timp. De asemenea, au cerut,

îndeajuns de plauzibil, ca alianța pe termen lung să fie completată şi întărită printr-o convenție militară. Daladier şi Bonnet s-au menținut pe poziție în privința amânării primului punct: chiar mai mult decât britanicii, ei considerau că era perfect rezonabil ca Danzig-ul să se reîntoarcă sub suveranitate germană. În schimb, aparent au fost de acord cu cel de-al doilea punct. Daladier i-a cerut lui Gamelin să negocieze o convenție militară, care a fost gata la 19 mai. Această convenție era frauduloasă. Ea urma să devină operantă numai după ce se realiza o înțelegere politică, iar aceasta din urmă a fost tergiversată. Promisiunile franceze ipotetice erau ele însele imperfecte. Gamelin a convenit ca „grosul" trupelor franceze să înainteze dacă Germania ataca Polonia. Polonezii au înțeles că „grosul" însemna întreaga armată franceză cu alte cuvinte, promisiunea unei ofensive franceze; Gamelin, cel puțin aşa s-a exprimat, înțelegea să angajeze doar acele forțe care se întâmplau să fie pe linia Maginot, adică o operațiune de frontieră.

Este ciudat că polonezii s-au mulțumit cu atât de puțin. Însă, plini de iluzii despre ei înşişi, au fost înşelați cu uşurință de către alții. Sau poate că nu s-au aşteptat niciodată că va izbucni un conflict pe scară largă, ei rămânând încrezători, până la sfârşit, că vor învinge în războiul nervilor. Bonnet era încântat de această acțiune evazivă. Daladier, ca de obicei, era ruşinat şi iritat de ceea ce făcuse. Exact în acel moment, Halifax a ajuns la Paris în drumul său către Geneva. El l-a găsit pe Daladier exasperat de polonezi şi gata de acțiune. Daladier dorea un pact direct de asistență mutuală cu Rusia sovietică. Când Halifax a obiectat că Marea Britanie şi Franța vor fi atunci angajate într-un război chiar dacă Germania atacă Rusia cu ajutorul sau cu aprobarea poloneză sau românească, Daladier a replicat: „Într-un asemenea caz, Franța va deveni implicată datorită pactului franco-sovietic, şi atunci ar fi cu

certitudine imposibil pentru noi [inclusiv Marea Britanie] să stăm deoparte”[231]. Nu era o perspectivă plăcută din punctul de vedere britanic. Ultimul lucru pe care ei îl doreau era să fie o a treia parte într-o alianță franco-rusească renăscută. Singura cale de scăpare era să accepte în principiu un pact de asistență mutuală, însă apoi să impună limite aplicării sale. Cabinetul britanic a convenit asupra acestui curs al acțiunii la 24 mai.

Negocierile cu Moscova îşi schimbaseră acum caracterul. Anterior britanicii negociaseră singuri, francezii aşteptând nerăbdători în culise. Din acel moment, fiecare pas a fost convenit mai întâi cu francezii, cu prețul unor întârzieri interminabile, în ciuda acestui lucru, francezii au sprijinit obiecțiile sovietice de câte ori au fost ridicate. Britanicii erau împinşi dintr-o concesie în alta. Ei au înghițit aproape fiecare bucățică a frazeologiei sovietice, de fiecare dată cu indecizie manifestă. Însă în chestiunea esențială nu au cedat. Au respins orice definiție a „agresiunii indirecte” care ar fi permis Rusiei sovietice, şi nu statului amenințat, să decidă că aceasta avusese loc: statele baltice nu urmau să fie ajutate împotriva voinței lor. Aparent, aceasta era o asigurare a independenței statelor mici. Diferența reală era mai profundă: britanicii ar coopera cu Rusia sovietică numai dacă Polonia ar fi atacată şi ar fi de acord să primească asistența sovietică altfel ruşii vor trebui să lupte singuri. Aceste negocieri brutale şi încăpățânate au durat două luni de la 27 mai până la 23 iulie. Punctul mort nu a putut fi depăşit. Apoi Molotov a schimbat abordarea, sugerând că ar trebui să înceapă discuții militare şi exprimându-şi speranța că problema „agresiunii indirecte” se va rezolva de la sine. Francezii au acceptat imediat. Ei fuseseră întotdeauna pregătiți să accepte condițiile politice sovietice dacă obțineau în schimb o cooperare militară fermă. Britanicii au cedat încă o dată fără a protesta.

Însă nu au renunțat la chestiunea esențială. Într-adevăr, dacă discuțiile militare progresează, „simțim că ne putem permite să adoptăm o linie cumva mai inflexibilă în vreo problemă căreia i-am ataşat întotdeauna o importanță capitală”{232}. Această linie mai inflexibilă nu s-a dovedit a fi necesară. Negocierile politice au fost suspendate şi nu au mai fost reluate niciodată în mod serios. Proiectul de tratat, atât de laborios conceput, era sortit să nu fie semnat niciodată. Misiunile militare britanică şi franceză au fost reunite fără grabă; apoi, cu aceeaşi relaxare, au plecat la Leningrad pe mare. S-a susținut că nu puteau traversa Germania cu trenul, iar o întâmplare ciudată a făcut ca avioanele să nu fie disponibile. Britanicii s-au comportat ca şi cum ar fi avut tot timpul din lume. Până când misiunile militare au ajuns la Moscova, criza finală se declanşase.

A existat vreun sens sau vreo bază în aceste negocieri interminabile? Este tentant să se considere că nu. Cu certitudine că evoluția lor a sporit la cote enorme suspiciunea reciprocă. Până la sfârşitul lui iulie, ruşii au devenit ferm convinşi că britanicii şi francezii încercau să-i atragă într-un război cu Germania, în timp ce ei ar fi rămas neutri. Îndeajuns de ciudat, britanicii, la rândul lor, nu au anticipat înțelegerea dintre Moscova şi Berlin. Ei au continuat să presupună că bariera ideologică era prea mare pentru a putea fi depăşită: chiar dacă liderii sovietici nu mai erau comunişti sinceri, Hitler, s-a crezut, nu-şi va atenua niciodată anticomunismul. Halifax a telegrafiat la Moscova, la 28 iulie: „Acum nu există pericolul unui colaps iminent în următoarele săptămâni critice”. Era această orbire scuzabilă? Ar fi trebuit să fie britanicii la fel de suspicioşi în privința unei eventuale înțelegeri ruseşti cu Germania, precum erau ruşii în privința unei eventuale apropieri engleze de Hitler? în această chestiune, erau suspiciunile ruseşti justificate? Nu există chestiuni mai controversate şi mai

confuze, şi asta datorită „înțelepciunii” căpătate după evenimente. Când s-au publicat documentele germane, păreau a exista dovezi că şi Marea Britanie şi Rusia sovietică păstraseră legătura cu Germania. Strigăte de jubilație s-au auzit din ambele părți, în sensul că acuzațiile reciproce de dezonoare erau bine întemeiate. Însă dovezile nu prea pot susține structurile elaborate care au fost construite pe baza lor. Inițiativele, cele care au fost, au venit din partea germanilor. Reprezentanții britanici şi sovietici nu au făcut altceva decât să asculte critic ceea ce li se comunica. Trebuie admis că niciuna dintre părți nu a atenționat-o pe cealaltă că tocmai fusese invitată să trădeze cauza comună şi poate că propriul lor comportament ar fi înlăturat orice motiv de nemulțumire. În acelaşi timp, discuțiile lor cu Germania aveau un rol asigurator suplimentar, nu reprezentau tema principală a diplomației lor.

Această afirmație se verifică în special pentru partea sovietică. Se pare că au existat întotdeauna unele elemente „progermane” printre experții sovietici oameni care anterior organizaseră înfloritorul comerț ruso-german, marxişti dogmatici cărora le displăcea asocierea cu „criminalii Antantei”, ruşi de modă veche care se gândeau doar la Asia şi doreau să întoarcă spatele Europei. Aceşti oameni erau receptivi la aluziile despre îmbunătățirea relațiilor ruso-germane, fiind gata să facă ei înşişi asemenea aluzii. Este puțin probabil că aceştia au aşteptat directive de la Kremlin, iar afirmațiile lor accidentale ne spun puține lucruri despre politica sovietică. Evenimentele ne relevă probabil mai mult. Extremul Orient era un factor care, probabil, a cântărit mult în stabilirea opțiunilor ruseşti, deşi, îndeajuns de ciudat, el nu a fost menționat niciodată în timpul negocierilor cu Marea Britanie şi Franța. Aceasta nu era o problemă cumva ipotetică, pentru viitor: Extremul Orient era în fierbere chiar în acel momentan vara lui 1939, forțele sovietice şi cele japoneze s-au ciocnit la

frontiera dintre Manciukuo şi Mongolia Exterioară. Incidentul s-a dezvoltat rapid într-un război pe scară largă, până când japonezii au fost înfrânți, în august, la Nomunhan, suferind aproximativ 18.000 de pierderi. Nu putea să fi fost convenabil pentru guvernul sovietic atunci când britanicii, interesați în acel moment de Europa, au recepționat impasibili umilința administrată de japonezi la Tientsin. În schimb, liderii comunişti ar fi primit foarte bine dacă le-ar fi aflat ştirile privitoare la eşuarea negocierilor dintre Germania şi Japonia. Sovieticii căutau securitate în Europa, nu cuceriri. Este surprinzător că nu au căutat-o mai devreme printr-o înțelegere cu Germania. Explicația este la îndemână: conducătorii sovietici se temeau de puterea germană şi nu aveau încredere în Hitler. Alianța cu Puterile occidentale părea un curs sigur atât timp cât sporea securitatea Rusiei sovietice, şi nu doar sporea obligația de a sprijini o Polonie refractară. Lipsindu-ne dovezile directe pentru a susține contrariul într-adevăr lipsa oricărei dovezi privitoare la politica sovietică –, putem bănui cu oarecare certitudine că guvernul sovietic s-a întors către Germania doar atunci când alianța cu vesticii s-a dovedit imposibilă.

Acesta a fost punctul de vedere împărtăşit chiar şi de către acei germani care susținuseră realizarea unor relații mai bune cu Rusia sovietică. Şi ei erau oameni de modă veche presupuşii urmaşi ai lui Bismarck, generalii şi diplomații care construiseră sistemul de la Rapallo. Ei au recunoscut că singurul lucru pe care îl puteau face era să aştepte o ocazie favorabilă. În plus, trebuiau să se mişte cu mare grijă în propria tabără. Hitler rupsese efectiv relațiile cu Rusia sovietică în 1934, iar după aceea nimeni nu îndrăznise deschis să pună sub semnul întrebării poziția anti-Comintern. În schimb, „pro-ruşii" au încercat să sublinieze atractivitatea comerțului cu sovieticii. Acesta se revitalizase cumva în perioada deziluzionării sovietice în privința Occidentului după

Conferința de la München. Însă după ocuparea Pragăi, relațiile comerciale sovieto-germane au cunoscut un nou declin. Experții comerciali din cele două țări doreau încă să coopereze şi s-au mai întâlnit ocazional. Fără îndoială că fiecare a atribuit inițiativa celorlalți, astfel încât să nu stârnească mânia stăpânilor lor. Prima acțiune serioasă s-a realizat abia la începutul lunii mai şi s-a datorat, fără îndoială, părții germane. Schulenburg, ambasadorul la Moscova, şi Weizsäcker, secretarul de stat, tânjeau amândoi după vechea politică de la Rapallo şi doreau să facă o „ofertă politică" majoră. La 26 mai 1939, Ministerul german de Externe a stabilit condițiile: Germania va media între Rusia şi Japonia şi va „acorda o atenție specială intereselor ruseşti" privitoare la Polonia{233}. Însă proiectul a fost anulat imediat, poate chiar la instrucțiunile lui Hitler: orice abordare „ar putea fi primită cu un hohot de râs homeric".

A urmat o prelungă perioadă de linişte. La 29 iunie, Schulenburg a încercat o abordare proprie. Nu a obținut nimic de la Molotov, cu excepția unei asigurări că Rusia sovietică dorea bune relații cu toate țările, inclusiv cu Germania. Apoi Ribbentrop a comunicat că era îndeajuns. Discuțiile comerciale oricum se reluaseră, iar spre sfârşitul lui iulie, Ribbentrop a folosit pretextul acestor discuții pentru a ridica şi subiecte politice. La 2 august, el i-a spus însărcinatului cu afaceri sovietic: „Nu există nicio problemă de la Marea Baltică la Marea Neagră care să nu poată fi rezolvată între noi"{234}. În ziua următoare, Schulenburg l-a găsit pe Molotov „neobişnuit de deschis" şi gata de cooperare economică. Din punct de vedere politic, Molotov era la fel de înverşunat ca întotdeauna: Germania, s-a plâns el, încuraja Japonia; o soluție paşnică la chestiunea poloneză depindea de Germania; „lipseau încă dovezile în privința schimbării de atitudine". Schulenburg a tras concluzia:

„Impresia mea generală e, în acest moment, că guvernul sovietic este hotărât să încheie o înțelegere cu Marea Britanie şi Franța, dacă acestea îndeplinesc toate dorințele sovieticilor... Va fi necesar un efort considerabil din partea noastră pentru a determina o inversare a cursului politicii guvernului sovietic”.{235}

Nu exista un alt *outsider* mai bun decât Schulenburg care să poată judeca politica sovietică, iar la 4 august el încă mai credea că se puneau bazele unei alianțe cu Puterile occidentale. Bineînțeles că Hitler poate deja aranjase totul printr-o relație personală cu Stalin, care scăpase detectării publice. Însă, dacă documentele au vreo semnificație, reconcilierea dintre Rusia sovietică şi Germania, departe de a fi plănuită pe termen lung, era în bună măsură o improvizație din partea sovieticilor şi aproape la fel din partea germanilor.

De asemenea, „conciliatorismul” britanic era în mare măsură improvizat, deşi exista o diferență: o înțelegere paşnică cu Hitler, cu prețul unor concesii considerabile, a fost întotdeauna țelul declarat al politicii britanice. Însă pentru a urmări acest obiectiv, oamenii de stat britanici au aşteptat să-şi îmbunătățească poziția de negociere fie prin asigurarea alianței cu Rusia sovietică, fie prin convingerea polonezilor că trebuie să renunțe la Danzig. Nu se obținuse nimic până la sfârşitul lunii iulie. De aceea, Chamberlain şi Halifax n-au întreprins nicio acțiune, exceptând generalitățile privind politica lor pe care le rosteau în discursuri. Şi Hitler aştepta tânjind după situația în care speranțele britanice în privința Rusiei sau Poloniei s-ar fi dovedit zadarnice. Astfel ar fi putut şi el să negocieze în condiții mai favorabile. Nu au existat niciun fel de contacte diplomatice oficiale anglo-germane de la sfârşitul lui martie până la mijlocul lui august. Henderson nu s-a întâlnit niciodată cu Ribbentrop, ca să nu mai vorbim de Hitler, iar cele câteva discuții cu Weizsacker n-au mers prea departe, în

special pentru că diplomatul german nu a îndrăznit. Ribbentrop s-a dovedit un obstacol aproape de netrecut. Ca ambasador la Londra înainte de a deveni ministru de externe, el îşi propusese bombastic realizarea reconcilierii anglo-germane. Eşuase, iar acum era hotărât să nu lase pe altcineva să reuşească acolo unde el fusese învins. Dirksen, succesorul său, nu a primit niciun fel de instrucțiuni, rapoartele sale erau ignorate, asta când nu erau chiar condamnate. Ribbentrop nu a ezitat niciodată să-i spună lui Hitler că britanicii vor ceda numai în fața amenințărilor, nu prin conciliere iar Hitler l-a crezut.

Aceste idei nu erau în general agreate în cercurile înalte naziste. Göring, deşi îi intimida pe mulți, dorea să evite războiul dacă acest lucru era în vreun fel posibil. El avusese destulă glorie în primul război mondial, iar acum trăia viața încântătoare a unui împărat roman din ultima perioadă a Imperiului. Îi plăcea să se considere purtătorul de cuvânt al generalilor germani, ei înşişi temători de război; şi, poate în presupusa lui calitate de conducător al economiei germane, el a înțeles că țara nu era pregătită să facă față unui război general. Contactele germane cu Rusia sovietică şi Marea Britanie au fost realizate de către experți economici o dovadă pregnantă că al doilea război mondial nu a avut cauze economice. Göring i-a abordat pe britanici în prima fază prin intermediul unor oameni de afaceri suedezi, pe care îi cunoscuse în timpul exilului său în Suedia. Răspunsul oamenilor de afaceri englezi a fost prompt. Aceşti intermediari se aflau pe un teren necunoscut, ei exagerând dorința de compromis a ambelor părți, aşa cum se întâmplă adesea când amatorii îşi încearcă şansele în ale diplomației. Răspunsurile refractare ale lui Halifax au definit destul de clar poziția britanică: vor fi puține dificultăți în îndeplinirea dorințelor germane odată ce Hitler îşi va manifesta dorința de pace. Aceasta semăna cu ceea ce spusese Halifax cu mult timp

înainte, în noiembrie 1937, şi definea în fond conflictul de bază dintre cele două părți. Ambele tabere aveau argumentații plauzibile. Britanicii puteau susține că nu mai avea niciun rost să-i facă concesii lui Hitler ba chiar ar fi fost extrem de periculos de vreme ce el doar îşi înăsprea amenințările după fiecare compromis. Hitler putea replica, la fel de îndreptățit, că i se făcuseră concesiile „rezonabile" de care vorbea Halifax numai atunci când începuse să amenințe, iar cazurile Austriei, Cehoslovaciei şi Danzig-ului erau relevante în acest sens. „Revizuirea paşnică", la care aspirau teoretic ambele părți, era o contradicție în termeni. Revizuirea era utilizată ca o cale de evitare a războiului, însă putea fi realizată doar prin metode care făceau războiul mai probabil.

Mediatorii suedezi neoficiali aveau puține de făcut, în ciuda eforturilor lor, deşi unul dintre ei, Dahlerus, a ținut să joace un rol important în criza finală. Wohitat, unul dintre principalii agenți economici ai lui Göring, a adus negocierile la un nivel mai practic. Wohitat era o personalitate importantă, care asigurase controlul economic german asupra statelor balcanice. El era oricând gata să discute despre nevoia Germaniei de materii prime şi despre penuria ei de capital, iar discuțiile sale se potriveau perfect cu viziunea multor englezi care acceptaseră doctrina momentului referitoare la cauzele economice ale războaielor. Wohitat a fost la Londra între 18 şi 21 iulie şi i-a întâlnit pe Sir Horace Wilson şi pe Hudson, secretar la departamentul comerțului exterior. Ambii englezi au subliniat avantajele pe care le-ar obține Germania dacă şi-ar schimba atitudinea agresivă şi ar realiza un târg cu Marea Britanie. Hudson i-a sugerat lui Wohitat perspectiva unui împrumut britanic considerabil un miliard de lire, potrivit unei relatări pentru a uşura dificultățile de dezarmare ale Germaniei. El a adăugat: „Danzig-ul într-o Europă mobilizată înseamnă ceva, iar

Danzig-ul într-o Europă dezarmată şi angajată în colaborarea economică înseamnă altceva”{236}. Wilson a realizat un memoriu, pe o hârtie cu antetul „Downing Street 10”, care, deloc surprinzător, a dispărut din arhivele britanice. Se propuneau un tratat anglo-german de neagresiune şi neintervenție, o înțelegere în privința dezarmării şi cooperarea în comerțul internațional. Un pact de acest gen „ar permite Marii Britanii să se elibereze de angajamentele ei față de Polonia”{237}. Se spune că Wilson era ignorant în privința relațiilor externe. Nimeni nu l-a acuzat vreodată de lipsă de loialitate față de superiorii săi politici şi este de neconceput ca aceste propuneri să fi fost făcute fără cunoştința sau aprobarea lui Chamberlain. Nici nu este surprinzător. Propunerile reprezentau programul de colaborare anglo-germană la care sperase întotdeauna Chamberlain. Însă chiar şi Wilson a subliniat foarte limpede că exista o condiție care trebuia îndeplinită mai întâi: chestiunile în dispută dintre Germania şi Polonia trebuiau reglementate prin negocieri paşnice.

Guvernul britanic poate fi iertat pentru continuarea accentuării avantajelor pe care Germania le-ar fi obținut urmând o politică de conciliere. Greşeala sa reală este alta: eşecul de a evidenția propria fermitate în cazul în care Hitler urma o evoluție în direcția contrară. Discursurile lui Chamberlain şi Halifax nu erau consistente; Hitler auzise remarci similare în anii anteriori şi ştia cât contaseră atunci. Nici nu era impresionat de negocierile prelungite cu Rusia sovietică. Semnarea imediată a unei alianțe probabil că l-ar fi zguduit; însă cele trei luni de pertractări i-au sporit încrederea în sine. Nevile Henderson rămăsese la Berlin şi este greu de crezut că ostilitatea sa față de polonezi fusese exprimată doar în scrisorile personale trimise acasă. Consilierii mai inteligenți nu lipseau. La începutul lunii iulie, contele von Schwerin, de la Ministerul de Război german, se afla în Anglia. El a

vorbit franc: „Hitler nu ia în considerare vorbele, ci doar faptele". Britanicii trebuiau să pună în scenă o demonstrație navală în Marea Baltică, să-l introducă pe Churchill în Cabinet şi să trimită o Forță Aeriană de Atac în Franța[238]. Acest sfat a fost desconsiderat. Oamenii nu-şi pot schimba natura, oricât de mult şi-ar modifica vorbele. Oamenii de stat britanici încercau să obțină un echilibru între fermitate şi conciliatorism, însă, pentru că erau ceea ce erau, inevitabil au stabilit unul greşit.

Discuțiile dintre Wohitat şi Wilson au oferit o imagine corectă a punctului de vedere al lui Chamberlain, însă n-au avut un impact semnificativ în Germania. Poate că Göring a fost impresionat de ele. Ribbentrop doar l-a admonestat pe Dirksen pentru că a permis desfăşurarea acestor convorbiri, şi este puțin probabil că Hitler a auzit ceva despre ele. Discuțiile dintre Hudson şi Wohitat, deşi mai puțin importante, au creat mai multă agitație. Informații despre acestea au ajuns în presă, aparent dinspre partea britanică[239]. Scopul acestei scurgeri de informații a rămas necunoscut. Poate că a fost vorba doar de gura bogată a lui Hudson; poate că a fost o încercare deliberată de a submina negocierile cu Rusia sovietică şi erau mulți din tabăra guvernamentală care doreau acest lucru. Dezvăluirile au transferat discuțiile în Camera Comunelor, iar Chamberlain, când a trebuit să răspundă, şi-a declarat propria hotărâre de a rezista în fața Germaniei într-un mod chiar mai puțin convingător decât până atunci. În acel moment, guvernul sovietic a ignorat povestea, iar mai târziu a scos-o la iveală ca o scuză convenabilă pentru propriile sale relații cu Hitler. Istoricul nu are nevoie să piardă timpul cu aceste acuzații reciproce. Britanicii şi ruşii priviseră cu simpatie abordările germane şi, până la sfârşitul lui iulie, britanicii urmăriseră cu mai mult interes decât ruşii tatonările germane. Însă negocierile pentru alianța dintre ei nu erau subminate de tentațiile

oferite de germani, ci de neputința de a cădea de acord. Britanicii doreau o demonstrație morală care le-ar fi permis să ajungă la o înțelegere cu Hitler în nişte condiții mai favorabile. Ruşii doreau o alianță militară precisă de asistență mutuală, care sau l-ar fi descurajat pe Hitler, sau i-ar fi asigurat înfrângerea. Britanicii se temeau pentru Polonia, iar ruşii pentru ei înşişi. O invazie germană în Rusia nu doar o înclinare a echilibrului european în favoarea Germaniei era coşmarul lor. Ei căutau aliați şi li se oferea doar pierderea libertății de acțiune de care încă dispuneau.

Ar fi contat oare atât de mult încheierea unei anume înțelegeri anglo-sovietice? Aliațele reprezintă ceva semnificativ dacă pun în cuvinte o comunitate reală de interese, altfel nu duc decât la confuzie şi dezastru, aşa cum au făcut aliațele Franței. Era de neconceput, în circumstațele anului 1939, ca britanicii să se angajeze ei înşişi, în mod decisiv şi fără a putea da înapoi, în favoarea Rusiei sovietice şi împotriva Germaniei. De asemenea, era la fel de neconceput ca ruşii să se angajeze ei înşişi în apărarea *statu quo*-ului. În ultimă instanță, Marea Britanie şi Rusia sovietică au devenit aliate, însă nu din convingere. Hitler le-a obligat, pur şi simplu, să se alieze. Până în 1941, Hitler şi-a pierdut vechiul său dar al răbdării, pornind în urmărirea unui al doilea țel înainte de a-l fi atins pe primul. În 1939, el era încă maestru în arta aşteptării. Unii germani ar fi putut să cedeze neliniştii şi să facă propuneri atractive Moscovei sau Londrei. Hitler a rămas liniştit. Negocierile anglo-sovietice nu au fost blocate de ofertele germane, ci de lipsa ofertelor. Negocierile fuseseră inițiate ca mişcare elaborată în cadrul războiului nervilor. Ele ar fi trebuit să zdruncine hotărârea lui Hitler. În schimb, i-au întărit-o. Hitler a pariat că negocierile vor eşua şi s-a dovedit încă o dată că avea dreptate. El nu s-a bazat pe cunoştințe sau informații raționale, ci, ca întotdeauna, pe al şaselea simț, care nu l-a trădat. Războiul nervilor

era specialitatea sa şi, odată cu luna august a anului 1939, se părea că a câştigat încă o victorie în acest război. Este inutil de făcut speculații dacă o alianță anglo-sovietică ar fi prevenit cel de-al doilea război mondial. Însă eşecul încheierii acestei alianțe a contribuit mult la declanşarea acestuia.

Notă pentru p. 171: Acest discurs al lui Hitler, discutat pe larg la p. 193, contrazice alte declarații ale sale din acea perioadă, iar eu am avut îndoieli în privința sa de la început. Acum el este un fals dovedit, conceput probabil de unii membri ai Comandamentului General german pentru a-i înspăimânta pe britanici. Hitler nu a rostit niciun discurs la 23 mai, iar mulți dintre cei care au pretins că erau prezenți nici măcar nu se aflau la Berlin.

CAPITOLUL 11.
Război pentru Danzig

Criza din august 1939 care a condus la cel de-al doilea război mondial, cel puțin aparent, a fost o dispută asupra Danzig-ului. Această dispută a fost formulată în ultimele zile ale lui martie, când Germania şi-a emis pretențiile referitoare la Danzig şi la „Coridor", iar polonezii le-au respins. Din acel moment, toată lumea aştepta ca Danzig-ul să fie următorul mare subiect de conflict internațional. Însă, contrastând ciudat cu crizele precedente, n-au fost niciun fel de negocieri în privința Danzig-ului, nici încercări de a se descoperi o soluție, şi nici măcar încercări de a detensiona atmosfera. Acest calm paradoxal a fost parțial cauzat de situația locală din Danzig. Acolo, şi Germania, şi Polonia aveau o poziție inexpugnabilă atât timp cât nu acționau; un pas al oricăreia dintre ele ar fi pornit avalanşa. Din acest motiv, nu putea exista nimic din manevrele şi târguielile ce marcaseră criza cehoslovacă. Naziştii sudeți, ca şi cei austrieci înaintea lor, au sporit tensiunea treptat, fără coordonarea lui Hitler. La Danzig tensiunea era deja la cele mai înalte cote, iar Hitler, în măsura în care a făcut ceva, i-a ținut pe loc pe naziştii locali. Ei deja câştigaseră Danzig-ul din punct de vedre intern: Senatul Oraşului Liber era ferm controlat. Însă Hitler nu putea folosi avantajul acestei situații. Dacă naziştii din Danzig sfidau deschis tratatul de pace votând unirea cu Germania, polonezii ar fi fost liberi să intervină cu aprobarea aliaților lor occidentali, iar intervenția ar fi fost efectivă, deoarece Danzig-ul era separat de Prusia

orientală, singurul teritoriu german vecin, prin Vistula, un fluviu fără poduri. Iar polonezii controlau căile de acces: trei căi ferate şi şapte şosele. Nu puteau exista jumătăți de măsură referitoare la ajutorul german pentru Danzig, ci doar un război pe scară largă; iar Hitler ar fi fost gata pentru un asemenea război abia când şi-a încheiat pregătirile militare, la sfârşitul lui august.

Până în acel moment, Danzig-ul a stat la mila Poloniei. Însă nici polonezii nu puteau folosi această poziție în avantajul lor. Deşi aveau alianțe cu Marea Britanie şi Franța, n-au reuşit să obțină vreo promisiune fermă de sprijin în privința Danzig-ului. Într-adevăr, polonezii ştiau că ambii lor aliați simpatizau cu doleanța germană. Ei puteau reține favorurile aliaților lor doar dacă se menținеau pe poziții şi aşteptau o „amenințare clară" la adresa independenței poloneze. Trebuia să pară că au fost obligați să acționeze, ceea ce, în cazul Danzig-ului, nu fusese cazul. În circumstanțe similare, adversarii precedenți ai lui Hitler, Schuschnigg şi Benes, căutaseră cu disperare o cale de scăpare, concepând la nesfârşit compromisuri care ar fi putut evita ceea ce se prefigura. Polonezii au făcut față imperturbabili crizei care se apropia, încrezători că Hitler va fi considerat agresorul şi că nemulțumirile justificate în privința Danzig-ului vor fi apoi uitate. Ei nu au răspuns provocării naziste, însă, în acelaşi timp, au ignorat pledoariile în favoarea concesiilor care veneau dinspre Occident.

Şi în domeniul mai cuprinzător al marii politici, Hitler şi polonezii şi-au menținut pozițiile rigide în războiul nervilor. După 26 martie, Hitler nu a mai formulat pretenții referitoare la Danzig până în ziua premergătoare izbucnirii războiului. Acest fapt nu este surprinzător, era metoda sa obişnuită. În acest fel aşteptase ofertele lui Schuschnigg în privința Austriei; în acest fel aşteptase oferte privitoare la Cehoslovacia de la

Benes, de la Chamberlain şi, în cele din urmă, din partea Conferinței de la München. Şi nu aşteptase în zadar. De această dată considera, oare, că nu va veni nicio ofertă din partea polonezilor? Aşa pare să reiasă din documente. La 3 aprilie, el a emis instrucțiuni în sensul că pregătirile pentru un atac asupra Poloniei „trebuiau făcute în aşa fel încât operațiunea să poată fi pusă în practică în orice moment începând cu 1 septembrie 1939”{240}. Însă o directivă suplimentară, emisă după o săptămână, explica faptul că aceste pregătiri urmau să fie făcute pur şi simplu din precauție, „în caz că Polonia şi-ar schimba politica… şi ar adopta o atitudine amenințătoare față de Germania”{241}. Oricum, la 23 mai, el a vorbit cu mai puține rezerve la o reuniune a generalilor: „Va fi război. Sarcina noastră este să izolăm Polonia… Nu trebuie să se ajungă la o confruntare simultană cu Occidentul”{242}. Aceste vorbe sună destul de clar. Însă planurile reale ale lui Hitler nu sunt atât de uşor de detectat. El discutase cu aceeaşi bravură despre un război împotriva Cehoslovaciei, în 1938; însă atunci, aproape sigur, jucase pentru o victorie în războiul nervilor. Şi acum, trebuiau făcute pregătiri de război, indiferent dacă plănuia să învingă prin forță sau prin diplomație. Când Hitler a discutat cu generalii săi, el era interesat să-i impresioneze, nu să le dezvăluie gândurile sale ascunse. Ştia că generalii nu-l plăceau şi nu aveau încredere în el; ştia că unii dintre ei plănuiseră să-l înlăture în septembrie 1938; probabil ştia că ei sunau mereu alarma la ambasadele britanică şi franceză. Dorea să-şi impresioneze generalii şi, în acelaşi timp, să-i înspăimânte. Din acest motiv, la 23 mai, el a discutat nu numai despre războiul împotriva Poloniei, pe care ar fi intenționat să-l declanşeze, ci şi despre un mare război împotriva Puterilor occidentale, ceea ce cu siguranță nu făcea parte din planurile sale. Calculul lui Hitler a funcționat: abia s-a încheiat conferința din 23

mai, că generalii, de la Göring în jos, au început să implore Puterile occidentale să aducă Polonia la sentimente mai bune cât timp mai exista această posibilitate.

Comportamentul ulterior al lui Hitler sugerează că nu era atât de ferm convins de ceea ce are de făcut, pe cât a indicat la 23 mai. Până în ultima clipă, el s-a pregătit să primească oferta poloneză, care nu a mai venit niciodată. Poate că nu s-a aşteptat ca nervii polonezilor să cedeze de la sine, dar s-a aşteptat ca Puterile occidentale să-i facă să cedeze, aşa cum făcuseră, în mare măsură, cu Benes în 1938. El nu a prevăzut exact cum vor ceda nervii occidentalilor sau ce efect va avea acest fapt asupra polonezilor. Nici nu-l interesa prea mult dacă polonezii vor capitula fără război sau erau lăsați să fie distruşi în izolare: oricum, rezultatul ar fi fost acelaşi. În privința celuilalt punct cedarea nervilor occidentalilor nu s-a îndoit nicio clipă. De asemenea, există şi indicii că, pe măsură ce trecea vara, el a început să intuiască felul în care se va realiza acest fapt. Un colaps al negocierilor anglo-franco-sovietice, credea el, ar fi dat lovitura de grație. Siguranța lui Hitler că aceste negocieri vor eşua reprezintă un element extraordinar chiar în cadrul acestei poveşti extraordinare. Cum de putea fi atât de sigur? De ce nu a făcut un efort mai mare de a contacta Rusia şi a fost convins că ruşii vor veni de partea sa din proprie inițiativă? A avut la dispoziție informații secrete care nu au ajuns niciodată la cunoştința istoricilor din partea vreunui agent de la Whitehall sau de la Kremlin, sau poate avea o legătură directă chiar cu Stalin? A fost vorba, oare, de o analiză socială profundă, înțelegerea faptului că oamenii de stat burghezi şi cei comunişti nu vor găsi o modalitate de înțelegere reciprocă? Posibil. Nu vom şti niciodată. Poate că era, pur şi simplu, convingerea fermă a jucătorului că intuiția nu-l înşală altfel, la urma urmei, nici n-ar juca. O frază

întâmplătoare relevă mai mult din politica lui Hitler decât toată discuția sa grandilocventă cu generalii. La 29 august, Göring, dornic de compromis, a spus: „Este momentul să opreşti această *va banque”*. Hitler a replicat: „Este singura licitare pe care o fac”[243].

A fost ghinionul lui Hitler (şi nu numai al lui) să se confrunte cu polonezii, aventurieri politici din aceeaşi şcoală. *Va banque* nu era numai singura licitare pe care au făcut-o, ci şi singura licitare pe care o puteau face dacă doreau să-şi mențină poziția lor iluzorie de Mare Putere independentă. Oamenii de stat echilibrați ar fi renunțat cu discreție dacă s-ar fi gândit la pericolele ce amenințau Polonia şi la insuficiența mijloacelor pe care le avea la dispoziție. Germania, puternică şi agresivă, de o parte, Rusia sovietică, potențial ostilă, de cealaltă parte, iar la distanță, doi aliați reticenți, dornici de a face compromisuri cu Hitler şi, din punct de vedere geografic, incapabili să ofere un ajutor efectiv. Polonezii trebuiau să se mulțumească cu resursele de care dispuneau, şi nici măcar pe acestea nu le utilizaseră eficient. Mai puțin de jumătate din oamenii capabili să poarte arme beneficiaseră de pregătire militară; chiar mai puțini puteau spera să primească echipament militar. Cehoslovacia, cu un an mai devreme, cu o populație de aproximativ o treime din cea a Poloniei, avusese o armată antrenată mai numeroasă, iar cehii fuseseră dotați cu armament modern. Din toate acestea polonezii nu aveau de fapt nimic: cam 250 de avioane de atac de un tip învechit şi un batalion de tancuri, de asemenea nemodernizat. În asemenea circumstanțe, ce puteau face polonezii, cu excepția tratării amenințărilor lui Hitler drept bravadă? Era evident că orice mişcare din partea lor ar fi implicat o cedare. Aşa încât nu au făcut nimic. În fond, a sta în expectativă reprezintă cea mai bună politică pentru cineva care favorizează situația existentă, poate chiar singura politică. Aliații occidentali ai Poloniei reprezentau, bineînțeles, o cauză

suplimentară pentru imobilitatea ei diplomatică. Era evident că Marea Britanie şi Franța se vor grăbi să renunțe la Danzig dacă polonezii vor deschide brusc uşa pentru negocieri. De aceea au ținut-o închisă. Umbra München-ului era încă vizibilă. Hitler a aşteptat să se întâmple un nou München. Beck luase aminte de soarta lui Benes.

Germania şi Polonia şi-au menținut pozițiile ferme. Cele trei Puteri occidentale Italia, ca şi Marea Britanie şi Franța au ezitat să ridice chestiunea Danzig-ului dintr-un alt motiv: pentru că pozițiile lor erau foarte instabile. Toate trei erau convinse că Danzig-ul nu merita un război; toate trei erau de acord că acel oraş trebuia să revină Germaniei, luându-se măsuri de siguranță pentru comerțul polonez.

Însă toate trei şi-au dat seama că Polonia nu va renunța fără confruntare şi că Hitler nu va amâna rezolvarea problemei Danzig-ului pentru o perioadă mai paşnică. Italia se angajase față de Germania prin Pactul de Oțel, iar Marea Britanie şi Franța erau angajate față de Polonia. Niciuna dintre cele trei țări nu dorea să lupte pentru Danzig; niciunul dintre adversarii principali nu dorea să cedeze. De aceea, singurul curs posibil era să se ignore chestiunea Danzig-ului, în speranța că şi ceilalți vor face la fel. Cele trei Puteri occidentale au făcut tot posibilul pentru a uita că există oraşul Danzig:

> *As I was going up the stair,*
> *I met a man who wasn't there.*
> *He wasn't there again today.*
> *I do so wish he'd go away.*{244}

Acesta era spiritul diplomației europene în vara anului 1939. Danzig-ul nu era acolo, iar dacă toate Puterile doreau asta îndeajuns de mult, el va dispărea.

Când a venit luna august, era clar că Danzig-ul nu dispăruse. Naziştii locali şi-au sporit provocările față de

polonezi, iar aceştia au răspuns cu fermitate amenințătoare. Rapoartele despre mişcările de trupe germane au început să se înmulțească, iar de această dată zvonurile erau bine întemeiate. Hitler, era de aşteptat, urma să acționeze în scurt timp. Însă cum? Şi, chiar mai important, când? Aceasta a fost chestiunea esențială în ambele crize, cehă şi poloneză. De fiecare dată Puterile occidentale au presupus că Hitler va declanşa criza în public, la congresul Partidului Nazist de la Nürnberg. Şi de fiecare dată presupunerile s-au dovedit eronate; însă în criza cehă Puterile occidentale au greşit într-un sens, iar în criza poloneză în celălalt sens. În 1938, congresul partidului s-a desfăşurat la 12 septembrie; planurile militare ale lui Hitler stabiliseră ca dată-limită 1 octombrie, existând astfel o perioadă neaşteptată de două săptămâni în care „conciliatorismul" a putut opera. În 1939, congresul partidului fusese fixat pentru prima săptămână a lui septembrie; de această dată Hitler era hotărât să obțină succesul înainte de reuniune. La „Congresul Păcii" el urma să anunțe victoria, nu să se pregătească pentru ea. Nimeni nu ar fi putut bănui că planurile militare germane erau programate pentru 1 septembrie. Data ca şi 1 octombrie, în anul precedent nu a fost aleasă prin prisma vreunui motiv rațional, meteorologic sau de altă natură, în ciuda aserțiunilor contrare ale comentatorilor ulteriori. Aşa cum se întâmplă de obicei în asemenea cazuri, la această dată s-a ajuns absolut din întâmplare. Perioada în care s-au putut desfăşura negocieri a fost acum foarte scurtă, iar planurile Puterilor occidentale au eşuat parțial şi datorită faptului că intervalul destinat diplomației a fost cu aproximativ o săptămână mai redus decât s-a crezut.

La începutul lui august, Puterile occidentale încă trăgeau de timp, în speranța că relațiile lor nedefinite cu Uniunea Sovietică îl vor descuraja pe Hitler. Alții erau mai puțin încrezători. Un lung şir de oaspeți la

Berchtesgaden a încercat să ghicească intențiile lui Hitler. Poate că impresiile inițiale l-au făcut pe el să se decidă care erau de fapt acestea. Maghiarii au fost cei dintâi. La 24 iulie, Teleki, primul-ministru ungar, i-a scris două scrisori lui Hitler. În prima a promis că „în eventualitatea unui conflict general, Ungaria își va alege politica în funcție de politica Axei", însă în cea de-a doua misivă a comunicat că „Ungaria nu poate fi, din motive morale, în poziția de a acționa armat împotriva Poloniei"{245}. La 8 august, Csáky, ministrul de externe maghiar, a primit la Berchtesgaden un răspuns nemilos. Hitler nu avea nevoie de ajutorul maghiar. Pentru că „Polonia nu reprezintă o problemă militară pentru noi... Este de sperat ca Polonia să devină rațională în ultima clipă... Altfel, nu numai armata poloneză, dar şi statul polonez vor fi distruse... Franța şi Marea Britanie nu ne vor putea opri de la aceasta". Csáky s-a bâlbâit, şi-a cerut scuze şi a retras scrisorile lui Teleki, „deoarece, din nefericire, ele au fost aparent greşit înțelese".{246}

Trei zile mai târziu a fost rândul lui Burckhardt, înaltul Comisar al Ligii Națiunilor la Danzig. Hitler a fost din nou belicos: „Voi lovi ca fulgerul cu forța totală a unei armate mecanizate, ceva despre care polonezii nu au nici cea mai mică idee". Însă a arătat şi semne de conciliere: „Dacă polonezii păstrează la Danzig un calm absolut... atunci eu pot aştepta". A clarificat şi ceea ce aştepta. Încă se mulțumea cu condițiile pe care le ceruse la 26 martie „din nefericire, respinse în mod clar de către polonezi". Apoi, mai general: „Eu nu vreau nimic de la Occident... însă trebuie să am mână liberă în Răsărit... Vreau să trăiesc în pace cu Anglia şi să închei un pact definitiv, să garantez toate posesiunile engleze din lume şi să colaborăm"{247}. Cu Csáky şi cu Burckhardt, Hitler a discutat în mod clar pentru a-i impresiona când belicos, când conciliator. Era exact tactica din anul anterior. De ce nu şi acum? Discuțiile sale despre pace erau dramatice, ca de altfel şi cele

despre război. Ceea ce s-a concretizat a depins de evenimente, nu de vreo hotărâre luată înainte de Hitler.

La 12 august a apărut un vizitator mai important: Ciano, ministrul italian de externe. Italienii fuseseră dornici să lupte cât timp războiul păruse foarte îndepărtat, devenind temători când s-au înmulțit rapoartele care indicau apropierea războiului. Italia era epuizată de intervenția sa prelungită în Spania, poate singurul efect semnificativ al războiului civil spaniol. Rezervele ei de aur şi materii prime se epuizau, iar modernizarea armatei abia dacă începuse. Ea putea fi pregătită de război abia în 1942, şi chiar şi această dată era una imaginară, care însemna doar „într-un oarecare viitor îndepărtat". La 7 iulie, Mussolini i-a spus ambasadorului britanic: „Spuneți-i lui Chamberlain că dacă Anglia va lupta de partea poloneză în chestiunea Danzig-ului, Italia va lua partea Germaniei"{248}. Două săptămâni mai târziu el şi-a schimbat opinia şi a cerut să se întâlnească cu Hitler la Brenner. Şi-a propus să insiste că războiul poate fi evitat şi că Hitler putea obține tot ce dorea prin intermediul unei conferințe internaționale. La început, germanii au respins varianta reuniunii, iar apoi au spus că ea trebuia să se desfăşoare doar pentru a se discuta atacul împotriva Poloniei. Poate că Mussolini nu avea încredere în capacitatea sa de a-i rezista lui Hitler. În orice caz, el a decis să-l trimită pe Ciano în locul său. Instrucțiunile lui Mussolini erau clare: „Trebuie să evităm un conflict cu Polonia, deoarece acesta va fi imposibil de localizat, iar un război generalizat va fi dezastruos pentru toată lumea"{249}. Ciano a vorbit ferm când s-a întâlnit cu Hitler, la 12 august, însă nu s-a acordat importanță observațiilor sale. Hitler a anunțat că şi-a propus să atace Polonia dacă nu i se acorda satisfacție completă până la sfârşitul lui august; „era absolut sigur că democrațiile occidentale... se vor speria de un război general"; întreaga operațiune urma să se finalizeze până

la 15 octombrie. A fost cea mai precisă dintre declarațiile de până atunci ale lui Hitler însă îndoiala persistă. El ştia că orice le spunea italienilor urma să ajungă la Puterile occidentale, iar el era interesat să le zguduie acestora nervii, nu să-i prezinte lui Mussolini planurile sale reale.

Un scurt episod ciudat a demonstrat care erau aceste planuri. În timp ce Ciano discuta cu Hitler, „*Führer*-ul a primit un telefon de la Moscova". Lui Ciano i s-a spus despre ce era vorba: „ruşii au fost de acord ca un negociator politic german să fie trimis la Moscova". Potrivit lui Ciano, „ruşii au cerut trimiterea la Moscova a unui plenipotențiar german care să negocieze un pact de prietenie"{250}. Nu s-a găsit în arhivele germane o asemenea telegramă, şi poate că nu a existat niciodată. Pentru că ruşii au fost de acord cu trimiterea unui negociator german doar la 19 august, nu la 12 august{251}. Bineînțeles că Stalin ar fi putut să-i transmită lui Hitler decizia sa, prin anumite metode ascunse, cu o săptămână înainte de a o adopta oficial. Însă este o ipoteză fantastică, pentru care nu există dovezi. Este mult mai probabil că telegrama era un fals, conceput pentru a-l impresiona pe Ciano şi a-i înlătura îndoielile. Dar, deşi un fals, telegrama nu era fără fundament. Iar acest fundament era „intuiția" lui Hitler, convingerea că ceea ce dorea să se întâmple se va întâmpla. Şi nu s-a înşelat niciodată prea mult. De această dată s-a bazat aproape în totalitate pe flerul său, fiind sigur dinainte că negocierile anglo-franco-sovietice vor eşua şi că apoi Puterile occidentale se vor prăbuşi.

La 12 august, negocierile anglo-franco-sovietice nu fuseseră anulate. De fapt, ele erau reluate. Misiunile militare britanică şi franceză ajunseseră în sfârşit la Moscova. Daladier le spusese reprezentanților francezi să obțină o convenție militară cât mai curând posibil. Britanicii, la rândul lor, fuseseră instruiți să „meargă

foarte încet” până când se va realiza o înțelegere politică (deşi discuțiile în această direcție fuseseră suspendate la 27 iulie, până la semnarea convenției militare): „Obținerea consensului în privința multor puncte va necesita luni de zile”{252}. În fapt, guvernul britanic nu era interesat de o serioasă cooperare militară cu Rusia sovietică, urmărind doar să deseneze pe zid un drac roşu, în speranța că asta îl va speria pe Hitler. Însă, când au început convorbirile, reprezentanții britanici s-au trezit imediat atraşi, de către francezi şi Voroşilov, liderul sovietic, în discuții serioase. S-au descris în detaliu planurile de război ale francezilor şi britanicilor, iar resursele celor două țări au fost catalogate cumva generos. La 14 august a venit rândul sovieticilor. Atunci Voroşilov a întrebat: „Poate Armata Roşie să traverseze Polonia de Nord… şi Galiția pentru a intra în contact cu inamicul? Li se va permite trupelor sovietice să traverseze teritoriul românesc?”{253}. Era întrebarea decisivă. Britanicii şi francezii nu puteau răspunde. Discuțiile au ajuns într-un punct mort, la 17 august ele au fost întrerupte, nemaifiind reluate niciodată în mod serios.

De ce au pus ruşii această întrebare atât de brutal şi abrupt? Doar cu scopul de a avea o scuză pentru negocierile cu Hitler? Poate. Însă întrebarea era una reală când a fost pusă şi i s-a răspuns. Polonia şi România reprezentaseră obstacole insurmontabile împotriva oricărei acțiuni sovietice în 1938. Aceste obstacole trebuiau înlăturate dacă se dorea ca Rusia sovietică să acționeze acum ca un partener egal, şi doar Puterile occidentale le puteau înlătura. Întrebarea punea vechea dispută de principiu într-o nouă formă. Puterile apusene doreau ca Rusia sovietică să fie un aliat secundar obedient, iar ruşii erau hotărâți să fie recunoscuți ca egali. A existat şi o diferență de perspectivă strategică mai puțin remarcată. Marea Britanie şi Franța gândeau încă în termenii frontului

vestic din timpul primului război mondial. Aşa încât au exagerat forța pozițiilor defensive. Misiunii militare i se spusese: dacă Germania va ataca în Vest, chiar prin Olanda şi Belgia, „mai devreme sau mai târziu acest front se va stabiliza". În Răsărit, Polonia şi România vor încetini înaintarea germană, iar cu ajutoare ruseşti ele ar putea chiar să o blocheze complet{254}. În orice caz, Armata Roşie ar fi avut la dispoziție timp suficient pentru a-şi construi linii de apărare după începerea războiului. Apoi, toți vor rămâne asigurați în tranşee până când Germania se va prăbuşi sub presiunea unei blocade. Susținând aceste puncte de vedere, Puterile occidentale puteau vedea în cererea rusească de a avansa prin Polonia doar o manevră politică; ruşii, credeau ele, doreau să umilească Polonia sau poate chiar să-i distrugă independența politică.

Nimeni nu poate spune dacă acestea erau intențiile ruşilor. Însă este clar că aveau concepții strategice diferite, ele însele suficiente pentru a explica cererile lor. Ruşii îşi foloseau experiența acumulată în timpul războiului civil şi al intervenției străine, nu aceea din precedenta conflagrație mondială. Pe atunci ofensivele de cavalerie erau peste tot la ordinea zilei. Mai mult, în calitate de comunişti, ei favorizau automat o doctrină strategică mai dinamică şi mai revoluționară decât cea susținută de Occidentul capitalist decadent. Ruşii împărtăşeau opinia că ofensivele de cavalerie, acum în formă mecanizată, erau irezistibile, sau mai exact că nu li se pot opune decât ofensive similare într-o altă parte a frontului. Intenția lor era ca în caz de război să pătrundă cu forțe motorizate în Germania, în pofida atacurilor germane din alte zone. Aceasta a rămas intenția lor chiar până în 1941, şi nu au putut-o pune în practică doar pentru că Hitler i-a atacat înainte ca ei să fie pregătiți. Doctrina lor era de fapt greşită, deşi nu mai mult decât aceea a Puterilor occidentale; iar în 1941, atacul surprinzător al lui Hitler i-a salvat de la un

dezastru iremediabil. Aceste experienţe ulterioare sunt irelevante pentru jocul diplomatic din 1939. Atunci ruşii au cerut să treacă prin Polonia deoarece considerau, eronat, că era singura cale de a învinge în război. Poate că au existat şi obiective politice, însă ele erau subordonate necesităţilor militare reale.

Guvernele britanic şi francez nu au luat în considerare calculele sovietice, dar au înţeles că trebuiau să răspundă la această întrebare neplăcută, dacă ea a apucat să fie pusă. Ambele guverne s-au adresat, deşi fără prea multă speranţă, Varşoviei. Britanicii au folosit în continuare argumente politice: „Înţelegerea cu Uniunea Sovietică va fi făcută în aşa fel încât să-l descurajeze pe Hitler în privinţa declanşării războiului". Dacă negocierile eşuau, „Rusia ar putea fie să-şi împartă interesele cu Germania... fie să devină principala ameninţare în momentul când războiul se va fi încheiat"{255}. Beck a dat tot un răspuns politic: înţelegerea în privinţa trecerii trupelor ruseşti prin Polonia nu numai că nu l-ar descuraja pe Hitler, dar „va conduce imediat la o declaraţie de război din partea Germaniei"{256}. Ambele argumente politice păreau plauzibile, însă amândouă erau irelevante pentru situaţia militară. Francezii au gândit în termeni mai practici. Ei erau interesaţi doar de implicarea Armatei Roşii în conflictul cu Hitler şi nu le păsa dacă această implicare se realiza pe seama Poloniei. Dacă ar fi contat doar părerea lor, ar fi abandonat bucuroşi Polonia în schimbul obţinerii cooperării sovietice. Londra a interzis asemenea ameninţări, aşa încât francezii trebuiau să facă apel la persuasiune. Bonnet a crezut că a descoperit soluţia. Ruşii insistau pentru semnarea unei înţelegeri de cooperare militară cu polonezii înainte de începerea războiului; polonezii ar fi acceptat ajutorul sovietic numai după declanşarea ostilităţilor. Din acest motiv, Bonnet a argumentat că momentul la care se ajunsese le părea ruşilor unul de pace, iar polonezilor

unul de război. Manevra a eşuat. Beck era inflexibil: „Ni se cere să semnăm o nouă împărțire a Poloniei”. La 21 august, francezii şi-au pierdut răbdarea. Ei au decis să ignore refuzul polonez şi să-şi continue demersurile, sperând să-i angajeze pe polonezi vrând-nevrând. Doumenc, şeful misiunii militare de la Moscova, a fost instruit să dea întrebării ruseşti „un răspuns afirmativ în principiu”. Apoi urma „să negocieze şi să semneze orice aranjament care putea servi cel mai bine interesului comun, act care trebuia să obțină aprobarea finală a guvernului francez”. Britanicii au refuzat să fie asociați la această acțiune, deşi nu au luat atitudine împotriva ei.

În orice caz, şansa unei alianțe cu sovieticii, dacă existase vreodată, acum era deja pierdută. La 14 august, la câteva ore după ce Voroşilov pusese întrebarea decisivă, Ribbentrop i-a trimis o telegramă lui Schulenburg, ambasadorul său la Moscova: „Nu există conflicte reale de interese între Germania şi Rusia… Nu există nicio problemă între Marea Baltică şi Marea Neagră care să nu poată fi soluționată spre satisfacția completă a ambelor părți”{257}. Ribbentrop era pregătit să vină la Moscova, unde „să pună bazele unei înțelegeri definitive a relațiilor germano-ruseşti”. Acest mesaj a fost prima acțiune concretă în relațiile sovieto-germane. Până atunci ele stagnaseră, iar discuțiile dintre subordonați, atât de comentate ulterior de către autorii occidentali, nu erau altceva decât reverberații inspirate de regretele față de dispariția cooperării de la Rapallo. Acum Hitler lua în sfârşit inițiativa. De ce a ales exact acest moment? Oare abilitatea sa politică extraordinară a fost cea care i-a spus că discuțiile militare vor ajunge într-un punct mort la doar două zile după ce începuseră? Oare coincidența privitoare la întrebarea lui Voroşilov şi abordarea lui Ribbentrop a fost aranjată anticipat şi în secret între Stalin şi Hitler? îi comunicase lui Hitler vreun agent necunoscut de la Kremlin că se

ajunsese la momentul potrivit? Sau a fost o pură întâmplare? Hitler şi-a dezvăluit pentru prima dată planul său de atentat la nervii anglo-francezi prin realizarea unei înțelegeri cu Rusia sovietică atunci când s-a lăudat nejustificat în fața lui Ciano cu invitația de la Moscova din 12 august, liniştind astfel temerile italiene. Poate că Hitler a conştientizat această strategie doar în momentul când a început să se laude. În fond, el a fost întotdeauna un om al improvizațiilor îndrăznețe; lua decizii pe moment, iar apoi le prezenta ca rezultatul unei politici pe termen lung. Ribbentrop a rămas la Berchtesgaden până la 13 august, întorcându-se la Berlin la 14 august. De aceea, respectiva zi era prima în care ar fi putut trimite mesajul la Moscova. Poate că răspunsul corect este şansa, însă aceasta este una dintre problemele pe care nu le vom putea rezolva niciodată.

Schulenburg a transmis mesajul lui Ribbentrop la 15 august. Molotov a refuzat să se grăbească. Deşi a primit mesajul „cu cel mai mare interes", considera că negocierile vor fi de durată. A întrebat: „Care este opinia guvernului german despre ideea unui pact de neagresiune cu Uniunea Sovietică?"{258}. Răspunsul a venit în mai puțin de 24 de ore: Germania a oferit nu numai un pact de neagresiune, ci şi o garanție comună asupra statelor baltice şi o mediere între Rusia sovietică şi Japonia. Lucrul esențial era vizita lui Ribbentrop{259}. Ruşii îşi menținеau încă disponibilitatea față de ambele tabere. La 17 august, Voroşilov le-a spus membrilor misiunilor militare britanică şi franceză că o nouă reuniune nu avea niciun rost până când nu vor putea răspunde la întrebarea privitoare la Polonia; oricum, după câteva îndemnuri, el a acceptat să se întâlnească din nou, la 21 august. În aproape exact acelaşi moment, Molotov i-a spus lui Schulenburg că îmbunătățirea relațiilor sovieto-germane va fi o chestiune de durată. Mai întâi trebuia semnată o înțelegere comercială, apoi

un pact de neagresiune. Abia atunci se putea lua în discuție o eventuală vizită a lui Ribbentrop, însă guvernul sovietic „prefera să facă treaba practică fără agitație”{260}.

La 18 august, Ribbentrop a bătut mai tare ca niciodată la uşa sovieticilor. Relațiile trebuiau clarificate imediat, „astfel încât să nu fie luate prin surprindere de izbucnirea unui conflict germano-polon”{261}. Încă o dată Molotov a ezitat. Vizita lui Ribbentrop „nu putea fi fixată nici măcar aproximativ”. După o jumătate de oră, Schulenburg a fost rechemat la Kremlin. I s-a comunicat că Ribbentrop va putea veni după o săptămână{262}. Nu putem şti ce a determinat această decizie bruscă. Schulenburg a crezut că Stalin intervenise personal, însă era doar o bănuială, ca multe altele mai târziu. Invitația sovietică nu era suficient de convenabilă pentru Hitler. El dorea ca Ribbentrop să fie primit imediat. Poate că această cerere a ilustrat pur şi simplu nerăbdarea care urma întotdeauna ezitărilor sale prelungite. Probabil că există o explicație mai profundă. Ziua de 26 august ar fi fost mulțumitoare dacă Hitler plănuia doar să deschidă calea pentru atacul asupra Poloniei de la 1 septembrie. Ea nu era însă suficient de timpurie pentru a-i oferi răgazul necesar realizării a două operațiuni: mai întâi să calce pe nervi Puterile occidentale prin semnarea unei înțelegeri cu Rusia sovietică, iar apoi să calce pe nervii polonezilor cu sprijinul Puterilor apusene. Din acest motiv, graba lui Hitler sugerează îndeajuns de clar că el dorea un alt „München”, nu un război.

În orice caz, Hitler a acționat acum fără vreun intermediar diplomatic. La 20 august, el i-a trimis lui Stalin un mesaj personal, prin care accepta toate cererile sovietice şi solicita ca Ribbentrop să fie primit imediat{263}. Mesajul a constituit un punct de cotitură în istoria lumii, el marcând momentul când Rusia sovietică s-a întors în Europa ca o Mare Putere. Niciun om de stat

european nu i se adresase până atunci direct lui Stalin. Liderii occidentali îl trataseră de parcă ar fi fost un îndepărtat aproape iluzoriu *Bei de Buhara*{264}. Acum Hitler l-a recunoscut drept conducătorul unui mare stat. Se presupune că Stalin ar fi fost imun la sentimente personale, însă probabil că abordarea lui Hitler l-a flatat. Venise momentul deciziei. La 20 august s-a semnat tratatul comercial între Rusia sovietică şi Germania, prima condiție sovietică fiind astfel îndeplinită. În dimineața zilei de 21 august, Voroşilov s-a întâlnit cu membrii celor două misiuni militare. Aceştia nu aveau nimic de comunicat, aşa încât reuniunea s-a amânat *sine die.* La orele 1700, Stalin s-a declarat de acord ca Ribbentrop să vină la Moscova imediat, pe 23 august. Ştirile au fost anunțate în aceeaşi seară la Berlin, iar în dimineața următoare la Moscova. La 22 august, Doumenc s-a întâlnit neoficial cu Voroşilov. Urmând instrucțiunile lui Daladier, s-a oferit să accepte cererea sovietică fără a mai aştepta răspunsul polonez. Voroşilov a respins oferta: „Noi nu dorim ca Polonia să pretindă că ne-a refuzat ajutorul, pe care nu avem intenția de a i-l impune cu forța”{265}. Negocierile anglo-franco-sovietice se încheiaseră. În ziua următoare, 23 august, francezii au smuls în cele din urmă de la polonezi o formulă reticentă. Francezii puteau spune ruşilor: „Am obținut certitudinea că, în eventualitatea unei acțiuni comune împotriva unei agresiuni germane, colaborarea dintre Polonia şi URSS nu este exclusă (sau: este posibilă)”{266}. Formula nu a mai fost niciodată prezentată ruşilor. În orice caz, ea era frauduloasă. Beck a acceptat-o numai când a aflat că Ribbentrop era la Moscova şi nu mai exista pericolul unui ajutor sovietic pentru Polonia. Liderul polonez nici măcar nu era disperat. El încă mai credea că o Polonie independentă avea mai multe şanse de a încheia o înțelegere cu Hitler. Rusia sovietică, gândea el, era pe punctul de a se retrage din Europa, ceea ce constituia o

veste bună pentru polonezi. „Acum este rândul lui Ribbentrop”, a spus el cu suficiență, „să experimenteze reaua-credință a sovieticilor”{267}.

Ribbentrop era de altă părere. El venise la Moscova să ajungă la o înțelegere, şi a reuşit imediat. Tratatul public, semnat la 23 august, era unul de neagresiune reciprocă. Un protocol secret a exclus Germania din statele baltice şi din răsăritul Poloniei teritoriul de la est de linia Curzon, locuit de ucraineni şi bieloruşi. Aceasta era, în fond, ceea ce ruşii încercaseră să obțină de la Puterile occidentale. Pactul sovieto-nazist era doar o altă cale de a-şi atinge obiectivul: nu era o variantă prea bună, însă mai bună decât nimic. Înțelegerea de la Brest-Litovsk era în sfârşit înlăturată, cu acceptul Germaniei în locul sprijinului occidental. Era, fără îndoială, dezonorant că Rusia sovietică trebuia să semneze un acord cu principalul stat fascist; însă acest reproş a venit exact de la oamenii de stat care au mers la München şi care atunci erau susținuți în propriile lor țări de majorități confortabile. De fapt, ruşii au făcut doar ceea ce liderii apuseni speraseră să facă, iar resentimentele occidentale erau resentimentele frustrării, amestecate cu furia că declarațiile comuniste nu erau mai sincere decât propriile lor declarații democratice. Pactul nu conținea niciuna dintre expresiile nesincere de prietenie pe care Chamberlain le pusese în declarația anglo-germană convenită a doua zi după Conferința de la München. Într-adevăr, Stalin a respins orice asemenea expresii: „Guvernul sovietic nu poate, dintr-odată, să prezinte public asigurările germano-sovietice de prietenie după ce şase ani de zile a fost împroşcat cu noroi”.

Pactul nu era nicio alianță, nicio înțelegere de împărțire a Poloniei. München-ul fusese o adevărată alianță de împărțire: britanicii şi francezii le-au dictat cehilor dezmembrarea. Guvernul sovietic nu a întreprins o asemenea acțiune împotriva polonezilor. El doar a

promis să rămână neutru, ceea ce polonezii îi ceruseră întotdeauna să facă, iar occidentalii presupuneau la fel. Mai mult decât atât, înțelegerea era în ultimă instanță antigermană: ea limita înaintarea germană spre Răsărit în caz de război, aşa cum a subliniat Winston Churchill într-un discurs radiodifuzat, imediat după încheierea campaniei poloneze. În august ruşii nu se gândeau la război. Ei au presupus, ca şi Hitler, că Puterile occidentale nu vor lupta fără alianța sovietică. Polonia va fi obligată să cedeze şi, înlăturat fiind obstacolul polonez, o alianță defensivă cu Occidentul ar fi putut atunci să fie realizată în condiții corespunzătoare. Iar dacă polonezii rămâneau intransigenți, ei urmau să lupte singuri, caz în care vor fi obligați, în fond, să accepte asistența sovietică. Aceste calcule au fost infirmate de rezultatul practic: un război la care au luat parte şi Polonia, şi Puterile occidentale. Chiar şi această variantă era un succes pentru liderii sovietici: înlăturaseră ceea ce îi înspăimântase cel mai mult un atac capitalist unit împotriva Rusiei sovietice. Însă nu aceasta era intenția politicii sovietice; evenimentele din 1 şi 3 septembrie nu puteau fi prevăzute la 23 august. Hitler şi Stalin şi-au imaginat că evitaseră războiul, nu că îl declanşaseră. Hitler credea că va obține un alt München în privința Poloniei, iar Stalin că scăpase în orice caz de un război pentru care nu era pregătit, dacă nu cumva îl evitase definitiv.

Dacă cineva roteşte un cristal şi încearcă să privească viitorul din punctul de vedere al zilei de 23 august 1939, este dificil de văzut ce alt curs ar fi putut să urmeze Rusia sovietică. Temerile sovietice în privința unei alianțe europene împotriva Rusiei erau exagerate, deşi nu lipsite de temei. Dar, lăsând asta deoparte datorită refuzului polonez de a primi ajutor sovietic, de asemenea, datorită politicii britanice de a tergiversa negocierile cu Moscova fără a încerca în mod serios să ajungă la o finalitate –, neutralitatea, cu sau fără un

pact formal, era cel mai bun lucru pe care îl putea obține diplomația sovietică, iar limitarea avantajelor germane în Polonia şi în zona Balticii era oferta care a făcut pactul formal atractiv. Această politică era corectă potrivit manualelor de diplomație. Ea conținea exact aceeaşi eroare majoră: încheind o înțelegere scrisă, liderii sovietici, ca şi cei occidentali înaintea lor, au trăit cu iluzia că Hitler îşi va ține cuvântul. Era evident că Stalin avea îndoieli. În momentul când a ciocnit un pahar cu Ribbentrop, el a spus: „Guvernul sovietic ia foarte în serios noul pact. Îmi dau cuvântul de onoare că Uniunea Sovietică nu-şi va trăda partenerul". Implicația era clară: „Faceți şi voi la fel". În acelaşi timp, Stalin a considerat în mod clar că pactul are valoare nu doar ca manevră imediată, ci şi pe termen lung. Este curios, dar nu neobişnuit. Oamenii, ei înşişi fără scrupule, se plâng adesea când sunt înşelați de alții.

În orice caz, bomba explodase. Hitler era radios, convins că dăduse lovitura decisivă. La 22 august, el le-a ținut generalilor săi de frunte cel mai sălbatic dintre discursurile sale: „Să nu aveți milă. Acționați brutal". Această bolboroseală nu era o directivă serioasă pentru acțiune nu s-a concretizat în vreun document formal, Hitler se lăuda în stilul său caracteristic. Finalul discursului conținea şi fraza-cheie: „Acum probabilitatea este mare ca Occidentul să nu intervină"{268}. Bineînțeles că Hitler vorbea pentru impresionarea auditoriului. Un raport despre discurs a ajuns aproape imediat la ambasada britanică{269}. Intenționat sau nu, aşa-numita „rezistență" germană i-a făcut treaba lui Hitler. La 23 august, Hitler a mai făcut un pas. A fixat atacul asupra Poloniei la orele 4:40, în dimineața zilei de 26 august. Şi această măsură făcea parte din jocul actoricesc conceput pentru a-i impresiona pe generali şi, prin ei, pe liderii occidentali. Programarea germană devenea operațională numai după 1 septembrie. Înainte de acea dată, un atac asupra Poloniei ar fi fost posibil numai

dacă aceasta ar fi capitulat deja. Însă considerațiile tehnice păreau a nu mai conta: se presupunea ca Pactul sovieto-german deschisese calea pentru colapsul diplomatic al Puterilor occidentale.

Francezii aproape că s-au conformat aşteptărilor lui Hitler. Bonnet fusese întotdeauna dornic să-i trădeze pe polonezi. El era indignat de modul în care aceştia se comportaseră în timpul crizei cehoslovace, accepta punctul de vedere german cu privire la Danzig şi nu credea în forța armatei poloneze. Ruşii, a argumentat Bonnet, au pretins că nu pot lupta împotriva Germaniei fără a avea frontieră comună cu aceasta. Cucerirea germană a Poloniei va furniza o asemenea graniță, iar Pactul franco-sovietic va avea dintr-odată aplicabilitate practică. La 23 august, când s-a aflat de călătoria lui Ribbentrop la Moscova, Bonnet i-a cerut lui Daladier să reunească Comitetul Apărării Naționale. Acolo a făcut referiri indirecte la politica sa: „Trebuie să aplicăm orbeşte alianța noastră cu Polonia? N-ar fi mai bine, dimpotrivă, să împingem Varşovia spre un compromis? Astfel vom putea câştiga timp pentru a ne continua înarmarea, pentru a ne spori forța militară şi pentru a ne îmbunătăți poziția diplomatică, în aşa fel încât să putem rezista Germaniei mai eficient dacă ea se va întoarce mai târziu împotriva Franței". Însă Bonnet nu era un luptător, nici măcar pentru pace. El a lăsat decizia în seama altora. Generalii n-ar fi recunoscut slăbiciunea militară a Franței pentru care ei erau responsabili. Poate că ei nici măcar nu erau de această părere. Gamelin a declarat că armata franceză era „pregătită" (orice ar fi putut însemna acest lucru). A spus în continuare că Polonia se va menține pe poziții până la primăvară, iar până atunci frontul occidental va deveni inexpugnabil{270}. Nimeni nu a pus problema dacă era posibil, de fapt, ca polonezii să fie ajutați. Era evident că toți cei prezenți au presupus că armata franceză va apăra doar linia Maginot, în ciuda

promisiunii de ofensivă pe care Gamelin o făcuse polonezilor. Nu a existat nicio discuție despre politica de urmat, nicio propunere de a-i atenționa pe polonezi că se aflau în pericol. Polonezilor li se oferea libertatea de a rezista în fața lui Hitler sau de a ajunge la un compromis cu el, după cum doreau. Mai mult decât atât, nu a existat niciun contact cu britanicii, niciuna dintre reuniunile anglo-franceze ale miniştrilor care marcaseră criza cehă. Şi britanicilor li se oferea libertatea de a se opune lui Hitler sau de a realiza un compromis, fără a li se comunica vreun indiciu despre dorințele franceze sau despre forța franceză. Însă decizia britanică urma să angajeze Franța. Francezii sau ar fi renunțat în cele din urmă la Europa răsăriteană sau ar fi dus, aproape singuri, greul unui mare război european, decizia rămânând în întregime la latitudinea Londrei. A fost tăcere față de britanici, tăcere față de polonezi şi chiar tăcere față de germani. Doar Daladier i-a trimis lui Hitler o scrisoare de atenționare. Ceilalți oameni de stat francezi n-au făcut nimic toată săptămână care a hotărât, pentru mulți ani, soarta Franței.

A fost o pasivitate ciudată, însă nu mai ciudată decât politica franceză din anii precedenți. Francezii nu ştiau în ce direcție să se îndrepte. Nu ar fi abandonat în mod deliberat înțelegerea din 1919, însă au sesizat că erau incapabili să o mențină. La fel s-au comportat şi în privința reînarmării germane: nu au permis-o, dar nu au găsit modalitatea de a o evita. La fel au stat lucrurile în privința Austriei: s-a repetat un „Nu" hotărât până la înfăptuirea *Anschluss*-ului. Cehoslovacia s-ar fi încadrat în acelaşi tipar dacă nu ar fi fost impulsurile britanice. Atunci britanicii au cerut capitularea, iar francezii au consimțit. Acum britanicii nu mai spuneau nimic, iar Daladier, cel mai reprezentativ dintre politicienii francezi, a revenit pe o poziție de rezistență resemnată. Francezilor nu le păsa de Danzig mai mult decât le

păsase de teritoriile de limbă germană din Cehoslovacia, însă nu ar fi anulat singuri ceea ce făcuseră odată. Ei doreau ca totul să se sfârşească, într-un fel sau altul. *„Il faut en finir*" era starea de spirit generală franceză în 1939. N-aveau nicio idee despre cum va arăta acest final. Extrem de puțini francezi au prevăzut înfrângerea militară, iar victoria asupra Germaniei părea la fel de îndepărtată. Există unele dovezi vagi că serviciul secret francez a exagerat opoziția din interiorul Germaniei. Însă nu a existat vreun calcul rațional înainte de decizia din 23 august. Francezii nu ştiau ce să facă, aşa încât s-au hotărât să lase evenimentele la voia întâmplării.

Astfel, decizia a rămas exclusiv în seama guvernului britanic. Şi politica acestuia părea compromisă. Varianta alianței anglo-sovietice dispăruse definitiv. Acest aspect a reprezentat o neînțelegere fundamentală a poziției britanice o neînțelegere care, într-adevăr, a contribuit la fel de mult ca orice altceva la izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Alianța cu Rusia sovietică era politica opoziției politica laburiştilor, a lui Winston Churchill şi a lui Lloyd George. Ei au fost cei care au insistat că rezistența în fața lui Hitler era posibilă numai dacă Rusia sovietică era de partea Aliată. Guvernul nu împărtăşea acest punct de vedere. El nu a atribuit niciodată o valoare practică alianței cu sovieticii, iar la masa tratativelor ajunsese după multe reticențe, obligat de agitația din Parlament şi din țară. Miniştrii britanici s-au simțit eliberați când negocierile au eşuat, încântați să le poată spune criticilor: „V-am spus noi!" şi se bucurau că scăpaseră dintr-o situație stânjenitoare. Simpatizanții conservatorilor au mers chiar mai departe. Mulți dintre ei îl simpatizaseră pe Hitler în calitatea sa de pavăză împotriva bolşevismului. El a devenit acum, în ochii lor, un trădător al cauzei civilizației occidentale. În timp ce conservatorii s-au întors împotriva lui Hitler, laburiştii, cu resentimente aproape identice, s-au întors împotriva lui Stalin, hotărâți să demonstreze că, în orice

caz, ei erau sinceri în antifascismul lor, chiar dacă asta însemna să-l sprijine pe Chamberlain. Conform unor calcule raționale, Pactul sovieto-nazist ar fi trebuit să descurajeze poporul britanic. Lloyd George a fost aproape singurul care a făcut asemenea calcule. Altfel spus, Pactul a determinat o fermitate pe care britanicii nu o mai dovediseră de douăzeci de ani. La 22 august, în aplauzele generale, Cabinetul britanic a hotărât să-şi îndeplinească obligația față de Polonia.

Nu s-a discutat nimic despre felul în care putea fi îndeplinită această obligație, într-adevăr, nu exista o asemenea modalitate. Nu s-a apelat la consilierii militari decât în problema apărării civile de la Londra. Guvernul britanic gândea încă în termeni de politică, nu de acțiune. Politica sa a rămas neschimbată: pe de o parte, atenționări ferme adresate lui Hitler cum că va trebui să facă față unui război general dacă ataca Polonia, iar pe de altă parte, asigurări la fel de clare că i se vor acorda concesii dacă acționa paşnic. Guvernul britanic era inflexibil în privința acestei politici. De aceea, el nu i-a consultat pe francezi dacă războiul era practic posibil, nici nu i-a întrebat pe polonezi ce concesii puteau fi făcute. Într-adevăr, britanicii erau hotărâți să facă concesii peste capetele polonezilor, dacă Hitler era rezonabil. Guvernul britanic era încă de acord cu Hitler în privința Danzig-ului. Însă nici măcar acum această chestiune nu a fost ridicată în mod formal. Hitler a aşteptat oferte pe care să le poată maximaliza, iar englezii au aşteptat cereri pe care să le poată minimaliza. Oricine ar fi făcut prima mişcare, ar fi pierdut; de aceea, niciuna dintre părți nu a făcut-o. Guvernul britanic a găsit o cale de mijloc: l-a atenționat pe Hitler în privința războiului şi, în acelaşi timp, a făcut aluzii la recompensele pe care pacea i le-ar fi putut aduce. Intenția sa inițială fusese să trimită un emisar special de această dată nu Chamberlain, ci probabil generalul Ironside. Datorită precipitării ce a urmat

semnării Pactului sovieto-nazist, acest lucru a fost imposibil. Mesajul a trebuit să fie transmis de către ambasador, Nevile Henderson, care s-a dus la Berchtesgaden la 23 august.

A fost o alegere nefericită. Fără îndoială că Henderson a încercat să vorbească ferm, însă nu din inimă. Cu o perseverență demnă de o cauză mai bună, el a rămas convins că polonezii greşeau. El dorea ca aceştia să fie forțați să cedeze, aşa cum fuseseră cehii cu un an mai înainte. Cu câteva zile mai devreme, el îi scrisese unui prieten din Ministerul de Externe: „Istoria va judeca presa, în general vorbind, de a fi fost principala cauză a războiului... Dintre toți germanii, chiar dacă pare de necrezut, Hitler este cel mai moderat în privința Danzigului şi a «Coridorului»... Noi nu l-am dezaprobat pe Benes anul trecut decât atunci când am avut în față abisul războiului. Şi nu-l putem dezaproba pe Beck acum”{271}. Evident că nu a reuşit să-l dezaprobe pe Hitler. Deşi a transmis loial mesajul, el a continuat să accentueze conciliatorismul britanic. I-a spus lui Hitler adevărul gol-goluț: „Dovada prieteniei lui Chamberlain derivă din faptul că a refuzat să-l includă pe Churchill în Cabinet”, adăugind că atitudinea ostilă din Marea Britanie era opera evreilor şi a inamicilor nazismului, ceea ce credea şi Hitler{272}. Având în față un oponent lipsit de convingere, Hitler s-a înfierbântat şi a început să amenințe. După ce Henderson a plecat, Hitler şi-a pus mâinile în şolduri şi a spus: „Chamberlain nu va supraviețui acestei conversații; Cabinetul său va cădea în această seară”{273}. Henderson s-a comportat exact aşa cum bănuia Hitler. Imediat după ce s-a întors la Berlin, el i-a scris lui Halifax: „Am susținut de la început că polonezii sunt complet vinovați şi lipsiți de înțelepciune” şi încă o dată: „Eu personal nu mai văd nicio speranță de a se evita războiul dacă ambasadorului polonez nu i se ordonă să ceară astăzi, sau cel mai târziu mâine, o întrevedere personală cu Hitler”.{274}

În Anglia, oricum, evenimentele nu s-au ridicat la aşteptările lui Hitler. Ba chiar au evoluat în sens contrar. Parlamentul s-a reunit la 24 august şi a aplaudat în unanimitate ceea ce se presupunea a fi poziția fermă a guvernului. Hitler a început să aibă îndoieli: era evident că era nevoie şi de altceva pentru a smulge guvernului britanic concesiile pe care încă mai conta. La 24 august Hitler s-a dus la Berlin. Conform instrucțiunilor sale, Göring l-a chemat pe Dahlerus, suedezul, şi l-a trimis la Londra cu un apel neoficial pentru o mediere britanică. Era o capcană ingenioasă: dacă britanicii refuzau, Hitler putea pretinde că inițiativa nu îi aparținuse, iar dacă aceştia cedau, ar fi fost obligați să facă presiuni asupra Poloniei. În aceeaşi seară Hitler a convocat o şedință cu Göring, Ribbentrop şi principalii generali. Trebuia declanşat atacul asupra Poloniei, programat să înceapă în 24 de ore? Hitler a declarat că va mai face o încercare de a desprinde Puterile occidentale de aliatul lor polonez, încercarea a luat forma unei „ultime oferte", comunicată lui Henderson la 25 august, imediat după prânz. Germania, a declarat Hitler, era hotărâtă „să desființeze condițiile draconice de la frontiera ei răsăriteană". Problema Danzig-ului şi a „Coridorului" trebuia rezolvată deşi încă nu putea spune în ce fel. Odată depăşită această problemă, Germania va face o „ofertă majoră, binevoitoare"; ea va garanta Imperiul Britanic, va accepta o limitare de comun acord a armamentelor şi va reînnoi asigurarea că frontiera apuseană era definitivă{275}. Ca de obicei, Henderson a fost impresionat. Hitler, a raportat el, a vorbit „cu multă seriozitate şi cu aparentă sinceritate"{276}. Ulterior, toți istoricii au considerat că oferta lui Hitler era frauduloasă şi, într-un fel, chiar era. Obiectivul imediat era izolarea Poloniei. Însă oferta reprezenta, de asemenea, politica permanentă a lui Hitler: el dorea mână liberă pentru a distruge condițiile din Răsărit, pe

care şi opinia occidentală progresistă le considera intolerabile; el nu avea ambiții direcționale împotriva Marii Britanii şi a Franței.

Însă ce putea spera Hitler să realizeze prin această ofertă, în circumstanțele acelui moment? Henderson a promis să plece la Londra în dimineața zilei de 26 august, dar până atunci atacul asupra Poloniei ar fi trebuit, în mod normal, să fi început. Se gândea Hitler doar la imaginea sa să se justifice în ochii posterității sau chiar în fața propriei sale conştiințe? Sau a uitat de programarea pe care o făcuse, incapabil să înțeleagă că ordinele, o dată pronunțate, vor fi în cele din urmă îndeplinite? A doua variantă pare explicația cea mai probabilă. În după-amiaza zilei de 25 august, Hitler s-a agitat la Cancelaria *Reich*-ului, nesigur în privința a ceea ce avea de făcut. La orele 15 a ordonat ca atacul asupra Poloniei să fie declanşat. Trei ore mai târziu, Attolico, ambasadorul italian, a ajuns cu un mesaj din partea lui Mussolini: deşi Italia era necondiționat de partea Germaniei, ea nu putea „interveni militar" dacă Germania nu îi livra imediat materialul militar necesar; iar când a venit lista, acesta era după spusele lui Ciano „suficient pentru a omorî un bou, dacă boul ar şti să citească". Mussolini acționase ca un om puternic până în ultimul moment; însă acum, când războiul părea iminent, a dat bir cu fugiții. Imediat după această lovitură a venit alta. Ribbentrop a raportat că alianța formală dintre Marea Britanie şi Polonia tocmai fusese semnată la Londra. Hitler l-a convocat pe Keitel, şeful de stat-major: „Opriți totul numaidecât, aduceți-l pe Brauchitsch [comandantul armatei de uscat] imediat. Am nevoie de timp pentru negocieri". Au fost emise noi ordine, la puțin timp după orele 19. Ofensiva prematură a fost anulată cu precipitare.

Acesta a fost un alt episod misterios. De ce Hitler a dat înapoi în ultimul moment? Şi-a pierdut cumpătul? L-au luat cele două evenimente neutralitatea lui

Mussolini şi alianța anglo-poloneză realmente prin surprindere? El însuşi, cu tendința firească a oamenilor de stat de a arunca responsabilitatea pe seama altora, s-a plâns imediat că totul era din vina lui Mussolini: veştile despre decizia italiană de a nu lupta i-au întărit pe britanici chiar în momentul în care erau pe punctul de a capitula. Era un nonsens. Britanicii nu cunoşteau decizia lui Mussolini când au semnat alianța cu Polonia, deşi ar fi putut să o bănuiască. Iar alianța nu a fost programată să devină efectivă chiar în acel moment. Încheierea acestui act a fost tergiversată cât timp au durat negocierile cu Rusia sovietică; odată ce acestea eşuaseră, nu exista niciun motiv pentru o amânare suplimentară, iar britanicii au semnat de îndată ce formalitățile au putut fi îndeplinite. Ei nu erau conştienți că Hitler fixase data de 25 august ca fiind ziua crizei. Ei se gândeau la prima săptămână din septembrie, tot aşa cum Hitler considerase mult timp că ziua-cheie era 1 septembrie. Probabil că aceasta este explicația ezitării sale aparente de la 25 august. Stabilirea ofensivei pentru acea dată era mai curând o nouă încercare, suplimentară, de a obține o victorie pe căi diplomatice, similară cu obstinația sa exagerată de la Godesberg, din anul precedent. Lăsând deoparte evenimentele diplomatice de la 25 august, existau rațiuni militare serioase pentru revenirea la programarea inițială. La 25 august, frontiera apuseană era încă efectiv neapărată. Poate că de aceea Hitler a luat în considerare faptul că un anume tip de război cu Puterile occidentale nu era foarte îndepărtat. Însă este mai probabil că el i-a spus adevărul lui Keitel: avea nevoie de timp pentru negocieri.

Şi britanicii intenționau să negocieze. Semnarea alianței anglo-poloneze era un element preliminar pentru această acțiune, nu o decizie fermă în favoarea războiului. Există dovezi clare că britanicii nu au luat alianța complet în serios. Versiunea inițială a textului

fusese concepută pentru a se potrivi cu eventuala alianță anglo-sovietică, acum ieşită din calcule. În agitația care a urmat Pactului sovieto-nazist, au fost introduse şi clauze din: r-o variantă a polonezilor, iar una dintre acestea conținea un angajament pe care britanic:: îl evitaseră până atunci: o extindere completă a alianței, pentru a cuprinde şi chestiunea Danzig-ului. Însă aproape în momentul semnării alianței, un membru al Ministerului de Externe a redactat nişte „contrapropuneri posibile pentru Herr Hitler" care stabileau că Danzig-ul va avea „dreptul să-şi determine apartenența politică", cu condiția recunoaşterii drepturilor economice ale Poloniei{277}, iar Halifax însuşi i-a spus ambasadorului polonez că „guvernul polonez va face o mare greşeală dacă va căuta să adopte o poziție în care discuția privitoare la modificările paşnice ale statutului Danzig-ului ar fi anulată"{278}. Astfel, guvernul britanic şi Hitler erau aproape de o înțelegere în privința modului în care trebuia finalizată criza, iar polonezii erau în afara jocului. Oricum, problema nu era aceea a modului în care trebuiau încheiate negocierile, ci a felului în care trebuiau începute. Iar acestei probleme fundamentale nu i s-a găsit nicio soluție.

Pregătirile în vederea negocierilor s-au desfăşurat, cu furie, între 26 şi 29 august: britanicii sugerând ceea ce ar putea oferi, iar Hitler ceea ce ar putea pretinde. Ambele părți au ezitat să declanşeze negocierile adevărate. O altă sursă de confuzie era aceea că tatonările s-au realizat pe două niveluri. Nevile Henderson a acționat ca intermediar oficial, iar Dahlerus a pendulat între Berlin şi Londra chiar cu mai multă asiduitate. S-a dus la Londra la 25 august şi s-a întors la Berlin la 26 august; s-a deplasat la Londra şi înapoi la 27 august şi, în sfârşit, a procedat la fel la 30 august. La Berlin el s-a întâlnit cu Göring şi uneori cu Hitler. La Londra a fost primit cu toate precauțiile necesare confidențialității şi s-a întâlnit cu Chamberlain

şi Halifax. Britanicii puteau susține că ceea ce îi spuseseră lui Dahlerus era „neoficial”. În acelaşi timp, Hitler era îndreptățit să considere că i se pregătea un al doilea München. Poate că a fost luat într-adevăr prin surprindere de semnarea alianței anglo-poloneze, însă efectul acesteia a dispărut deoarece Henderson şi Dahlerus şi-au multiplicat eforturile. Dar, în acelaşi timp, ascultându-l pe Dahlerus, britanicii şi-au închipuit că poziția lor se îmbunătățea. Un diplomat britanic a comentat activitățile lui Dahlerus: „Aceasta arată că guvernul german oscilează... în timp ce putem şi trebuie să fim conciliant în formă, trebuie să fim absolut fermi în substanță... Ultimele indicații dovedesc că avem o şansă neaşteptat de mare”. Acest document conține şi un comentariu pe margine: „Văzut de S.S. [secretarul de stat n.tr.], care afirmă că este de acord cu el”{279}. Cu ingenuitate maximă, Halifax chiar credea că un al doilea München l-ar fi discreditat pe Hitler, şi nu guvernul britanic. El a scris: „Când vorbim despre München, trebuie să ne reamintim schimbarea care a intervenit de atunci în atitudinea şi forța acestei țări, şi în multe alte direcții Italia şi, să sperăm, Japonia etc. Iar dacă Hitler va fi obligat să accepte o soluție moderată acum, probabil că nu este iluzoriu să credem că poziția sa va suferi o anumită diminuare în cadrul Germaniei”. {280}

Astfel, cele două părți se învârteau una în jurul celeilalte, precum luptătorii de greco-romane, căutând să obțină un avantaj înainte de contactul propriu-zis. Britanicii s-au oferit să aranjeze negocieri directe între Germania şi Polonia dacă Hitler va promite să aibă un comportament paşnic; Hitler a promis că nu va fi război dacă se va rezolva chestiunea Danzig-ului. Unii istorici au argumentat că replica lui Hitler era lipsită de onestitate, că el era interesat să izoleze Polonia, nu să evite războiul. Ar putea fi adevărat. Însă şi oferta guvernului britanic era lipsită de onestitate: nu exista

nicio şansă de a smulge concesii polonezilor dacă s-ar fi înlăturat pericolul războiului, iar britanicii ştiau asta. În anul precedent Benes apelase la sprijinul britanic. Englezii sugeraseră că şi l-ar putea asigura dacă era îndeajuns de conciliant, iar el muşcase momeala. Acum britanicii se angajaseră deja mâinile le erau legate nu atât datorită alianței lor formale cu Polonia, cât datorită fermității opiniei publice britanice. Ei nu-i puteau obliga pe polonezi să facă concesii şi nu-şi puteau permite să-l lase pe Hitler să-i oblige. Însă nu puteau exista concesii dacă cineva nu le impunea. La 23 august, Sir Horace Wilson, acționând în numele lui Chamberlain, s-a întâlnit cu Kennedy, ambasadorul american. După discuție, Kennedy a telefonat la Departamentul de Stat: „Britanicii doresc un singur lucru de la noi, şi anume să exercităm presiuni asupra polonezilor. Ei simt că, în virtutea obligațiilor lor, nu pot face aşa ceva, însă noi am putea”{281}. Preşedintele Roosevelt a respins ideea fără a sta prea mult pe gânduri. Chamberlain din nou potrivit lui Kennedy şi-a pierdut atunci ultima speranță: „El a spus că inutilitatea oricărei acțiuni este lucrul cel mai înspăimântător; în fond, ei nu-i pot salva pe polonezi, ci doar să ducă un război revanşard care va presupune distrugerea întregii Europe”{282}.

Blocajul diplomatic a durat până la 29 august, când a fost înlăturat de către Hitler. El se afla în poziția mai slabă, deşi britanicii nu erau conştienți de acest fapt. Nu mai rămăsese, până la 1 septembrie, timpul necesar pentru a putea obține un succes diplomatic. La orele 1915 el i-a făcut lui Henderson o ofertă formală şi o cerere formală: va negocia direct cu Polonia, dacă un plenipotențiar polonez va ajunge la Berlin în ziua următoare. Era o retragere de pe o poziție pe care Hitler o susținuse cu rigurozitate după 26 martie, aceea că nu va mai discuta niciodată direct cu polonezii. Deşi Henderson s-a plâns că cererea aducea a ultimatum, era dornic să o accepte; cerința germană constituia, în

opinia sa, „singura şansă de a evita războiul”. Henderson a susținut cererea în fața propriului guvern, a solicitat guvernului francez să recomande o vizită imediată a lui Beck şi a fost cel mai insistent, dintre toți, cu ambasadorul polonez Lipski{283}. Acesta din urmă a părut neinteresat de problemă aparent, nici nu a raportat cererea lui Hitler la Varşovia. Guvernul francez a avut un altfel de răspuns: i-a spus lui Beck să meargă imediat la Berlin. Însă decizia rămânea în sarcina guvernului britanic. Aceasta era propunerea pe care el o dorise întotdeauna şi pe care i-o sugerase în repetate rânduri lui Hitler: negocieri directe între Polonia şi Germania. Hitler îşi îndeplinise sarcina care-i revenea, însă britanicii nu şi-o puteau realiza pe-a lor. Ei aveau cele mai serioase îndoieli că polonezii se vor prezenta astfel la Berlin, la ordinul lui Hitler. Kennedy a raportat la Washington dilema lui Chamberlain: „Vorbind deschis, el este mai preocupat de a-i face pe polonezi rezonabili, decât pe germani”{284}. Britanicii au întors problema pe toate părțile de-a lungul zilei de 30 august. În cele din urmă au părut a găsi o soluție. Ei au trimis cererea lui Hitler la Varşovia la orele 0025, în noaptea de 30/31 august, adică 25 de minute după expirarea ultimatumului german (dacă despre aşa ceva a fost vorba). Britanicii estimaseră corect obstinația poloneză. Când a fost informat de cererea lui Hitler, Beck a replicat imediat: „Dacă este invitat la Berlin, evident că nu va merge, deoarece nu are intenția să se lase tratat asemenea preşedintelui Hácha”{285}. Astfel, acționând tardiv, britanicii puteau încă pretinde că oferiseră ceva pe care ştiau că nu-l pot da: un plenipotențiar polonez la Berlin.

Anticipările lui Hitler nu luaseră această formă. El se aşteptase ca negocierile să înceapă, iar apoi să se blocheze datorită încăpățânării poloneze. Au fost pregătite, în cele din urmă, conform instrucțiunilor sale, pretențiile detaliate. Acestea erau, în principal,

retrocedarea imediată a Danzig-ului şi un plebiscit în „Coridor”{286} chiar termenii pe care guvernele britanic şi francez îi favorizaseră de mai mult timp. Însă, neavând la dispoziție un plenipotențiar polonez, germanii aveau dificultăți în a-şi face cunoscute condițiile. La miezul nopții din 30/31 august, Henderson i-a adus lui Ribbentrop ştirea că un plenipotențiar polonez nu va veni în acea zi. Ribbentrop avea la el doar ciorna condițiilor germane propuse, cu amendamentele lui Hitler. Nu-i putea arăta aşa ceva lui Henderson şi, în plus, primise indicații de la Hitler să nu procedeze astfel. De aceea, i-a citit rar condițiile. Mai târziu s-a spus că ministrul german de externe le-ar fi „bolborosit”, înşelându-l în mod deliberat pe Henderson. De fapt, ambasadorul englez a recepționat mesajul foarte clar şi a fost impresionat. La prima vedere, a considerat el, condițiile nu erau „nerezonabile”. Când s-a întors la ambasada britanică, el l-a convocat pe Lipski, la ora 2:00 noaptea, şi i-a cerut să încerce să se întâlnească imediat cu Ribbentrop. Lipski nu a dat importanță faptului şi s-a reîntors în pat.

Germanii erau acum neliniştiți că propunerile lor nu o luaseră pe drumul cel bun datorită lui Henderson. L-au mai folosit o dată pe Dahlerus, chipurile, ca emisar neoficial. Göring, pretinzând a acționa împotriva lui Hitler, i-a arătat condițiile lui Dahlerus, care, la rândul său, le-a comunicat prin telefon la ambasada britanică în jurul orei 4 dimineața. Din moment ce Göring ştia că toate convorbirile telefonice erau „monitorizate” de cel puțin trei organisme guvernamentale (unul dintre ele fiind cel pe care îl conducea), opoziția sa față de Hitler era, bineînțeles, o ficțiune. În dimineața următoare, Göring a abandonat-o. Lui Dahlerus i s-a înmânat o copie a condițiilor germane, pe care a dus-o direct la ambasada britanică. Henderson l-a convocat din nou pe Lipski, dar acesta a refuzat să vină. Dahlerus şi Ogilvie-Forbes, consilierul britanic al ambasadei, au fost trimişi

să se întâlnească cu Lipski. Acesta a rămas neclintit, refuzând să se uite la condițiile germane. Când Dahlerus a ieşit din cameră, Lipski a protestat împotriva introducerii acestui intermediar şi a spus: „Sunt convins şi îmi pun la bătaie reputația că moralul german este la pământ şi că regimul actual se va prăbuşi în curând… Oferta germană este o capcană şi un semn de slăbiciune din partea nemților”[287]. Într-un efort suplimentar de a sparge crusta încăpățânării, Dahlerus i-a telefonat lui Horace Wilson la Londra. Condițiile germane, a spus el, sunt „extrem de liberale”; este *„evident pentru noi [Da*hlerus? Göring? Henderson?] că polonezii obstrucționează posibilitatea unor negocieri” Wilson şi-a dat seama că germanii ascultau pe fir, i-a spus lui Dahlerus să tacă şi a pus receptorul în furcă[288].

Precauția era tardivă. Toate mişcările din precedentele câteva ore fuseseră la fel de publice ca şi cum ar fi fost anunțate în ziare. Convorbirile telefonice dintre Henderson şi Lipski, cele dintre Dahlerus şi Henderson, sosirile şi plecările de la ambasadele britanică şi poloneză, toate acestea erau cunoscute germanilor. Aceste informații ajunseseră, neîndoielnic, şi la Hitler. Ce concluzie putea trage? Doar că izbutise să deschidă o prăpastie între Polonia şi aliații ei occidentali. Afirmația era adevărată în privința guvernului francez. Era adevărată în privința lui Henderson. Acesta a scris, în după-amiaza zilei de 31 august: „Prin prisma ofertei germane, războiul va fi complet nejustificabil… Guvernul polonez trebuie să anunțe mâine, în lumina propunerilor germane care au devenit acum publice, intenția sa de a trimite un plenipotențiar pentru a discuta în termeni generali aceste propuneri”[289]. Hitler nu avea de unde să ştie că opinia lui Henderson nu mai avea la Londra aceeaşi greutate pe care o avusese cu un an înainte. Însă până şi guvernul britanic îşi pierdea răbdarea cu polonezii. Târziu, în noaptea de 30/31 august, Halifax a telegrafiat la Varşovia: „Nu înțeleg de

ce guvernul polonez ar avea dificultăți în a-l autoriza pe ambasadorul polonez să accepte un document din partea guvernului german”{290}. În 24 de ore ruptura ar fi fost completă. Însă Hitler nu a acordat aceste 24 de ore. El era prizonierul propriei sale programări. Având de înfruntat scepticismul din privirile generalilor săi, el nu putea anula din nou atacul asupra Poloniei fără o motivație solidă, iar aceasta îi fusese refuzată de către polonezi. Ruptura dintre Polonia şi aliații ei i-a acordat o şansă. Trebuia să parieze pe ea.

La 31 august, orele 12:40, Hitler a decis că atacul trebuie să înceapă. La orele 13:00, Lipski a telefonat, solicitând o întrevedere cu Ribbentrop. Germanii, care interceptaseră instrucțiunile pe care le primise, ştiau că i se spusese să nu intre în „niciun fel de negocieri concrete”. La orele 15:00, Weizsacker i-a telefonat lui Lipski pentru a-l întreba dacă se prezenta în calitate de plenipotențiar. Lipski a replicat: „Nu, în calitatea mea de ambasador”. Era suficient pentru Hitler. Se părea că polonezii erau în continuare încăpățânați. Putea să-şi continue operațiunea de a-i izola pe aceştia în război. La orele 16:00, ordinele de război au fost confirmate. La orele 18:30, Lipski s-a întâlnit în sfârşit cu Ribbentrop. Lipski a spus că guvernul său „lua favorabil în considerare” propunerea britanică pentru negocieri directe polono-germane. Ribbentrop l-a întrebat dacă era un plenipotențiar. Lipski a răspuns din nou „Nu”. Ribbentrop nu i-a comunicat condițiile germane. Dacă ar fi încercat să facă asta, Lipski ar fi refuzat să le primească. Astfel s-a încheiat singurul contact nemijlocit dintre Germania şi Polonia după 26 martie. Polonezii nu clacaseră nervos până la sfârşit. La orele 4:45, în dimineața zilei de 1 septembrie, atacul german asupra Poloniei a început. La orele 6:00, avioanele germane au bombardat Varşovia.

Era un *casus foederis* clar şi pentru Marea Britanie, şi pentru Franța. Aliatul lor fusese atacat fără motiv. Nu le

rămânea decât să declare război agresorului. Nu s-a întâmplat nimic de acest gen. Ambele au adresat un protest îndurerat lui Hitler, atenționându-l că vor fi obligate să declare război dacă nu-şi înceta acțiunea. Între timp, cele două țări au aşteptat să se schimbe ceva, ceea ce s-a şi întâmplat. La 31 august, Mussolini, urmând cu atenție precedentul din anul anterior, a propus o conferință europeană: trebuia să se reunească la 5 septembrie şi să se discute toate cauzele conflictului european, cu precondiția ca Danzig-ul să fie retrocedat Germaniei anticipat. La prima vedere, cele două guverne occidentale erau favorabile propunerii, însă Mussolini făcuse o programare nereuşită. În 1938 avusese trei zile pentru a evita războiul; în 1939 avea mai puțin de 24 de ore, ceea ce nu era suficient. Până la 1 septembrie, când guvernele occidentale i-au răspuns lui Mussolini, ele au stabilit ca precondiție faptul că lupta trebuia mai întâi să fie oprită în Polonia. Ceea ce nici măcar nu era totul. În timp ce Bonnet era încântat de propunerea lui Mussolini, în Marea Britanie opinia publică şi-a impus punctul de vedere. Camera Comunelor era într-o stare de spirit rebelă atunci când Chamberlain a explicat că Germania fusese doar „atenționată"; se aştepta o reacție mai semnificativă în ziua următoare. Halifax, sensibil ca de obicei la starea de spirit națională, a insistat asupra faptului că o eventuală conferință se putea desfăşura numai dacă Germania se retrăgea din întreg teritoriul polonez. Italienii ştiau că a-i cere lui Hitler aşa ceva era o operațiune fără speranță. În consecință, au renunțat definitiv la ideea convocării unei conferințe.

Însă ambele guverne britanic şi francez, în special cel francez au continuat să creadă în această conferință care dispăruse înainte de a se naşte. Inițial, Hitler îi replicase lui Mussolini că, dacă era invitat la o conferință, va da răspunsul la 3 septembrie, la prânz. De aceea, Bonnet, avându-l alături şi pe Chamberlain, s-a luptat cu disperare să amâne declarația de război

până după acel moment, chiar dacă italienii nu mai intenționau să-l invite pe Hitler sau pe oricine altcineva. Bonnet a invocat scuza că liderii armatei doreau amânarea pentru a realiza mobilizarea fără a fi deranjați de atacurile aeriene germane (ceea ce ei ştiau că oricum nu se putea întâmpla, forța aeriană germană fiind utilizată în întregime în Polonia). Chamberlain nu a invocat nicio scuză, cu excepția faptului că francezii doreau întârzierea şi că întotdeauna era dificil de colaborat cu aliații. În seara zilei de 2 septembrie el încă întreținea, în Camera Comunelor, ideea unor negocieri ipotetice: „Dacă guvernul german ar fi de acord să-şi retragă forțele, atunci guvernul Majestății Sale va fi gata să considere situația ca fiind identică cu aceea dinainte de pătrunderea forțelor germane pe teritoriul polonez. Ceea ce înseamnă a deschide calea unor discuții între guvernele german şi polonez în privința chestiunilor de interes comun". Era prea mult chiar şi pentru conservatorii loiali. Leo Amery a făcut apel la Arthur Greenwood, liderul activ al opoziției: „Vorbiți în numele Angliei", o sarcină de care Chamberlain era incapabil. Miniştrii, conduşi de către Simon, l-au atenționat pe Chamberlain că guvernul va cădea dacă nu va trimite un ultimatum lui Hitler înainte ca Parlamentul să se reunească din nou. Chamberlain a cedat. Obiecțiile francezilor au fost respinse. Ultimatumul britanic a fost înmânat germanilor la 3 septembrie, orele 9:00 dimineața. El a expirat la orele 11:00, fiind urmat de starea de război. Când Bonnet a înțeles că britanicii vor intra oricum în război, preocuparea sa prioritară a fost aceea de a-i ajunge din urmă. Momentul ultimatumului francez a fost devansat, în ciuda presupuselor obiecții ale Statului-Major: a fost înmânat la prânz, pe 3 septembrie, şi a expirat la orele 17:00. În acest fel curios, francezii, care pledaseră 20 de ani pentru rezistență în fața germanilor, au părut a fi atraşi în război de către britanici, care 20 de ani pledaseră pentru

conciliere. Ambele țări au intrat în război din cauza acelei părți din tratatul de pace pe care o consideraseră mult timp cea mai dificil de apărat. Poate că Hitler a plănuit un mare război în toată această perioadă. Însă, dintre documente pare a reieşi că el a fost implicat în război datorită lansării la 29 august a unei manevre diplomatice pe care ar fi trebuit să o declanşeze la 28 august.

Acestea au fost originile celui de-al doilea război mondial, sau mai exact ale războiului dintre cele trei Puteri occidentale datorat înțelegerii de la Versailles, un război care fusese implicit din momentul încheierii primului război. Se va discuta mult timp dacă acest nou război ar fi putut fi evitat printr-o mai mare fermitate sau printr-un mai mare conciliatorism, însă fără a găsi vreun răspuns la aceste speculații ipotetice. Poate că una dintre cele două variante ar fi fost încununată de succes dacă ar fi fost urmată cu insistență; însă mixtura celor două, practicată de către guvernul britanic, avea toate şansele să eşueze. Aceste chestiuni par acum mult prea îndepărtate. Deşi Hitler a făcut o greşeală serioasă când a presupus că cele două Puteri occidentale nu vor intra deloc în război, în schimb aşteptările sale privind faptul că ele nu vor trata războiul cu seriozitate s-au dovedit a fi corecte. Marea Britanie şi Franța nu au făcut nimic pentru a-i ajuta pe polonezi şi puțin pentru a se ajuta pe ele însele. Confruntarea europeană care a început în 1918, când delegații germani veniți pentru semnarea armistițiului s-au prezentat în fața lui Foch în vagonul de la Rethondes, s-a încheiat în 1940, când delegații francezi veniți pentru semnarea altui armistițiu s-au prezentat în fața lui Hitler, în acelaşi vagon. Era o „nouă ordine" în Europa, şi aceasta era dominată de către Germania.

Poporul britanic s-a hotărât să-i reziste lui Hitler, deşi îi lipsea forța de a-i submina opera. Dictatorul german a venit el însuşi în ajutorul britanicilor. Succesul său

depindea de izolarea Europei de restul lumii. El a distrus fără rost sursa acestui succes. În 1941, el a atacat Rusia sovietică şi a declarat război Statelor Unite, cele două Puteri mondiale care nu voiau altceva decât să fie lăsate în pace. În acest fel a început un adevărat război mondial. Trăim şi astăzi în umbra lui. Războiul început în 1939 a devenit o problemă de curiozitate istorică.

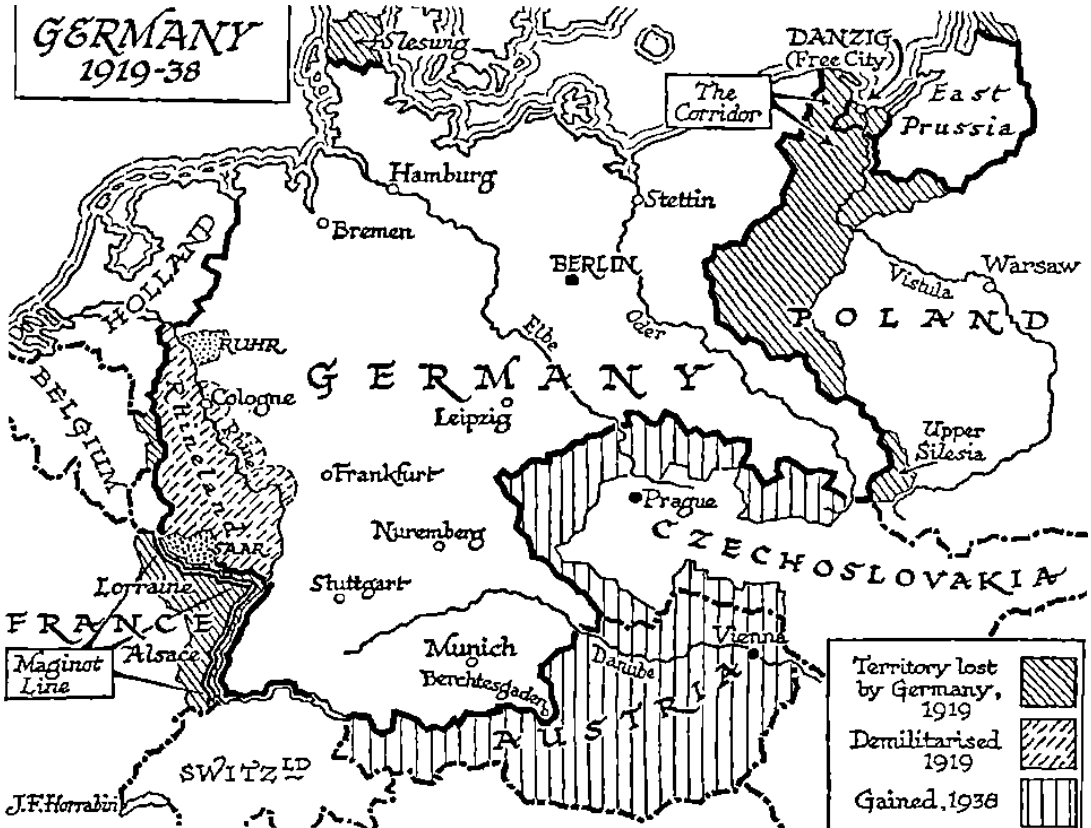
GERMANY
1919-38
Slesvig
DANZIG
(Free City)
The Corridor
East Prussia
Hamburg
Stettin
Bremen
BERLIN
Warsaw
Vistula
POLAND
HOLLAND
Elbe
Oder
RUHR
GERMANY
BELGIUM
Cologne
Rhineland
Leipzig
Upper Silesia
Frankfurt
Prague
Nuremberg
SAAR
CZECHOSLOVAKIA
Lorraine
Stuttgart
FRANCE
Munich
Vienna
Maginot Line
Alsace
Danube
Berchtesgaden
AUSTRIA
SWITZLD
J.F. Horrabin
Territory lost by Germany, 1919
Demilitarised 1919
Gained, 1938

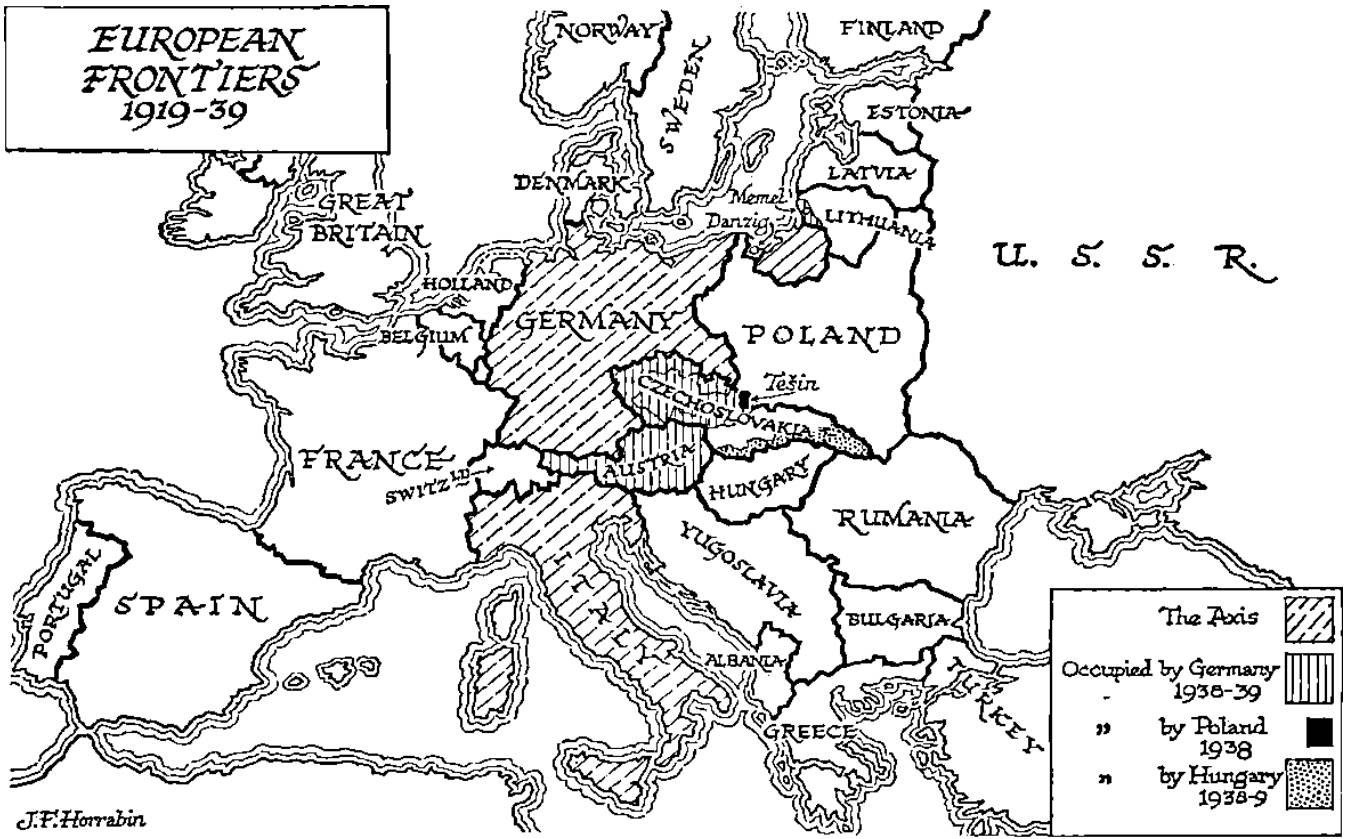
EUROPEAN FRONTIERS 1919-39
NORWAY
SWEDEN
FINLAND
ESTONIA
LATVIA
LITHUANIA
DENMARK
Memel
Danzig
GREAT BRITAIN
U. S. S. R.
HOLLAND
BELGIUM
GERMANY
POLAND
Těšin
CZECHOSLOVAKIA
FRANCE
SWITZ LD
AUSTRIA
HUNGARY
RUMANIA
YUGOSLAVIA
PORTUGAL
SPAIN
ITALY
BULGARIA
ALBANIA
GREECE
TURKEY
The Axis
Occupied by Germany 1938-39
" by Poland 1938
" by Hungary 1938-9
J.F. Horrabin

Bibliografie

Această listă, ca şi cartea mea, este selectivă pentru prima parte a perioadei de care m-am ocupat şi devine mai detaliată spre partea a doua. Ea cuprinde doar cărțile pe care le-am considerat utile într-un moment sau altul. Lucrarea lui Mario Toscano, *Storia dei trattati e politica internazionale*, I (ediția a doua, 1963), oferă o listă mai completă, inclusiv comentarii amănunțite.

IZVOARE:

I. PUBLICAȚII OFICIALE

O selecție de documente care au fost făcute publice în perioada respectivă apare în fiecare an în *Documents on International Affairs* (1928 şi anii ulteriori). Volumul din 1939 nu a fost publicat decât după război, iar el conține şi fragmente din documente publicate ulterior.

Documents on German Foreign Policy. 1919–1945 (1948 *et seq.*), cu numeroşi editori americani, britanici şi francezi. Această serie conține documentele oficiale ale Ministerului german de Externe care au căzut în mâinile Aliaților la sfârşitul războiului. Unele documente au fost distruse. În orice caz, cele publicate ne spun mai multe despre diplomații din Ministerul de Externe decât despre Hitler, căruia nu i s-a dat ocazia să se dezvăluie pe hârtie. Editorii sunt cumva precauți în reproducerea telegramelor. Din acest motiv, volumele oferă o impresie probabil greşită de politică coerentă în locul aceleia a unor oameni dezorientați care acționează cu precipitare. Această serie este incompletă şi cred că nu va fi

completată niciodată. Am utilizat: seria C, vol. I-III, care acoperă perioada 3P ianuarie 1933 31 martie 1935; seria D, vol. I-VII, care acoperă perioada septembrie 1937 3 septembrie 1939, cu câteva documente anterioare.

Documents and Materials relating to the Eve of the Second World War \ vol. I: noiembrie 1937–1938 (1947), vol. II: *Dirksen Papers, 1938–1939* (1948). Aceste volume conțin documentele germane care au căzut în mâinile sovieticilor. Volumul I a fost înlocuit de seriile mai cuprinzătoare amintite mai sus. Volumul al doilea are câteva documente care nu mai pot fi găsite în altă parte.

Documents on British Foreign Policy, 1919–1939 (1946 *et seq.)* editate de Rohan Butler şi Sir E.L. Woodward, locul celui din urmă fiind luat ulterior de J.RT. Bury. Aceste documente sunt luate aproape exclusiv din arhivele oficiale ale Ministerului de Externe, iar minutele miniştrilor de externe şi ale altor oficiali sunt rareori tipărite. Sunt în curs de publicare trei serii, însă numai cea de-a treia este completă. Am utilizat: seria întâi, vol. I-IX, 1 iulie 1919–1920; seria a doua, vol. I-VIII, 23 mai 1929–1934; seria a treia, vol. I-IX, 9 martie 1938 3 septembrie 1939.

I documenti diplomatici italiani (1952). Această colecție va acoperi în cele din urmă documentele oficiale ale diplomației italiene de la înființarea Regatului Italiei în 1861 până la căderea lui Mussolini, în 1943. Documentele apar în nouă serii. Pentru perioada acoperită de această carte am utilizat: seria a şasea, editată de R. Mosca, vol. I, 4 noiembrie 1918 17 ianuarie 1919; seria a şaptea, editată de R. Moscați, vol. I-III, 11 octombrie 1922 14 mai 1925; seria a opta, editată de M. Toscano, vol. XII-XIII, 23 mai 1939 3 septembrie 1939.

New Documents on the History of Munich (1958). Acest volum conține documente ceheşti şi câteva sovietice din 1938. Altfel, pentru Rusia sovietică există doar documentele publice selectate de către Jane Degras în

Soviet Documents on Foreign Policy, 3 vol. (1953 *et seq.).*

Papers relating to the Foreign Relations of the United States. Aceste documente apar anual, cu două suplimente pentru perioada 1931–1939. Publicarea lor timpurie, alături de accesul aproape liber permis istoricilor de către Departamentul de Stat, face ridicolă pledoaria tuturor celorlalte guverne în sensul că sunt necesari 50 de ani înainte de ridicarea confidențialității.

II. DOCUMENTE PERSONALE ŞI MEMORII

Germania: G. Stresemann, *Diaries, Letters, and Papers*, 3 vol. (1935–1940). Această selecție exagerează orientarea „occidentală" a politicii lui Stresemann. J. Curtius, *Sechs Jahre Minister der deutschen Republik* (1947).

Pentru perioada nazistă: Hitler nu a dat explicații. Ribbentrop a scris în apărarea sa nişte *Memorii* (1954), pe când era în închisoare. Papen oferă o versiune ingenioasă a evenimentelor în *Memoirs* (1952). E. von Weizsäcker, director permanent în Ministerul de Externe în ultimii ani, a scris o prezentare deculpabilizantă în *Erinnerungen* (1950). H. von Dirksen este moderat apologetic în *Moskau Tokio London* (1949). E. Kordt, *Nicht aus den Akten* (1950), a fost depăşit de documente. P. Schmidt, *Statist aufdiplomatischer Buhne* (1949), conține povestiri ale interpretului lui Hitler. *The Last Attempt* a lui B. Dahlerus (1947) este o sursă importantă pentru medierea sa neoficială între guvernele britanic şi german.

Franța: G. Suarez, *Briand, sa vie, son aeuvre*, vol. V şi VI (1940–1941), conține anumite chestiuni referitoare la politica sa externă. *Jadis 1914–1936* de E. Herriot (1953) este prea vagă pentru a fi utilă. *Entre deux Guerres*, 3 voi., de J. Pâul-Boncour (1945–1947), pe de altă parte, este aproape prea consistentă. PE. Flandin, *Politique frangaise. 1919–1940* (1947) este utilă doar

pentru criza privitoare la reocuparea zonei renane în 1936.

G. Bonnet, *Defense de la paix*, vol. I: *De Washington au Quai d'Orsay* (1946) şi vol. II: *Fin d'une Europe* (1948), este un izvor de o valoare imensă, în absența documentelor oficiale. Bonnet a fost intens criticat pentru caracterul evaziv şi lipsa de acurateţe, însă memoriile sale sunt deasupra standardului obişnuit al lucrărilor de gen ale celorlalți miniştri de externe. Gamelin, *Servir*, vol. II (1947), este, de asemenea, de mare valoare pentru politica văzută prin intermediul şefului de stat-major. Trei ambasadori francezi şi-au scris memoriile: A. Frangois-Poncet, *Souvenirs d'une ambassade a Berlin* (1946); R. Coulondre, *De Staline a Hitler* (1950) şi L. Noel, *L'agression allemande contre la Pologne* (1946).

Marea Britanie: Lloyd George, *The Truth about the Peace Treaties*, 2 vol. (1938), conține un material considerabil despre anii imediat postbelici. C. Petrie, *Austen Chamberlain*, 2 vol. (1934–1940), cuprinde câteva scrisori. D'Abernon, *An Ambassador of Peace*, 3 vol. (1929–1931), este importantă pentru perioada conferinței de la Locarno. Nu există nimic scris de MacDonald şi nimic de valoare scris de Baldwin. K. Feiling, *Neville Chamberlain* (1946) oferă câteva scrisori şi citate din jurnalul lui Chamberlain. S. Hoare, *Nine Troubled Years* (1954) este o lucrare valoroasă, deşi mai mult ca o apărare personală decât ca importanță documentară. Contribuțiile lordului Halifax şi ale lordului Simon sunt trecute sub tăcere. N. Henderson, *Failure of a Mission* (1940) este o carte onestă, care merita o primire mai bună decât cea de care s-a bucurat. Nu am reuşit să extrag ceva util din scrierile lui Vansittart, Strang şi Kirkpatrick. W.S. Churchill, *The Second World War, vol.* I: *The Gathering Storm* (1948), este un punct de vedere criticist, cu elemente ocazionale de informație serioasă. Tom Jones, *A Diary with Letters.*

1931–1950 (1954) oferă cea mai bună imagine a „conciliatorilor". *The History of the Times*, vol. IV (1952), este, de asemenea, important pentru acest subiect.

Italia: Nu există nimic scris de Mussolini. Cea mai importantă sursă este Ciano, *Diary. 1937–1938* (1952) şi *Diary. 1939–1943* (1947). *Ciano's Diplomatic Papers (*1948) va fi depăşită în timp de documentația oficială. Aloisi, conducătorul delegației italiene la Geneva, a publicat *Journal (25 iulie 1932 14 iunie 1936)* (1957). Acesta arată că diplomații profesionişti se situau pe alte poziții decât Mussolini, dorind o înțelegere negociată în chestiunea abisiniană. Raffaele Guariglia, *Ricordi* (1950) nu dezvăluie prea multe, deşi este utilă pentru situația relațiilor franco-italiene din Marea Mediterană. M. Magistrati, *Uââalia a Berlino. 1937–1939* (1956) suplimentează prezentarea lui Attolico cu documente oficiale.

Polonia: Beck a scris o apărare a politicii sale, în timpul refugiului său în România: *Dernier rapport* (1951). Szembek, *Journal. 1933–1939* (1952) oferă o imagine a Ministerului de Externe polonez.

România: G. Gafencu, *Last Days of Europe* (1948), descrie vizita sa în principalele capitale în aprilie 1939 şi foloseşte documente ce au ca sursă pe Bonnet.

Rusia sovietică nimic.

Statele Unite: Foarte multe aspecte privitoare la afacerile Extremului Orient, însă prea puține referitoare la Europa. Cele mai consistente sunt Cordell Hull, *Memoirs*, 2 vol.

(1948). W. Dodd (ambasador în Germania), *Diary* (1945). Joseph E. Davies, *Mission to Moscow* (1941) conține puțin în materie de documente, însă este neobişnuită prin faptul că autorul este favorabil guvernului sovietic.

LUCRĂRI SECUNDARE:

Prezentări generale

W.N. Medlicott, *British Foreign Policy since Versailles* (1940).

E. H. Carr, *International Relations between the Two World Wars* (1947).

A.M. Gathorne-Hardy, *Short History of International Affairs. 1920–1939* (1950).

W.P. Potyomkin (ed.), *Histoire de la diplomație*, vol. III. Utilă doar pentru că prezintă un punct de vedere sovietic.

M. Baumont, *Lafaillite de la paix*, 2 vol. (1951).

P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, vol. VII: *Les crises du XX6 siecle de 1914 a 1929* şi vol. VIII: *Les crises du XXe siecle de 1929 a 1945* (1958).

F. P. Walters, *History of the League of Nations,* 2 vol. (1951).

Diferite aspecte ale chestiunii germane sunt discutate în:

E.H. Carr, *The Twenty Years' Crisis* (1938) este o argumentație excelentă în favoarea conciliatorismului.

L. Schwarzschild, *World în Trance* (1943) este o argumentație la fel de reuşită în favoarea fermității.

W.M. Jordan, *Great Britain, France and the German Problem. 1919–1939* (1943).

R.B. Mecallum, *Public Opinion and the Last Peace* (1944).

Etienne Mantoux, *The Carthaginian Peace* (1946), un atac împotriva punctelor de vedere susținute de Keynes privitoare la reparații şi la sistemul de pace.

H. W. Gatzke, *Stresemann and the Rearmament of Germany* (1948).

Relațiilor sovieto-germane li s-a acordat o atenție mai mare decât ar fi meritat: E.H. Carr, *German-Soviet Relaâions between the Two World Wars* (1952), cea mai bună prezentare succintă.

L. Koclpn, *Russia and the Weimar Republic* (1954).

G. Hilger şi A.G. Meyer, *The Incompaiible Allies. A*

Memoir-History of the Germansoviet Relaâions. 1918–1941 (1953).

G. Freund, *Unholy Alliance* (1957), o versiune moralistă ciudată.

Despre politica sovietică în general există doar:

M. Beloff, *Foreign Policy of Soviet Russia. 1929–1941*, 2 vol. (1947–1949). Inevitabil, în cea mai mare parte este vorba de presupuneri.

Lucrările referitoare la relațiile internaționale din perioada imediat anterioară izbucnirii celui de-al doilea război mondial au fost în general scrise înainte ca marile colecții de documente să-şi înceapă apariția. Cele mai importante sunt:

Alan Bullock, *Hitler* (1952), cu un bun capitol despre politica externă a lui Hitler.

E. Wiskemann, *The Rome-Berlin Axis* (1949).

J.W. Wheeler-Bennett, *Munich, Prologue to Tragedy* (1948).

Idem, *The Nemesis of Power* (1953) include o încercare de prezentare a rezistenței militare eşuate față de Hitler.

M. Toscano, *Le origini del Patto dacciaio* (1948).

W.L. Langer şi S.E. Gleason, *The Challenge of Isolation* (1952). Primele capitole se referă la diplomația europeană interbelică, dintr-o perspectivă antisovietică.

L.B. Namier, *Diplomatic Prelude* (1948).

Idem, *Europe in Decay* (1950).

Idem, *In the Nazi Era* (1952), 2 volume de eseuri adiționale.

W. Hofer, *War Premeditated* (1954), o analiză a ultimelor zece zile de pace.

Survey of International Affairs (publicată anual după 1925) prezintă o versiune contemporană a relațiilor internaționale. Volumul întâi pe anul 1938 a fost ultimul de acest gen. Seria a fost apoi suspendată. Când a fost reluată după război, volumele au avut un mai pronunțat caracter istoric. Volumul al doilea pentru

1938, redactat de G.D. Laffan (1951), se ocupă de criza cehoslovacă. Volumul al treilea (1953) acoperă următoarele şase luni, până la ocuparea oraşului Praga de către Hitler. *World in March 1939* (1952) cuprinde eseuri generale de valori inegale, cel mai bun dintre ele, realizat de H.C. Hillman, fiind o examinare comparativă a forței Marilor Puteri. *The Eve of War 1939* (1958) descrie diplomația ultimelor şase luni de pace într-un mod detaliat şi cumva confuz.

POSTFAȚĂ

Origini *controversate* ale celui de-al doilea război mondial

Studiați probleme, nu perioade.
Lord Acton

Preocuparea pentru analiza cauzelor şi originilor celui de-al doilea război mondial se declanşează destul de timpuriu după terminarea ostilităților. Din 1947, bibliografiile înscriu titluri care includ cuvântul-cheie „origini". Această insistență timpurie poate fi atât un semn al presiunii evenimentelor, cât şi al accelerării concomitente a ritmului istoriei şi al istoriografiei. Interesul persistă şi se concretizează în mai multe lucrări; ultima reperată de noi reuneşte în volum eseuri pe aceeaşi temă alcătuite în 1989{291}.

Lucrarea lui A.J.P. Taylor, intitulată *Originile celui de-al doilea război mondial*, se înscrie în acest segment istoriografie complex şi apărea în 1961 în Marea Britanie, şi în 1962 în SUA.

Mențiuni speciale se cuvin formulate pentru opțiunea de a o traduce la 37 de ani de la apariție. Aceste mențiuni privesc valoarea autorului, a cărții, contextul publicării şi urmările ei.

Opțiunea s-a întemeiat pe folosul pentru publicul românesc amator de istorie de calitate şi mai ales pentru segmentul studențesc al acestuia.

Autorul, A (lan) J (ohn) P (ercivale) Taylor (25 martie 1906, Birkdale 7 septembrie 1990, Londra), este unul

remarcabil în istoriografia britanică şi mai puțin cunoscut în România. Provenea dintr-o familie radical-liberală din Lancashire, familie ce reuşise să adune bogăție în industria prelucrării bumbacului.

A absolvit Universitatea din Oxford (Oriel College) în 1927, cu cele mai înalte distincții. A studiat istoria diplomatică cu profesorul A.F. Pribram. Întâlnirea, la Manchester, cu Lewis Namier îi va marca viața şi gândirea; Sir Lewis Namier observase odată că „istoria ar trebui să fie pentru societate ceea ce psihanaliza este pentru individ. Societățile, ca şi indivizii, pot deveni obsedate şi autodistructive prin fixare asupra experiențelor trecutului".

Poate că pentru prezența lui neobişnuită în istoriografia britanică este semnificativ faptul că la Oriei College era singurul membru al Clubului Laburist. Un gust deosebit pentru a face altfel? Se anunța ca autor remarcat şi pentru stilul său încă din 1931, când scria articole şi recenzii pentru *Manchester Guardian* (ulterior *The Guardian).*

Aspirase la o carieră didactică, fără a reuşi propriu-zis în această privință. N-a reuşit să devină titularul unei catedre universitare. Concurase pentru a deveni Regius Professor la Oriei College, dar însuşi Sir Lewis Namier înclinase balanța în favoarea lui Hugh Trevor-Roper. Între altele, se apreciase că prezența lui ca autor în revista *Sunday Express* şi oratoria politică la colț de stradă ar fi fost în dezacord cu postura de profesor universitar. Este posibil ca acest dezacord să-i fi amplificat tendința dislocării a mai tot ce se considera stabilit şi general acceptat.

Între 1938 şi 1963 fusese profesor îndrumător la Magdalen College, apoi cercetător până în 1976 şi cercetător/profesor asociat după aceea; a ținut conferințe la diferite universități. Din 1956 este ales membru al Academiei Britanice. Se bucură de o bună reputație între studenți, reputație care se baza mai ales

pe cărțile publicate şi ea a fost sporită de controversa iscată în jurul *Originilor*...

Va dovedi o capacitate neobişnuită de a se adresa oamenilor nu numai în scris, ci şi oral; din 1950 devine membru al echipei de la Departamentul Actualități şi Analiză din BBC-TV. Are apariții televizate constante de-a lungul cărora discursul său era receptat ca fermecător, dezinvolt şi consistent; *dezinvolt* în măsura în care s-a observat că este printre puținii care înfruntă camerele de luat vederi fără niciun fel de note; *consistent* în măsura în care din unele emisiuni televizate au rezultat cărți{292}. Să fi identificat el metode de a elimina din barierele tehniciste dintre istoric şi publicul larg, amator de istorie? Rezultatele ar indica drept adevărată o asemenea afirmație.

Timp de aproape o jumătate de secol, între 1934 şi 1983, scrie cărți de istorie aproape 30{293}; unele reeditate; toate fermecătoare şi incitante prin felul interogării domeniului, prin modul provocator al articulării răspunsurilor, prin evantaiul larg al preocupărilor, prin impresia pregnantă a unei experiențe vaste, livrescă şi de viață, concentrată în frază, prin stil. Funcția de director onorific al Bibliotecii Beaverbrook (1967–1975) i-a putut favoriza cercetările.

Asemenea energie şi capacitate puse în slujba scrisului istoric, asemenea propensiune pentru sesizarea şi formularea problemelor fundamentale meritau dăruite prin traducerea fie şi a unei singure cărți publicului românesc; nu orice carte, ci una privitoare la originile conflagrației sub ale cărei repercusiuni mai stă lumea încă.

Scrutând din temeiurile opțiunii din perspectiva preocupărilor segmentului studențesc al publicului cititor, să precizăm faptul că istoricul A J.R Taylor, la 55 de ani cât avea când a realizat *Originile*... acumulase o experiență remarcabilă în cercetarea problemelor de istorie modernă; venea asupra acelora de istorie

contemporană după îndelungi meditații asupra duratei, cu sensibilitatea necesară perceperii problemelor prezentului şi a situării lor în perspectivă istorică. Ar fi interesantă analiza impulsurilor lăuntrice pentru scrierea cărții. *Istoria personală,* publicată în 1983, nu conține „chei" spre o asemenea focalizare a analizei. Ca urmare, vom încerca să sesizăm temeiuri ale opțiunii pentru traducerea *Originilor* sugerate de contextul apariției lucrării.

O remarcă prealabilă se impune: lucrarea lui A.J.R Taylor este una controversată, însuşi faptul că a produs replici care adunate în volum{294} se apropie cantitativ de *Origini…* (calitatea se subînțelege) întemeiază opțiunea selectării pentru traducere. Poate n-ar fi fost lipsită de interes reunirea şi traducerea celor două volume, dar aceasta ar fi implicat dificultăți tehnice deocamdată insurmontabile. Rămâne speranța că cel interesat va avea putere să citească a doua oară Orig*inile… şi să n*u reziste curiozității de a se apleca asupra replicilor reunite în volum; va dobândi astfel satisfacția gustării spectacolului fascinant al scrierii *şi resc*rier*ii istorie*i; va conecta fulgerător cu observația că nu există istorie ca atare, ci numai istorici proiectând asupra duratei viziuni diferite şi complementare (Ferdinand Braudel); că istoria „nu se mai prezintă ca un sistem de concluzii «definitive», ci mai mult ca o provocare continuă la meditație".{295}

De fapt, aici putem remarca un semn indubitabil al calității volumului semnat A.J.P. Taylor: a provocat rejudecarea probelor luate în considerare la explicarea alunecării Europei şi a lumii în marea conflagrație a secolului XX; a zdruncinat din prejudecățile aferente realității că puternicii lumii la rigoare: Marile Puteri componente ale Coaliției Națiunilor Unite au tendința să scrie istoria pentru a se justifica politic şi a arăta adversarul într-o lumină cât mai nefavorabilă; a resuscitat discuțiile privitoare la libertatea autorului şi

la responsabilitățile sale, la onestitatea sa în fața probelor.

Nu este aşa de puțin şi de banal pe cât pare dacă luăm în considerare faptul că volumul apărea în plin război rece, într-o lume bipolară ce acumula tendințe de intoleranță.

Formulând asemenea observații, regretăm încă o dată că anomaliile lumii postbelice concretizate şi în blocarea circulației normale a oamenilor, a bunurilor şi mai ales a cărții lipseau studentul român al anilor '60 de un asemenea spectacol intelectual care i-ar fi putut marca experiența, cariera şi productivitatea. Din această perspectivă, traducerea dobândeşte şi ipostaza de reparație târzie.

Aşadar, opțiunea pentru traducerea *Originilor... lui* Taylor se întemeiază şi pe realitatea că, o dată publicate, au şocat, au declanşat controverse. Contextul publicării poate fi luat în considerare la aprecierea magnitudinii şocului.

Volumul apărea în plin război rece şi mai ales într-o fază de intensitate maximă a acestuia, cu trimitere la perioada 13 august 1961 (data ridicării Zidului Berlinului „zidul ruşinii", s-a spus) octombrie 1962 (criza declanşată de prezența rachetelor sovietice în Cuba)[{296}].

Apariția lucrării antrenează formularea de judecăți într-un spectru neobişnuit de larg: de la aprecierea ei drept capodoperă, la deprecierea ei până la nivelul unui exercițiu de o subiectivitate excesivă, de o interpretare perversă rezultată şi prin încălcarea regulilor meseriei. Această replică, cea mai dură, aparținea lui Hugh Trevor-Roper şi pe marginea ei s-a putut observa că „rareori un istoric a criticat aşa devastator cartea unui coleg"[{297}].

Evident, ne propunem să semnalăm din elementele care au stârnit controversa fără intenția de a povesti cartea; niciun rezumat nu poate suplini lectura integrală

a lucrării, tradusă foarte bine în măsura în care traducătorul recuperează impresionant din densitatea şi vioiciunea frazei lui A.J.P. Taylor. Ne mai propunem să semnalăm elemente ale strategiei alcătuirii replicii unora din oponenții autorului.

Cum era şi firesc, A.J.P. Taylor încearcă să cuprindă panorama lumii şi mai ales a Europei în perioada interbelică; aceeaşi încercare şi tot reuşită o face opt ani mai târziu Maurice Baumont{298}, în Franța, fără a-l cita pe Taylor. Poate că nici nu l-a citit, situându-se „suveran" „la capătul" propriilor investigații... Oricum, compararea celor două orig*ini poa*te procura satisfacții intelectuale dintre cele mai alese. Una dintre lucrări - a lui Taylor - a produs controverse; cealaltă nu. Faptul că a doua a apărut într-o fază mai detensionată a războiului rece în raport cu prima nu explică totul.

Există afirmații în cartea lui Taylor care au atins sensibilitățile momentului. Aceste afirmații ar putea fi centrate mai ales pe problema responsabilității Germaniei național-socialiste şi în speță a lui Hitler pentru declanşarea celui de-al doilea război mondial.

Interogarea probelor arăta lui Taylor că Hitler nu era un om care planifică războiul, ci un visător cu firea şi comportamentul unui jucător norocos gata să profite de şansă; că ceea ce a obținut s-a datorat mai mult ingeniozității, şireteniei, vicleniei sale şi stupidității partenerilor decât puterii militare. Dacă prin *plan* se înțelege *ceva elaborat în detaliu*, el nu găseşte la Hitler un plan al dobândirii spațiului vital, spre exemplu, adică o analiză a resurselor teritoriilor de cucerit şi o pregătire minuțioasă a personalului în stare să îndeplinească o asemenea misiune. Mai departe, el subliniază ideea că Hitler n-a fost mai răfl şi mai lipsit de scrupule decât alți oameni de stat contemporani lui; că războiul izbucnit în 1939, „departe de a fi premeditat, a fost o greşeală şi rezultatul unor gafe diplomatice de ambele părți".

Mai există un semn al rezonanței acestor afirmații, al faptului că A.J.P. Taylor a constituit un centru de polarizare a opiniilor controversate. Doar un an mai târziu apărea lucrarea cu un titlu multiplu semnificativ: *Izbucnirea celui de-al doilea război mondial act premeditat sau gafă?*{299}.

Lucrarea reunea puncte de vedere contradictorii cu intenția de a impulsiona studentul american să-şi formeze unul propriu în „siajul" unor întrebări de tipul: Al cui act premeditat? Ale cui gafe? Dacă este vorba de un amestec de acte premeditate şi gafe, aşa cum deseori se întâmplă, care este proporția lor reală şi cum se vede din unghiul propagandei şi cel al ştiinței?

Şocul produs de afirmațiile lui Taylor presupune o sensibilitate a publicului cititor şi mai ales a specialiştilor; sensibilitatea are explicațiile ei. În esență, se percepeau similitudini între agresivitatea Germaniei național-socialiste, una care era general admis a dus la cel de-al doilea război mondial şi agresivitatea Uniunii Sovietice, gata să declanşeze pe al treilea.

A.J.P. Taylor se situa pe linia celor care, după război, scriseseră folosind argumente care, la limită, aveau ca rezultat diminuarea responsabilității Germaniei{300}. Astfel, Taylor contesta deciziile Procesului de la Nurnberg şi felul cum au fost selectate probele. El aprecia că la Nürnberg verdictul de vinovăție a Germaniei a precedat tribunalul. Probele au fost selectate nu numai pentru a demonstra vinovăția celor de pe banca acuzării, ci şi pentru a ascunde vina celor patru Puteri acuzatoare. „Dacă fiecare din cele patru Puteri care au organizat Tribunalul de la Nurnberg [Marea Britanie, Franța, Statele Unite şi Uniunea Sovietică] ar fi fost singură răspunzătoare de proces, noroiul ar fi fost împrăştiat mai tare. Puterile occidentale ar fi pus în discuție Pactul sovieto-german; Uniunea Sovietică ar fi replicat cu Conferința de la München şi alte tranzacții mai obscure."{301} Taylor foloseşte prilejul

pentru a distinge între postura *avocatului* şi a *istoricului* în fața documentelor: „Avocatul îşi propune să demonstreze ceva; istoricul doreşte să înțeleagă o situație”.

Nu este de mirare că întrebări multiple s-au formulat în legătură cu autorul *Originilor…* căuta efecte noi mergând contra curentului interpretării istorice? Era pro-german, aşa cum apare la prima vedere?{302} Dacă este aşa, atunci este o atitudine de dată recentă a autorului. Era autorul favorabil lui Hitler? Absolvindu-l pe Hitler de responsabilitate, voia autorul să arunce responsabilitatea, fără rezerve, asupra întregului popor german? Era Taylor supărat pe premierul Chamberlain pentru că n-a cedat cererilor lui Hitler, sau pentru că n-a realizat Pactul Tripartit cu URSS şi Franța? Justificarea conciliatorismului anilor ’30–’40 acreditează cumva ideea concilierii Uniunii Sovietice în 1960?

Evident, fiecare întrebare ar merita o analiză detaliată. Ne limităm la a sugera aliniamentele de pe care ar putea porni o asemenea analiză. Astfel, autorul *Originilor…* cunoscut pentru apetența cultivării paradoxului, nu credem că ar căuta efecte; el constată oarecum contrariat faptul că originile celui de-al doilea război mondial nu sunt aşa de controversate ca ale primului, şi reuşeşte să le facă… Apoi, este greu de susținut că ar fi pro-german. Afirmă constant că este preocupat să explice, *nu să* justifice *sau să* condamne; impresionează şi merită luată în considerare afirmația lui că a pornit ancheta din pură curiozitate ştiințifică. Dacă admitem că poate fi vreo anchetă total inocentă, cu trimitere la subiectivitatea de neevitat şi asumată de istoric, atunci am putea sesiza aici un reflex al istoricului la acumularea tendințelor de intoleranță aferentă războiului rece.{303}

Taylor este suspectat că ar fi favorabil lui Hitler după modul în care-i desface mecanismele gândirii şi ale comportamentului. Curios, dar rămâne oarecum pe un

plan secund faptul că acest mod de a judeca, incluzând şi afirmația, evident şocantă, că „cei mai mari oameni de stat sunt cei care nu ştiu ce fac”, se articulase înaintea *Originilor… de*-a lungul explorării experienței lui Bismarck. Unul dintre recenzenții lui Taylor, David Marguand (în The *New Statesman),* cel care apreciază lucrarea drept o capodoperă, a sesizat nuanța.{304}

Cât priveşte aruncarea responsabilității asupra întregului popor german, două observații se impun: Taylor demonstrase încă din 1945–1946 că regimul național-socialist a fost unul dorit şi acceptat de poporul german în măsura în care şi-a însuşit nevoia îndepărtării „cătuşelor” Versailles-ului; aceasta nu se putea realiza fără război; războiul nu putea fi pregătit decât pe baze totalitare{305}. Să fi rămas el nereceptiv la distincția care se opera în istoriografia britanică, după război, între problema germană şi cea a național-socialismului?{306}

Relevanța şocului produs de lucrarea lui Taylor sporeşte prin racordarea mai riguroasă la contextul cultural vest-european, să zicem, al momentului apariției; aici ne interesează acest context din perspectiva creată de prăbuşirea Germaniei în cel de-al doilea război mondial. Dimensiunea tragică a acestei părți din istoria Germaniei năştea întrebări în prelungirea disputei mai vechi declanşate încă din 1919 în legătură cu articolul 231 din Tratatul de la Versailles, privitor la răspunderea pentru izbucnirea Marelui Război din 1914–1918; se ştie că în anii ’60, o recrudescență a acestei dispute era cunoscută sub denumirea *Fischer-Kontroverse*. Menționăm doar repere ale producției de carte rezultate din aceste întrebări.

Un Karl Jaspers (1883–1969), psiholog şi filosof existențialist, scria în 1946 eseul intitulat *Conştiința culpei*{307} sub incidența întrebărilor corelative catastrofei Germaniei antrenate de prăbuşirea regimului național-socialist din fața căruia se refugiase în Elveția, în 1937.

Lucrarea reuneşte prelegeri susținute la Universitatea din Heidelberg în 1945, sub imboldul „de a promova, ca german între germani, claritate şi unanimitate şi de a participa, ca om între oameni, la străduința noastră pentru adevăr”{308}. El năzuia să incite la receptivitate şi dialog cu propria conştiință şi cu cea a semenului apropiat, astfel încât fiecare german să-şi devină propriul acuzator şi acuzat. Era convins deopotrivă că „fiecare om este co-responsabil pentru modul în care este guvernat” şi că „procesul (de la Nürnberg n.n.) este consecința faptului că nu noi ne-am eliberat de sub criminalul regim nazist, ci că am fost eliberați de către Aliați”. „Nu ne poate fi indiferent scria Jaspers ce gândeşte lumea despre noi; ştim că aparținem umanității, că înainte de toate suntem oameni, şi apoi germani.”

Pentru obiectivul nostru este multiplu semnificativă afirmația că „un popor în totalitatea sa nu poate fi vinovat sau nevinovat, nici în sensul culpei criminale, nici în al celei politice (pentru aceasta sunt răspunzători numai cetățenii unui stat), nici al celei morale. Indicarea unui popor ca o totalitate omogenă este întotdeauna o nedreptate; ea presupune o falsă substanțializare şi are drept consecință înjosirea omului ca individ”{309}. Iată contextul în care se articula una dintre întrebările asupra autorului *Originilor… A.J.*P. Taylor: vrea el să arunce vina asupra întregului popor german? Lucrarea lui Karl Jaspers, Orig*inea şi sensul istoriei* (1949){310}, era scrisă, de asemenea, sub impulsuri ale prezentului, marcat de catastrofa Germaniei, convins fiind că cel *învrăjbit cu prezentul său este învrăjbit cu sine însuşi* (s.n.).

Doar un an mai târziu apărea lucrarea lui Friedrich Meineke (1862–1954) intitulată *Catastrofa Germaniei.*

Fenomenul german preocupa firesc pe istoricii din țările occidentale ce vor forma Europa Mică; notasem în alt context{311} lucrarea *Originile Germaniei moderne* a lui

G. Baraclough (1962). Câțiva ani mai târziu, în 1978, Helmut Diwald scrie acea istorie *regresivă* a poporului german. Dacă G. Baraclough explorase 1.000 de ani de istorie germană pentru a explica ce s-a întâmplat cu Germania prezentă şi o făcuse venind dinspre origini spre prezent, Helmut Diwald porneşte de la al doilea război mondial „tratat ca o ruptură dramatică şi urcând *a rebours* pe cursul istoriei, până la origini”{312}.

În iunie 1986, articolul lui Ernst Nolte din *Frankfruter Allgemeine Zeitung* isca o controversă între istorici în jurul holocaustului, aşa-numita „ceartă a istoricilor” *(Historikerstreit)* care a antrenat nume de rezonanță ca Jürgen Habermas, Andreas Hiligruber, Michael Sturmer. Problema de rezolvat era locul holocaustului într-o istorie universală în care frecvența violenței este impresionantă şi, de aici, amplitudinea vinovăției regimului național-socialist şi a Germaniei.

Am vrut doar să jalonăm cadrul ideatic în care lucrarea lui A.J.P. Taylor devine una amplu controversată. Vom insista acum asupra unor elemente ale strategiei celor care i-au replicat. Din nou, nimic nu poate înlocui lectura integrală a recenziilor; noi selectăm eşantioane din perspectiva preocupării de a oferi cititorului, mai ales studentului, prilejul de a medita asupra domeniului şi a propriei condiții.

Cartea a atras atenția mai tuturor mediilor intelectuale occidentale. În Germania, nume de rezonanță şi publicații de prestigiu se angrenează în discuție: *Der Spiegel* (22 noiembrie 1961); Golo Mann (*Der Monat*, 1, 1961); Hans Günther Seraphim *(Das historisch-politische Buch*, 10, 1962); Heinrich Bodensieck (*Neue Politische Literatur,* 7, 1962); Gothard Jasper (*Viertel jahreshefte fur Zeitgeschiche*, 10, 1962); Ulrich Mohl (*Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 13, 1962); Joseph Engel (*Ibidem*, 1962); Wolfgang Bingeser (*Aussenpolitik*, 14, 1963).

În Franța, de asemenea, F. Ryszka (*Histoire de la*

Deuxieme Guerre mondiale, octombrie 1965); P.H.M. Bell *(Ibidem,* iulie 1967).

În Canada: Robert Spencer *{Canadian Historical Review*, iunie 1962). În Statele Unite s-au formulat puncte de vedere critice care n-au fost introduse în volumul menționat la început pentru că nu s-a reuşit obținerea permisiunii autorilor. T.W. Manşon *(Past and Present*, decembrie 1964); P.A. Raynolds *(History,* 1961–1962); Harry Elmer Barnes *{Annals of the American Academy*, mai 1962). Barnes este singurul recenzent american complet entuziasmat de lucrarea lui A.J.P. Taylor; *The Observer*, 16 aprilie 1961.

Să remarcăm încă o dată faptul că *Originile... lui* A.J.P. Taylor au produs, pe de o parte, recenzii şi o perspectivă asupra acestora, la 10 ani de la apariția cărții, avem datorită volumului editat de Wm. Roger Louis (vezi *supra).* Pe de altă parte, au impulsionat cercetarea propriu-zisă în direcțiile tatonate de autor. Evident, ar fi hazardant să spunem că tot ce s-a publicat după apariția cărții s-a coagulat în raport cu ea. Există însă destule cazuri demonstrabile a căror serie se încheie, pentru noi, cu lucrarea editată de Robert Boyce şi Esmonde M. Robertson (vezi *supra).*

Astfel Christophe Thorne a publicat la Londra, în 1967, *The Approach of the War 1938–1939.* D C. Watt publica sub titlul semnificativ: *Conciliatorismul: Ridicarea şcolii revizioniste: în Political Quarterly*, aprilie 1965). Martin Gilbert şi Richard Goot dedicau cartea *Conciliatorii* (publicată în 1963, la Londra, tradusă şi în româneşte) lui A.J.P. Taylor. H. Rusell Williams scrie un eseu despre A.J.P. Taylor în lucrarea *Historians of Modern Europe.* Schmitt (ed.), Louisiana State Press, 1971.

O scrisoare a lui Isaac Deutscher, datată 2 iunie 1961, ne atrage atenția în mod deosebit. Deutscher compară *Originile...* cu volumul de istorie a Germaniei, publicat de A J.P. Taylor în 1945. Constatând că în

primul volum Taylor găseşte vinovaţi toţi germanii, fie ei naţional-socialişti sau nu, iar că în *Origini... niciun* german (nici chiar Hitler) nu este vinovat, Deutscher crede că asemenea simplificări n-au nimic cu profesiunea de istoric. Mai mult, afirmă că fiecare din cărţile de mai sus a procurat o justificare pseudo-academică pentru tendinţa prevalentă a politicii oficiale: Evoluţia *istoriei Germaniei* a justificat politica practicată la Yalta şi la Potsdam, ideea „capitulării necondiţionate" şi planurile, atunci la modă, de dezmembrare şi dezindustrializare a Germaniei. *Originile...* prezintă o izbitoare armonie cu disponibilitatea pentru alianţa Puterilor occidentale cu Germania şi pentru reînarmarea acesteia. Şi Deutscher încheie, întrebându-se dacă aceasta este „logică" a la Taylor, sau manieră a la Orwell de „rescriere" a istoriei.

Atacul cel mai virulent vine de la Hugh Trevor-Roper: un eseu de 8.000 de cuvinte publicat în *Encounter*, în iulie 1961, sub titlul *A. J.P. Taylor, Hitler şi războiul.*

Trevor-Roper ilustrează cel mai bine maniera celorlalţi recenzenţi de a-l combate pe autor cu propriile arme, de a-i converti punctele tari în slăbiciuni{313}. El găseşte lucrarea „complet greşită", acuză autorul de manipularea probelor pentru a-şi demonstra tezele; aceeaşi acuzaţie îi va aduce Raymond J. Sontag; teza că Hitler „a fost un om de stat tradiţional, cu scopuri limitate, răspunzând simplu situaţiilor date, nu se sprijină pe nicio probă, ignoră probele principale şi este de un fals demonstrabil. Această apărare a politicii externe a lui Hitler nu va dăuna numai prin sprijinirea mitologiei neonaziste; va aduce daune, probabil daune ireparabile, reputaţiei domnului Taylor de istoric serios".

Timpul n-a validat această afirmaţie.

Ian F.A. Morrow{314} recenzează cartea în *International Affairs* (octombrie 1961) şi se detaşează de ceilalţi critici, încercând să aprecieze lucrarea „din punctul de vedere al autorului"; consideră cartea ca fiind foarte

controversată, provocatoare, stimulatoare şi bine scrisă; constată că recenzenții l-au acuzat pe autor „de a fi comis toate păcatele cuprinse în decalogul istoricului”.

O altă fațetă este iluminată subtil de David Marquand în *The New Statesman:* Taylor distruge miturile perioadei, distrugând premisele lor de vinovăție sau inocență. „În versiunea lui, nimeni nu este vinovat, ceea ce înseamnă un alt fel de a spune că nimeni nu este inocent.”{315}

F. H. Hinsley{316} (Cambridge University), expert în cauzele războaielor, constată că A.J.R Taylor „nu este un scriitor didactic” şi articulează aprecierea cărții pe o „cheie” luată din *Origini...: „*războaiele se aseamănă mult cu accidentele de circulație. Ele au, în acelaşi timp, o cauză generală şi cauze particulare. Fiecare accident este determinat în ultimă instanță de inventarea combustiei interne şi de dorința oamenilor de a se deplasa dintr-un loc în altul... Dar poliția şi tribunalele nu iau în considerare cauzele profunde. Ele caută cauze specifice fiecărui accident erori ale şoferului, viteză excesivă, consum de băuturi alcoolice, frâne defecte, şosele proaste. Aşa este şi cu războaiele. «Anarhia internațională» face războiul posibil; nu-l produce cu adevărat...”.

Louis Morton{317}, specialist în istorie militară, apreciază că tezele lui A J.P. Taylor sunt „puternic argumentate, strălucitor scrise şi totdeauna convingătoare. Dacă este vorba de *istorie bună,* aceasta este altă problemă”. Acuză pe autor în ipostaza de exponent al *revizionismului* în istorie. Înainte de a-i accepta tezele, putem discuta premisele şi metodele, dar „în ultimă analiză, forța scrierii revizioniste depinde mai puțin de acuratețea istorică decât de nevoia profundă de a explica trecutul din perspectiva problemelor prezentului. Tezele lui Taylor ating aceeaşi coardă şi au aceeaşi morală şi implicații politice ca scrierile revizioniste de după primul război mondial”. Concluziile

eseului trimit la problemele prezentului într-o manieră care îl apropie de opinia lui Isaac Deutscher.

Frank Freidel{318}, profesor de istorie la Harvard University, notează că modul cum judecă Taylor „este mai remarcabil ca inteligență decât ca precizie".

Am schițat eşantioane din judecățile atât de variate, de multe ori sclipitoare, de cele mai multe ori profunde declanşate de *Originile...* lui Taylor. Luând toate precauțiile, mărturisim că străbaterea recenziilor ne-a incitat să comparăm *Originile...* cu autorul lor cu tot, cu un impresionant cristal cu multiple fațete. Fiecare recenzent prinde unele fațete şi năzuieşte să cuprindă întregul... înălțimea cea mai potrivită pentru o performanță remarcabilă în această privință o dobândeşte Alan Bullock{319} (St. Catherine's CollegeOxford), biograful recunoscut al lui Hitler. Vom insista asupra câtorva elemente ale strategiei acestui recenzent.

Motivul acestei insistențe ține de percepția noastră asupra punctului de vedere al lui Alan Bullock. Mai mult decât alți critici, el înțelege să suspecteze mai puțin pe autor; îl acceptă ca pe unul care a căutat o cale de a înțelege problemele Germaniei național-socialiste şi ale lui Hitler şeful regimului. Ca urmare, recenzia lui se încadrează mai puțin în grupul celor „emoționale" / înverşunate. Mai mult, el însuşi caută şi găseşte o modalitate de organizare a gândului aptă să cuprindă fenomenele complexe aflate în discuție; accentele lui se distribuie preponderent pe temă, şi nu pe autor.

Din comunicarea susținută la Academia Britanică{320} sub titlul *Hitler şi originile celui de-al doilea război mondial* rezultă un studiu dens, împărțit în 11 secțiuni, notate de la I la XI. Desprindem o întrebare formulată la începutul acestui studiu: „Este domnul A.J.P. Taylor mesagerul unei noi generații de istorici revizionişti care va considera anacronic a susține că Hitler sau oricare altul este responsabil pentru izbucnirea celui de-al

doilea război mondial, aşa cum se susținuse responsabilitatea Kaiserului pentru izbucnirea primului?”.

Dintr-odată, „revizionismul” vizat de Alan Bullock capătă o altă dimensiune; de unde criticii *Originilor*... au folosit adesea noțiunea cu sens peiorativ, însemnând rescrierea istoriei în dezacord cu adevărul, Bullock se referă la un „revizionism” care are şi şansa unei mai bune apropieri de adevăr idealul tuturor istoricilor şi al fiecăruia în parte.

Dintre reproşurile aduse lui A.J.P: Taylor, multe se vor centra pe ignorarea probelor sau manipularea lor. Alan Bullock probează a fi meditat asupra acestei componente din condiția istoricului. Găseşte o soluție ingenioasă, în opinia noastră, nu atât pentru a-l apăra pe Taylor deoarece era în stare să se apere singur şi a dovedit-o cât pentru a îngusta riscul ignorării probelor. Şi el propune luarea în considerare a două versiuni controversate existente în politica externă a lui Hitler: una *fanatică* şi alta *oportunistă*. Oricine ia în considerare aceste versiuni ca fiind opuse şi opinia implicită a lui Alan Bullock este că Taylor a făcut-o riscă să fie nevoit să ignore o parte din probe dacă adoptă una dintre versiuni. Politica externă a lui Hitler, conchide Bullock, „combina consistența [agresivitatea n.n.] scopurilor cu oportunismul complet în probleme de metodă şi tactică”. Demonstrația este ingenioasă în continuare şi nimic nu poate suplini lectura ei integrală, una care procură satisfacția unui spectacol intelectual comparabil cu acela al lecturii *Originilor* ambele oferind impulsuri spre performanță în domeniu.

Există nenumărate exemple de sesizare într-o altă manieră a esențialului, cu şansă cel puțin egală cu a preopinentului de apropiere de adevăr. Astfel, într-un memorandum din 1936{321}, Hitler afirma că nu sunt importante stocurile de materii prime sau mărirea capacității de producție, ci „armamentele gata de a fi

folosite şi voința de a le folosi". Istoria anilor 1939–1941, comentează Alan Bullock, arată că Hitler a fost aproape de a-şi atinge scopul, reuşind, cu programe de înarmare limitate, să stăpânească cea mai mare parte a Europei şi aproape să învingă Rusia (p. 127).

Maniera de a evalua memorandumul Hossbach din noiembrie 1937 atrage fulgerele celor mai mulți critici. Fără ostentație, Alan Bullock atrage atenția că importanța acelei conferințe „nu rezidă în înregistrarea unei decizii, ci în reflectarea schimbării de atitudine la Hitler" (p. 129).

Iată o observație subtilă de natură a schimba perspectiva asupra raporturilor dintre Germania național-socialistă şi Puterile occidentale: opinia occidentală făcea o bună distincție între pace şi război; Hitler umbrea această distincție până la anularea ei. Acum, datorită războiului rece, observă Bullock, ştim ce înseamnă această răsturnare a aprecierii lui Clausewitz şi continuarea războiului în timp de pace; atunci era o noutate (p. 133).

Exemplară este şi discutarea calmă a modalității lui Taylor de a evalua garanțiile britanice date Poloniei în 1939. „Dacă dl. Taylor are dreptate în credința că Hitler a fost un simplu oportunist care reacționa la inițiativa altora, atunci el este îndreptățit să aprecieze oferta britanică făcută Poloniei drept un eveniment revoluționar. Dacă am dreptate că Hitler a fost un oportunist care a avut în minte scopuri clare [agresive n.n.], atunci britanicii sunt cei care reacționează la inițiativa lui Hitler, şi nu invers" (p. 137).

În sfârşit, când criticii reproşează lui Taylor că operează cu *istoria imaginabilă*, Bullock foloseşte ingenios istoria contrafactuală pentru a-şi apăra punctele de vedere şi a disloca ceea ce simte a fi un pericol de dogmatizare la preopinentul lui de o inteligență recunoscută şi, concomitent, stigmatizată pentru tendința de a deveni perversă (pp. 142, 145).

Destul de stranie pare respingerea de către A.J.R Taylor a aprecierii recenziei lui Bullock drept una echilibrată. Într-o scrisoare citată de editor (Wm. Roger Louis)[322], A.J.P. Taylor se arată nemulțumit de faptul că Bullock, în biografia lui Hitler, a exprimat punctul de vedere tradițional potrivit căruia Hitler ar fi planificat totul, iar în recenzie acceptă punctul lui de vedere. Pare o neînțelegere, pe de o parte; pe de altă parte, ne putem întreba dacă justificarea contrazicerilor cu o lectură mai atentă a surselor (cazul în speță mărturisit de Taylor) nu poate fi translată şi la alți confrați de breaslă… Afirmația profesorului James Joll, citată de Taylor, potrivit căreia „este ingenios să-ți faci o reputație afirmând un punct de vedere şi să-ți mai faci una distrugându-l, se poate aplica foarte bine contrazicerilor sesizate de mai mulți critici între *Evoluția istoriei Germaniei* (1945) şi *Originile…* (1961), cărți semnate A.J.P. Taylor.

Este cazul să insistăm mai mult asupra poziției lui A.J.P. Taylor față de criticii lui. Se înțelege că „părțile" țin la părerile lor, şi nu din încăpățânare, ci din convingere; aceasta se vede foarte bine la un deceniu de la apariția cărții.

La 4 ani de la publicarea *Originilor…* în lucrarea *English History, 1914–1945, A.* J.P. Taylor se pronunță din nou într-o problemă ce se plasează pe una dintre „axele" fundamentale ale *Originilor…* planurile de război ale lui Hitler: „Mi se pare mie că Hitler n-a avut planuri precise de agresiune, ci numai intenția comună cu a mai tuturor germanilor de a face din nou Germania cel mai puternic stat din Europa şi o abilitate de a profita de împrejurări. Sunt convins că adevărul acestei interpretări va fi recunoscut de îndată ce problema va fi discutată în termenii curiozității istorice detaşate, şi nu ai angajamentelor politice".

Persistența autorului în susținerea punctului său de vedere continuă să nască întrebări. Dar dacă va fi validată opinia lui Victor Suvorov în privința intențiilor

agresive ale Uniunii Sovietice asupra Europei de Vest? Este limpede că unele din argumentele lui sunt greu de dislocat. În ce ne priveşte, un detaliu ne contrariază în privința acestei opinii: dacă este general admis că „cea mai bună formă de apărare este atacul", de ce nu menționează Suvorov cel puțin şi această perspectivă a structurării intențiilor sovietice? Şi totuşi: dacă are dreptate, *Planul Barbarossa* va trebui rejudecat integral.

A.J.P. Taylor îşi recunoaşte o greşeală, şi anume aceea de a nu fi subliniat suficient faptul că în lucrare se ocupă de originile conflictului european izbucnit în 1939, şi nu de originile celui de-al doilea război mondial. Din perspectiva acestei recunoaşteri, găsim semnificativă apariția la Londra, în 1987, a lucrării *Originile celui de-al doilea război mondial în Asia şi în Pacific*, semnată Akira Jrije.

Asumarea acestei greşeli se produce în contextul reevaluării surselor şi a unei mobilități corelative a punctului de vedere al lui A.J.P. Taylor. Robert Boyce{323} a remarcat această mobilitate, menționând că Taylor a avansat în 1973 ideea că al doilea război mondial ar fi început în septembrie 1931 şi s-a extins gradual până în 1941, anul în care toate Marile Puteri sunt angrenate în război. Tot el a susținut în 1981 că, de fapt, al doilea război mondial n-a început până în 1944 şi că n-a durat decât 11 luni; până în 1944 n-au existat decât mici războaie separate. Acesta este contextul în care se articulează afirmația că în *Origini*... s-a ocupat de fapt de originile micului război început în 1939, în Europa.

Se vede că el contribuie la aşezarea comunității istoricilor sub incidența întrebării: când a început cel de-al doilea război mondial? Mulți autori focalizează efortul lor de cercetare în direcția articulării acestui răspuns; din nou, Victor Suvorov, spre exemplu, răspunde: măsurile luate de I.V. Stalin la 19 august 1939 fac al doilea război mondial inevitabil; la 6 iulie 1941, odată terminată mobilizarea secretă, Stalin urma

să ordone atacarea Germaniei şi a României…{324}

Ne aflăm pe traseul afirmației că *Originile…* şi autorul lor au contribuit la impulsionarea cercetării pentru recuperarea certitudinilor despre al doilea război mondial. Introducerea amplă la volumul *Paşi spre război. Noi eseuri asupra originilor celui de-al doilea război mondial*{325} probează indubitabil veracitatea acestei afirmații. Mai mult decât atât, în acest volum, Richard Overy scrie sub titlul semnificativ, în opinia noastră: *Planurile de război ale lui Hitler şi economia Germaniei.*{326} El afirmă existența acestor planuri şi scrie: „Sunt copleşitoare probele că Hitler a vrut să meargă mai departe [de îndepărtarea clauzelor teritoriale ale Tratatului de la Versailles n.n.]; dacă a vrut aceasta prin război total sau printr-un război limitat, problema este încă în dispută”{327}. Şi în continuare: „Din punctul de vedere al pregătirilor militare şi economice germane, războiul izbucnit în 1939 a fost rău venit. Nu exista niciun plan serios de operații cu Puterile occidentale, nu exista un Plan *Schlieffen”.*

Două argumente i se par de nedislocat. Când, la 1 septembrie 1939, Birger Dahlerus{328} l-a prevenit pe Hitler asupra fermității britanice, răspunsul acestuia a fost spontan: „De va fi nevoie, voi lupta zece ani”; poate că A.J.R Taylor ar fi fost înclinat să creadă că se lăuda, aşa cum a făcut şi în alte împrejurări. Dar dacă spunea adevărul? Apoi, Richard Overy arată că Hitler a semnat programe de înarmare impresionante în iarna anului 1939. În una dintre ultimele audiențe private acordate, în octombrie 1939, Hitler s-ar fi confesat astfel: „Noi, germanii, am învățat mult din experiențele noastre din primul război mondial şi suntem deplin pregătiți, militar şi economic, pentru un război de durată”{329}.

Se vede astfel că şi sub impulsul *Originilor* istoria *se scrie* şi *se rescrie*, chemând „la rampă” atât istorici de precizie, meşteri ai detaliului, cât şi minți dăruite cu *puterea de sinteză*, cu puterea „de a-şi lua înălțimea

necesară" după „vizitarea" detaliilor pentru conturarea de noi orizonturi.

Incontestabil, A.J.R Taylor se înscrie mai bine în această ultimă categorie; încă un argument care pledează pentru traducerea în româneşte a lucrării lui celei mai controversate.

Spre amurgul vieții, istoricul este receptat nu numai ca un „copil teribil" al istoriografiei britanice, ci şi ca *decanul* istoricilor englezi; controversat, strălucitor, plin de ambiguități şi paradoxuri unele cultivate. Cât de cultivate? *Originile…* au fost caracterizate şi ca „un exercițiu de înot contra curentului". Inteligența lui neobişnuită, invidiată şi recunoscută şi de adversari, amplifică impresia unor efecte comparabile cu cele din lumea prestidigitației şi a hipnozei; un fel de magie. Cât a dorit A.J.R Taylor ca Orig*inile… să fie* controversate? A gândit asupra unor riscuri asumate? Nu vom şti niciodată.

Opțiunea pentru traducere însă se bazează pe fapte, pe exemplaritatea cărții concretizată în realitatea că, între cărți, are *o istorie* cu totul deosebită; că lucrarea se citeşte „în mai multe chei"; însuşi autorul a indicat, în 1963, două feluri de a citi cartea. În prima variantă, disculparea lui Hitler ar putea duce la ideea că războiul a fost o greşeală; în cea de a doua „cheie", ar putea rezulta că toți germanii sunt responsabili de război. Lectura *Originilor…* pare să confirme observația lui Braudel că „cu cât te apropii mai mult de actualitate, timpul devine mai febril şi mai nesigur".

Peste toate contradicțiile, paradoxurile, voite şi nevoite, şi ambiguitățile, *Originile…* degajă o lecție cu semnificații multiple. Ce rămâne din carte, peste timp? Pe lângă afirmațiile pertinente pe baza cărora se poate continua cercetarea, rămâne ceva din „laboratorul" istoricului Taylor: felul de a *organiza* informația care stă să copleşească pe orice istoric şi mai ales pe începător.

Lectura ne mai arată încă o dată că, între istorici,

trebuie practicată *Competiția* care stimulează autodepăşirea şi toleranța, şi nu *concurența* care elimină, că această competiție nu se desfăşoară numai pe *cantitatea* de informații; ar fi numai o competiție între harnici… Ingeniozitatea *organizării* informației şi capacitatea de sinteză dau seama de inteligența partenerilor şi de vioiciunea istoriografiei, totdeauna mobilă, sondând profunzimile, dincolo de valurile care se agită, aspirând la cuprinderea adevărurilor fundamentale despre om şi viață. În această aspirație, respectul pentru probele dobândite critic, pentru fapte, devine un reper sigur.

Rămâne ceva din nevoia de a lua în considerare realitatea că *istoria* fiind amestecată intim cu *mitul*, „datoria criticii e să o demistifice”{330}. Capacitatea lui A.J.R Taylor de a demistifica, de a disloca legende, este cu totul remarcabilă, acuzată fiind de critici că ar fi excesivă.

Rămâne ceva din nevoia judecării documentului *în context*, dar şi o anumită „libertate de mişcare” ce i-a adus lui A.J.R Taylor şi critici aspre, şi care libertate nu trebuie să contrarieze, mai ales pe începător. Necorelată cu o cultură vastă, tot mai atent clădită, această „distanțare” de document duce la erori şi la judecăți arbitrare.

Originile… ne îmbie să gândim asupra domeniului şi condiției istoricului; după atâția ani, lectura lor degajă adevărul potrivit căruia calibrul istoricului se corelează strâns cu capacitatea lui de a interoga domeniul; de a alege cu *ştiință* şi artă *locul* şi *momentul* observării fenomenelor complexe ale istoriei; de a multiplica experiența proprie de viață printr-o cât mai vastă experiență livrescă şi cu o asemenea „construcție de sine”, de a se angrena în construcția istoriografică, niciodată terminată; de a-şi dobândi o statură morală pe temelia căutării cinstite a adevărului; de a echilibra judecățile cu un umor declanşat cu măsură şi fără

riscul diminuării excesive a dimensiunii tragice a istoriei umane.

Originile... lui A.J.R Taylor au contribuit la „aşezarea" judecăților asupra celui de-al doilea război mondial. Ele constituie şi se menţin ca o veritabilă prov*ocare atât* pentru amatorul de carte de istorie de calitate, cât mai ales pentru istoricul profesionist.

HISTORIA

«Sînt mai interesat să descopăr de ce lucrurile n-au funcționat așa cum am dorit, decît să repet vechile denunțări. Oricum, nu intră în datoria istoricului să spună ce ar fi trebuit să se facă – singura sa obligație este să descopere ce s-a făcut și de ce.

Hitler a reprezentat un puternic element dinamic, dar a fost combustibilul pentru un motor existent. El a fost, în parte, creația Versailles-ului, în parte creația ideilor comune ale Europei contemporane. Mai mult decît orice, el a fost creația istoriei germane și a prezentului german. Hitler a fost placa de rezonanță pentru națiunea germană.» (A.J.P. Taylor)

Și-a propus Hitler, în mod deliberat, să pornească un război? Aceasta este, în esență, problema abordată de A.J.P. Taylor în controversata și provocatoarea sa lucrare, *Originile celui de-al doilea război mondial*, iar concluzia la care ajunge pare să fie una paradoxală; căci, evidențiind resentimentele, suspiciunile și tensiunile internaționale create de condițiile încheierii primei conflagrații mondiale, autorul demonstrează că vina declanșării celui de-al doilea război mondial aparține tuturor, că, departe de a fi premeditat, războiul izbucnit în 1939 a fost o tragică eroare și rezultatul unor gafe diplomatice de ambele părți.

- **Moștenirea primului război mondial**
- **Sfîrșitul Versailles-ului**
- ***Anschluss*-ul: Sfîrșitul Austriei**
- **Criza cehoslovacă**
- **Războiul nervilor**
- **Război pentru Danzig**

Editura POLIROM
ISBN 973-683-189-2

{1} Al ediției din 1963 (n.red.).

{2} „Second Thoughts”, în original (n.tr.).

{3} Jan Christiaan Smuts (1870–1950), mareşal şi om politic din Africa de Sud, unul dintre conducătorii burilor în războiul anglo-bur (1899–1902); ulterior, a devenit adeptul înțelegerii cu Marea Britanie; a fost prim-ministru al Uniunii Sud-Africane (1919–1924, 1939–1948) (n.tr.).

{4} David Lloyd George (1863–1945), om politic britanic, lider al Partidului Liberal, ministru de finanțe (1908–1915), ministru al înzestrării armatei (1915–1916), ministru de război (1916) şi prim-ministru (1916–1922) (n.tr.).

{5} Artemus Ward (1834–1867), pseudonim al lui Charles Farrar Browne, unul dintre cei mai buni şi mai renumiți umorişti americani din secolul al XIX-lea (n.tr.).

{6} Dl. A.L. Rowse, aşa cum afirmă în cartea sa, *All Souls and Appeasement.*

{7} Edvard Benes (1884–1948), om politic cehoslovac, ministru de externe (1918–1935), prim-ministru (1921–1922) şi preşedinte al Republicii Cehoslovace (1935–1938, 1938–1945 în emigrație, 1945–1948) (n.tr.).

{8} Emil Hácha (1872–1945), jurist şi om politic cehoslovac, preşedinte al Cehoslovaciei (1938–1939), apoi al Protectoratului german al Cehiei şi Moraviei (1939–1945) (n.tr.).

{9} Otto von Bismarck (1815–1898), om politic german. Prim-ministru al Prusiei (1862–1871), artizanul unificării Germaniei, cancelar al Imperiului german (1871–1890) (n.tr.).

{10} Franz von Papen (1879–1969), om politic german, unul dintre liderii Partidului de Centru (catolic), cancelar al Germaniei (1932), vicecancelar (1933–1934), ambasador în Austria (1934–1938) şi în Turcia (1939–1945) (n.tr.).

{11} Burton H. Klein, *Germany's Economic Preparations for War* (1959). Dl. Klein este economist la Rand Corporation.

{12} *Ibidem,* pp. 16–17.

{13} Joseph Göebbels, om politic național-socialist german, colaborator al lui Hitler, ministru al propagandei şi informației (1933–1945) (n.tr.).

{14} Hermann Göring (1893–1946), om politic național-socialist german, mareşal, colaborator al lui Hitler, comandant al aviației militare germane (1935–1945) (n.tr.).

{15} Fritz Tobias, *Reichstagbrand* (1962).

{16} Franklin Delano Roosevelt (1882–1945), om politic american, lider al Partidului Democrat, preşedinte al Statelor Unite (1933–1945) (n.tr.).

{17} Wilhelm Keitel (1882–1946), feldmareşal german, şeful statului- major general al armatei germane (1938–1945) (n.tr.).

{18} Joachim von Ribbentrop (1893–1946), diplomat şi om politic naţional-socialist german, ministru de externe (1938–1945) (n.tr.).

{19} Keitel către Ribbentrop, 30 noiembrie 1938, *German Foreign Policy*, series D, IV, No. 411.

{20} Directiva lui Keitel, 22 martie 1939, *Ibidem*, VI, Appendix I.

{21} Raportul lui Keitel, 4 aprilie 1939, *Ibidem*, Appendix III.

{22} Gustav Stresemann (1878–1929), om politic german, fondator şi lider al Partidului Popular, cancelar (1923) şi ministru de externe (1923–1929) al Germaniei (n.tr.).

{23} Wolfgang Sauer, *Die nationalsozialistische Meichtergreifung* (1960).

{24} Winston Leonard Spencer Churchill (1874–1965), om politic britanic, la început membru al Partidului Liberal (1904–1924), apoi al Partidului Conservator; ministru în repetate rânduri şi prim-ministru (1940–1945, 1951–1955) (n.tr.).

{25} Winston Churchill, *The Second World War,* I, p. 226.

{26} Burton Klein, *op. cit.,* p. 17.

{27} *Ibidem*, p. 26.

{28} Stanley Baldwin (1867–1947), om politic britanic, lider al Partidului Conservator, prim-ministru al Marii Britanii (1923, 1924–1929, 1935–1937) (n.tr.).

{29} John Allsebrock Simon (1873–1954), om politic liberal britanic, ministru de interne (1915–1916, 1935–1937), ministru de externe (1931–1935), ministru de finanţe (1937–1940) (n.tr.).

{30} Robert Anthony Eden (1897–1977), om politic conservator britanic, de mai multe ori ministru de externe (1935–1938, 1940–1945, 1951–1955) şi o dată prim-ministru (1955–1957) (n.tr.).

{31} Burton Klein, *op. cit.,* p. 17.

{32} Frederic William Maitland (1850–1906), jurist şi istoric al dreptului; a avut contribuţii importante în privinţa aplicării metodelor comparative şi istorice la dezvoltarea dreptului şi a instituţiilor engleze; operele sale sunt caracterizate prin vigoare, claritate, stil elegant şi reflectă o mare capacitate intelectuală, cunoştinţe vaste, stăpânirea izvoarelor şi respectarea strictă a standardelor academice (n.tr.).

{33} Werner von Blomberg (1878–1946), militar german,

feldmareşal, ministru de război (1933–1938) şi comandant suprem al forțelor armate (1935–1938) (n.tr.).

{34} Varianta lui Hossbach : afidavit în *International Military Tribunal*, XLII, p. 228 şi, cu modificări, în Hossbach, *Vom der militarische Verantwortlichkeit in derzeit vor dem Zweiten Weltkrieg* (1948), p. 28. Copia lui Kirchbach şi îndoielile ulterioare : G. Meinck, *Hitler und die deutsche Aufrustung 1933–1937 (*1956), p. 236. Contra-memoriul lui Beck în: W. Foerster, *Ein General kämpft gegen den Krieg* (1949), p. 62. începutul Rezistenței: Hans Rothfels, *Die deutsche Opposition gegen Hitler* (1951), p. 71. La Nürnberg, Blomberg, Göring şi Neurath s-au declarat împotriva autenticității memoriului. Mărturia lor este în general considerată fără valoare; sau, mai degrabă, merită a fi luată în considerare atât timp cât vorbeşte împotriva lui Hitler.

{35} Acum ei se pot opri şi la a doua lucrare a lui Hitler, sau, cum este ea numită în ediția britanică, la cartea sa secretă, pe care a scris-o în 1928 şi a rămas nepublicată până recent. Bineînțeles că nu este nimic secret în privința ei. Este o repetare a discursurilor pe care le realiza în perioada respectivă, şi nu a fost publicată doar pentru că nu merita să fie publicată. „Secretul" este tipic pentru abordările romantice cu care este tratat orice are de-a face cu Hitler.

{36} Theobald von Bethmann-Hollweg (1856–1921), om politic german, cancelar al *Reich*-ului (1909–1917) (n.tr.).

{37} Thomas Woodrow Wilson (1856–1924), om politic american, lider al Partidului Democrat, preşedinte al Statelor Unite (1913–1921) (n.tr.).

{38} A.J.P. Taylor pierde din vedere chestiunea Basarabiei (n.tr).

{39} Franz Ferdinand (1863–1914), arhiduce din familia de Habsburg, moştenitor al tronului Austro-Ungariei, asasinat la Sarajevo (28 iunie 1914) de către naționaliști sârbi (n.tr.).

{40} John Joseph Pershing (1860–1948), general american, comandant al forțelor americane de pe frontul francez (1917–1919) (n.tr.).

{41} Georges Clemenceau (1841–1929), om politic francez, lider al Partidului Radical, prim-ministru (1906–1909, 1917–1920) (n.tr.).

{42} Aristide Briand (1862–1932), om politic şi diplomat francez, prim-ministru (1909–1911, 1913, 1915–1917, 1921–1922, 1925–1926, 1929) şi ministru de externe în repetate rânduri (n.tr.).

{43} Arthur James Balfour (1848–1930), diplomat şi om politic conservator britanic, prim-ministru (1902–1905) şi ministru de externe (1916–1919) al Marii Britanii (n.tr.).

{44} H.N. Brailsford, *The War of Steel and Gold* (1914), p. 35.

{45} Herbert Clark Hoover (1874–1964), om politic republican american, preşedinte al Statelor Unite (1929–1933) (n.tr.).

{46} Cu o ingenuitate remarcabilă, deşi nu unică, generalii germani au reuşit să facă dezarmarea mai scumpă decât fusese înarmarea. L-a costat mai puțin pe contribuabilul german să mențină marea armată şi flota din 1914, decât o mică armată şi lipsa unei flote după 1919.

{47} Raymond Poincaré (1860–1934), om politic francez, prim-ministru (1912–1913, 1922–1924, 1926–1929) şi preşedinte al Franței (1913–1920) (n.tr.).

{48} James Ramsey MacDonald (1866–1937), om politic britanic, lider al Partidului Laburist, prim-ministru (1924, 1929–1931, 1931–1935) (n.tr.).

{49} Edouard Herriot (1872–1957), om politic francez, preşedintele Partidului Radical (1919–1957), de mai multe ori ministru; prim-ministru al Franței (1924–1925, 1926, 1932) (n.tr.).

{50} Proces-verbal al reuniunii „Celor Cinci Puteri”, 6 decembrie 1932, *Documents on British Foreign Policy*, second series, IV, No. 211.

{51} Joseph Austen Chamberlain (1863–1937), om politic conservator britanic, ministru de externe (1924–1929) (n.tr.).

{52} Joseph C. Chamberlain (1836–1914), om politic şi diplomat britanic, membru al Partidului Liberal Unionist, ministru al coloniilor (1895–1903) (n.tr.).

{53} Giacomo Matteotti (1885–1924), om politic italian, secretar al Partidului Socialist Unitar (1922–1924), răpit şi asasinat de către fascişti (n.tr.).

{54} Arthur Neville Chamberlain (1869–1940), om politic conservator britanic, prim-ministru (1937–1940) (n.tr.).

{55} Ministru de finanțe (n.tr.).

{56} Heinrich Brüning (1885–1970), om politic german, lider al Partidului de Centru (catolic), cancelar al *Reich-ului* (1930–1932). In 1934 a emigrat în Statele Unite (n.tr.).

{57} MacDonald, conversație cu Paul-Boncour, 2 decembrie 1932, *British Foreign Policy*, second series, IV, No. 204.

{58} Maxim Maximovici Litvinov (1876–1951), diplomat şi om politic sovietic, comisar al poporului pentru afacerile externe (1930–1939) (n.tr.).

{59} Primii conducători cunoscuți ai triburilor anglo-saxone, care au ajuns în insulele britanice la mijlocul secolului al V-lea (n.tr.).

{60} „Asta este pentru stradă” sau poate pentru rigolă.

{61} Comentariul lui Sir John Simon, 31 ianuarie 1934, *British Foreign Policy*, second series, VI, No. 240.

{62} Memorandumul lui A.C. Temperley, 10 mai 1933, *Ibidem*, V, No. 127.

{63} Telegramă a lui Phipps către Simon, 21 noiembrie 1933, *Ibidem*, VI, No. 60.

{64} MacDonald, conversație cu Daladier, 16 martie 1933, *Ibidem*, IV, No. 310.

{65} Memorandum al Ministerului de Externe, 25 ianuarie 1934, *Ibidem*, VI, No. 206.

{66} Comentariul lui Eden la telegrama lui Tyrell către Simon, 8 martie 1934, *Ibidem*, VI, No. 337.

{67} Edouard Daladier (1884–1970), om politic radical francez, prim-ministru (1933, 1934, 1938–1940) (n.tr).

{68} Reuniunea anglo-franceză, 22 septembrie 1933, *British Foreign Policy*, second series, V, No. 406.

{69} Conferința miniştrilor, 17 octombrie 1933, *Documents on German Foreign Policy*, series C, II, No. 9.

{70} Louis Barthou (1862–1934), om politic francez, prim-ministru (martie-decembrie 1913) şi ministru de externe (februarie-octombrie 1934). Asasinat la Marsilia, odată cu regele Alexandru I al Iugoslaviei (n.tr.).

{71} Conferința miniştrilor, 7 aprilie 1933, *German Foreign Policy*, series C, I, No. 142.

{72} Telegramă a lui Bulow către Nadolny, 13 noiembrie 1933, *Ibidem*, II, No. 66.

{73} Jozef Pilsudski (1867–1935), mareşal şi om politic polonez, unul dintre liderii Partidului Socialist Polonez, preşedinte (1918–1922) şi conducător (1926–1935) al Poloniei (n.tr.).

{74} Jozef Beck (1894–1944), colonel, om politic polonez, ministru de externe (1932–1939) (n.tr.).

{75} Engelbert Dolffuss (1892–1934), om politic austriac, unul dintre liderii Partidului Social-Creştin, cancelar al Austriei (1932–1934) (n.tr.).

{76} Memorandum al lui Billow, 30 aprilie 1934, *German Foreign Policy*, series C, II, No. 393.

{77} Memorandum al lui Neurath, 15 iunie 1934; Hassell către Neurath, 21 iunie 1934, *Ibidem,* III, No. 5, 26.

{78} Pierre Laval (1883–1945), om politic francez, ministru de externe (1934–1935) şi prim-ministru (1931–1932, 1935–1936, 1942–1944); după eliberarea Franței, a fost judecat, condamnat la

moarte şi executat (octombrie 1945) (n.tr.).

{79} Haile Selassie I (Tafari Makonen) (1892–1975), împărat al Etiopiei (1930–1974); în timpul ocupației italiene a trăit în emigrație (1936–1941) (n.tr.).

{80} Horatio Nelson (1758–1805), amiral britanic, participant la războaiele napoleoniene; s-a remarcat prin victoriile de la Abukir (1798) şi Trafalgar (1805); a murit în luptă (n.tr.).

{81} Pietro Badoglio (1871–1956), mareşal şi om politic italian. A condus forțele italiene în războiul împotriva Abisiniei (1935–1936); a fost prim-ministru al Italiei (1943–1944) şi a semnat capitularea acestei țări în septembrie 1943 (n.tr.).

{82} Maurice Gustave Gamelin (1872–1958), general francez, şeful statului-major al armatei franceze în perioada interbelică, comandant al forțelor armate franco-britanice din Franța (1939–1940) (n.tr.).

{83} Leon Blum (1872–1950), om politic francez, lider al Partidului Socialist, prim-ministru (1936–1937, 1938, 1946–1947) (n.tr.).

{84} Memorandum al lui Keppler, 28 februarie 1938, *German Foreign Policy,* series D, I, No. 338.

{85} Clement Richard Attlee (1883–1967), om politic britanic, lider al Partidului Laburist (1935–1955) şi prim-ministru al Marii Britanii (1945–1951) (n.tr.).

{86} Mihail Nikolaevici Tuhacevski (1893–1937), mareşal şi teoretician militar sovietic, unul dintre organizatorii Armatei Roşii (n.tr.).

{87} Klemens Wenzel von Metternich (1773–1859), om politic austriac, ministru de externe (1809–1848) şi cancelar al Austriei (1821–1848) (n.tr.).

{88} Chiang Kai Shek (1887–1975), militar şi om politic chinez, conducătorul Chinei (1927–1949), lider al Taiwanului (1949–1975) (n.tr.).

{89} Telegramă a lui Schulenburg către Ministerul de Externe, 12 octombrie 1936, *German Foreign Policy*, series D, III, No. 97.

{90} Francisco Franco (1892–1975), general şi om politic spaniol, şeful partidului Falanga Spaniolă (din 1958, Mişcarea Națională), conducător al Spaniei (1939–1975) (n.tr.).

{91} S-au făcut unele speculații ingenioase în privința faptului că Hitler ar fi invadat Spania după cucerirea Franței dacă Republica ar fi ieşit învingătoare şi că, de aceea, victoria lui Franco ar fi constituit un avantaj pentru Aliați. însă istoria lui „dacă” este una pernicioasă. S-ar putea argumenta, la fel de bine, că o victorie republicană ar fi clătinat fascismul în aşa măsură încât n-ar mai fi

fost nici un fel de război. Hitler s-a oprit la frontiera spaniolă în parte datorită lipsei resurselor şi în parte pentru că nu era interesat de Mediterana occidentală. Caracterul regimului spaniol nu l-a afectat prea mult.

{92} *Documents on German Foreign Policy,* series D, I, p. 29, nota.

{93} „Memorandumul Hossbach", 10 noiembrie 1937, *Ibidem,* No. 19.

{94} Edward Frederick Lindley Wood Halifax (1881–1959), diplomat şi om politic conservator britanic, ministru de externe (1938–1940) (n.tr.).

{95} George al VI-lea (1895–1952), rege al Marii Britanii şi Irlandei de Nord (1936–1952) şi împărat al Indiei (1936–1948) (n.tr.).

{96} Memorandum din *19* noiembrie; circulara Ministerului de Externe, 22 noiembrie 1937, *German Foreign Policy*, series D, I, No. 31 şi 33.

{97} Ribbentrop către Neurath, 2 decembrie 1937, *Ibidem*, No. 50.

{98} Papen, raport către *Führer*, 8 noiembrie ; Papen către Weizsäcker, 4 decembrie 1937, *Ibidem*, No. 22 şi 63.

{99} Memorandumul lui Keppler, 1 octombrie 1937, *Ibidem*, No. 256.

{100} Camillo Benso Cavour (1810–1861), om politic italian, artizan al unificării Italiei, prim-ministru al Regatului Sardiniei (1852–1859, 1859–1861) şi al Italiei unificate (martie-iunie 1861) (n.tr.).

{101} Charles Louis Napoleon Bonaparte, preşedinte al Republicii franceze (1848–1852); la 2 decembrie 1851 a înfăptuit o lovitură de stat, iar la 2 decembrie 1852 s-a proclamat împărat sub numele de Napoleon al III-lea (1852–1870) (n.tr.).

{102} Heinrich Himmler (1900–1945), om politic național-socialist german, organizator al SS-ului şi şef al *Gestapo*-ului (1936–1945) (n.tr.).

{103} Papen, *Memoirs*, p. 408.

{104} Memorandumul lui Keppler, 21 şi 26 februarie 1938, *German Foreign Policy*, series D, I, No. 318 şi 328.

{105} Ciano către Grandi, 16 februarie 1938, *Ciano's Diplomatic Papers*, p. 161.

{106} Grandi către Ciano, 19 februarie 1938, *Ibidem*, p. 183.

{107} Memorandumul lui Ribbentrop, 23 februarie 1938, *German Foreign Policy*, series D, I, No. 123.

{108} *Ciano's Diary 1937–1938*, p. 79.

{109} A.G. Andrássy (1823–1890), om politic maghiar, unul dintre inițiatorii dualismului austro-ungar. Prim-ministru al Ungariei

(1867–1871) şi ministru de externe (1871–1879) al Austro-Ungariei (n.tr.).

{110} Hitler către Mussolini, 11 martie 1938, *German Foreign Policy*, series D, I, No. 352.

{111} Memoriul lui Ribbentrop, 11 martie 1938, *Ibidem*, No. 150 şi 151.

{112} Henderson către Halifax, 12 martie 1938, *British Foreign Policy*, third series, I, No. 46.

{113} Halifax către Palairet, 11 martie 1938, *Ibidem*, No. 25.

{114} Henderson către Halifax, 12 martie 1938, *Ibidem*, No. 46 şi 48.

{115} Nikola Pasic (1845–1926), om politic sârb, fondatorul (1881) şi conducătorul Partidului Radical, prim-ministru al Serbiei (1891–1892, 1904–1918, cu întreruperi) şi al Regatului sârbilor, croaţilor şi slovenilor (1921–1924, 1924–1926) (n.tr.).

{116} Nota lui Schmundt, aprilie 1938, *German Foreign Policy*, series D, II, No. 132.

{117} Raportul lui Henlein, 28 martie 1938, *Ibidem*, No. 107.

{118} Thomas Garrigue Masaryk (1850–1937), om politic, filosof şi sociolog cehoslovac, lider al Partidului Popular Ceh, preşedinte al Republicii Cehoslovace (1918–1935) (n.tr.).

{119} Newton către Halifax, 18 mai 1938, *British Foreign Policy*, third series, I, No. 229.

{120} Halifax către Phipps, 12 martie 1938, *Ibidem*, No. 62.

{121} Halifax către Phipps, 22 martie 1938, *Ibidem*, No. 106.

{122} Halifax către Phipps, 23 martie 1938, *Ibidem,* No. 107.

{123} Halifax către Phipps, 23 martie 1938, *Ibidem*, No. 109.

{124} Halifax către Maisky, 24 martie 1938, *Ibidem*, No. 116.

{125} Gamelin, *Servir*, II, p. 324.

{126} Joseph Paul-Boncour (1873–1972), avocat şi om politic francez, fondatorul Uniunii Socialiste Republicane (1931), prim-ministru (1932–1933) şi de mai multe ori ministru de externe (n.tr.).

{127} Phipps către Halifax, 24 martie 1938, *British Foreign Policy,* third series, I, No. 112.

{128} Paul-Boncour, *Entre deitx guerres*, III, p. 101.

{129} Însuşi Vansittart a spus adeseori acest lucru, făcând haz de necaz. Nu există nici o bază pentru opinia că Chamberlain l-a ales pe Henderson ca promotor al conciliatorismului.

{130} Chilston către Halifax, 19 aprilie 1938, *British Foreign Policy*, third series, I, No. 148.

{131} Noel, *L'agressiort allemande*, pp. 198-202.

{132} Convorbirile anglo-franceze, 28-29 aprilie 1938, *British Foreign Policy*, third series, I, No. 164.

{133} Newton către Halifax, 16 mai 1938, *Ibidem*, No. 221.

{134} Wormann către Ribbentrop, 7 mai 1938, *German Foreign Policy*, series D, II, No. 149.

{135} Memoriu al lui Bismarck, 10 mai 1938, *Ibidem*, No. 151.

{136} Kordt către Ribbentrop, 29 aprilie 1938, *Ibidem*, No. 139.

{137} Proces-verbal al lui Keitel, 20 mai 1938, *Ibidem*, No. 175.

{138} Fierlinger către Krofta, 23 aprilie 1938, *New Documents on the History of Munich*, No. 7.

{139} Litvinov către Alexandrovski, 25 mai 1938, *Ibidem*, No. 14.

{140} Există o notă stupefiantă în colecția *British Documents* (third series, I, No. 450): „Din documentele aflate la dispoziția sa, Ministerul de Externe nu era de acord cu punctele de vedere ale lui Sir N. Henderson sau ale ataşatului militar în această chestiune" însă nu este prezentată nici o dovadă.

{141} Halifax către Phipps, 22 mai 1938, *Ibidem*, No. 271.

{142} Phipps către Halifax, 23 mai 1938, *British Foreign Policy*, third series, I, No. 286. Welczeck către Ribbentrop, 26 mai 1938, *German Foreign Policy*, series D, II, No. 210.

{143} Note ale lui Strang, 26-27 mai, 28-29 mai 1938, *British Foreign Policy*, third series, I, No. 349 şi 350.

{144} Directiva lui Hitler, 30 mai 1938, *German Foreign Policy*, series D, II, No. 221.

{145} Directiva strategică generală, 18 iunie 1938, *Ibidem*, No. 282.

{146} Extras dintr-un studiu strategic din 1938, 2 iunie 1938, *Ibidem*, No. 235.

{147} Halifax către Bonnet, 7 iulie 1938, *British Foreign Policy*, third series, I, No. 472.

{148} Halifax către Newton, 18 iulie 1938, *Ibidem*, No. 508.

{149} Philip de Hessa către Mussolini, septembrie 1938, *German Foreign Policy*, series D, II, No. 415.

{150} Phipps către Halifax, 10 septembrie 1938, *British Foreign Policy*, third series, II, No. 843, nota.

{151} Litvinov către Alexandrovski, 2 septembrie; memoriile lui Potemkin, 5 si 11 septembrie 1938, *New Documents*, No. 26, 27, 30.

{152} Halifax către Phipps, 9 septembrie 1938, *British Foreign Policy*, third series, II, No. 814.

{153} Halifax către Phipps, 12 septembrie 1938, şi în note, *Ibidem*,

No. 843.

{154} Phipps către Halifax, 8 septembrie 1938, *Ibidem*, No. 807.

{155} Phipps către Halifax, 13 septembrie 1938, *Ibidem*, No. 855.

{156} Phipps către Halifax, 13 septembrie 1938, *Ibidem*, No. 857.

{157} Phipps către Halifax, 13 septembrie 1938, *Ibidem*, No. 861.

{158} Phipps către Halifax, 14 septembrie 1938, *Ibidem*, No. 883.

{159} Henderson către Halifax, 12 august 1938, *Ibidem*, No. 613.

{160} Discuțiile anglo-franceze, 18 septembrie 1938, *Ibidem*, No. 928.

{161} Alexandrovski către Litvinov, 19 septembrie 1938, *New Documents,* No. 36.

{162} Fierlinger către Krofta, 20 septembrie 1938, *Ibidem,* No. 39.

{163} Klement Gottwald (1896–1953), om politic cehoslovac, secretar general (1929–1945) şi preşedinte (1945–1953) al C.C. al Partidului Comunist din Cehoslovacia; prim-ministru (1946–1948) şi preşedinte (1948–1953) al statului (n.tr.).

{164} Alexandrovski către Litvinov, 20 septembrie 1938, *New Documents*, No. 37.

{165} Krofta către Masaryk şi Osusky, 16 septembrie 1938, *Ibidem*, No. 32.

{166} Newton către Halifax, 20 septembrie 1938, *British Foreign Policy,* third series, II, No. 979.

{167} Albert Lebrun (1871–1950), om politic francez, preşedinte al Franței (1932–1940) (n.tr.).

{168} Bonnet, *De Washington â la Quai d'Orsay*, p. 250; Krofta către Masaryk şi Osusky, 21 septembrie 1938, *New Documents*, No. 42.

{169} Discuție între Hitler şi Csáky, 16 ianuarie 1939, *German Foreign Policy*, series D, V, No. 272.

{170} Fierlinger către Krofta, 29 septembrie 1938, *New Documents,* No. 55.

{171} Phipps către Halifax, 24 septembrie 1938, *British Foreign Policy,* third series, II, No. 1076.

{172} Phipps către Halifax, 26 septembrie 1938, *Ibidem*, No. 1119.

{173} Discuțiile anglo-franceze, 25 septembrie 1938, *Ibidem*, No. 1093.

{174} Gamelin, *Servir*, II, p. 352.

{175} Discuție între Hitler şi Wilson, 27 septembrie 1938, *British Foreign Policy*, third series, II, No. 1129.

{176} Halifax către Phipps, 27 septembrie 1938, *Ibidem,* No. 1143.

{177} Phipps către Halifax, 28 septembrie 1938, *Ibidem*, No. 1160.

{178} Halifax către Newton, 28 septembrie 1938: *Ibidem*, No. 1184.

{179} Halifax către Chilston, 29 septembrie 1938: *Ibidem*, No. 1221.

{180} Alexandrovski către Litvinov, 30 septembrie 1938, *New Documents*, No. 57 şi 58.

{181} Discuție între Chamberlain şi Hitler, 30 septembrie 1938, *British Foreign Policy*, third series, II, No. 1228.

{182} Brailsford, *After the Peace* (1920), p. 47.

{183} Coulondre, *De Staline ă Hitler*, pp. 165, 169, 171.

{184} Directiva lui Hitler, 21 octombrie 1938, *German Foreign Policy,* series D, IV, No. 81.

{185} Directiva lui Keitel, 17 decembrie 1938, *Ibidem,* No. 152.

{186} Hitler, conversație cu Darányi, 14 octombrie 1938, *Ibidem,* No. 62.

{187} Discuție între Hitler şi Tuka, 12 februarie 1939, *Ibidem*, No. 168.

{188} Potrivit relatării lui Lipski. Ribbentrop doar a notat: „Polonia va adera la Pactul Anti-Comintern", ceea ce înseamnă acelaşi lucru. *German Foreign Policy*, series D, V, No. 81.

{189} Discuție între Hitler şi Beck, 5 ianuarie 1939, *Ibidem*, No. 119.

{190} Minută a lui Ribbentrop, 1 februarie 1939, *Ibidem*, No. 126.

{191} Reuniune anglo-franceză, 24 noiembrie 1938, *British Foreign Policy*, third series, III, No. 325.

{192} Halifax către Phipps, 1 noiembrie 1938, *Ibidem*, No. 285.

{193} Reuniunea anglo-franceză, 24 noiembrie 1938, *Ibidem*, No. 325.

{194} Halifax către Newton, 8 decembrie 1938, *Ibidem*, No. 408.

{195} Sargent către Phipps, 22 decembrie 1938, *Ibidem*, No. 385, nota.

{196} Halifax către Phipps, 1 noiembrie 1938, *Ibidem*, No. 285.

{197} Halifax către Lindsay, 24 ianuarie 1939, *Ibidem*, No. 5.

{198} Henderson către Halifax, 18 februarie 1938, *Ibidem*, No. 118.

{199} *Hitler's Table Talk*, p. 204.

{200} Phipps către Halifax, 14 martie 1939, *British Foreign Policy*, third series, IV, No. 234.

{201} Halifax către Phipps, 15 martie 1939, *Ibidem*, No. 280.

{202} Templewood, *Nine Troubled Years,* p. 377.

{203} Discuție între Halifax şi Bonnet, 21 martie 1939, *British Foreign Policy*, third series, IV, No. 458.

{204} Feiling, *Chamberlain*, p. 403.

{205} Convorbire anglo-franceză, 22 martie 1939, *British Foreign Policy*, third series, IV, No. 484.

{206} Halifax către Kennard, 27 martie 1939, *Ibidem*, No. 538.

{207} Memoriul lui Ribbentrop, 21 martie 1939, *German Foreign Policy*, series D, VI, No. 61.

{208} Directiva *Führer*-ului, 25 martie 1939, *Ibidem*, No. 99.

{209} Convorbirile britanice cu Beck, 4-6 aprilie 1939, *British Foreign Policy*, third series, V, No. 1, 2 şi 10.

{210} Vezi nota de la p. 191.

{211} Halifax către KennarcL 3 mai 1939, *British Foreign Policy*\ third series, V, No. 346.

{212} Kennard către Halifax. 4 mai 1939, *Ibidem*, No. 355.

{213} Halifax către Kennard, 1 iunie 1939, *Ibidem*, No. 692.

{214} Bonnet, *Fin d'une Europe*, p. 178.

{215} *Hansard*, fifth series, 345, 2500-2.

{216} *Ibidem,* 345, 2507–10.

{217} 19 aprilie 1939, *Hansard*, fifth series, 112, 697-8.

{218} Memoriu al Ministerului de Externe, 22 mai 1939, *British Foreign Policy*, third series, V, No. 576.

{219} Grigore Gafencu (1892–1957), om politic şi ziarist român, unul dintre conducătorii Partidului Național-Țărănesc, ministru de externe (1938–1940) (n.tr.)..

{220} Discuție între Halifax şi Gafencu, 26 aprilie 1939, *Ibidem*, No. 280.

{221} Memoriu al Ministerului de Externe, 22 mai 1939, *Ibidem*, No. 576.

{222} Rezumat al Ministerului de Externe la o telegramă a lui Henderson către Halifax, 8 mai 1939. Ibidem, no. 413.

{223} Veaceslav Mihailovici Molotov (1890–1980), om politic sovietic, membru al Biroului Politic (1926–1953) şi al Prezidiului C.C. al P.C.U.S. (1953–1957), preşedinte al Consiliului Comisarilor Poporului (1930–1941), ministru al afacerilor externe al URSS (1939–1949, 1953–1956) (n.tr.).

{224} Strang către Sargent, 21 iunie 1939, *Ibidem*, VI, No. 122.

{225} Gheorghi Vasilievici Cicerin (1872–1936), om politic şi

diplomat sovietic, comisar al poporului pentru afacerile externe (1918–1930) (n.tr.).

{226} Este greu de justificat de ce istoricii „războiului rece" care condamnă Uniunea Sovietică pentru respectarea acestei restricții în 1938 o condamnă cu aceeaşi vehemență pentru respingerea oricărei restricții similare în 1939.

{227} Din Prusia orientală (n.tr.).

{228} Seeds către Halifax, 18 aprilie 1939, *British Foreign Policy*, third series, V, No. 201.

{229} Memoriu al Ministerului de Externe, 22 mai 1939, *Ibidem*, No. 576.

{230} *Hansard*, fifth series, 347, 1815–19.

{231} Halifax către Cadogan, 21 mai 1939, *British Foreign Policy*, third series, V, No. 576.

{232} Halifax către Seeds, 28 iulie 1939, *Ibidem,* VI, No. 474.

{233} Weizsacker către Schulenburg, schiță, 26 mai 1939, *German Foreign Policy*, series D, VI, No. 441.

{234} Ribbentrop către Schulenburg, 3 august 1939, *Ibidem*, No. 760.

{235} Schulenburg către Ribbentrop, 4 august 1939, *Ibidem*, No. 766.

{236} Discuție între Hudson şi Wohltat, 20 iulie 1939, *British Foreign Policy*, third series, VI, No. 370.

{237} Discuții între Wohltat şi Wilson, 24 iulie; consemnare a lui Dirksen, 21 iulie 1939, *German Foreign Policy*, series D, VI, No. 716, *Dirksen Papers,* No. 13.

{238} Discuții între Schwerin şi Marshall-Cornwall şi Jebb, 7 şi 8 iulie 1939, *British Foreign Policy*, third series, VI, No. 269 şi 277.

{239} Dirksen a spus că scurgerea de informații nu a venit de la Wohltat sau de la ambasada germană. Minută a lui Sargent, 24 iulie 1939, *Ibidem*, No. 426.

{240} Directiva lui Keitel, 3 aprilie 1939, *German Foreign Policy*, series D, VI, No. 149.

{241} Directiva lui Hitler, 11 aprilie 1939, *Ibidem*, No. 185.

{242} Minute ale conferinței, 23 mai 1939, *Ibidem*, No. 433.

{243} Weizsäcker, *Erinnerungen*, p. 258.

{244} În căutarea rimelor şi a ritmului, traducerea nu poate fi decât forțată: „În timp ce eu mergeam pe scări în sus,/ Am văzut un om ce nu era acolo./ Azi, din nou, el nu era acolo,/ Pe când, de nu plecase, eu să văd m-am dus" (n.tr.).

{245} Memorandumul lui Weizsacker, 24 iulie 1939, *German Foreign Policy*, series D, VI, No. 712.

{246} Memorandumul lui Erdmannsdorff, 8 august 1939, *Ibidem*, No. 784.

{247} Minută a lui Makins, 14 august 1939, *British Foreign Policy,* third series» VI, No. 659.

{248} Loraine către Halifax, 7 iulie 1939, *Ibidem*, No. 261.

{249} *Ciano's Diary 1939–1943*, p. 123.

{250} Discuție între Hitler şi Ciano, 12 august 1939, *German Foreign Policy*, series D, VII, No. 43 ; / *documemi diplomatici italiani,* eighth series, XIII, No. 4.

{251} Acum este general admis că nu a existat nici o telegramă de la Moscova, la 12 august. Dar se sugerează adesea că acceptul pentru vizita unui negociator german a fost dat prin intermediul lui Astakov, însărcinat cu afaceri sovietic la Berlin. Şi acest lucru este fals. Astakov a spus doar că „sovieticii erau interesați de o discuție pe anumite chestiuni". El nu a menționat un pact de prietenie şi „a lăsat chestiunea deschisă pentru cel care era aşteptat la Moscova să desfăşoare convorbiri, indiferent dacă era ambasadorul sau altcineva". *German Foreign Policy*, series D, VII, No. 50. Astakov acționa probabil din proprie inițiativă, aşa cum adeseori făcuse anterior. În orice caz, nu există vreo dovadă că informația a ajuns la Hitler.

{252} Instrucțiuni pentru Misiunea Militară Britanică, august 1939, *British Foreign Policy*, third series, VI, appendix V.

{253} Minuta reuniunii, 14 august 1939, *Ibidem*, VII, appendix II.

{254} Instrucțiuni pentru Misiunea Militară, august 1939, *Ibidem*, VI, appendix V, para. 83.

{255} Halifax către Kennard, 17, 20 august 1939, *Ibidem,* VII, No. 38, 39 şi 91.

{256} Kennard către Halifax, 18 august 1939, *Ibidem*, No. 52.

{257} Ribbentrop către Schulenburg. 14 august 1939, *German Foreign Policy*, series D, VII, No. 56.

{258} Schulenburg către Ribbentrop, 16 august 1939, *Ibidem*, No. 70.

{259} Ribbentrop către Schulenburg, 16 august 1939, *Ibidem*, No. 75.

{260} Schulenburg către Ribbentrop, 18 august 1939, *Ibidem*, No. 105.

{261} Ribbentrop către Schulenburg, 18 august 1939, *Ibidem*, No. 113.

{262} Schulenburg către Ribbentrop, 19 august 1939, *Ibidem*, No. 132.

{263} Ribbentrop către Schulenburg, 20 august 1939, *Ibidem*, No. 142.

{264} Buhara (Buchara) important centru economic şi cultural medieval, capitala hanatului uzbek (sec. al XVI-lea) şi a Emiratului de Buhara (mijlocul secolului al XVI-lea 1920) (n.tr.).

{265} Discuție între Voroşilov şi Doumenc, 22 august 1939, *British Foreign Policy*, third series, VII, appendix II, No. 10.

{266} Kennard către Halifax, 23 august 1939, *Ibidem*, No. 176.

{267} Noel, *l'Agression allemande,* p. 424.

{268} Memorandum despre discursul lui Hitler, 22 august 1939, *German Foreign Policy*, series D, VII, No. 192 şi 193.

{269} Ogilvie-Forbes către Kirkpatrick, 25 august 1939, *British Foreign Policy*, third series, VII, No. 314.

{270} Bonnet, *Fin d'une Europe*, pp. 303–304.

{271} Henderson către Strâng, 16 august 1939, *British Foreign Policy*, third series, VII, No. 37.

{272} Memorandum al lui Loesch, 24 august 1939, *German Foreign Policy*, series D, VII, No. 200.

{273} Weizsäcker, *Erinnerungen,* p. 252.

{274} Henderson către Halifax, 24 august 1939, *British Foreign Policy,* third series, VII, No. 257 şi 241.

{275} Henderson către Halifax, 25 august 1939, *Ibidem*, No. 283.

{276} Henderson către Halifax, 25 august 1939, *Ibidem,* No. 284.

{277} Memorandum al lui Makins, 25 august 1939, *Ibidem*, No. 307.

{278} Halifax către Kennard, 25 august 1939, *Ibidem*, No. 309.

{279} Minută a lui Kirkpatrick, 27 august 1939, *Ibidem*, No. 397.

{280} Minută a lui Halifax despre telegrama lui Henderson către Halifax, 29 august 1939, *Ibidem*, No. 455.

{281} *Moffat Papers. 1919–1943* (1956), p. 253. Cordell Hull a indicat numele lui Wilson în *Memoirs*, I, p. 662.

{282} Kennedy către Hull, 23 august 1939, *Foreign Relaîions of the United States*, 1939, vol. I, General.

{283} Henderson către Halifax, 29 şi 30 august 1939, *British Foreign Policy*, third series, VII, No. 493 şi 510.

{284} Kennedy către Huli, 30 august 1939, *Foreign Relaîions of the United States*, 1939, vol. I, General.

{285} Kennard către Halifax, 31 august 1939, *British Foreign Policy*, third series, VII, No. 575.

{286} Schmidt, telegramă circulară, 30 august 1939, *German Foreign Policy*, series D, VII, No. 458.

{287} Henderson către Halifax, 31 august 1939, *British Foreign Policy*, third series, VII, No. 597.

{288} Minută a lui Cadogan, 31 august 1939, *Ibidem*, No. 589.

{289} Henderson către Halifax. 1 septembrie 1939, *Ibidem*, No. 631.

{290} Halifax către Kennard, 1 septembrie 1939, *Ibidem*, No. 632.

{291} *Paths To War. New Essays on ihe Origins of the Second World War*, *Essays in English History*, Robert Boyce şi Esmonde Robertson (ed.), Macmillan, London, 1989.

{292} *The War Lords*, 1978; *How Wars Begin* (1979); *Revolutions and Revolutionnaries* (1980).

{293} Dăm câteva titluri (cu anul apariției în paranteză): *The Italian Problem in European Diplomacy (1847–1849)* (1934); *Germany's First Bid for Colonies. 1884–1885: A Move in Bismarck's Policy* (1938); *Lord Beaverbrook. A Biography* (1972); *The Struggle for Maztery in Europe (1848–1918)* (1954); *English History (1914–1945)* (1965); *The Course of German History* (1968); *The Habsburg Monarchy* (1970); *A Personal History* (1983). Mai menționăm: *Europe: Grandeur and Decline*; *The Russian War. 1941–1945* \ *The Second World War: an Illustrated History* ; *The First World War: an Illustrated History* ; *From Sarajevo to Potsdam.*

{294} *The Origins of the Second World War: A.J.P. Taylor and His Critics*, Wm. Roger Louis (ed.), University of Texas, John Wiley and Sons, Inc., New York, London, Sydney, Toronto, 1972.

{295} Al. Zub, *Istorie şi finalitate*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1991, p. 123.

{296} Vezi şi I. Ciupercă, *Adolf Hitler şi planificarea războiului*, în *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Iaşi, 1994, pp. 335 şi urm.

{297} John L. Snell (ed.), *The Outbreak of the Second World War. Design or Blunder ?*, DC. Heath and Company, Boston, 1962, p. XIII.

{298} Maurice Baumont, *Les Origines de la Deuxieme Guerre mondiale*, Payot, Paris, 1969.

{299} John L. Snell (ed.), *The Outbreak of the Second World War. Design or Blunder? ,* D.C. Heath and Company, Boston, 1962.

{300} Vezi şi I. Ciupercă, *op. cit,* p. 338.

{301} Cf. John L. Snell, *op. cit.*, p. 77.

{302} Reflexul acestui mod de apreciere persistă. Mai târziu şi în alte condiţii, alt autor se plânge că este suspectat de însuşirea punctului de vedere german, naţional-socialist (vezi Victor Suvorov, *Ziua „M" Când a început al doilea război mondial*?, Polirom, Iaşi, 1998, pp. 269 şi urm.).

{303} Vezi şi Norman A. Graebner (ed.), *The Cold War. Ideological Conflict or Power* Struggle ?, D. C. Heath and Company, Boston, 1968, *passim.*

{304} Wm. Roger Louis (ed.), *op. cit.*, pp. 65 şi urm.

{305} John L. Snell (ed.), *The Nazi Revolut ion. Germany's Guilt or Germany's Fate* ?, D.C. Heath Company, Boston, 1965, p. 26 (excerpte din A.J.P. Taylor, *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany since 1815*, New York, 1945).

{306} Em. Bold, I. Ciupercă, *Ascensiunea nazismului (1919–1936). Cum a fost posibil*?, Editura Junimea, Iaşi, 1995, pp. 27-28, nota 76.

{307} Karl Jaspers, *Texte filosofice*, selecţie şi traduceri de George Purdea şi Bruno Wurtz, cu o prefaţă de Dumitru Ghişe şi George Purdea, Editura Politică, Bucureşti, 1986, pp. 34–80.

{308} *Ibidem,* p. XXXIV.

{309} *Ibidem*, p. 46. îşi întăreşte afirmaţia trimiţând la forţa colosală a opiniei bazate pe o eroare simplă şi evidentă că pentru răstignirea lui Iisus de vină sunt evreii.

{310} *Ibidem,* pp. 147–335.

{311} Em. Bold, I. Ciupercă, *op. cit.,* pp. 27–28.

{312} Al. Zub, *op. cit.,* p. 107.

{313} *Ibidem*, pp. 44 şi urm.

{314} *Ibidem*, pp. 63-64.

{315} *Ibidem*, p. 67.

{316} *Ibidem*, p. 69.

{317} *Ibidem*, pp. 86–104.

{318} *Ibidem*, pp. 106–109.

{319} *Ibidem*, pp. 117–148.

{320} *Proceedings of the British Academy*, LIII (1967), în *Ibidem*, pp. 117–145.

{321} Vezi şi I. Ciupercă, *Adolf Hitler şi planificarea războiului... pp.* 345 şi urm.

{322} Wm. Roger Louis (ed.), *op. cit.,* p. 7.

{323} Robert Boyce, *Introduction*, în *Paths to War...,* pp. 1-2.

{324} Victor Suvorov, *op. cit.,* p. 284.

{325} Vezi *supra*, nota 1.

{326} *Ibidem*, pp. 96–127.

{327} *Ibidem*, p. 108.

{328} Bancher suedez, în bune relaţii cu Hermann Göring. A lăsat memorii: *Last Attempt*, London, 1948.

{329} Richard Overy, *op. cit.,* p. 121.

{330} Al. Zub, *op. cit.,* p. 31.